

„O lucrare perfectă,
cum nu e alta.“
GORE VIDAL

NUNTA LUI CADMUS ȘI A HARMONIEI

ROBERTO CALASSO

LITERA

KRONIKA

ROBERTO CALASSO

**NUNTA
LUI CADMUS
ȘI A HARMONIEI**

Traducere din limba engleză
PETRU IAMANDI

LITERA
București

Aceste povești nu s-au întâmplat niciodată,
dar există dintotdeauna.

SALLUSTIUS, *DESPRE ZEI ȘI LUME*

I

Pe o plajă din Sidon un taur imita jocul unui îndrăgostit. Era Zeus. S-a înfiorat, de parcă l-ar fi înțepat un tăun. De data aceasta însă s-a înfiorat de plăcere. Eros tocmai îi urca o fată în spinare: pe Europa. Apoi taurul alb s-a aruncat în mare, corpul lui maiestuos ridicat deasupra apei cât să nu se ude fata. Erau o mulțime de martori. Triton a răspuns mugetului amoros suflând o dată în concă. Tremurând, Europa s-a agățat de unul din coarnele lungi ale taurului. Boreas i-a zărit și el în timp ce străbăteau valurile. Viclean și invidios, a scos un șuier la vederea sânilor tineri pe care suflarea lui îi dezvelise. Departe, sus, Athena s-a înroșit zărindu-și tatăl încălecat de o fată. Un marinar aheu i-a zărit și a rămas cu gura căscată. Să fie Tetis, nerăbdătoare să vadă cerul? Sau doar o nereidă, cu haine pe ea măcar o dată? Sau poate era șmecherul de Poseidon, care răpea o altă fetișcană?

Între timp, Europa nu vedea nici o ieșire din această cursă nebună pe mare. Dar ghicea ce i se va întâmpla după ce vor ajunge din nou pe uscat. Drept care a strigat către vânt și apă: „Spuneți-i tatălui meu că Europa a fost furată de un taur – răpitorul meu, marinarul meu și, bănuiesc, viitorul meu soț. Vă rog să-i dați mamei acest colier.“ A vrut să apeleze și la Boreas, să-l roage să o ridice pe aripile lui, cum făcuse cu Oritia, mireasa lui din Atena. Dar și-a mușcat limba: de ce să schimbe un răpitor cu altul?

Dar cum a început totul? Mai multe fete se jucau pe malul râului și culegeau flori. Astfel de scene se dovedeau mereu irezistibile pentru zei. Persefona fusese răpită „în timp ce se juca, alături de alte fete, toate cu decolteuri adânci“.¹ Și ea aduna flori: trandafiri, brândușe, violete, stânjenei, zambile, narcise. Mai ales narcise, „acele flori minunate, strălucitoare, care îi încântau deopotrivă pe zei și pe muritori“.² Thalia se juca pe o pajiște înflorită de pe un munte când fusese înhățată de ghearele unui vultur: din nou Zeus. Creusa simțise cum mâinile lui Apollo o apucă strâns de încheieturi când se apleca să culeagă șofran la poalele Acropolei din Atena. Europa și prietenele ei culegeau tot narcise, zambile, violete, trandafiri, lămâițe.

Brusc, se trezesc înconjurată de o turmă de tauri. Unul dintre ei este de un alb orbitor, coarnele lui strălucesc ca niște giuvaiere. Taurul nu e deloc înspăimântător. Tocmai de aceea, chiar dacă e sfioasă la început, Europa apropie florile proaspăt culese de botul lui alb. Taurul scoate un scheunat de plăcere, ca un cățel, se întinde pe iarbă și de-abia așteaptă să vadă cum fata îi împodobește coarnele cu ghirlande. Prințesa prinde curaj și se urcă pe spatele lui, ca o amazoană. Moment în care turma se retrage discret, cât mai departe de albia secată a râului, îndreptându-se spre plajă. Agitat, taurul se apropie de apă. Apoi este prea târziu: taurul alb brăzdează deja valurile cu Europa călare. Fata privește în urmă, ținându-se cu mâna

dreaptă de un corn, iar cu cealaltă, de blana animalului. În timp ce se mișcă, briza îi flutură veșmintele.

Dar cum a început totul? Cu puțin înainte de zorii zilei, în timp ce dormea în iatacul ei de la primul etaj al palatului regal, Europa a avut un vis ciudat: se făcea că e prinsă între două femei; una era Asia, cealaltă era ținutul din fața ei și nu avea nume. Cele două femei se luptau pentru ea, cu ardoare. Fiecare o voia pentru sine. Asia arăta ca o femeie din ținutul Europei, pe când cealaltă era complet străină. Până la urmă necunoscuta, cu brațele ei puternice, a reușit să o târască după ea. Asta e voia lui Zeus, a zis ea: Europa trebuie să fie asiatică și purtată departe, de o străină. Visul fusese foarte intens, aievea parcă, în faptul zilei, drept care Europa s-a trezit înspăimântată și a rămas tăcută în patul ei multă vreme. Apoi a ieșit, cum făcea mereu, cu prietenele ei. Au mers până la gura râului; acolo, Europa s-a plimbat printre trandafiri și valurile care se spargeau de țărm, cu coșul ei auriu într-o mână.

Un taur cu părul galben și un cerc alb în frunte a apărut pe pajiște. Animalul avea un miros dulce, mai puternic decât cel al florilor. S-a apropiat de Europa și a lins-o pe gât. Fata l-a mângâiat și i-a șters balele. Taurul a îngenuncheat în fața ei, dându-i de înțeles să-l încalece. În clipa în care fata s-a suit pe el, taurul a pornit în goană spre mare. Îngrozită, Europa a privit înapoi, spre plajă, a strigat către prietenele ei, dând din mână. Apoi, aflată deja printre valuri, s-a agățat de un corn cu o mână, iar cu cealaltă și-a ținut strâns tunica. În spatele ei, tunica se umfla ca o velă purpurie.

Dar cum a început totul? Europa se plimba cu prietenele ei, ținând în mână un coș auriu, strălucitor. Hefaistos îl făurise, cu două generații în urmă, ca să i-l dăruiască Libiei. Libia i-l dăduse fiicei ei, Telephassa, care i-l dăduse fiicei ei, Europa. Era talismanul familiei. Pe o parte, dăltuită în aur, era o junincă răcăcită, care părea să înoate într-o mare de smalt. Doi bărbați misterioși priveau de pe țărm. Era și un Zeus auriu, care doar atingea cu mâna animalul colorat în bronz. În plan îndepărtat, fluviul Nil, argintiu. Juninca era Io, stră-străbunica Europei.

Și povestea ei era despre răpire și metamorfoză. Chinuită de un tăun, Io a traversat mările în lung și-n lat copleșită de o angoasă care nu-i dădea pace. La un moment dat chiar a botezat marea care ducea spre Italia cu numele ei. Dragostea lui Zeus pentru ea o adusesse în pragul nebuniei și al dezastrului. Totul începuse cu niște vise ciudate, în care Io era prințesă în Heraion, lângă Argos, cel mai vechi sanctuar dintre toate și locul în care grecii începuseră să măsoare timpul; veacuri la rând au numărat anii după succesiunea preoteselor din Heraion. Visele îi șopteau despre dragostea înflăcărată pe care i-o purta Zeus și o îndemneau să meargă pe câmpurile din Lerna, unde pășteau oile și vitele tatălui ei. Din clipa

aceea nu mai era o preoteasă care se închina zeiței, ci un animal închinat zeului, precum cele care pășeau în voie pe câmpurile sanctuarului. Așa îi tot spuneau visele. Și așa s-a și întâmplat.

Dar peste un timp sanctuarul s-a extins, devenind întreaga lume, cu mările ei nemărginite, pe care trebuia să le traverseze, una după alta, fără odihnă, împunsă mereu de acel tăun neobosit. Și, cu cât cutreiera mai multe ținuturi, cu atât suferința ei devenea mai mare. Când a dat peste o altă victimă, Prometeu, nu-și dorea decât să moară, fără să-și dea seama că întâlnise un alt condamnat ca și ea, care nici nu mai putea spera să moară. Dar, în cele din urmă, Io, ca și Prometeu, a scăpat de obsesie. Într-una din zile, după ce Io traversase Egiptul, Zeus a atins-o ușor. Moment în care juninca ieșită din minți a redevenit tânăra de altădată și s-a împreunat cu zeul. În amintirea acelor clipe și-a numit fiul Epaphus, care înseamnă „atingere ușoară a mâinii“. Mai târziu, Epaphus a devenit regele Egiptului și se zvonea că tot el era și boul numit Apis.

În timp ce se îndrepta spre pajiștile înflorite de lângă mare, ceea ce căra Europa, dăltuit în metale prețioase, era propriul destin. Ca într-o piesă muzicală, cântecul ei era inversiunea melodică a înaintașei Io. Un taur o va duce din Asia spre continentul care se va numi Europa, la fel cum, odinioară, rătăcirile pe mare ale unei juninci disperate, care păscuse prima oară pe pășunile grecești, sfârșiseră în Egipt, odată cu atingerea ușoară a mâinii lui Zeus. Și, într-o bună zi, darul, coșul auriu, îi va fi înmănat Europei. Și l-a purtat cu ea, fără să se gândească.

Dar cum a început totul? Dacă vorbim de istorie, atunci e vorba de o istorie a conflictului. Iar conflictul începe cu răpirea unei fete sau cu sacrificarea unei fete. Iar răpirea devine invariabil sacrificare. „Lupii neguțatori“ au fost cei care, sosind pe mare din Fenicia, au luat-o cu ei pe *tauropárthenos* din Argos. *Tauropárthenos* înseamnă „fecioara juruită taurului“.³ Numele ei era Io. Ca un semnal luminos transmis de pe un munte pe altul, această răpire a aprins ura dintre cele două continente. Din acel moment Europa și Asia nu au încetat să se lupte, răspunzând cu lovitură la fiecare lovitură. Astfel cretanii, „mistreții Idei“⁴, au răpit-o pe Europa din Asia. S-au întors acasă pe o corabie în formă de taur, oferind-o pe Europa ca mireasă regelui lor, Asterius. Unul dintre nepoții Europei avea să poarte același nume celest. Era un tânăr cu cap de taur și a trăit în mijlocul unui labirint, așteptându-și victimele. Era cunoscut drept Minotaurul.

Dar cum a început totul? Când au sosit în Argos, neguțatorii fenicieni au petrecut cinci-șase zile vânzând mărfurile aduse de pe Marea Roșie, din Egipt și Asiria. Corabia lor aștepta ancorată în port în timp ce, pe mal, localnicii se uitau îndeaproape la lucrurile ce bătuseră atâta cale până la ei, le atingeau și se tocmeau cu fenicienii.

La sosirea unui grup de femei mai rămăseseră doar câteva lucruri de vânzare. Una dintre ele era Io, fiica regelui. Tocmeala și vânzarea au continuat. Până când, pe neașteptate, neguțătorii mărilor au sărit pe femei. Unele au reușit să scape. Dar Io și alte câteva au fost luate de fenicienii. Aceasta a fost răpirea prin care cretanii se răzbunau pentru răpirea fiicei regelui fenician, Europa. Fenicienii însă au o versiune diferită: de fapt, Io era îndrăgostită de căpitanul corabiei străine. Era însărcinată și, de rușine, plecase cu fenicienii de bunăvoie.

Istoria însăși s-a născut din aceste evenimente: răpirea Elenei, Războiul Troian și, înainte de aceasta, expediția argonauților și răpirea Medeei – toate sunt verigi ale aceluiași lanț. O chemare la arme când în Asia, când în Europa, și de fiecare dată o femeie, o femeie și o mulțime de jefuitori, când pe un țărm, când pe celălalt. Herodot însă a remarcat o diferență între cele două tabere: „Răpirea femeilor“ este, scrie el, „faptă de oameni care încalcă dreptatea, dar a porni cu zel la răzbunarea unei răpiri – o treabă de oameni fără minte; dimpotrivă, cuminte lucru este să nu-ți faci nici o grijă de soarta femeilor răpite, vădit fiind că, dacă ele nu s-ar învoi, n-ar putea fi răpite“.⁵ Grecii nu se purtau cu înțelepciune: „Din pricina unei femei din Sparta au adunat oștiri numeroase și, trecând apoi în Asia, au nimicit puterea lui Priam“.⁰¹ De atunci, războiul dintre Europa și Asia nu a încetat niciodată.

Au ajuns pe o insulă mare, dar nu s-au oprit, ci au înaintat mai departe în munți. De-abia când au ajuns în Gortyn, Zeus și Europa au făcut dragoste la umbra unui platan uriaș. Zeus s-a prefăcut în vultur și a dispărut. Dar și-a lăsat iubita cu un paznic. În căldura și liniștea din jur Europa a auzit apropiindu-se tropotul unor copite din bronz. Cineva venea spre ea cu toată viteza. O mașinărie, o ființă din alte timpuri, un copil al meliadelor, nimfele frasinului? Era și una, și alta: Talos, un alt taur, taurul paznic, cel care străjuia insula; sau, cum ziceau unii, un colos din metal făurit de Hefaistos. O venă lungă, umflată, i se întindea din gât și până în copite – sau poate în picioare. Iar acolo o unghie din bronz îi oprea sângele, trimițându-l clocotind înapoi. Unghia era secretul vieții acelei creaturi și, în aceeași măsură, al artei azvârlirii. În galop, Talos azvârlea pietre în stânga și-n dreapta: de cele mai multe ori fără țintă, uneori în străinii care se apropiau. În palatul din Sidon, Europa se trezea de obicei în sunetul vocilor prietenoase ale fetelor cu care cobora la malul mării; aici se trezea într-o liniște deplină, dincolo de care, treptat, deslușea un zgomot îndepărtat, care devenea asurzitor. Dar nu vedea pe nimeni. Știa că Talos alerga de-a lungul și de-a latul coastelor acelei insule mari: Creta, Europa.

Io, Telephassa, Europa, Argiope, Pasiphaë, Ariadna, Fedra: numele te duc cu gândul la o figură pură, strălucitoare, care luminează totul,

până departe, care ne luminează pe toți, precum luna. „Siluete șterse, uriașe, îndrăgostiți misterioși, mârșniți, nefericiți, întunecați, singuri, înfricoșători, condamnați să săvârșească ticăloșii nemaiauzite. Ce se va alege de voi? Care vă va fi destinul? Unde vă veți ascunde pasiunile îngrozitoare? Ce spaime, ce compasiune provocați, la ce tristețe imensă, covârșitoare, îi supuneți pe acei muritori siliți să vadă atâta rușine și oroare, atâtea fărâdelegi, atâtea nenorociri?”⁶ Așa spunea Gustave Moreau.

Diodorus Siculus: „Se spune și că, la început, onorurile acordate zeilor, jertfele și ritualurile misterelor au fost transmise altor oameni din Creta, iar în sprijinul acestei afirmații este invocat un argument greu de combătut. Ritualul de inițiere pe care atenienii îl celebrează în Eleusis, poate cel mai cunoscut dintre toate, ca ritualul samotracilor și cel început de Orfeu în Tracia printre ciconeni, toate aceste ritualuri sunt transmise de la un inițiat la altul în secret. Dar în Cnossos, Creta, a existat mereu obiceiul de a practica astfel de ritualuri de inițiere la lumina zilei, ca să le cunoască toată lumea. Ceea ce, la unele popoare, este inexplicabil, în Creta este la dispoziția tuturor celor care vor să audă de așa ceva.”⁷

În Creta, misterele erau dezvăluite tuturor, nu trebuiau ascunse. „Cele inexplicabile“, care abundau în Attica, erau la îndemâna tuturor. Pe de altă parte, aceasta implica și absența oricărei provocări. Creta, cu cele 100 de orașe și nici măcar un zid de apărare în jurul lor, arăta ca o jucărie uriașă. Doar un val imens sau pirați amenințători care lovesc dinspre mare puteau să-i pecetluiască soarta, nu nesăbuința unei civilizații care caută autocunoașterea și, făcând asta, se autodistruge.

Câteva mii de ani mai târziu, un faimos morfologist al civilizațiilor avea să fie derutat de Creta fiindcă, studiind toate vestigiile cretane, nu a găsit nici măcar un indiciu al vreunei conștiințe istorice, politice sau chiar biografice a insulei, precum acelea care dominaseră întotdeauna gândirea egipteană. Pentru un om care căuta cu înfrigurare semnele marilor civilizații, Creta avea ceva pueril, ceva evaziv, ceva mediocru.

Tabletele scrise cu liniar B includ multe nume de zei: aproximativ jumătate dintre ei aveau să trăiască ca zei olimpieni, ceilalți s-au pierdut. Nu știm nimic despre ei: sunt doar niște nume care apar alături de Zeus, Poseidon, Hera. Ca și cum zeii olimpieni ar fi fost cândva mult mai numeroși, iar acum purtau cu ei umbrele fraților și ale surorilor pierdute.

Creta: vase pentru cereale numerotate în magazii, sigilii cu animale jumătate de un fel, jumătate de alt fel, fresce delicate, noduri de fildeș, liste cu ofrande, miere de albine, capsule de mac

inscripționate, cranii de vite, securi cu două tăișuri. Stâlpi din lemn de chiparos. Palate cu scări interioare și raze de lumină, morminte fără nume. Mormane de idoli minuscule, nu statui și nici dubluri din piatră. Nimic din verticalitatea divinității, nici un semn al prezenței halucinante a pietrei verticale.

Poveștile nu trăiesc niciodată singure: ele sunt ramurile unei familii pe care trebuie să o descoperim în trecut și în viitor. În extazul traversării mării pe spatele unui taur alb, Europa ascunde în ea, ca pe niște puteri încă nedescoperite, destinele nepoatelor ei, înnebunate de dragoste, Fedra și Ariadna, care se vor spânzura de rușine și de disperare. Iar printre rădăcinile celeste ale acestui arbore genealogic dăm de rătăcirile junincii nebune, ancestrala Io, care și ea păstrează în sine imaginea altei juninci ancestrale, mama Fedrei și a Ariadnei: Pasiphaë. Și ea s-a spânzurat, copleșită de rușine.

De pe o stâncă, Ariadna se uită la Fedra cum se dă în leagăn. Dusă pe gânduri, așteaptă. Amândouă sunt tinere prințese, în Cnossos. Fiicele lui Minos și Pasiphaë. Au mulți frați și surori. Și un frate vitreg, Asterius. Asterius are cap de taur fiindcă tatăl lui a fost un taur mare, alb, de care s-a îndrăgostit Pasiphaë. Asterius a fost încuiat într-o construcție proiectată de un inventator atenian care se ascunde fiindcă se zvonește că ar fi ucis pe cineva. Acea construcție acoperită chiar este ciudată. Prințesele sunt deja familiarizate cu labirintul; în trecut, toată lumea îl putea vedea, un loc tocmai potrivit pentru dans. Nimeni nu-și dădea seama – nimeni nu le-ar fi spus – că, atunci când tatăl lor, Minos, decisese să subjuge continentul, iar cretanii începuseră să facă prea multe afaceri cu grecii, toți hotărâseră să-și ascundă secretele ca, până la urmă, chiar să le fie rușine de ele. Atenianul Daedalus proiectează o construcție în Creta care ascunde în dosul pereților din piatră atât misterul (dansul), cât și rușinea (Asterius, minotaurul). Începând din acea zi, misterul devine și lucrul de care te rușinezi.

Acest lanț causal a depins, la rândul său, de istoria metamorfozelor. Formele deveneau evidente în măsura în care se metamorfozau. Fiecare formă avea perfecțiunea ei atât timp cât rămânea aceeași, dar toți știau că, într-o clipă, putea deveni altceva. În vremea Europei și a lui Io, vâlul epifaniei încă mai acționa. Taurul care mugea, juninca nebună, se preschimbau din nou în zeu și fată. Dar, odată cu trecerea generațiilor, metamorfoza a devenit mai dificilă, iar fatalitatea realității, ireversibilitatea ei, cu atât mai fără echivoc. La numai o generație după Europa, Pasiphaë a trebuit să se ghemuiască într-o vacă din lemn, o jucărie mare pe roți, și să fie împinsă până pe pajiștile din Gortyn, unde păștea taurul dorit. Iar din împreunarea lor s-a născut o ființă care nu a putut fi nici animal, nici om. A fost un hibrid, pentru totdeauna. Și, la fel cum meșterul Daedalus a trebuit să inventeze un obiect neînsuflețit ca să-i permită

mamei să iubească taurul, acum a trebuit să inventeze altceva, labirintul, ca să-l ascundă pe fiu. Minotaurul a fost ucis, Pasiphaë a murit în captivitate și acoperită de rușine. Oamenii nu au mai avut acces la alte forme nici nu au putut să revină de la ele. Vălul epifaniei a fost rupt și făcut ferfeniță. Ca să se păstreze puterea metamorfozei, alternativa era inventarea obiectelor și crearea unor monștri.

„Și fiind obiceiul în Creta ca și femeile să ia parte la spectacole, Ariadna era de față la întrecere și, rămânând uimită de înfățișarea lui Tezeu, i-a admirat și lupta, căci i-a întrecut pe toți.”⁰² În timp ce Ariadna se uită lung la Străin, Creta se năruie. Înainte de a fi trădată, Ariadna a preferat să-și trădeze insula.

Dionysus îi face curte, apoi o acuză, apoi o ucide, apoi o redescoperă, apoi o transformă în coroana cerului dinspre nord, Corona Borealis. Acesta este însă un alt Dionysus decât cel pe care îl cunoscuse Ariadna în copilărie. Pe atunci nici nu i se spunea Dionysus. Era Taurul: Taurul total, care pogoară din cer precum Zeus, se înalță din mare precum Poseidon și paște pe sub platanii din Gortyn. Dionysus se afla în toate: în miera și sângele oferite zeilor, în coarnele subțiri aflate de o parte și de alta a altarelor, în craniile de vită pictate pe pereții palatului. Tineri cu brasarde, în șorțuri, cu părul ondulat, din fugă îl prindeau de coarne. Taurul a urmat-o pretutindeni pe Ariadna, încă de la început, mereu, fără să o scape din ochi.

Acum Taurul se îndepărtează și apare eroul atenian.

Cei doi par să fie dușmani, dar schimbă locurile fără probleme. Scena este deja pregătită. Gata cu monstrul, doar chestiuni sordide. Acesta este destinul Ariadnei. S-a terminat cu copilăriile, cu palatul regal, a sosit vremea porticelor și a piețelor publice, unde bărbați vânjoși și deștepți nu scapă nici o ocazie ca să se înjunghie pe la spate, unde cuvântul care, în Creta, a servit la inventarierea mărfurilor din depozite, devine suveran, viu, respectat cu sfîntenie. Ariadna nu a apucat să vadă toate astea: s-a oprit la jumătatea drumului, blocată pe o altă insulă, stâncoasă și neprimitoare. A închis ochii ca să nu mai vadă niciodată zeul sau omul care, prin natura lui, nu putea decât să apară și să dispară.

Tezeu a transformat obiceiul divin de a răpi fecioarele într-o distracție la îndemâna omului. În fiecare aventură în care pornește răpește câte o femeie, fie că e Ariadna din Creta, când se îndreaptă spre sud, fie că e amazoana Antiope, când merge în nord. Aventurile lui au avut mereu ceva pueril și chiar nesăbuit în ele. Unele au fost departe de a se sfârși onorabil, căci, de îndată ce cucerea un trofeu, Tezeu se și grăbea să scape de el ca să caute altul. La 50 de ani era la fel, motiv pentru care a răpit o Elenă care dansa la altarul lui

Artemis Orthia. Atunci a fost ajutat de singura ființă căreia i-a fost loial până la sfârșit: prietenul lui, Pirithous.

Se întâlniseră ca dușmani, moment în care trebuia să se lupte până la moarte. Dar, când s-au văzut, gata să înceapă duelul, fiecare s-a trezit că își admiră adversarul. Fiecare a fost atras de frumusețea și forța celuilalt. De atunci au devenit tovarăși de aventuri. Tezeu era cu adevărat fericit doar în prezența lui Pirithous, cu care inventa cele mai temerare aventuri, le ducea la îndeplinire și apoi le discutau împreună. Au cunoscut lumea, acești doi prieteni, au văzut tot ce se putea vedea, au ucis animale mitice, au răpit prințese. Nimic nu i-a putut despărți, femeile în nici un caz.

Într-una din zile, Pirithous se simțea singur; soția lui, Hippodamia, murise nu demult. Și s-a gândit să-și vadă prietenul, pe Tezeu, în Atena. Astfel, văduvul a găsit un alt văduv: Fedra se spânzurase. Cum se întâmpla atât de des, cei doi au vorbit și au tot vorbit până le-a venit ideea unor noi aventuri. Era o fată în Sparta, a zis Pirithous, în vârstă de zece ani, mai frumoasă decât orice femeie. Se numea Elena. Ce-ar fi s-o răpească? După ce au pus mâna pe ea, au dat cu zarul, cine s-o aibă. A câștigat Tezeu.

Iar într-o zi, împreună ca întotdeauna, în timpul uneia dintre acele conversații numai de ei înțelese, care erau cea mai mare plăcere a vieții lor (mai ceva decât femeile și aventurile) – într-o zi s-au gândit că, după ce cutreieraseră cam toată lumea celor vii, singurul lucru care le mai rămânea era să ajungă în lumea celor morți. Răpiseră prințese pământene, de ce n-ar putea răpi și regine din lumea subpământeană? Reușiseră să tragă pe sfoară regi în viață, de ce n-ar putea face același lucru și în regatul morților? Astfel Pirithous și Tezeu au coborât la Hades ca să-i fure regina.

Tezeu este de acțiune. Nici măcar Elena nu-l poate reține, prizoniera lui preafericită. Și, în timp ce teama de represalii crește, iar prietenii răpitorului se arată tot mai dispuși să o protejeze pe Elena, Pirithous vine cu o idee: să meargă dincolo de Peloponez, până la Capul Taenarum, unde se poate coborî la Hades ca să o răpească pe cea mai puternică dintre regine. Tezeu este de acord. De data aceasta nu mai trebuie să răpească o fată de 12 (sau zece?) ani, care dansează la altarul lui Artemis, și nici să învețe dansurile labirintului de la o fată încântătoare. De data aceasta, proiectul este mai temerar: „Cei doi au încercat să fure mireasa lui Dis chiar din patul ei”.⁰³

Pedeapsa regelui lumii subpământene pentru Tezeu este una subtilă, să-i răspundă la batjocură cu batjocură. Hades îi ascultă politicoș pe cei doi prieteni. Îi întreabă cu ce le poate fi de ajutor, îi invită să ia loc pe două scaune aurite cioplite în stâncă. Dar un adeziv invizibil îi fixează pe Tezeu și pe Pirithous de scaune. Nu se mai pot ridica.

Pirithous, „cel care se învâрте în cerc“, și Tezeu, răpitorul, trebuie să uite de propriile persoane, rămânând nemișcați în regatul morților. Când Heracles îl salvează pe Tezeu, desprinzându-l de scaun cu forța, în urmă rămân fâșii de carne. Tocmai de aceea, după cum se spune, băieții din Atena au fundul atât de mic și de slab.

De jur împrejurul Atenei, înainte ca orașul să se numească așa, era plin de tâlhari și de animale sălbatice care îi atacau și îi fugăreau pe călători. Odată, de pe mare a venit un sol cu vestea că un tânăr cutreierase toate drumurile și îi ucisese pe toți răufăcătorii: Sinis și Phaea, Sciron, Cercyon și Procust, ca să numim doar câțiva. Dar cum arată acest tânăr? – a întrebat lumea. Avea o sabie cu mâner din fildeș, atârnată pe un umăr, și două sulite lucioase, câte una în fiecare mână. Purta un coif spartan peste părul roșcat, cârlionțat, o haină purpurie și o pelerină de lână din Tessalia. Iar în ochi avea un licăr amenințător.

Tezeu purta părul scurt în față – ca să nu-l poată apuca nimeni de păr în luptă, spunea el –, dar lung și împletit în spate. Bucla care îi cădea pe frunte i-o dedicase lui Apollo, în Delphi. Când a apărut prima dată aproape de Atena avea 16 ani și purta o tunică lungă, ionică. Părul și-l împletise frumos la spate. Cei care înălțau templul din Delphi în cinstea zeului Apollo – mai aveau de făcut acoperișul – l-au luat în râs. Ce naiba căuta o tânără tocmai bună de măritat, de una singură, sub Acropole? Tezeu nu i-a băgat în seamă. S-a apropiat de o căruță trasă de un taur, a scos taurul din jug și l-a azvârlit în aer. Lucrătorii l-au văzut cum zboară pe deasupra acoperișului neterminat. Atunci a fost prima dată când Tezeu a avut de-a face cu un taur.

Dar câți nu avea să mai întâlnească! Minotaurul din Creta, al cărui trup de băiat îl va străpunge cu sabia. Taurul pe care îl va prinde la Marathon, spre bucuria atenienilor. Apoi un taur se va înălța din mare și îi va ucide fiul, pe Hipolit. În multe alte ocazii, mai puțin importante, Tezeu se va confrunta cu câte un taur. Atât de apropiată a fost relația lui cu acest animal încât a pus un cap de taur pe primele monede bătute în orașul lui, sacra Atenă. Tezeu este cel care i-a ales numele.

Există și ceva scandalos legat de Tezeu, o insolență nestăpânită care îl așteaptă cu nerăbdare pe Alcibiade. Când, împreună cu prietenul său, Pirithous, pornește spre lumea celor morți ca să o ia pe Persefona, o aventură care sună a parodie, nu poți să nu te gândești la Alcibiade, ai cărui critici l-au acuzat că celebra misterele religioase în compania prostituatelor și a vagabonzilor. Și, la fel cum Alcibiade, foarte solemn, va conduce o procesiune pe Drumul Sfânt spre Eleusis, și Tezeu a prezidat cele mai secrete ritualuri ale

oraşului. S-a jucat cu acele secrete fiindcă le ştia atât de bine, fiindcă îi aparţineau de când se născuse.

Tezeu nu avea un motiv anume ca să o părăsească pe Ariadna. Nu era vorba de o altă femeie. Doar că, preţ de o clipă, nu s-a mai gândit la ea, o clipă care ar fi putut fi oricând. Iar când Tezeu se gândeşte la altceva, cineva e pierdut. Ariadna îl ajutase pe Străin să-l ucidă pe fratele ei vitreg cu cap de taur, părăsise palatul familiei, era gata să spele picioarele lui Tezeu în Atena, ca o sclavă. Tezeu însă a uitat, deja se gândeşte la altceva. Iar locul în care e lăsată Ariadna devine, o dată pentru totdeauna, locul dragostei abandonate. Tezeu nu este nemilos fiindcă o părăseşte pe Ariadna. Dacă ar fi fost așa, cruzimea lui nu s-ar deosebi de cruzimea altora, atât de mulţi. Nu, Tezeu este nemilos fiindcă o lasă pe Ariadna pe insula Naxos. Nu acolo unde s-a născut, nicidecum în locul în care spera să fie binevenită, nici măcar undeva pe aproape. Ci pe o plajă biciuită de valuri furioase, un loc abstract unde se mişcă doar iarba-de-mare. O insulă nelocuită, locul în care obsesia devine tot mai mare pe zi ce trece, fără să scapi de ea. Unde moartea îţi dă mereu târcoale. Un loc al sufletului.

Ariadna a fost lăsată de izbelişte. Hainele de pe ea cad una după alta. Este întruchiparea deznădejdiei. Conştiinţă acum, dar nemişcată precum statuia unei bacante, fiica lui Minos priveşte în depărtare, spre eternul absent, căci corabia iute a lui Tezeu a dispărut dincolo de orizont, iar mintea ei se tălăzuieşte odată cu valurile. Panglica subţire care i-a ținut părul blond îi alunecă, mantia îi cade de pe umeri lăsându-i pieptul gol, sânii nu-i mai sunt susţinuţi de eșarfă. Una câte una, hainele în care a părăsit Creta pentru totdeauna îi cad la picioare. Valurile încep să se joace cu ele, în nisip şi în iarba-de-mare.

În timp ce Ariadna privea, goală, în depărtare şi se gândea cât de mult i-ar fi plăcut să fie în Atena, ca mireasă a lui Tezeu, să-i pregătească patul, deşi nu avea să stea în el niciodată, măcar să o slujească pe alta care avea să stea în el, să-i dea un vas cu apă lui Tezeu în care să-şi spele mâinile după banchet – pe scurt, în timp ce trecea în revistă, mental, toate dovezile, cât de mici, de loialitate pe care i-ar fi plăcut să i le arate iubitului ei dispărut, i-a venit o idee: poate că şi altă femeie avusese aceleaşi sentimente ca şi ea; devotamentul şi degradarea ei nu erau unice, cum gândise la început. Dar cine era acea femeie? Regina, splendida, neruşinata Pasiphaë, mama ei. Până la urmă şi ea, închisă în vaca de lemn, acea jucărie colorată pe roţi, rudimentară, acceptase să o facă pe servitoarea pe lângă un simplu păstor. Se aplecase pentru a i se pune gâtul în jug, şoptise cuvinte de dragoste unui taur nătâng care rumega iarbă. Ascunsă în întunericul sufocant, în mirosul de lemn,

fluierul păstorului o călca pe nervi, fiindcă nu dorea să audă decât un singur sunet: mugetul acelui taur alb.

Apoi Ariadnei i-a venit o altă idee: dacă ea, Ariadna, nu făcuse decât să repete pasiunea mamei ei, Pasiphaë, dacă ea însăși era Pasiphaë, atunci taurul era Tezeu. Dar Tezeu omorâse taurul, adică pe fratele ei vitreg, îl omorâse cu ajutorul ei. Cu alte cuvinte, îl ajutase pe Tezeu să se sinucidă? Sau singurele personaje din această poveste care s-au sinucis au fost: Pasiphaë, care s-a spânzurat, Ariadna, care se pregătea să se spânzure, și sora ei, Fedra, care se va spânzura nu peste mult timp. Pe de altă parte, taurii și cei care i-au înfrânt par să schimbe locurile, iar și iar, ca și cum pentru ei a ucide și a fi ucis e o alternare la fel de simplă ca dezbrăcarea și îmbrăcarea. Taurul nu a cunoscut moartea perpendiculară, desăvârșită, prin spânzurare, ființa care e ridicată de la pământ.

Când prova albastră smălțuită a corabiei ateniene s-a arătat în Creta, când Tezeu l-a împiedicat pe regele Minos să pună mâna, cum făcea de obicei, pe una dintre fetele ateniene, când, în timpul jocurilor, Tezeu l-a înfrânt pe odiosul, impunătorul Taur preaputernic, care îi bătea pe toți, Ariadna se gândise că acest străin temerar era în stare să spargă cercul stăpânit de taur care îi ținea familia prizonieră. Prin urmare, îl trădase pe taurul divin care îi luase mințile într-o peșteră, și-a trădat fratele-taur, Minotaurul, și-a trădat mama, care se îndrăgostise nebunește de un taur, și-a trădat tatăl, care alesese să nu ucidă taurul alb ieșit din mare, ci să-l ducă la păscut, fiindcă era prea frumos ca să-i ia viața. La capătul acestor trădări Ariadna s-a trezit pe o plajă pustie, abandonată de Tezeu. Dar fără să scape de taur.

Când a apărut Dionysus, prefăcut și seducător, prea la țanc, prea vesel, Ariadna a simțit că, de fapt, Dionysus și Tezeu nu erau deloc rivali, ci complici. Dar, în zgomotul flautelor și al tamburinelor, Dionysus a înăbușit astfel de gânduri. Ariadna era fascinată de gloria divină pe care i-o oferea zeul. Iar în sinea ei îl disprețuia pe Tezeu care o făcuse părtașă la acea glorie prin trădare. Ariadna a simțit că era ceva necurat la mijloc: dacă Tezeu nu și-ar fi încălcat promisiunea (dar se jurase în fața zeiței Athena, și-a amintit ea, înfiorată, iar Athena disprețuia căsătoria), Dionysus nu s-ar fi apropiat de ea. Ce rost are să plângi ca o țărăncuță când ai un zeu lângă tine? Dar Dionysus nu stă lângă nimeni. Un zeu nu este niciodată o prezență constantă. Drept care Dionysus a plecat cu suita lui zgomotoasă în India. Ariadna a rămas din nou singură.

Când zeul a reapărut, încărcat de comori și însoțit de zeci de sclavi, Ariadna i-a citit triumful pe față și a surprins privirea pofticioasă pe care Dionysus i-a aruncat-o unei indience tinere, o prințesă, unul dintre multele trofee orientale. Curând, Ariadna se va trezi din nou pe plajă, plângând, cu părul în vânt. Cu ușurința lui copleșitoare, Dionysus o salvase de la ceea ce-i făcuse Tezeu doar ca

să-i facă același lucru puțin mai târziu, rănind-o și mai tare. Concubina indiană le-a profanat patul. Ariadna a plâns, mereu cu teama în suflet că Tezeu va prinde de veste! Dar câtă ingeniozitate... Nici acum să nu-și dea seama că Dionysus și Tezeu nu erau dușmani? Acele două figuri opuse erau doar fațete ale aceluiași bărbat care continua să o trădeze, în timp ce ea continua să se lase trădată. „M-am obișnuit să iubesc același bărbat pentru totdeauna.“⁸ Acea capacitate de a iubi pentru totdeauna a însemnat condamnarea ei la moarte, i-a distrus orice speranță de a scăpa de cercul ei obsesiv, magnifica ei coroană.

De la început și până la sfârșit, povestea Ariadnei este țesută în jurul unei coroane. „Sosește vărul meu“, și-a zis tânăra prințesă când a fost anunțată că Dionysus a sosit pe insulă. Nu-l văzuse niciodată pe acest văr, născut din rugul funerar al mamei lui, despre care se zvonea că este atât de chipeș. Din prima clipă Dionysus i-a spus că nu vrea să stea în palat. A prins-o de încheietura mâinii și a tras-o după el spre una din multele peșteri din Creta. Iar întunericul de acolo a fost destrămat de o coroană scânteietoare. Aur strălucitor și giuvaiere indiene. Dionysus i-a oferit Ariadnei această coroană ca dar, în cinstea primei lor îmbrățișări. Semn al perfecțiunii, „vestitor al tăcerii prielnice“⁹, coroana era un cerc al seducției. Dar *a seduce* înseamnă și „a distruge“ în limba greacă: *phtheírein*. Coroana este perfecțiunea înșelăciunii, este înșelăciunea care se încoronează singură, este acea perfecțiune care include înșelăciunea.

Când își întorsese privirea spre chipeșul Tezeu, Ariadna nu mai era fata care se juca împreună cu surorile ei în palatul din Cnossos. Era mireasa unui zeu, chiar dacă nimeni nu știa de legătura lor. Singurul martor fusese acea coroană strălucitoare. Dar, când a ieșit din palatul de sub ape al tatălui său, Poseidon, și Tezeu ținea în mână o coroană. Era din flori mici de măr de pe care cădeau picături de apă și care împrăstia lumină. I-a dat-o Ariadnei, la fel cum Dionysus îi dăduse propria coroană. Imediat Ariadna i-a dat lui Tezeu coroana lui Dionysus. Dacă Tezeu repeta gestul zeului, Ariadna îl trăda pe zeu, pentru ca Străinul să poată ucide Minotaurul, care aparținea zeului-taur. Pornind pe coridoarele întunecate ale labirintului, Tezeu s-a ghidat după lumina acelei coroane magnifice. Sabia lui a scânteiat în acea lumină înainte de a se împlânta în corpul tânărului cu cap de taur. Astfel Ariadna a dus înșelăciunea la un nivel superior: și-a trădat partenerul divin și, în același timp, a oferit darul iubirii sale bărbatului care îi lua locul.

Dar oare această înșelăciune nu avusese loc chiar de la început, prin darul oferit de zeu? Ariadna este înșelată exact la fel cum înșală și ea: își imaginează că Tezeu este opusul zeului; vede în el omul care o va duce, ca mireasă, la Atena, dincolo de cercul vicios al taurului. Când a reapărut în Naxos, Dionysus flutura o coroană strălucitoare.

Ariadna a privit-o și s-a gândit la celelalte coroane care ascunseseră celelalte înșelăciuni din viața ei. Acum și-a dat seama că acea coroană era aceeași coroană dintotdeauna. Povestea ei chiar se sfârșea acum; Ariadna va fi mereu singură, prizoniera acelei coroane scânteietoare de pe cer: Corona Borealis.

În orice poveste cretană există un taur la început și unul la sfârșit. La început, Minos cheamă din ape taurul alb al lui Poseidon. Dacă apare, promite el, îl va sacrifica zeului. Taurul apare, dar Minos nu-și ține promisiunea. Taurul este prea frumos, Minos nu vrea să-l ucidă, vrea să-l păstreze pentru el. Tocmai pentru acest taur soția lui Minos, Pasiphaë, va dezvolta o pasiune fatală.

La sfârșit, Tezeu prinde un taur la Marathon și din nou taurul cretan este cel care se ridică din mare. După ce s-a împreunat cu Pasiphaë, taurul a scăpat din țarc, motiv pentru care Minos a apelat la Heracles ca să-l prindă. Eroul l-a prins și l-a dus pe continent. Taurul a rătăcit multă vreme prin Peloponez până când a ajuns în Attica, unde nimeni nu a fost în stare să-l prindă, nici chiar Androgeu, fiul lui Minos, care îi învingea pe toți atenienii la jocurile lor. Tezeu l-a prins la Marathon. Apoi i l-a oferit tatălui său, Aegeus, care l-a sacrificat în cinstea lui Apollo. Tot ce se întâmplă între acel început și acel sfârșit, adică destinul Ariadnei, este, de fapt, strămutarea unui sacrificiu: de la Poseidon la Apollo, din Creta la Atena. Această trecere este presărată de cadavre. Victima sacrificată, mută, face parte integrantă din ritualul religios. Mitul însă cere alte victime pentru sine, cele care cad în jurul sacrificiului, ca o pilitură de fier în vecinătatea magnetului. Din acest sacrificiu, odată cu sângele, curg poveștile. Astfel apar personajele din tragedie. În poveștile cretane aceste personaje sunt Pasiphaë, Minotaurul, Ariadna, Fedra, Minos, Hipolit și Aegeus însuși. Întors din Creta, Tezeu uită să coboare velele negre și Aegeus se omoară aruncându-se de pe Acropole. Este ultima notă de subsol la strămutarea sacrificiului.

„Unii locuitori din Naxos istorisesc că au existat doi Minos și două Ariadne, dintre care una s-a căsătorit cu Dionysus în Naxos și a născut pe Staphylus, iar cea mai tânără, răpită și părăsită de Tezeu, a venit la Naxos, însoțită de o doică, numită Corcynes, al cărei mormânt se arată și acum. Se spune că și această Ariadnă a murit aci și se bucură de cinstiri deosebite de ale celei dintâi. Căci pe cea dintâi o sărbătoresc în bucurie și joc, pe când jertfele care se aduc celei de-a doua sunt tânguite cu jale și durere.”⁰⁴

Ariadna are un destin dual încă de la început, iar ritualurile organizate pe insula Naxos celebrau tocmai această dualitate, fără să caute refugiu în noțiuni despre moarte și reînviere. Cea care devine „mireasa”¹⁰ lui Dionysus, singura aleasă din mulțimea de femei care

îl înconjurau, femeia care primește chiar și un nume nou de la el când spune Libera, este aceeași femeie pe care Dionysus a omorât-o. Și îi cere lui Artemis să o omoare. Zeița nu a șovăit niciodată să-și folosească arcul. Dionysus îi cere să o străpungă cu o săgeată. Și dorește să vadă scena. Apoi timpul transformă totul într-un eufemism. Tot ce va rămâne pe pereții Pompeiului va fi o imagine a dragostei celeste.

Figurile mitice au mai multe vieți, mor de mai multe ori, iar prin asta se deosebesc de personajele pe care le găsim în romane, care nu pot niciodată merge mai departe de simplul gest. Dar în fiecare dintre aceste vieți și morți sunt prezente toate celelalte și le auzim ecoul. Numai când devenim conștienți de existența unei compatibilități neașteptate între elemente incompatibile putem spune că am depășit pragul mitului. Abandonată pe Naxos, Ariadna a fost ucisă de săgeata lui Artemis; Dionysus i-a vrut moartea și a privit scena, nemișcat. Sau: Ariadna s-a spânzurat pe insula Naxos după ce a fost părăsită de Tezeu. Sau: lăsată grea de Tezeu și naufragiată în Cipru, a murit acolo la naștere. Sau: Dionysus a venit la Ariadna, pe Naxos, împreună cu alaiul său; acolo au consfințit o căsătorie divină, după care Ariadna s-a ridicat către cer, unde o putem vedea și astăzi printre constelațiile nordice. Sau: Dionysus a venit la Ariadna pe Naxos, după care Ariadna l-a însoțit în aventurile lui, împărțind patul cu el și luptând alături de oștenii lui; când Dionysus l-a atacat pe Perseu lângă Argos, Ariadna a mers cu el, înarmată, gata să lupte alături de bacantele îmbătate de putere, până când Perseu i-a arătat chipul Medusei și Ariadna a fost prefăcută în stană de piatră. Și așa a rămas, o piatră pe câmp.

Nici o altă femeie sau zeiță nu a murit de atâtea ori ca Ariadna. Stana de piatră din Argos, constelația de pe cer, cadavrul spânzurat, moartea la naștere, tânăra cu pieptul străpuns de o săgeată – Ariadna a fost toate astea.

Dar oare această poveste ar mai fi existat fără tăunul folosit de Hera ca să se răzbune? Oriunde ne-am uita în viața eroilor, dăm de privirea neabătută, implacabilă a zeiței, acel ochi bovin ce nu pare să se închidă niciodată. Însuși numele Heracles („gloria Herei“) ne spune chiar de la început că gloria nu este nici mai mult, nici mai puțin decât produsul secundar al răzbunării Herei.

Dar cum a început totul? Încă din copilărie, Zeus și sora lui, Hera, au descoperit dragostea secretă. „S-au drăgostit pe ascuns și fără să știe părinții“, spune Homer.⁰⁵ Cei doi s-au bucurat de cea mai extravagantă copilărie amoroasă din toate timpurile. „Apoi Zeus s-a drăgostit [cu Hera] vreme de 300 de ani.“¹¹ În urechi le răsună vuietul nesfârșit al Imbrasosului, râul din Samos. Se îmbrățișau între râu și mare. Fără să obosească, uitau de lumea dintre acele ape –

Zeus amânând momentul în care va ajunge să o stăpânească. După mii de ani, în nisipul umed al râului Imbrasos s-a descoperit un basorelief care trebuie să fi stat cândva pe un pat de lemn. Basorelieful îl înfățișează pe Zeus, în picioare, făcând un pas spre Hera. Hera are pieptul gol, iar Zeus îi ia în mână sânul drept.

Hera este zeița patului – chiar își face griji că bătrânii Oceanus și Tetis, care au crescut-o de mică, renunță la el. Pentru ea vâlul, primul vâl, este *pastós*, perdeaua nupțială care înconjură *thálamos*-ul. În Paestum, Samos, încă mai există dovezi că patul a fost un obiect de cult fundamental. Iar când Hera face dragoste cu Zeus pe vârful Muntelui Gargaron, pământul le oferă un covor de flori. „Glia cea sfântă sub ei dă fragedă iarbă din sânu-i, / Proaspăt trifoii parcă umed de rouă, șofran și zambilă.”⁰⁶ Pseudopatul este apoi înconjurat de un nor auriu, ca înlocuitor al *pastós*-ului. Pentru Hera, patul este locul primordial, absolut, al devoțiunii erotice. În altarul ei cel mai maiestuos, Heraion din Argos, credinciosul vedea pictată pe o masă votivă gura Herei apucând, cu voluptate, falusul erect al lui Zeus. Nici o altă zeiță, nici măcar Afrodita, nu a permis o astfel de imagine în altarul ei.

Acolo, în Heraion, a început povestea primei trădări a lui Zeus, originea tuturor vendetelor. Ca să o trădeze pe Hera, Zeus a ales-o pe una dintre preotesele ei, muritoarea cea mai apropiată de ea, fiindcă aceasta păstra cheile altarului. Numele ei era Io. Datoria lui Io era să arate exact ca zeița pe care o sluja, inclusiv la îmbrăcăminte. Ea era copia care se străduia să imite o statuie. Zeus însă a ales copia; voia acea diferență minimă, suficientă pentru a schimba ordinea și a genera noul, a genera înțeles. O voia *fiindcă* era ceva diferit, iar pe Io o voia *fiindcă* era o copie. Cu cât era mai neglijabilă diferența, cu atât mai aprigă și mai violentă era răzbunarea. Toate celelalte aventuri ale lui Zeus, toate celelalte vendete ale Herei, au arătat doar de câte ori a învârtit Hera acea roată a necesității, menită să o pedepsească pe femeia care aducea cel mai mult cu ea.

Herodot, *Istorie*, vol. I, traducere de Adelina Piatkowski, Editura Științifică, București, 1961, p. 16 (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, traducere de N.I. Barbu, Editura Științifică, București, 1960, p. 26 (n.tr.)

Vergiliu, *Eneida*, Editura pentru Literatură, București, 1964, p. 170. Traducerea lui Eugen Lovinescu, care folosește nomenclatura romană, diferă de traducerea în limba engleză a epopeii: „Au încercat să smulgă pe Proserpina chiar din patul lui Pluton”. (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 28 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, ediție bilingvă, traducere de George Murnu, Editura Universitas, Teora, București, 1999, p. 570 (e-book) (n.tr.)

Ibid., p. 573 (n.tr.)

II

Zei se ajută reciproc, ținând o evidență strictă a serviciilor pe care și le fac, ce capătă noi ramificații cu fiecare epocă ce trece. Artemis s-a dovedit folositoare când Dionysus a vrut moartea Ariadnei. Dar a sosit și ziua în care Artemis, cu toată mândria ei de fecioară, a descoperit cu uimire că avea nevoie de ajutorul acelui zeu promiscuu, impur. Și ea a vrut moartea cuiva, lăsând călăul să aleagă arma potrivită. Și l-a rugat pe Dionysus.

O muritoare o pusese într-o situație ridicolă. Aura, o munteancă tânără, înaltă, bine făcută, care alerga ca vântul. Înfrunta mistreții și leii cu mâinile goale, disprețuind prada mai slabă. Cum o disprețuia și pe Afrodita, cu toate faptele ei. Tot ce își dorea era virginitate și putere, nimic altceva. Într-o zi toridă, sufocantă, în timp ce dormea pe niște rămurele de laur, Aura a avut un coșmar: un Eros sălbatic, alunecos, le oferea Afroditei și lui Adonis o leoaică pe care o prinsese cu o cingătoare fermecată. (Poate cingătoarea Afroditei? Să fi devenit acest ornament erotic o armă pentru prinderea animalelor sălbatice?) În vis, Aura stătea între Afrodita și Adonis, ținându-i de umeri. Ce grup inedit alcătuiau cei trei! Eros s-a apropiat cu leoaica și a spus aceste cuvinte despre ea: „Zeiță a ghirlandelor, ți-o dăruiesc pe Aura, fata își iubește doar virginitatea. Vezi? Cingătoarea fermecată a înfrânt voința încăpățânată a leoaicei invincibile.” Aura s-a trezit speriată. Pentru prima oară se văzuse împărțită în două: era și prada, și vânătorul care își urmărește prada. S-a infuriat pe frunzele de laur pe care dormise și, de aici, pe Daphne: oare de ce o fecioară ca ea îi trimisese un vis demn de o stricăță? Apoi a uitat cu totul de coșmar.

Într-o altă zi toridă, sufocantă, Aura conducea carul lui Artemis spre cascada Sangarius, unde zeița voia să se îmbăieze. Alergând pe lângă car, slujitoarele zeiței își scosese războiul de pe frunte și își ridicau tunicile, dezvelindu-și genunchii. Erau fecioarele hiperboreene. Opis a ridicat arcul de pe umerii lui Artemis, iar Hekaerge i-a luat tolba cu săgeți. Loxo i-a desfăcut șireturile de la încălțări. Artemis a intrat cu grijă în apă. Cu picioarele apropiate, și-a ridicat tunica doar când apa i-a ajuns la genunchi. Aura o privea cu răutate, cu ochi iscoditori. Analiza cu atenție corpul stăpânei. Apoi a început să înoate în jurul ei, tot mai departe de mal. S-a oprit lângă zeiță, și-a scuturat câțiva stropi de apă de pe sâni și a întrebat: „De ce ai sâni moi și umflați, de ce obraji îți sunt atât de îmbujorați? Tu nu arăți ca Athena: pieptul ei este tare, ca al unui băiat. Uită-te la corpul meu, cu mirosul lui dulce, de putere. Sâni mei sunt rotunzi ca niște scuturi. Pielea mea este întinsă precum coarda unui arc. Poate că ți s-ar potrivi mai bine săgețile trase de Eros și suferința pricinuită de ele. Nimeni dintre cei care se uită la tine nu ar mai crede în inviolabila ta virginitate.” Artemis a ascultat în tăcere. „Din ochi îi țâșneau fulgere.”¹² A ieșit repede din apă, și-a pus tunica și cingătoarea și a dispărut fără o vorbă.

A mers direct la Nemesis, în Munții Taurus, ca să-i ceară sfatul. A găsit-o, ca întotdeauna, în fața roții. Un grifon ședea pe tronul ei. Nemesis și-a amintit că Artemis venea la ea când suferea tot felul de insulte. Dar mereu din partea bărbaților sau, în cel mai rău caz, de la o mamă cu mai mulți copii, Niobe, de exemplu, transformată acum într-o stâncă umedă din munții de acolo. Sau era vorba de vechea comedie matrimonială? Oare Zeus o tachinase din nou, spunându-i că a cam sosit vremea să se mărite? Nu, a răspuns Artemis, de data aceasta era vorba de o fecioară, fiica lui Lelanto. Nici măcar nu reușea să repete insultele pe care Aura i le adresase, despre corpul și sânii ei. Nemesis a hotărât să nu o prefacă pe Aura în stană de piatră, cum procedase cu Niobe. În primul rând fiindcă erau înrudite; fata făcea parte din vechea familie a titanilor, la fel ca Nemesis. Dar avea să o lipsească de virginitate, poate o pedeapsă la fel de cruntă. Iar de data aceasta Dionysus urma să ducă pedeapsa la îndeplinire. Artemis a fost de acord. De parcă ar fi vrut să o avertizeze asupra destinului, Nemesis s-a urcat în carul tras de grifon și s-a dus la Aura. Ca să lase capul jos, a lovit-o peste gât cu biciul ei din șerpi. Și astfel corpul Aurei, fata atât de încăpățânată, a căzut victimă roții necesității.

Acum Dionysus putea trece la acțiune. În ultima lui aventură dăduse de o altă fată-războinic: Pallene. Cu ea făcuse ce nu făcuse niciodată în toate aventurile lui amoroase. Fusesse de acord să se ia la trântă cu Pallene. Lupta avusese loc în fața unei mulțimi și, cel mai important, în fața tatălui incestuos al fetei. Pallene a apărut în ringul acoperit de nisip cu cosițele lăsate pe umeri și o eșarfă roșie în jurul sânilor. Un fel de șorț alb de-abia îi acoperea vintrele. Pielea unsă cu ulei îi strălucea în lumina soarelui. Lupta a durat mult. Uneori Dionysus se trezea că strânge palma unei mâini atât de albe și de frumoase! În loc să învingă acel corp, îi venea doar să-l atingă. Voia să-și amâne victoria ispititoare, dar între timp și-a dat seama că răsuflă tot mai greu, ca un muritor de rând. O clipă de neatenție și Pallene fusese cât pe-acți să-l ridice și să-l trântască la pământ. Era prea mult. Dionysus a scăpat din strânsoare și a reușit să o ridice el. Dar a lăsat-o jos mult prea ușor, ochii rătăcindu-i pe corp, pe părul ei des, răsfirat pe nisip. O clipă mai târziu Pallene a și sărit în picioare. Acum Dionysus a hotărât să o azvârle cu toată forța lui. A înșfăcat-o de gât și a încercat să-i pună piedică. Dar a judecat greșit mișcarea și și-a pierdut echilibrul. A căzut pe spate, în nisip, cu Pallene călare pe el. Apoi fata s-a îndepărtat, lăsându-l întins la pământ. Doar că imediat Dionysus s-a întins după ea și a doborât-o. Scorul fiind egal, Pallene a vrut să continue lupta. Tatăl ei însă, Sithon, a intervenit, dându-i victoria lui Dionysus. Plin de sudoare, zeul a ridicat ochii spre regele care venea să-i înmâneze trofeul și l-a străpuns cu bastonul lui înflorit. Regele era un ucigaș, sortit oricum

să moară. Ca o dovadă a dragostei lui, Dionysus i-a dăruit Pallenei bastonul de pe care se scurgea sângele lui Sithon. A urmat nunta.

În zarva pregătirilor de nuntă, Pallene a plâns după Sithon. Chiar dacă fusese un om plin de cruzime, fusese totuși tatăl ei. Cu blândețe, Dionysus a arătat spre capetele roase de șoareci ale celor 20 de претенdenți la mâna ei, înșirate la intrarea în palat precum primele roade ale toamnei. Și, ca să-i aline suferința, i-a spus că n-avea cum să fie fiica unui om atât de îngrozitor. Poate că tatăl ei adevărat era un zeu, Hermes, de exemplu, sau Ares. Dar, chiar în timp ce vorbea, Dionysus începea să-și piardă răbdarea. O învinsese pe Pallene. Fata era iubita lui acum. Curând avea să facă parte din suita lui, ca multe altele. Dar numai atunci Dionysus trăise acele momente unice când se luptase cu o femeie pe care o dorea, dar nu reușea să o domine. Tânjind după corpul ei pe care părea că nu-l poate avea.

A plecat singur în munți. Gândindu-se tot timpul la o femeie puternică, imposibil de stăpânit, o femeie capabilă să-l rănească în aceeași măsură în care și el o putea răni. Sosise momentul ca Eros să-l facă să-și dorească un corp și mai greu de stăpânit. A simțit într-o pală de vânt că o femeie chiar mai puternică, chiar mai frumoasă și chiar mai ostilă decât luptătoarea Pallene se ascundea exact acolo, în pădure: Aura. Și știa deja că Aura va fugi de el; nu va ceda niciodată. Pentru prima oară, Dionysus s-a hotărât să acționeze de unul singur și în tăcere, fără gălăgioasele lui bacante. Ghemuindu-se în dosul unei tufe, a zărit coapsa albă a Aurei trecând în grabă printre tufele întunecate. Căinii lătrau de zor. Dionysus a simțit cum se topește, ca o femeie. Niciodată nu fusese atât de neputincios. Ideea de a se adresa acestei fete i se părea la fel de inutilă precum a se adresa unui stejar. Dar o hamadriadă care trăia printre rădăcinile unui pin i-a spus ce voia să știe: nu va sta niciodată în pat cu Aura. Numai în pădure și numai dacă o lega de mâini și de picioare o putea poseda. Iar un lucru pe care nu trebuia să-l uite era să nu-i mai lase cadouri.

În timp ce Dionysus, epuizat, dormea, Ariadna i-a apărut din nou. De ce își părăsea femeile mereu, cum o părăsise și pe ea? De ce, dorind-o atât de mult pe fata cu care se rostogolea în nisip, acum o uita de tot pe Pallene? Până la urmă, Tezeu se dovedise mai bun decât el. Și, când să plece, Ariadna a făcut un gest ironic. I-a dat un fus și i-a zis să-l dea mai departe, următoarei victime, pentru ca oamenii să spună: lui Tezeu i-a dat firul, iar lui Dionysus, fusul.

Din nou vremea era extrem de călduroasă, motiv pentru care Aura căuta un pârâu ca să-și astâmpere setea. Dionysus a hotărât că numai una din armele lui putea avea succes: vinul. Când și-a apropiat buzele de apă, Aura a dat de un lichid cu un gust ciudat. Era prima dată când i se întâmpla așa ceva. Amețită, uluită, s-a întins la umbra unui copac. Și a adormit. Desculț, ca să nu facă zgomot, Dionysus s-a apropiat tiptil de ea. Și-a scos repede arcul și

tolba cu săgeți și le-a ascuns după o stâncă. Nu-și putea stăpâni starea de agitație. De câteva zile se tot gândea la o altă fată-vânător pe care o cunoscuse, Nikaia, o fată atât de frumoasă de parcă trupul ei ar fi furat din toate frumusețile Olimpului. Și ea se ferise de bărbați, iar când Hymnos, un păstor, a venit la ea să-i spună despre pasiunea și devotamentul lui, Nikaia i-a tăiat-o scurt cu o săgeată în gât. Pădurea a reacționat cu o incantație ce aducea cu un cântec pentru copii: „Păstorul cel chipeș s-a dus, fecioara frumoasă l-a străpuns”.¹³ Versurile îi răsunau în minte lui Dionysus în timp ce lega cu multă băgare de seamă picioarele Aurei. Apoi i-a legat încheieturile mâinilor. Deși Aura dormea în continuare, într-o stare vecină cu beția, Dionysus nu a ezitat să se împreuneze cu ea, așa acum era, legată de mâini și de picioare. Corpul ei era complet relaxat, întins pe pământul gol, pământul însă se înălța și cobora ca să le celebreze împerecherea, iar hamadriada scutura ramurile pinului. În timp ce Dionysus se delecta cu trupul ei, o plăcere accentuată de josnicia cu care procedase, fata avea un coșmar care se lega de celălalt. Brațele ei, înlănțuite de brațele Afroditei și ale lui Adonis, îmbrățișau corpul acela străin, alcătuind un singur nod, iar încheieturile mâinilor se zbăteau cu disperare în spasmul înfricoșător al unei plăceri care nu era a ei, ci a lor, dar i se transmitea și ei prin venele unite ale încheieturilor lor. În același timp, Aura își vedea capul aplecat, precum cel al leoaicei prinse. Era de acord cu propria ei decădere. Dionysus s-a retras. Fără să facă zgomot, în vârful picioarelor, a recuperat arcul și tolba cu săgeți ale Aurei și le-a lăsat lângă trupul ei gol. I-a eliberat mâinile și picioarele. Apoi s-a întors în pădure.

Când s-a trezit, Aura și-a văzut coapsele goale, a văzut că eșarfa care îi acoperea sânii fusese desfăcută. A simțit că înnebunește. A coborât în vale, urlând de furie. La fel cum până atunci își slobozise săgețile în lei și porci mistreți, acum le slobozea în păstori și ciobani. Pe oriunde trecea lăsa în urmă șuvoaie de sânge. Când vedea un vânător, nu pregeta să-l săgeteze. Intrând într-o podgorie, i-a ucis pe țăranii care munceau acolo, fiindcă știa că-l preamăresc pe Dionysus, un zeu vrăjmaș, chiar dacă Aura credea că nu-l întâlnise vreodată. Când a găsit un templu al Afroditei, a biciuit statuia zeiței. Apoi a ridicat-o de pe pedestal și a aruncat-o în apele râului Sangarius, cu biciul incolăcit în jurul coapselor din marmură. Apoi din nou s-a ascuns în pădurea ei. A încercat să ghicească zeul care o pângărise și a sfârșit prin a-i blestema pe toți. Le umplea altarele de săgeți. Era hotărâtă: îi va ucide pe zei. Primii pe listă erau Afrodita și Dionysus. Cât despre Artemis, aceasta nu merita decât disprețul ei: zeița virgină nu reușise să o protejeze, cum nu știuse nici să răspundă la acele tachinări, nevinovate într-un fel, la adresa sânilor ei grei, umflați. Aurei îi venea să-și deschidă uterul și să-l golească strop cu strop de sperma străinului. Stătea lipsită de apărare

în fața unei leoaice, dar leoaica nu o considera o victimă demnă. Voia să afle cine o siluise ca să-l facă să mănânce copilul lor.

Apoi a apărut Artemis, surâzând disprețuitor. A râs de Aura că merge încet, greoi, ca femeile gravide. Unde era pasul ei iute, ușor? Ce se făcea ea fără sprinteneala obișnuită? A întrebat-o și ce daruri îi lăsase iubitul ei, Dionysus. Vreo jucărie pentru viitorii lor copii? Apoi a dispărut. Aura a continuat să rătăcească dintr-un loc într-altul. Curând a simțit primele dureri ale nașterii. Tot mai puternice. În timp ce Aura suferea, Artemis i-a apărut din nou în față ca să o ia în râs. Aura a născut gemeni. Dionysus era mândru, dar se temea că Aura i-ar putea ucide. Drept pentru care a chemat-o pe Nikaia. Pe care o păcălise la fel, cu vin, o violase în somn și o părăsise exact cum făcuse și cu Aura. Și Nikaia îi născuse un copil, o fiică, Teleté, care înseamnă „inițiere“, „realizare supremă“.

Repetiția, pentru un zeu, este un semn de măreție, pecetea necesității. Nikaia, fata superbă care străpunsese gâtul unui păstor inofensiv doar fiindcă acesta îi spusese câteva cuvinte drăgăstoase, muncea acum la un război de țesut ca orice femeie sărmană. (Poate că n-ar fi fost rău ca Dionysus să-i dea ei fusul Ariadnei!) Acum Nikaia a înțeles că o altă femeie-vânător avusese parte de același sfârșit nefericit. Dar, i-a spus Dionysus, se putea consola cu gândul că făcea parte dintr-o ordine divină. Iar rolul ei nu se termina aici: trebuia să devină complicea zeului, să-l ajute să salveze măcar unul dintre gemenii pe care Aura voia să-i ucidă. Lumea, lumea întreagă, lumea departe de pădure, lumea templelor, a corăbiilor și a piețelor, aștepta sosirea a două ființe noi: una era fiica Nikaiei, Teleté; cealaltă era unul dintre gemenii aflați acum în mâinile unei Aure înnebunate de durere.

Aura i-a ridicat pe cei doi prunci spre cer, spre vântul care o purtase prin viață când alerga, și i-a închinat lui. Voia să-i vadă bucățele. I-a oferit unei leoaice, ca să-i înfulece în fața ei. Dar o panteră a apărut în bârlog, i-a lins ușor pe cei doi prunci și i-a hrănit, în timp ce doi șerpi făceau de pază în fața peșterii. Apoi Aura l-a luat pe unul dintre gemeni și l-a azvârlit în aer, iar când copilul a căzut în praf, a sărit pe el ca să-l calce în picioare. Îngrozită, Artemis a intervenit: a luat celălalt copil și, ținând un prunc pentru prima dată în brațe, a fugit în pădure.

Aura a rămas din nou singură. A coborât pe malul râului Sangarius, a aruncat arcul și tolba cu săgeți în râu, apoi s-a aruncat și ea în apă. Valurile au acoperit-o. Apa tășnea printre sânii ei. Artemis i-a dat copilul supraviețuitor lui Dionysus. Tatăl a luat cei doi prunci născuți de cele două fete pe care le violase în somn și i-a adus în locul în care se organizau ritualurile misterelor. Până și Athena l-a lipit pe băiețel de pieptul ei cast. Apoi l-a dat bacantelor din Eleusis. În Attica oamenii au aprins torțe în onoarea lui. I-au spus Iacchus, „noua ființă care a apărut în Eleusis“. Cei care au avut norocul să-l

vadă s-au simțit fericiți. Cei care nu l-au văzut, n-au știut ce înseamnă fericirea.

Dar peregrinările și cuceririle lui Dionysus se încheiaseră de acum. Sosise clipa înălțării în Olimp. Unde, din când în când, se va trezi gândindu-se la Ariadna. Drept amintire, a luat cu el o ghirlandă de flori. Apoi s-a așezat la masa Celor Doisprezece. Lângă Apollo.

Prima dragoste a lui Dionysus fusese un băiat pe nume Ampelos. Tânărul zeu și Ampelos se jucau cu satirii pe malurile râului Pactolus din Lydia. Dionysus a observat cum îi cădea părul lung pe ceafă, cum îi strălucea corpul când ieșea din apă. A fost gelos când l-a văzut cum se luptă cu un satir și li se împletesc picioarele. Voia să fie singurul care se luptă cu Ampelos. Erau „atleți erotici”.¹⁴ Se trânteau unul pe celălalt la pământ, iar Dionysus nu mai putea de plăcere când Ampelos se lăsa cu toată greutatea peste el, gol până la brâu. Apoi scăpau de praf și de sudoare înotând în râu. Amândoi au inventat noi jocuri. Ampelos câștiga întotdeauna. Își împletea o coroană din șerpi pe care o pune pe cap, cum văzuse la prietenii lui. Îl imita pe Dionysus purtând o tunică pestriță. A învățat să le vorbească urșilor, leilor și tigrilor. Dionysus îl încuraja, deși într-una din zile l-a avertizat: nu trebuie să te temi de animalele sălbatice, doar de coarnele taurului nemilos.

Într-o zi, singur fiind, Dionysus a fost martorul unei scene pe care a considerat-o un semn. Un balaur cu coarne a apărut printre stânci. În spate căra o căprioară. A lăsat să cadă căprioara pe un altar din piatră și și-a înfipt un corn în acea ființă lipsită de apărare. Altarul era plin de sânge. Dionysus s-a uitat și s-a umplut de supărare, dar odată cu supărarea a simțit și o nevoie nestăvilită de a râde, ca și cum inima i s-ar fi despiciat în două. Apoi l-a găsit pe Ampelos și împreună au pornit la vânătoare, ca de obicei. Lui Ampelos îi plăcea să cânte la fluierul lui din trestie, chiar dacă nu cânta deloc bine. Dionysus îl lăuda însă mereu, fiindcă, în timp ce-l lăuda, avea ocazia să-l privească mai îndeaproape. Uneori, Ampelos își amintea avertismentul lui Dionysus în privința taurului, deși nu înțelegea mare lucru din el. Între timp, cunoscuse toate animalele sălbatice și se împrietenise cu toate: de ce n-ar fi fot și taurul prieten cu el? Dar o dată, când ieșise de unul singur, a întâlnit un taur printre stânci. Animalul era însetat, cu limba scoasă. A băut din râu, apoi l-a privit lung, a răgâit, lăsând să i se scurgă balele din gură. Ampelos a încercat să-i mângâie coarnele. Și-a făcut un bici din rogoz și un fel de frâu. A întins o bucată de lână pe spatele taurului și l-a încălecat. Câteva clipe a simțit o plăcere pe care nu i-o mai produsese nici un alt animal. Selena însă era invidioasă. L-a văzut de sus și a trimis un tăun. Iritat, taurul a pornit în galop, încercând să scape de înțepăturile tăunului. Ampelos nu a mai putut controla

animalul. O ultimă smucitură și taurul l-a azvârlit la pământ. Gâtul i-a pocnit scurt. Taurul l-a târât după el, străpungându-l tot mai adânc cu un corn.

Dionysus l-a găsit pe Ampelos în praf, acoperit de sânge, dar la fel de frumos. Adunați în cerc, satirii au început să-l jelească. Dionysus nu li s-a alăturat. Nu era în firea lui să plângă. Și a înțeles că nu-l putea urma pe Ampelos în Hades fiindcă era nemuritor. Și-a repetat de zeci de ori că va omorî toți taurii cu bastonul lui înflorat. Eros, care se deghizase într-un satir hirsut, s-a apropiat de el ca să-l consoleze. I-a spus că o dragoste neîmplinită se vindecă printr-o altă dragoste. Cu alte cuvinte să caute în altă parte. Când o floare a fost ruptă, grădinarul plantează alta în locul ei. Acum însă Dionysus suferea după Ampelos. Semn că ceva se întâmplase, ceva care urma să-i schimbe firea și, odată cu ea, firea întregii lumi.

În clipa aceea horaele se grăbeau să ajungă acasă la Helios, Soarele. Simțeau că foarte curând se va întâmpla ceva pe roata celestă. Acum se cuvenea să consulte tăblițele Harmoniei, pe care mâna primordială a lui Phanes incrustase marile evenimente ale acestei lumi, în ordinea lor. Helios le-a arătat unde erau, agățate pe un perete al casei. Horaele au căutat a patra tăbliță, pe care apăreau Leul și Fecioara și Ganimede, cu o cupă în mână. Și au interpretat imaginea: Ampelos va deveni vița-de-vie. Cel care-l făcuse să lăcrimeze pe zeul care nu plângea niciodată va oferi plăcere lumii. La auzul acestei vești, Dionysus s-a înviorat. Când strugurii din corpul lui Ampelos s-au copt, Dionysus a cules primii ciorchini și, cu un gest pe care părea că-l știe de demult, i-a strâns ușor în mâini. Și a privit cum o pată roșie i se prelinge pe degete. Apoi și-a lins degetele spunându-și în gând: Ampelos, rodul tău arată cât de frumos ai fost. Nici în moarte nu ți-ai pierdut roșeața din obraji.

Nici un alt zeu, nici măcar Athena, cu uleiul ei de măslină, sau Demetra, cu pâinea atât de hrănitoare, nu putea rivaliza cu acea licoare. Era exact ceea ce lipsea vieții, lucrul pe care viața îl aștepta de atâta amar de vreme: beția.

Plesnind de tinerețe, cu bacantele roind în jurul lui, Dionysus a dat fuga în Naxos ca să o vadă pe Ariadna, tână abandonată. Eros se ținea de el ca o viespe, de-abia așteptând să-l înțepe. Femeile care îl urmau pe zeu duceau cu ele toiege cu multe frunze și în vârf cu un con, bucăți pline de sânge din carnea taurului tânăr, coșuri cu obiecte sacre. Dionysus venea din Attica, unde făcuse un lucru pe care nimeni nu avea să-l uite vreodată: îl făcuse pe om părtaș la secretul vinului. În urma lui rămânea o băutură nouă, extraordinară, și trupul unei alte fete abandonate. La plecarea lui, Erigone se spânzurase de un copac. Dar pentru că povestea ei nu a fost legată de vreun rege, poeții nu aveau să o spună în versuri. Erigone își va găsi poeții mult mai târziu, doi învățați de la sfârșitul lumii antice care, apăsați, ca mulți alții, de vremurile în care trăiau, s-au simțit aproape

obligați să scrie despre secrete rămase până atunci necunoscute. Aceștia au fost Eratostene și Nonnus, doi egipteni.

Secretul pâinii fusese dezvăluit de Demetra, în Attica, și, pentru a sărbători evenimentul, localnicii au ridicat un templu, Eleusis. Secretul vinului le fusese dezvăluit oamenilor de Dionysus, tot în Attica, dar acea zi avea să fie sărbătorită doar printr-o ceremonie cu măști, păpuși și leagăne. Sărbătoarea avea ceva misterios în ea, iar ceremonia în sine părea în același timp puerilă și sinistă.

Dionysus a apărut în rolul Musafirului Necunoscut în casa unui bătrân grădinar din Attica, Icarius, care locuia cu fiica lui, Erigone, și îi plăcea să planteze noi specii de arbori. Deși era sărac, l-a întâmpinat pe străin la fel cum Avraam l-a întâmpinat pe înger, păstrând un loc liber pentru musafirul său. Din acel gest vor apărea toate celelalte daruri. Erigone a ieșit de îndată ca să mulgă capra pentru musafir. Cu delicatețe, Dionysus a oprit-o să facă ceea ce un filolog va numi peste ani „o gafă adorabilă”.¹⁵ Era pe cale să-i dezvăluie tatălui ei, „ca răsplată pentru bunătatea și ospitalitatea lui”¹⁶, secretul unei licori pe care nimeni nu o încercase vreodată: vinul. Și iată cum Erigone umplea cupă după cupă pentru tatăl ei cu noua băutură. Icarius se simțea bine. Apoi Dionysus i-a explicat că această nouă băutură era poate mai puternică decât pâinea pe care Demetra o făcuse cunoscută altor țărani, fiindcă la fel cum putea trezi un om, îl și adormea, îi putea alunga durerile care îl copleșeau, îl făcea să le uite. Acum era datoria lui Icarius să dezvăluie acest secret altora, la fel cum Triptolemus dezvăluise secretul pâinii.

Atunci o fi sedus-o Dionysus pe Erigone? Nu știm. Asemenea unei bucăți dintr-o corabie scufundată, singura mențiune care a supraviețuit a acestei întâmplări este un singur vers din Ovidiu. Arachne a avut nerușinarea să o provoace pe Athena la o întrecere: cine țese cea mai frumoasă pânză. Cea țesută de ea o înfățișa pe Europa răpită de taur: se vedea cum fata își ferea picioarele de apă. Mai apăreau și Leda, sub aripile lebedei, Danaë, sub un șuvoi de aur, Asteria, în ghearele unui vultur. Și Erigone, pe care Dionysus o păcălise cu strugurii lui (*falsa deceperit uva*).¹⁷ Atât ne dă Ovidiu, nici un cuvânt în plus. Dar, ca o sfidare, pânza lui Arachne includea numai povești care îi făceau de rușine pe zei. Prin urmare, Erigone a fost înșelată și sedusă de acel fruct atât de puternic. Alți autori ne spun că Dionysus și Erigone au avut un copil: numele lui era Staphylus, „ciorchine de struguri”, dar acesta este și numele copilului pe care alți autori îl atribuie lui Dionysus și Ariadnei.

Icarius a respectat poruncile lui Dionysus. S-a urcat în căruță și a cutreierat Attica arătând oamenilor această plantă cu suc ei nemaipomenit. Într-o seară, Icarius bea cot la cot cu câțiva ciobani. Unii au căzut într-un somn atât de adânc, încât păreau că nu se vor

mai scula niciodată. Ciobanii l-au bănuț pe Icarius de intenții necurate. Dacă a venit ca să-i otrăvească și să le fure oile? Și așa s-au hotărât să-l ucidă. L-au înconjurat. Unul a luat o seceră, altul o cazma, al treilea o secure, al patrulea un bolovan. Cu toții l-au lovit pe bătrân. Apoi, ca să-i dea lovitura de grație, l-au străpuns cu o frigare.

În timp ce zăcea acolo, trăindu-și ultimele clipe, Icarius și-a amintit un lucru care se întâmplase cu puțin timp înainte. Dionysus îl învățase cum să planteze vița-de-vie și să o îngrijească. Icarius o privise cum crește cu aceeași dragoste cu care își privea copacii, așteptând momentul în care va putea stoarce strugurii cu mâinile lui. Într-una din zile a surprins o capră care mânca frunze de viță. În culmea furiei, a omorât animalul pe loc. Acum își dădea seama că el fusese capra aceea.

Dar se mai întâmplase un lucru care avea legătură cu capra. Icarius o jupuisese, își pusese pielea ei pe umeri și, cu alți țărani, încinsese o horă în jurul animalului măcelărit. Acum pe moarte, Icarius nu înțelegea că fapta lui stătea la originea tragediei, dar simțea că moartea caprei era legată de ceea ce i se întâmpla: ciobanii din jurul lui, fiecare lovindu-l cu câte o armă, până când a văzut frigarea care i-a străpuns inima.

În ceea ce privește originea tragediei, toate reconstituirile se confruntă în cele din urmă cu această contradicție. Pe de o parte există observația lui Eratostene: „Atunci au dansat concetățenii lui Icarius pentru prima oară în jurul unei capre”.¹⁸ Aici tragedia pare să presupună cântece și dansuri în jurul caprei. Dar Aristotel spune că prima tragedie a constat în cântece și dansuri *ale* caprelor. Această contradicție a creat o dispută fără sens, care s-a întins pe mai multe generații, când, de fapt, nu există nici o contradicție. „Dacă vrei să te îmbraci în satir [capră], mai întâi trebuie să omori o capră și să o jupoi de piele.”¹⁹ Eratostene și Aristotel spuneau același lucru, doar că Aristotel omite prima parte, decisivă, a procesului: uciderea caprei. Tocmai de aceea lui Eratostene îi datorăm, împreună cu o estimare extrem de precisă a circumferinței pământului, o definiție extrem de concisă a procesului prin care a apărut tragedia. Sunt trei faze: Icarius ucide capra; Icarius jupoaie capra și dintr-o bucată de piele face o pungă pe care o umple cu vin; Icarius și prietenii lui, purtând ce a mai rămas din piele, dansează în jurul caprei și calcă pe punga cu vin. Astfel, dansul din *jurul* caprei este și dansul caprelor. Ca și cum un proces îndelungat, complicat, greu de înțeles, s-ar reduce brusc în fața ochilor noștri la câteva elemente care, deși rudimentare, sunt capabile să producă o energie formidabilă.

Dintre toate femeile care au ajuns constelații, Erigone a fost cea mai săracă, cea despre care știm cel mai puțin. I-au spus Atletis:

colindătoarea, spiritul rătăcitor, cerșetoarea. Și totuși câinele acestei femei, Maera, va ocupa o poziție importantă pe cerul nopții, un loc central pentru fiecare calamitate sau binecuvântare: va deveni Sirius. Într-o zi, Erigone a fost trezită de schelălăitul câinelui. Tatăl ei dispăruse în urmă cu câteva luni. Erigone îl căutase peste tot, rătăcind de colo colo, fără grai. A simțit cum Maera o trăgea de tunică. Câinele voia să o ducă undeva. A dus-o la o fântână de sub un copac mare, unde ciobanii îl aruncaseră pe Icarius. Erigone l-a îngropat. Apoi s-a urcat în copac și s-a spânzurat. Maera a rămas pe loc, păzindu-i pe cei doi până când a murit de foame.

La scurtă vreme, Attica a fost scena unui val uriaș de sinucideri: la fel ca în Germania lui Wedekind, unde școlarii se sinucid odată cu venirea primăverii, în Atena, fetele se spânzurau aparent fără nici un motiv. Oracolul lui Apollo a propus o soluție: să se instituie o ceremonie în amintirea fiicei de țăran care fusese găsită spânzурată de creanga copacului uriaș de lângă fântână. La locul convenit a fost adus un leagăn. Apoi de crengi au fost prinse păpuși și măști care se legănav în bătaia vântului.

Între timp, ucigașii lui Icarius fugiseră pe insula Ceos. În zilele câinelui, cu ascendent în Sirius, insula era copleșită de un val de căldură devastator. Totul ardea și era distrus. De data aceasta, Apollo a vorbit prin fiul său, Aristaeus, care era regele insulei. Ucigașii lui Icarius trebuiau pedepsiți. De îndată ce au fost omorâți, s-a stârnit un vânt rece, dinspre nord-vest, *meltemi*, care face viața suportabilă în Grecia și care de atunci a apărut în fiecare an, odată cu zilele câinelui.

De pe o stâncă, Ariadna privește cum Fedra se dă în leagăn. Mama lor, Pasiphaë, se spânzură. Ariadna se spânzură. Fedra se spânzură. Erigone se spânzură. Erigone nu este prințesă, dar ea este cea care urcă la cer, femeia spânzурată. Casa ei celestă este constelația Fecioarei. Ariadna este în apropiere, pe cer, dar ca mireasă a lui Dionysus. Cu Erigone ajungem la prima dintre femeile spânzurate. Și ne întoarcem la leagăn. În spatele leagănului este imaginea „leagănului de aur de pe cer”²⁰, menționată în *Rig Veda*. De fiecare dată când soarele se apropie de solstițiu, riscă să-și piardă controlul; lumea tremură; soarele se poate îndepărta, urmându-și traiectoria în virtutea inerției, în loc să se întoarcă. Exact aici, la solstițiu, apare acea curbă care alcătuiește leagănul de aur de pe cer. Atingând limita oscilației, soarele se întoarce, cum face și fata ateniană în leagăn, împinsă de un satir. Dar, ca să se întâmple așa ceva, trebuie să moară oameni. Unele victime sunt vinovate, precum ucigașii lui Icarius. Dar, înaintea lor, trebuie să avem victima perfect inocentă: Erigone. Legănatul se oprește cu smucitura perpendiculară a femeii spânzurate.

Copacul de care urma să atârne corpul Erigonei nu este doar mare, este imens: acoperă întreg pământul, iar crengile lui ajung printre constelații. Pe cer, Erigone ține în mână un spic de porumb. A refuzat un ciorchine din strugurii care le-au adus moartea ei și tatălui ei. Ultimele cuvinte ale lui Icarius au fost: „Dulcele [Dionysus] este dușmanul Erigonei”.²¹ Acea orfană spânzurată ne amintește de moartea care nu este reintegrată în viață, moartea care rătăcește mereu în aer, cu spiritele celor morți, cu păpușile și măștile atârdate de un copac.

Erigone este o Isis aruncată printr-o lege mistică a inversării într-un punct exact opus celui ocupat de regina celestă: în termeni tereștri, Erigone reprezintă neputința totală a sărmaneii orfane hoinare. Dar și Isis a fost o cerșetoare prin toată lumea când căuta corpul lui Osiris. Pe cer, Isis și Erigone se găsesc în aceeași constelație: Fecioara. În Sirius amândouă văd câinele care le-a ajutat: Anubis, în cazul lui Isis, Maera, în cazul Erigonei. După moartea lui Osiris, Isis și-a smuls o buclă din păr. Și Erigone și-a smuls o buclă din păr după moartea lui Icarius. Nu departe de constelația Fecioarei și de cea a Câinelui, găsim buclele una peste alta în Părul lui Berenice, cunoscut și sub numele de bucla sau chiar Bucla Ariadnei. Și Nonnus folosește același cuvânt, *bótrys*²², care înseamnă fie buclă, fie ciorchine de struguri. Erigone nu a scăpat de Dionysus nici în cer. Dionysus este acolo, în darul jelaniei.

Dionysus va sosi în Atena pentru Anthesteria împreună cu spiritele morților, apoi va dispărea odată cu ele. Localnicii au deschis urcioarele mari și vinul nou a curs. Apoi l-au dus în căruțe trase de măgari la altarul lui Dionysus, în Mlaștini, iar acolo s-au închinat zeului. Un loc enigmatic Mlaștinile: nu existau mlaștini în jurul micului altar, nici nu fuseseră vreodată. Dar zeii trăiesc într-o lume diferită de a noastră, iar mlaștina din care Dionysus trebuia să apară aparținea tocmai acelei lumi. Țărani, sclavi și angajații marilor latifundieri s-au adunat cu toții acolo. Au dansat și au așteptat să înceapă ceremonia. Altarul s-a deschis la apusul soarelui și a rămas așa doar în acea zi a anului. Era o zi mohorâtă. Smoala proaspătă de pe uși le amintea oamenilor de spiritele care rătăceau prin jur și era menită să le alunge. Toate celelalte altare erau închise, cu ușile legate cu frânghii. Însăși inima orașului era paralizată.

Seara, un sunet de trâmbiță a marcat începutul unei întreceri a băutorilor. „Regele bea, regina râde.” Dar participanții beau fără să vorbească, fără să cânte, fără să se roage. Erau cu sutele, sub multe acoperișuri, fiecare cu urciorul lui mare. Și totuși domnea aceeași tăcere ca în timpul sacrificiilor. Chiar și copiii aveau mesele lor, urcioarele lor și stăteau în tăcere. Printre participanți era și un oaspete invizibil: Oreste, impurul, care se refugiase cândva în

Atena. Nimeni nu îndrăznise să-l ia acasă, nimeni nu îndrăznise să-l alunge. Atena îi iubea pe cei vinovați. Singur la o masă, cu un urcior numai pentru sine, omul care își ucisese mama bea în tăcere. Aceasta a fost prima zi a festivalului, Choes. Vinul și sângele curgeau împreună, la fel ca atunci când Icarius fusese ucis de ciobani. Când au deschis primele urcioare, idolatrii nu dăduseră drumul numai vinului, ci și morților, iar acum se plimbau de colo colo cu fețele acoperite de măști. Mulți erau femei: nimfe sau din alaiul lui Dionysus. Cereau mâncare și vin, cerșind ca Erigone. Toată lumea trebuia să fie mulțumită. Când s-a terminat, fiecare și-a luat urciorul și coroana păgână și le-a dus înapoi, la altarul lui Dionysus, ca pe niște jucării stricate. Acolo au așteptat, clătinându-se în lumina torțelor, precum cele 14 doamne de onoare, alese de rege, să-și rostească jurămintele secrete cu coșurile în față. A urmat o altă procesiune, de la altar la casa arhontelui, în agora, adică în piață. Acolo, chiar în patul magistratului, Dionysus i-a luat locul, posedându-i soția, Basilinna⁰⁷. Acesta nu era un templu, ci casa unui important funcționar public, iar Basilinna nu era una dintre preotesele zeului. Pentru o noapte, Dionysus și-a impus prezența în patul unui cetățean important. Sosise în Pireu chiar în acea zi, un navigator de departe. Corabia lui fusese trasă cu toată solemnitatea până în oraș. Acum Dionysus cerea o noapte de pasiune, în cea mai mare taină. O provă încă umedă și-a făcut loc prin ușa unui dormitor în centrul orașului.

Acesta este Dionysus. Sosește pe neașteptate și posedă. Odată s-a lăsat cu un mare scandal când Basilinna s-a întâmplat să fie fiica unei celebre curtezane, care nu era nici măcar ateniană. Numele mamei era Neaera; își vânduse trupul de nenumărate ori și mult prea devreme aranjase să-l vândă și pe al fiicei sale, până când soțul ei, un proxenet și sicofant, a reușit să o mărite cu un atenian dintr-o familie veche, un Coroinid, care mai târziu a devenit arhonte. Astfel, zeul s-a trezit că este întâmpinat de o tânără obișnuită deja cu clienții și codoșii.

Chemat de femeile din Argos ca un taur care se înalță din apa mării, dintre toți zeii Dionysus este cel care se simte cel mai în largul lui în compania femeilor. Dușmanii lui „spuneau că dezvăluia misterele și inițierile religioase ca să poată seduce femeile altor bărbați“.²³ Dacă charitele îi fac un dar, acesta este un peplos, o mantie de femeie. Dionysus nu se repede la femei ca un animal de pradă, nu le posedă împotriva voinței lor, pentru ca mai apoi să le lase și să dispară. El le seduce treptat, fiindcă viața le obligă să aibă de a face cu el. Sucul viței-de-vie este al lui, ca și multe alte sucuri ale vieții. „Stăpân a tot ce este umed“²⁴, Dionysus este el însuși lichid, un pârâu care ne înconjoară. „Înnebunit după femei“²⁵, îi spune de multe ori Nonnus, ultimul poet care l-a celebrat, „înnebunit după fete“.²⁶ Și,

cu o invidie omenească, Clement al Alexandriei se referă la Dionysus ca la *choiropsálēs*, „cel care atinge vulva“²⁷; cel ale cărui degete o făceau să vibreze precum corzile unei lire. Sicyonienii îl venerau numindu-l „stăpânul sexului feminin“.²⁸ Dionysus este singurul zeu care nu trebuie să-și demonstreze virilitatea, nici chiar în război. Când pornește spre India, armata lui arată ca o ceată de fete gălăgioase.

Falusul lui Dionysus este mai mult năucitor decât constrângător. Aduce cu o ciupercă cu un parazit din natură sau cu iarba toxică îndesată în cavitatea toiagului. Nu are nimic din loialitatea recoltei unui țăran, nu se întinde pe brazda lăsată de plug, unde Iasion a făcut dragoste cu Demetra, și nici nu-și croiește drum prin lanurile înflorite, ci mai degrabă prin ținutul păduros cel mai greu de străbătut. Este un vârf metalic ascuns sub frunze verzi ce par inofensive. Nu îmbată ca să ajute creșterea; dimpotrivă, creșterea întreține beția, la fel cum capacul unui pocal nu lasă vinul să se verse. Dionysus nu este un zeu util, care țese sau înnoadă lucrurile, ci un zeu care desface, deznoadă. Țesătorii sunt dușmanii lui. Dar va veni un moment în care țesătorii își vor lăsa războaiele de țesut și se vor lua după el prin munți. Dionysus este râul pe care îl auzim curgând în depărtare, un vuiet neîncetat de departe; apoi, pe neașteptate, se umflă și inundă totul, ca și cum starea normală a lucrurilor, deasupra nivelului apei, delimitarea rațională a existenței noastre, ar fi doar o scurtă digresiune copleșită într-o fracțiune de secundă.

Vreme de secole, poeți, filosofi și mitografi au povestit și au comentat toate variațiunile scenei în care o zeiță se îmbăiază: fie că e vorba de Artemis, spionată de Actaeon, de Athena, urmărită de Tiresias, sau de Persefona, sub ochii atotvăzători ai lui Zeus. Dar de-abia când ajungem la prohodul lumii păgâne, la un secol după Constantin, poetul Nonnus ne dezvăluie, în sfârșit, ce s-a întâmplat înainte ca zeița să intre în râu. Fiindcă nu numai zăpușeala de la miezul zilei a fost cea care a făcut ca acele trupuri mitice să dea fuga în apă. În cazul Semelei, mai mult decât orice altceva, a fost nevoia de a spăla sângele, șiroaiele de sânge.

Dar cum a început totul? Prințesa Semele își mânia catării pe străzile Tebei cu un bici din argint. Brusc și-a amintit un vis ciudat din noaptea precedentă. Un copac uriaș, iar printre frunzele lui, un fruct mare, încă necopt, acoperit cu stropi de rouă. Un fulger a ars trunchiul, dar fructul a rămas neatins. Semele a zărit aripile unei păsări care a smuls fructul și s-a înălțat cu el. Apoi, sus, prin urzeala cerului, a apărut o coapsă de bărbat și o mână a cusut bucata de fruct în coapsă acoperind-o cu o cataramă de aur. Apoi umflătura a

plesnit și de sub ea a apărut o ființă cu corp de bărbat și cap de taur. Semele și-a dat seama că ea era copacul.

I-a povestit visul tatălui ei. Cadmus a trimis după Tiresias. Semele a ghicit care avea să fie răspunsul: o jertfă. Ori de câte ori se întâmpla ceva ciudat și înspăimântător, trebuia să ucizi un animal. Dar ce animal? Un taur, a spus Tiresias. Pe care Semele trebuia să-l sacrifice cu mâinile ei. Semele a aprins chiar ea focul pe altar. Stătea foarte aproape de animal și, când l-a ucis, un jet de sânge i-a țâșnit pe pânțele. Atingându-și părul împletit, a simțit că e lipicios. Privind în jos, a văzut că toată mantia ei era îmbibată cu sânge. Așa că a luat-o la fugă, printre trestiile înalte, spre râul Asopus. Câteva momente mai târziu sângele a fost uitat. Semele se îmbăia acolo de când era mică; a înotat cu capul sus, împotriva curentului, în bătaia vântului, scăpând de teroarea nopții.

Îndrăgostit fulgerător, Zeus o privea de sus cum înoată, uitând că pământul se întindea la picioarele lui, fascinat de apa aceea care curgea atât de repede și de fata care se îmbăia atât de liniștită. Așteptându-și răbdători stăpâna, catării o priveau și ei, aproape ca Zeus. Ochii zeului se plimbau peste pielea ei udă, de la picioare la gâtul gol, ferindu-se doar de misterele vintrelor. S-au oprit o vreme asupra sânilor ei, care străluceau ca o armură. Sfârcurile trimiteau sulite ascuțite în rana deschisă de Eros. Preț de o clipă, Zeus a crezut că vede o altă prințesă, Europa, pe care o răpise din Sidon. Dar nu era Europa, deși cele două erau rude de sânge, Cadmus fiind fratele Europei – și amândouă erau la fel de frumoase, la fel de fascinante. În mintea lui, Zeus a coborât din cer și a început să înoate pe lângă Semele. Privea soarele cu nerăbdare. De-abia la căderea nopții avea să fie în pat cu ea.

Porțile care apărau palatul Tebei se înălțau tăcute în întuneric. Zeus s-a întins pe patul Semelei luând forma unui taur cu mâini și picioare. Apoi s-a transformat într-o panteră. Apoi într-un tânăr cu lăstari de viță-de-vie în părul buclat. În cele din urmă s-a oprit la forma desăvârșită: șarpele. Zeus a prelungit împreunarea dintre ei ca pe o poveste fără sfârșit, o repetiție a vieții zeului care urma să se nască. Șarpele s-a târât pe trupul fremătând al Semelei și a lins-o ușor pe gât. Apoi, încolăcindu-i bustul, încingându-i sâni cu solzii lui, a stropit-o nu cu venin, ci cu miere. Apoi șarpele și-a lipit gura de gura Semelei, o dără de nectar picurându-i pe buze, amețind-o; în tot acest timp frunze de viță-de-vie răsăreau din pat, iar întunericul vibra de sunetul tobelor. Pământul a râs. Dionysus a fost conceput tocmai când Zeus a strigat numele cu care va fi evocat de-a lungul secolelor: „Evoe!”

În greacă, Basilinna înseamnă regină, o poziție ceremonială în Atena antică, deținută de soția arhontelui, sau magistratul suprem. (n.red.)

III

Delos era o stâncă părăsită, o cocoașă în voia valurilor, ca o tulpină de asfodel. Aici se născuse Apollo, într-un loc în care nici măcar sclavele tinere pângărite nu se refugiau ca să-și ascundă rușinea. Înainte de Leda, singurele ființe care născuseră pe această stâncă uitată de lume fuseseră focile. Dar acolo era un palmier și mama s-a apucat de el, singură, sprijinindu-și genunchii în iarba rară. Așa a apărut Apollo și totul s-a prefăcut în aur, de sus și până jos. Chiar și apa din râu s-a transformat în aur, la fel și frunzele măslinului. Aurul trebuie să se fi întins până în adâncuri, fiindcă a fixat Delosul pe fundul mării. Din ziua aceea, insula nu a mai plutit la întâmplare.

Dacă Olimpul se deosebește de toate celelalte împărății celeste, acest lucru se datorează prezenței a trei divinități neobișnuite: Apollo, Artemis, Athena. Mai mult decât niște simpli executori, acești custozi autoritari ai unui loc sacru au înlăturat vălul subțire, sumbru, cu care natura își ascunde forțele. Suprafața smălțuită, strălucitoare, și vidul, conturul precis, săgeata. Acestea, nu apa sau pământul, sunt elementele lor. Zeii neobișnuiți ai Olimpului au ceva autistic în ei. Apollo, Artemis, Athena mășăluiesc învăluți în propriile aure. Privesc în jos, spre lume numai când vor să o lovească, altfel ochii lor rătăcesc prin alte părți, de parcă s-ar uita într-o oglindă invizibilă, unde își găsesc propriile imagini detașate de orice. Când își încordează arcurile cu intenția de a ucide, Apollo și Artemis sunt senini, nonșalanți, cu ochii pe săgeată. De jur împrejur, copiii lui Niobe, pe moarte, întinși pe pietre sau pe pământul gol. Faldurile mantiei lui Artemis rămân nemișcate: toată vitalitatea ei se concentrează pe brațul stâng, cel care ține arcul, și pe brațul drept, care se întinde în spate, peste umăr, pentru ca degetele ei să scoată o altă săgeată mortală din tolă.

Fetița Artemis ședea pe genunchii lui Zeus. Știa ce voia încă de atunci: să rămână fecioară pentru totdeauna, să aibă multe nume, să rivalizeze cu fratele ei, să aibă un arc cu săgeți, să poarte o torță, să îmbrace o manta împodobită cu franjuri până la genunchi, să vâneze animale sălbatice, să fie însoțită de 60 de oceanide și de 20 de nimfe care să aibă grijă de sandalele și de câinii ei, să stăpânească toți munții; orașele nu o interesau. În timp ce vorbea, încerca în zadar să-și apuce tatăl de barbă. Zeus a râs și a fost de acord. Îi va da tot ce dorește. Artemis a plecat; știa încotro se îndreaptă: mai întâi spre pădurile dese ale Cretei, apoi spre ocean. Acolo și-a ales 60 de nimfe. Toate aveau nouă ani.

Virginitatea perenă pe care mica Artemis a cerut-o ca prim dar de la tatăl ei, Zeus, este semnul de necontestat al detașării. Copulație, *mîxis*, înseamnă „a socializa“. Fecioara, virgina, este un semn retras, suveran. Omologul ei, când divinul ajunge să atingă lumea, este violul. Imaginea violului stabilește relația canonică pe care divinul o

are acum cu o lume maturizată și temperată de jertfe: contactul încă mai este posibil, dar nu mai este contactul prilejuit de o masă luată împreună, ci, mai curând, este invazia bruscă, obsesivă, care smulge floarea gândului.

Relația omului cu zeii a trecut prin două faze: mai întâi convivialitatea, apoi violul. A treia fază, cea modernă, este a indiferenței, dar, luând în calcul că zeii s-au retras deja și, în consecință, dacă ei sunt indiferenți față de noi, putem fi indiferenți în ceea ce privește existența lor și invers. Aceasta este situația, deosebită, a lumii moderne. Dar revenind la Antichitate: a fost o vreme când zeii ședeau alături de muritori, cum au făcut la nunta lui Cadmus și a Harmoniei, în Teba. În acel moment zeii și oamenii se recunoșteau fără greutate; uneori chiar erau tovarăși într-ale aventurii, cum au fost Zeus și Cadmus, când omul se dovedea de mare ajutor zeului. Rolurile pe care trebuia să le joace în Cosmos nu erau prilej de dispută, fiindcă fuseseră deja distribuite; drept urmare, zeii și oamenii se întâlneau doar la câte o petrecere înainte să se întoarcă fiecare la treburile lui. A urmat o altă fază, în care un zeu nu a mai putut fi recunoscut. Din această cauză zeul a trebuit să-și asume rolul pe care nu l-a abandonat niciodată, nici acum, al Oaspetelui Necunoscut, Străinul. Într-una din zile fiii lui Lycaon, regele Arcadiei, au invitat la masă un lucrător necunoscut care era, de fapt, Zeus. „Nerăbdători să știe dacă vorbeau cu un zeu adevărat, au sacrificat un copil și i-au amestecat carnea cu cea a victimelor sacre, gândind că, dacă străinul era un zeu, va descoperi ce au făcut.”²⁹ Furios, Zeus a răsturnat masa. Acea masă a fost planul ecliptic care, din acea zi, va fi mereu înclinat. A urmat un potop groaznic.

După acel ospăț, Zeus a apărut foarte rar ca Oaspete Necunoscut. Rolul a fost preluat, în mare măsură, de alți zei. Acum, când Zeus hotăra să coboare pe pământ, de obicei incursiunea lui se solda cu un viol. Acesta este semnul puterii covârșitoare a divinului, a capacității remanente a zeilor îndepărtați de a invada mințile și corpurile muritorilor. Violul înseamnă în același timp a poseda și posesiune. După dispariția vechii familiarități dintre zeu și om, după impunerea contactului ceremonial prin sacrificii, sufletul omului a rămas expus unei violențe năprasnice, unei persecuții erotice, unei porniri obsesive. Așa sunt poveștile din care se țese mitologia: arată cum mintea și corpul muritorului sunt supuse divinului, chiar și când nu-l mai caută, chiar și când abordările ritualice ale divinului au devenit confuze.

Cei 12 zei ai Olimpului au căzut de acord să apară, în întregime, ca oameni. Era prima dată când un grup de divinități renunța la abstract și la capete de animale. Gata cu lucrurile nereprezentate din spatele unei flori sau al svasticii, gata cu creatura monstruoasă, cu

pietrele căzute din cer, cu vârtejurile de apă. Acum zeii apăreau cu o piele rece, strălucitoare sau cu o căldură ireală, și un corp pe care se puteau vedea unduirea mușchilor și venele lungi.

Schimbarea a adus cu ea o nouă emoție și o nouă teroare. Prin comparație, toate reprezentările precedente păreau experimentale, precaute; încă nu se încumetaseră să treacă prin cele mai temerare aventuri, exact ce îi aștepta acum pe zeii care apăreau ca oameni într-o lume a muritorilor, după ce trecuseră prin absolut toate metamorfozele. Această ultimă deghizare era mai incitantă decât tot ce încercaseră până atunci. Mai incitantă și mai periculoasă. Fiindcă astfel divinitatea zeilor nu mai putea fi înțeleasă pe de-a-ntregul. Pe pământ aveau să întâlnească oameni care îi tratau cu prea multă familiaritate, poate chiar îi provocau. Zeii neobișnuiți, Apollo, Artemis și Athena, a căror identitate depindea de detașare, erau mai expuși la acest pericol decât ceilalți. Orice cioban bătrân putea spune că e în stare să cânte mai bine la fluier decât Apollo; pe de altă parte, era puțin probabil ca o curtezană să-i spună Afroditei cum să-și facă treaba. Oamenii erau o tentație: atrăgători pentru că erau plini de povești și de intrigi sau, uneori, pentru că erau izolați în persistența lor încăpățânată spre perfecțiune care nu cerea nimic divinității. Dar erau și perfizi, gata să înjunghie un zeu pe la spate, să spargă sculpturile. Astfel apărea o nouă stare de spirit, ceva necunoscut în trecut, a zeului care nu este înțeles, care este luat în râs, bagatelizat. Rezultatul a fost un șir de vendete și de pedepse, ca niște ordine transmise pe bandă rulantă dintr-un birou extrem de solicitat.

Faptul că Tezeu a fost creația lui Apollo se poate deduce din tot felul de semne și de gesturi de omagiere de care aventurile lui nu duc lipsă. Tezeu se înfruntă mereu cu monștri, dar primul care a ucis monștri a fost Apollo. În Delphi, tânărul erou îi oferă lui Apollo bucla care i-a căzut pe frunte. Când ajunge în Atena, Tezeu azvârle un taur în aer. Important este că acest lucru se întâmplă într-un templu închinat delphinianului Apollo. Tezeu revine la același templu înainte să pornească spre Creta, de data aceasta aducând o ramură din măslinul sacru, învelită în lână, ca să-i întărească rugămintea adresată zeului de a-l ajuta. Când prinde taurul la Marathon și atenienii exultă de bucurie, Tezeu poruncește ca animalul să fie sacrificat pentru Apollo. După ce ucide Minotaurul, Tezeu merge la Delos, unde dansează dansul cocorilor. Un semnal din timpul dansului conține secretul labirintului. Iar Delos era locul de naștere al lui Apollo.

Apollo însă nu face nici un comentariu. De-a lungul vieții lui Tezeu, singurul lucru pe care i-l spune Apollo este: „Ia-o pe Afrodita drept călăuză“. Porunca este decisivă. Toate aventurile lui Tezeu sunt învăluite de o aură erotică. În timpul expediției cretane, Apollo este cel care trage sforile, dar din umbră. Misiunea este prea

delicată ca să arate că este implicat în ea. Ceea ce vedem noi este lupta dintre Dionysus și eroul Tezeu, dar, în întunericul din spate, Apollo și Dionysus au încheiat un pact ce prevedea *translatio imperii* din Creta în Atena: un zeu prelua puterea de la altul; puterea trecea de la întortocherile secrete ale labirintului pe Acropolă, în văzul lumii. Și toate acestea au venit numai prin bunăvoința lui Tezeu, fiindcă poveștile trebuiau să spună și alte lucruri: despre tinere sacrificate, legături amoroase, abandonări, sinucideri. Melodrama ființei umane cu cântecele și palavrele ei trebuie să acopere dedesubturile pactului divin.

Această schimbare a gărzii care are loc odată cu expediția lui Tezeu în Creta presupune o afinitate între Apollo și Dionysus dincolo de adversitatea lor aparentă. Dar este o afinitate pe care cei doi nu se grăbesc să o afișeze, mai ales că nici nu este motiv de mândrie. În primul rând, ceea ce au în comun acești zei este că amândoi au fost trădați de muritoare. Ariadna îl trădează pe Dionysus pentru Tezeu; Coronis îl trădează pe Apollo cu muritorul Ischys. Ca să le ucidă pe femeile pe care le-au iubit și care i-au trădat, Apollo și Dionysus apelează la Artemis, asasinul divin, cu arcul și săgețile ei. Și amândoi privesc în tăcere cum femeile lor sunt ucise. Nu putea exista o complicitate mai mare pentru cei doi zei decât aceea că apelaseră amândoi la același asasin pentru a le ucide pe femeile pe care le iubeau.

Coronis se spăla pe picioare în lacul Boebeis. Apollo a văzut-o și a dorit-o. Dorința a venit ca un șoc, l-a luat prin surprindere și a vrut imediat să și-o satisfacă. A pogorât asupra lui Coronis precum noaptea. Împreunarea lor a fost violentă, plină de extaz și rapidă. În mintea lui Apollo, posedarea unui trup și trimiterea unei săgeți la țintă se suprapuneau. Întâlnirea trupurilor lor nu a fost o contopire, ca în cazul lui Dionysus, ci o ciocnire. În același mod, Apollo îl ucisese odată pe Hyacinthus, băiatul pe care îl adora: se jucau împreună cu discul, iar zeul a lăsat un disc să zboare și acesta l-a lovit pe tânăr.

Coronis era gravidă cu copilul lui Apollo când s-a simțit atrasă de un străin. Acesta era din Arcadia și se numea Ischys. O cioară albă stătea cu ochii pe ea. Apollo îi poruncise păsării să o păzească pe femeia pe care o iubea „pentru ca nimeni să nu-i pângărească puritatea”.³⁰ Cioara a văzut cum Coronis i se dăruiește lui Ischys. Drept care a zburat la Delphi, unde și-a informat stăpânul. I-a spus că descoperise „ce făcea Coronis pe furiș”.³¹ Furios, Apollo și-a aruncat plectrul. Coroana lui din lauri a căzut la pământ. Zeul și-a ațintit privirea asupra ciorii, cu ochii plini de ură, până când penele păsării s-au înnegrit de tot. Apoi Apollo i-a cerut surorii lui, Artemis, să o ucidă pe Coronis, în Lacereia. Săgeata lui Artemis a străpuns pieptul femeii necredincioase. Pe lângă ea, zeița a ucis

multe alte femei de pe malurile abrupte ale lacului Boebeis. Înainte să moară, Coronis i-a șoptit zeului că și-a ucis și fiul. Moment în care Apollo a încercat să o salveze. În zadar. Cunoștințele lui medicale nu erau de ajuns. Dar când corpul frumos mirositor al femeii a fost întins pe un rug cât un zid de înalt, flăcările s-au despărțit în două în fața mâinii zeului care, din pântecul femeii moarte, l-a scos teafăr și nevătămat pe Asclepius, tămăduitorul.

Ariadna, Coronis: două povești care se completează, care oferă răspunsuri. Nu numai că ucigașul a fost același în ambele cazuri – Artemis –, dar poate că și seducătorul fatal a fost același – Tezeu. Ischys este o figură obscură, îi știm doar numele. Despre Tezeu știm însă foarte multe: știm că într-una dintre versiuni a părăsit-o pe Ariadna în clipa în care „s-a îndrăgostit nebunește de Aigle, fiica lui Panopeus”.³² Așa a scris Hesiod; Pisistratus însă a preferat să șteargă aceste cuvinte. De ce? Dezvăluiau prea mult despre Tezeu? Pe o stelă din marmură, găsită în Epidaurus și semnată de Isyllus, scrie că Aigle (sau Aegla) „era atât de frumoasă încât oamenii îi spuneau și Coronis”³³, și că a avut un copil pe nume Asclepius. Aigle înseamnă „splendoare”, la fel cum Ariadna-Aridela înseamnă „cea care strălucește”. Coronis (coroană) sugerează o frumusețe care trece dincolo de o strălucire difuză, o femeie frumoasă ca o cadră. Dar cine a fost „Aigle, fiica lui Panopeus”? Tatăl ei a fost regele unui orașel focian cu același nume, Panopeus: „Orașul / Cel cu frumoase locuri Panopeus”, spune Homer.⁰⁸ În piața de acolo au dansat thyiadele, nimfele lui Dionysus. Unul dintre locurile în care s-au oprit pe lungul drum dintre Atena și Delphi „ca să îndeplinească ritualuri secrete în cinstea lui Dionysus”.³⁴ Deja ni se amintește de locul acela deschis unde Ariadna a dansat până a ieșit din labirint. În plus, Pausanias arată că locuitorii Panopeusului „nu sunt focieni; la origine sunt flegieni”.³⁵ Și deja ni se reamintește că această Coronis a fost fiica lui Flegias din Tessalia, un erou care și-a luat numele de la poporul său. Cu acest popor a migrat Flegias la Focis, peste care a domnit.

Coronis, Aigle: fiice ale unui rege al Focisului, care locuia aproape de o piață unde dansau nimfele lui Dionysus, lângă drumul care ducea la templul lui Apollo. Există o îngemănare între Coronis și Aigle, la fel cum există o îngemănare între Coronis-Aigle și Ariadna, ambele sugerând o paralelă mai subtilă între zeii care s-au îndrăgostit de ele: Dionysus și Apollo. Oare Coronis nu era numele uneia dintre nimfele care l-au crescut pe Dionysus în Naxos? Și, trecând în revistă celelalte doici ale lui Dionysus, dăm de alta, da, cu numele de Aigle. Și oare Coronis nu era și numele uneia dintre fetele de pe corabia cu care Tezeu s-a întors din Creta? *Korōnē* înseamnă „ciocul curbat al ciorii”, dar și „o ghirlandă, o coroană”. Oare povestea Ariadnei nu a fost o poveste despre ciori? *Korōnē* înseamnă

și „etrava unei corăbii“ și „punctul culminant al unei petreceri“. *Koronis* înseamnă „înfloritura care marca sfârșitul unei cărți, un fel de pecete“. Pe un vas atenian îl vedem pe Tezeu răpind o fată numită Corone, în timp ce două dintre celelalte femei ale lui, Elena și amazoana Antiope, încearcă în zadar să-l oprească. Corone este ridicată în aer, ținută strâns de brațele eroului, dar trei degete de la mâna ei stângă au timp să se joace, delicat, cu buclele din părul lui Tezeu. Aruncând o privire în urmă, Pirithous se asigură că răpitorul este în siguranță. „Am văzut, să fugim“³⁶, a scris mâna artistului anonim lângă scenă. Stilul este inconfundabil cel al lui Euthymides.

Ariadna și Coronis au preferat, fiecare, un străin în locul unui zeu. Pentru ele Străinul înseamnă „putere“, ceea ce semnifică și numele Ischys. Iar Tezeu este întruchiparea omului puternic. Dintre toate femeile pe care le-au iubit zeii, Coronis este cea mai insolentă. Deja gravidă cu „sămânța pură“³⁷ a lui Apollo, elegantă în mantia ei, după cum o descrie Pindar, simțea totuși „acea pasiune față de tot ce venea de departe“³⁸, motiv pentru care s-a culcat cu străinul venit din Arcadia. Pindar comentează proverbial: „Oamenii cei mai nebuni sunt cei care disprețuiesc ce au în jurul lor / și zadarnic caută în altă parte ceea ce nu poate exista“.³⁹ În cazul lui Coronis, ce avea ea în jur era un zeu, un zeu al cărui copil, Asclepius, era deja în pântecul ei. E ca și cum, dintr-un simplu capriciu, plenitudinea cerului s-ar fractura aici. Străinul din Arcadia era chiar mai străin decât zeul și, prin urmare, mai atrăgător. Smaltul strălucitor al apariției divine se crapă brusc. Dar asta îi permite să respire cu naturalețea literaturii, care respinge constrângerea textului sacru.

Din Coronis a rămas doar un morman de cenușă. Peste ani, Asclepius a ajuns și el cenușă. A îndrăznit să învie un mort, motiv pentru care Zeus l-a trăsnetit. Și doar atunci Apollo a plâns: „A vărsat lacrimi nenumărate în timp ce se adresa poporului său sacru, hiperboreenii“.⁴⁰ Lacrimile lui erau picături de chihlimbar, care s-au rostogolit în Eridanus, acel râu pe cât de pământean, pe atât de celest, unde căzuse Phaethon. Duhoarea cadavrului său se întindea peste tot. Iar plopii negri, înalți, foșneau, jelindu-i moartea. Plopii aceia erau fiicele Soarelui.

Destinul morții prin ardere este prezent în poveștile despre Apollo și Dionysos ca o cicatrice. Semele este arsă, ea este mama lui Dionysus; Coronis și Asclepius sunt transformați în cenușă, ei sunt iubita, respectiv, fiul lui Apollo. Focul divin îi devorează pe cei care se aventurează dincolo de sfera umană, unde trădează un zeu, învie un mort sau văd cum un zeu este lipsit de vălul epifaniei. Focul arde dincolo de limita acceptabilului. Apollo și Dionysus se găsesc adesea pe linia despărțitoare, între divin și uman; ei provoacă acest du-te-vino în oameni, dorința de a se autodepăși, de care cu toții se pare că

ne agățăm mai mult chiar decât de umanitatea noastră, chiar decât viața însăși. Și, uneori, acest joc periculos se întoarce împotriva celor doi zei care îl joacă. Apollo și-a ascuns lacrimile printre hiperboreeni în timp ce își mîna carul tras de lebede pe cer. La fel, proiectat pe cer, vrăjitorul Abaris, emisar al lui Apollo, va sosi cândva în Grecia dinspre Nord. Călare pe săgeata imensă a extazului.

Viețile lui Tezeu și Heracles s-au împletit de la început până la sfârșit. Văzându-l îmbrăcat într-o blană de leu și crezând că e un animal, micul Tezeu a aruncat în el cu o secure. Gestul sugerează o ostilitate ascunsă care ulterior va fi copleșită de admirație. Când era tânăr, Tezeu „visa la faptele lui Heracles noaptea și râvnea să fie ca el ziua”.⁴¹ Nu se sătura niciodată să asculte povești despre eroul lui preferat, „mai ales de la cei care avuseseră prilejul să-l vadă chiar la treabă și să-l audă vorbind”.⁰⁹ În plus, cei doi eroi erau veri. Când a mai crescut, Tezeu a plecat de acasă, din Troezen, și a pornit în călătoriile lui. De acum încolo, ani la rînd, Tezeu și Heracles vor trece prin aventuri asemănătoare, uneori chiar identice, de parcă s-ar lua la întrecere. Când cei doi eroi se întâlneau în țări străine, erau ca niște mercenari care apăreau, inevitabil, acolo unde se vărsa sânge. Iar dacă într-o bună zi Heracles a coborât în lumea morților ca să-l elibereze pe Tezeu, ați spune că nu și-a făcut decât datoria, ca un vechi tovarăș de arme. Și totuși distanța dintre cei doi este imensă. Statutul lor poate părea similar, în realitate însă s-au situat la extreme, la fel cum un *koûroi* arhaic pare că seamănă cu statui egiptene din aceeași perioadă, când, de fapt, o divergență crucială în timpul intern le deosebește radical: statuile egiptene privesc înapoi spre un trecut irevocabil, pe care rigiditatea lor se străduiește fără speranță să-l recapete; figurile grecești exprimă tensiunea cu o clipă înainte ca aceasta să dispară, de parcă ar vrea să țină în șah, pentru ultima oară, suplețea alexandrină aflată pe punctul de a le copleși.

Heracles este obligat să urmeze roata zodiacală a faptelor sale până la marginile pămîntului. Ca erou este prea uman, orbit ca toți ceilalți, chiar dacă mai puternic și mai abil decât toți ceilalți. Catapultat în ceruri ca rezultat al exigențelor celeste, nu va afla niciodată ce scop au avut cu adevărat faptele sale, iar pretextul pe care i-l oferă evenimentele din viața lui au un iz de batjocură. Și totul din cauza unui rege răutăcios. Tezeu acționează între Argos și Epirus, navighează spre Creta și pe apele Mării Negre, dar are o bază: Atena. Faptele lui aparțin unui aventurier care reacționează la o provocare, la o toană, la curiozitate și la plăcere. Iar dacă pasul care influențează cel mai mult o viață este inițierea, Tezeu este cel care îl aduce pe Heracles în Eleusis, și nu invers, chiar dacă el este cel mai tânăr și mai puțin cunoscut dintre zei. De unul singur Heracles nu ar fi fost primit niciodată, ar fi rămas pentru totdeauna un străin, un outsider profan. De ce? Viața eroului, ca și procesul de inițiere, are

niveluri diferite. La un prim nivel, Tezeu și Heracles se aseamănă: acesta este momentul în care cineva apare, în sfârșit, din cercul de foc al forței. După cum remarcă și Plutarh cu intuiția marilor scriitori greci: „Se pare că la vremea aceea erau oameni care, prin dexteritate, iuțeala picioarelor și puterea mușchilor, depășeau natura umană obișnuită și nu oboseau niciodată. Nu-și foloseau aptitudinile fizice ca să facă bine sau să-i ajute pe alții, ci, plini de o aroganță brutală, găseau o mare plăcere în a-și folosi puterea ca să comită barbarii, cucerind, maltratând și ucigând tot ce le ieșea în cale. Pentru ei, respectul, dreptatea, corectitudinea erau virtuți prețuite doar de cei lipsiți de curajul de a face rău și de a suferi de pe urma lui; pentru cei care aveau puterea de a se impune, astfel de calități nu aveau nici un înțeles”.⁴² Tezeu și Heracles sunt primii care folosesc forța într-un alt scop decât cel al zdrobirii adversarilor. Ei devin „atleți în numele oamenilor”.⁴³ Și mai mult îi preocupă arta aplicării forței decât forța în sine: „Tezeu a inventat arta luptelor, iar mai târziu predarea acestui sport a preluat de la el mișcările de bază. Înainte de Tezeu, lupta era doar o chestiune de înălțime și forță brută”.⁴⁴

Acesta este doar primul nivel din viața unui erou. Este nivelul la care eroul concurează cu alți oameni. Există însă un nivel mai înalt, o dimensiune mult mai mare care trebuie cucerită, unde nici combinația dintre forță și inteligență nu este de ajuns: aceasta este dimensiunea în care oamenii se întâlnesc și se confruntă cu zeii. Din nou ne aflăm într-o lume în care forța este supremă, dar de data aceasta este și divină. Dacă eroul este singur și nu poate conta decât pe propria forță, nu va fi în stare să pătrundă în această lume. De aceea are nevoie de ajutorul unei femei. Și aici drumurile lui Tezeu și Heracles se despart, pentru totdeauna. Pentru Heracles, femeile fac parte din soarta pe care trebuie să o sufere. Chiar dacă le violează, ca pe Auge; chiar dacă își lasă sămânța în 50 de femei pe noapte, cum face cu fiicele lui Thespius; chiar dacă devine sclavul lor, ca în cazul lui Omphale, nu poate avea înțelepciunea lor. Nici măcar nu-și dă seama că ele sunt ființele înzestrate cu înțelepciunea care lui îi lipsește. În adâncul sufletului are o bănuială cruntă în privința lor, parcă presimte că darul unei femei îi va aduce moartea, o moarte îngrozitoare. Heracles este „dușmanul ireconciliabil al suveranității feminine”⁴⁵, fiindcă simte că niciodată nu va fi în stare să dispună de ea. Când argonauții ajung pe insula Lemnos și, fără să-și dea seama, se întâlnesc cu femeile cărora le-au ucis soții, Heracles este singurul care rămâne pe corabie.

Nimic mai departe de spiritul lui Tezeu, care pornește singur în căutarea amazoanelor. Și imediat o păcălește pe regina lor, Antiope. O invită pe corabie, o răpește, o seduce și face din ea soția și mama fiului său, Hipolit. Mai mult de atât, fapt care îl definește pe Tezeu, la sfârșit Antiope „moare ca o eroină”⁴⁶, luptând alături de Tezeu ca

să salveze Atena, chiar împotriva amazoanelor care și-au instalat tabăra la poalele Acropolelor și atacă Atena tocmai ca să răzbune răpirea ei. Tezeu știe că femeia este deținătoarea secretului care îi lipsește; de aceea o și exploatează la maximum, până își trădează totul: țara, poporul, sexul, secretul. Astfel, când a sosit la Eleusis, un străin impur, Heracles a fost acceptat numai datorită „zelului lui Tezeu”.¹⁰ Zicala „Nimic fără Tezeu”⁴⁷, pe care atenienii o vor repeta secole la rând, tocmai la asta face trimitere; pe lângă faptul că este un erou, Tezeu formează eroi; fără el eroul neșlefuit nu ar fi încheiat niciodată acel proces inițiat de desăvârșire care este *teleiōsis*, *teletē*.

Heracles este contaminat de sacru, care îl persecută toată viața. Îl înnebunește și, într-un final, îl distruge. Prin contrast, Tezeu pare că își spală sângele de pe mâini după fiecare aventură, uită violența și morții pe care îi lasă în urmă. Heracles devine un pretext pentru zei pentru ca aceștia să-și prelungească jocul. Tezeu îndrăznește să folosească zeii ca să-și joace propriul joc. Dar ar fi o greșeală să-l vedem ca pe un om care știe să tragă foloase din orice. Eroul care a întemeiat Atena a fost și primul care a avut privilegiul de a fi alungat din oraș. „După ce Tezeu le-a dat atenienilor democrația, un anume Lycus l-a denunțat și astfel eroul a fost ostracizat.”⁴⁸ Până la urmă chiar și Tezeu va fi ucis. Moare în exil, aruncat de pe o stâncă. Cineva îl împinsese din spate. „Îndată ce a murit, nimeni nu a mai ținut socoteală de el.”⁴⁹ Dar jocul lui încă se mai joacă în orașul al cărui nume a fost dat de Tezeu: Atena, cel mai sacru, cel mai defăimător dintre orașe.

Heracles merită compasiunea noastră fiindcă a fost una dintre ultimele victime ale Zodiacului. Iar noi nu mai apreciem cu adevărat ce înseamnă acest lucru. Nu mai cântărim faptele unui om după criteriile zeilor. Ca erou, Heracles este un animal de povară: trebuie să are imensa câmpie din ceruri în fiecare dintre cele 12 segmente ale sale. Drept rezultat, niciodată nu reușește să aibă acea detașare față de sine pe care o vrem noi și pe care Tezeu o manifestă cu atâta dezinvoltură. O astfel de detașare presupune amestecarea și alternarea faptelor eroului pe care acesta este obligat să le facă cu propriile capricii și acte de sfidare. Pentru Heracles însă totul este obligație, până la arsurile atroce care îi curmă viața. O jalnică seriozitate pur și simplu îl copleșește. Râde mult prea rar. Și uneori se află în situația de a fi luat în râs de alții.

Fesele lui Heracles erau ca un scut vechi din piele, înnegrit de expunerea îndelungată la soare și de suflarea de foc a lui Cacus și a taurului cretan. Când i-a prins pe cercopi, mereu puși pe șotii, veniți sub forma a doi tăuni ca să nu-l lase să doarmă, Heracles i-a silit mai întâi să revină la forma umană, apoi i-a agățat cu picioarele de o bară, și-a pus bara pe umeri și a pornit la drum. Astfel capetele celor doi mici pungași atârnavă la nivelul feselor tari ale eroului, dezgolite

de blana de leu. Moment în care cercopii și-au amintit cuvintele profetice ale mamei lor: „Fundulețele mele albe, feriți-vă de clipa în care veți da de fundul mare și negru!“. Atârând cu capul în jos, cei doi tâlhari se stricau de râs în timp ce fesele eroului își continuau mișcarea. După un timp, eroul i-a auzit cum râd de el și s-a întristat. Nici măcar cei pe care îi pedepsea nu-l luau în serios. I-a lăsat jos pe cei doi pungași și a început să râdă și el. Alții spun că i-a ucis.

Un eveniment mitic poate însemna o schimbare de peisaj. Stânca Argosului dădea cândva spre o câmpie cunoscută pentru perioadele de secetă. Din praful uscat călătorul trecea direct în noroiul mlaștinilor din Lerna. Așadar Argosul nu avea o sursă curată de apă curgătoare, proaspătă. Înainte de a avea așa ceva, trebuia ca danaidele să comită acea vărsare de sânge. O galără cu 50 de vâsle a sosit din Egipt. Cu o tânără la fiecare vâslă. Erau cele 50 de fiice ale lui Danaus, danaidele, împreună cu tatăl lor. Mânate de o „repulsie înnăscută față de bărbați“⁴⁹, fugeau ca să scape de măritișul forțat cu cei 50 de veri ai lor, fiii lui Aegyptus. Preferaseră să revină la casa ancestrală a familiei, locul de unde începuseră peregrinările strămoșei lor, Io. Vorbeau o limbă străină, iar pielea li se înnegrise de la soarele african. Bătrânul rege al Argosului, Pelasgus, a văzut imediat în sosirea lor o invazie căreia nu-i putea face față. Spre el veneau 50 de femei îmbrăcate în haine extravagante, barbare, și ochi precum ai nomazilor deșertului, iar de sub brațul fiecărei danaide ieșea o ramură de măslin înfășurată în lână albă. Era singurul însemn grecesc recognoscibil, dar și foarte clar: cereau adăpost. Și adăugau că, dacă nu-l vor primi, se vor spânzura. Mai precis: se vor spânzura de statuile din templu, folosind cingătorile de la tunicile lor. 50 de femei spânzurate de 50 de statui! Mare pacoste, la fel de mare ca aerul înăbușitor, otrăvitor, al Egiptului! Mai bine un război decât așa ceva.

Pelasgus le-a făgăduit adăpost acestor barbare frumoase și le-a dus în oraș. Era un pic derutat: nu știa dacă să le lase să doarmă în casele supușilor săi sau în clădiri puse la dispoziția lor. Simțea că își riscă tronul pentru aceste străine necunoscute, care sosiseră doar cu o zi în urmă. Dar nu a îndrăznit să le gonească. De câte ori șovăia, i se părea că vede 50 de statui cu 50 de femei spânzurate de ele. De pe Stânca Argosului a zărit corăbiile verilor sfidători care veneau să-și ia femeile. Erau egipteni și îi respectau numai pe zeii egipteni; nici un templu din toată Grecia nu-i putea opri. Pelasgus spera totuși la un compromis. Dacă această răpire piraterească se transforma într-un șir de nunți pașnice? 50 de cupluri reunite la o petrecere uriașă? Până la urmă danaidele au cedat. Dar fiecare fată a mers în patul conjugal înarmată cu un cuțit. Iar în noaptea aceea o mână de femeie a înfipt de 49 de ori cuțitul în bărbatul întins lângă ea. Doar sora cea mai mare a încălcat înțelegerea: Hypermestra. Și-a lăsat soțul, pe

Lynceus, să scape. Pe tot parcursul acelei nopți sângeroase, torțe aprinse au trimis semnale de pe un deal pe altul. Surorile Hypermestrei au tăiat 49 de capete și le-au aruncat în mlaștinile din Lerna. Apoi au făcut o piramidă din cadavrele decapitate în fața porților din Argos.

Ce li s-a întâmplat danaidelor nu este deloc clar. Știm că au fost purificate de Athena și de Hermes. Știm și că în jurul toridului Argos au descoperit izvoare cu apa cea mai curată. Aceasta, ca și masacrarea soților, a fost marea lor realizare. Apoi tatăl lor a hotărât că trebuie să-și mărite fiicele din nou. Ușor de spus, greu de făcut. Nimeni nu a venit cu daruri nuptiale. Drept care tatăl a găsit altă soluție: danaidele aveau să fie dăruite câștigătorilor mai multor întreceri. Lipseau numai Hypermestra, cea care fugise cu Lynceus, și Amymone, răpită de zeul Poseidon. Înșiruite la linia de sosire precum membrele unui cor dintr-o tragedie antică, Danaus le-a dat pe cele 48 de fiice rămase celor care atingeau primii tunicile lor. „Cel mai rapid pețit din istorie”⁵⁰, remarcă Pindar. Până la prânz s-a terminat cu totul.

Înșiruite sunt și când le vedem din nou, cu toate numele lor încântătoare – Autonoe, Automate, Cleopatra, Pirene, Iphimedusa, Asteria, Gorge, Hyperippe, Clite –, de data aceasta însă în lumea morților, nu departe de locul în care Sisif își împinge stânca la deal. Fiecare ține în mână un urcior. Toarnă cu rândul apă într-un butoi mare, fără fund. Apa iese pe partea cealaltă. Pentru mulți comentatori aceasta a devenit imaginea nefericirii legate de ceva ce nu poți face niciodată. Bachofen însă le vede altfel pe cele 48 de tinere. El nu le plasează în lumea morților, ci într-un peisaj primordial, cu trestii și mlaștini, unde Nilul se desparte în două brațe ca să facă loc deltei și apoi dispare în solul însetat. Danaidele au venit din Africa în cel mai arid loc din Peloponez aducând în dar apa. Strămoașei lor, Io, îi plăcea să apară cu o trestie în mână, o ființă a mlaștinilor. În opinia lui Bachofen, a turna mereu apă într-un butoi fără fund nu este un act inutil sau plin de disperare. Dimpotrivă, este aproape o imagine a fericirii. Pentru a-și susține opinia, Bachofen aduce în discuție o altă tânără din mitologie: Iphimedeia. Aceasta s-a îndrăgostit de Poseidon, la fel cum Io se îndrăgostise de Zeus. Se plimba de multe ori pe plajă, intra în mare și își turna apă peste sâni. Un gest de dragoste. Apoi într-una din zile a apărut Poseidon, a strâns-o în brațe și așa s-au zămislit doi copii. Gestul Iphimedeiei are ceva atemporal în el, ce ține de fericire; este mișcarea substanței feminine spre celălalt, spre oricine. O mișcare care nu își poate găsi împlinirea; se împlinește doar prin repetarea la nesfârșit.

Grecii au primit cu bucurie darul apei, însă le-au respins pe danaide. *Lérnē kakôn*, „Lerna, locul răului”⁵¹, a devenit o zicală clasică ce

amintește de o alta – *Lémnia kaká* – care se referă la crima femeilor din Lemnos. Cele două masacre au avut multe în comun. Ambele au fost comise de amazoane. În ambele ocazii numai un singur bărbat a scăpat cu gâtul netăiat. Pe Lemnos, lui Hypsipyle i s-a făcut milă de tatăl ei, Lynceus. „Dintre toate crimele, cea a femeilor din Lemnos a fost cea mai cumplită”⁵², spune Eschil. Cea mai mare nelegiuire. În timp, din cele 49 de capete putrezite ale fiilor lui Aegyptus s-a născut hidra cu nenumărate capete. Va fi nevoie de Heracles, biciul amazoanelor și urmaș al Hypermestrei, singura danaidă care a încălcat pactul, ca să ucidă monstrul.

Eschil a scris două trilogii care au ca temă iertarea: *Orestia* și *Danaidele*. Prima a ajuns completă până în vremurile noastre; din cea de-a doua avem numai prima tragedie, *Supliciile*, și câteva fragmente. În prima trilogie, Athena îl iartă pe Oreste de o crimă pe care acesta chiar a comis-o – matricid. În cea de-a doua, Afrodita o iartă pe Hypermestra că nu a comis o crimă, că nu și-a ucis soțul. Pe aceste două iertări a fost întemeiată Atena clasică.

Orestia a supraviețuit intactă secolelor, iar subiectul ei este îndeobște cunoscut; trilogia *Danaidele* a fost uitată și nu sunt mulți cei care cred că cele 50 de surori sunt un subiect extraordinar pentru o tragedie. Dar putem presupune că pentru Eschil cele două iertări au fost aceeași imagine în oglindă, iar cele două trilogii au avut aceeași greutate, una contrabalansând-o pe cealaltă. Una era despre iertarea unui bărbat, cealaltă, despre iertarea unei femei. Toată lumea crede că vina lui Oreste este mai evidentă, iar cea a Hypermestrei, mai paradoxală: cum poate fi o fărădelege renunțarea la o crimă cu premeditare? Eschil însă a cântărit bine fărădelegile. Greșeala Hypermestrei este că își trădează surorile. Ea este amazoana africană care se rupe de tribul ei. Acesta este genul de fărădelege pe care Athena îl înțelege, și-l asumă, la fel cum va face Antiope, regina amazoanelor, după ce va deveni mireasa lui Tezeu. Este o fărădelege misterioasă, cu multe implicații. Antiope va da naștere lui Hipolit, chipeșul orfic, îmbrăcat în haine albe de in, care se ferește din calea fetelor; unul dintre descendenții Hypermestrei va fi Heracles, dușman al amazoanelor. Grefa amazoniană este prețioasă, delicată și produce efecte inversate, utile. La fel cum Athena îl apără pe Oreste, la fel o apără și Afrodita pe Hypermestra, cu aceeași înaltă elocvență: „Cerul pur ar vrea să se împreuneze cu pământul, / iar pământul pare că de-abia-i așteaptă-mbrățișarea; / ploaia bogată ce cade din cer / face pământul mai roditor, îi pregătește pășunile / pentru turmele muritorilor și seva Demetrei / și roadelor pomilor. Din aceste umede îmbrățișări / totul ia ființă. Iar eu sunt cauza”.⁵³ Grecia era un ținut nupțial al împreunării, atras de virginitatea divină. Dar se temea de acele amazoane care nu aveau

nici casă și nici soți. Hypermestra le-a trădat. Și pentru acest lucru merita să fie salvată.

Apollo a fost primul care a ucis un monstru; au urmat Cadmus, Perseu, Bellerophon, Heracles, Iason, Tezeu. Lângă această listă de ucigași de monștri am putea pune o listă de trădătoare: Hypermestra, Hymisipyle, Medeea, Ariadna, Antiope, Elena, Antigona. Aceste femei nu se trag dintr-un zeu, ci dintr-o preoteasă: Io, cea care și-a trădat zeița, pe Hera, în al cărei sanctuar a locuit ca „paznic al cheilor”.⁵⁴ „Io ilustrează trezirea femeii din somnul lung al unei copilării netulburate, o fericire neștiută, dar perfectă, la o dragoste chinuitoare care va fi, în același timp, marea plăcere și suferința vieții ei, pentru totdeauna. Io a fost orbită de divinitatea lui Zeus.”⁵⁵

Gestul eroic al femeii este trădarea: influența trădării asupra mersului evenimentelor este la fel de mare ca și uciderea monștrilor. Odată cu uciderea unui monstru, o impuritate îl urmărește pe erou peste tot. La care se adaugă rămășițele dușmanului pe care eroul le găsește utile. Heracles se îmbracă cu blana leului din Nemea; Perseu se folosește de figura pietrificatoare a Gorgonei când pornește la luptă. După care rămân doar deșertăciunea și sporovăiala vocilor umane. Istmul devine practicabil, oamenii negociază și scriu poezii în care evocă monștrii.

Efectele trădării unei femei sunt poate mai subtile și mai puțin imediate, dar la fel de devastatoare. Elena provoacă un război care face să dispară întreaga specie a eroilor, anunțând o eră complet nouă, când eroii vor fi doar amintiți în poeme. Și, ca un gest civilizator, trădarea unei femei nu este mai puțin eficientă decât uciderea unui monstru de către un bărbat. Monstrul este un dușman învins în duel; prin trădarea ei, femeia își smulge propriile rădăcini, scoțându-și viața din contextul ei firesc. Ariadna este cea care duce la distrugerea Cretei, unde s-a născut; Antiope moare luptând împotriva amazoanelor, supusele ei care, loiale, i-au sărit în ajutor; Elena își duce la pieire eroii pe care i-a iubit; Medeea renunță la ținutul farmecelor ca să ajungă, la sfârșitul aventurilor ei, în ținutul legii, Atena; Antigona trădează legea orașului ei ca să facă un gest caritabil față de un mort care nu aparține acelui oraș. Ca o spirală, trădarea femeii se răsucesce mereu, respingând tot ce i se oferă. Nu negarea prin ciocnirea mortală de forțe este cea care decide, ci negarea ce duce la înstrăinarea treptată de noi înșine, la opoziția față de noi înșine, la dispreț față de propria persoană, într-un joc care poate exalta sau distruge și care, în general, exaltă și distruge deopotrivă.

Uciderea monștrilor și trădarea femeii sunt două modalități prin care acționează negarea. Prima curăță un spațiu, lasă un gol evocator, unde mai înainte era un talmeș-balmeș de capete și

tentacule, un arabesc dezgustător. Trădarea femeii nu schimbă elementele din spațiu, ci le aranjează altfel. Influența anumitor piese pe tabla de șah este inversată. Albul atacă albul. Negrul atacă negrul. Efectul este derutant, tulburător în primul rând. Pentru prima oară, rolurile sunt inversate. Și cea care le inversează mereu este o femeie. Eroul este dominat de o încăpățănare care îl obligă să nu se abată de la același drum. De unde și nevoia lui de a fi completat, nevoia lui de o altă formă de negare. Prin trădarea ei, femeia completează fapta eroului: o sfârșește, și astfel povestea este gata. Acest lucru este realizat în acord cu eroul. Fapta civilizatoare a eroului implică și autocontrolul, fiindcă eroul este monstruos. De îndată ce monștrii sunt uciși, mor și eroii.

Odată cu eroii, omul face primul pas dincolo de ceea ce este necesar: în sfera riscului, a sfidării, a vicleniei, a înșelăciunii, a artei. Și, odată cu eroii, se dezvăluie o nouă lume a dragostei. Femeia îl ajută pe erou să ucidă monștri și să găsească talismane. Un strălucit mistagog, femeia are o măreție care variază de la strălucirea Ariadnei la splendoarea Medeei. Eroii însă au introdus și un nou tip de iubire: cea dintre bărbați. Heracles și Iolaus, Tezeu și Pirithous, Ahile și Patrocle, Oreste și Pylades – toți s-au bucurat de ceea ce Eschil numește „sacra comuniune a coapselor”⁵⁶, o comuniune pentru care Ahile l-a muștrat pe Patrocle că ar fi uitat-o doar fiindcă era mort.

Dragostea dintre doi bărbați apare odată cu eroii și atinge imediat perfecțiunea. Numai eroii – și tocmai fiindcă erau eroi – ar fi putut depăși ceea ce, pentru greci, fusese un obstacol insurmontabil în calea unei astfel de iubiri: distincția rigidă dintre rolurile separate, asimetria obstinată dintre *erastēs* și *erómenos*, cel care iubește și cel care este iubit, care condamnase relațiile amoroase să fie dureros de scurte și sufocate de regulile cele mai stricte. Cea mai crudă dintre aceste reguli era că, în timp ce cel care iubea avea parte de acea plăcere rapidă și aprigă, cel iubit nu trebuia să simtă nici o plăcere sexuală, ci doar să se supună celui alt, de voie, de nevoie, cam la fel cum soțiile din secolul al XIX-lea erau încurajate să se supună soților. Iar cel care iubea nu se putea uita în ochii celui iubit în timp ce își vedea de treabă ca să evite o situație jenantă. Eroii nu țineau cont de aceste reguli. Relația lor era de durată – numai moartea îi putea pune capăt –, iar dragostea nu se ofilea doar fiindcă celui iubit îi creștea păr pe picioare sau fiindcă pielea lui, înăsprită de o viață plină de aventuri, își pierdea gingășia tinereții. Astfel, eroii atingeau acea stare, cea mai râvnită dintre toate, în care distincția dintre cel care iubește și cel care este iubit începe să se estompeze. Între Oreste și Pylades „cu greu ai fi zis care dintre ei era cel care iubește, fiindcă tandrețea celui care iubește își găsea reflectarea pe chipul celui alt, ca într-o oglindă”.⁵⁷ La fel, aceste cuvinte de la Pseudo-Lucian

funcționează ca o oglindă târzie față de ceea ce a fost dorința erotică cea mai constantă a bărbaților greci și cea mai zadarnică.

Când vine vorba de uciderea monștrilor, modelul clasic este Apollo care îl omoară pe Python; când vine vorba de dragostea față de băieți, clasică e cea a lui Apollo față de Hyacinthus și Cyparissus. Dar în viața zeului există un episod care face aluzie la o legătură amoroasă și mai enigmatică. Este povestea modului în care Apollo a devenit slujitorul lui Admetus, regele Pherae-ului în Tessalia. Despre Admetus știm că era chipeș, era renumit pentru cirezile lui de vite, îi plăceau petrecerile cu fast și era foarte ospitalier. Doar atât. Dar știm mai multe despre ce au făcut zeii pentru el. Din dragoste față de Admetus, Apollo a fost dispus să-i fie argat. Multă vreme, „mistuit de dragostea pentru tânărul Admetus”⁵⁸, cel mai mândru dintre zei a devenit un simplu păstor care ducea vitele unui mic rege la păscut. Astfel și-a lăsat să crească în voie părul atât de frumos și a renunțat la liră, cântând doar la un fluier din trestie.

Sora lui, Artemis, se înroșea de rușine. Iar din dragoste pentru Admetus, soția lui, Alcestis, cea mai frumoasă dintre fiicele lui Pelias, a fost de acord să moară ca o străină, fără a fi amenințată de cineva, luând locul unei ostatice condamnate la moarte. Din dragoste pentru Admetus, Apollo le-a îmbătat pe parce: trebuie să fi fost cea mai nebună petrecere, deși noi știm doar că a avut loc. După Plutarh, parcele, acele tinere ale căror brațe frumoase țes firul fiecărei vieți de pe Pământ, erau „fiicele lui Ananke”⁵⁹, Necesitatea. Iar Necesitatea, după cum ne amintește Euripide, după ce a întâlnit-o „în timp ce se preumbla între Muze și vârful muntelui” fără să „descopere ceva mai puternic”⁶⁰, este singura putere care nu are nici altare și nici statui. Ananke este singura divinitate care nu ține cont de sacrificii. Fiicele ei pot fi păcălite numai la beție. Deși băutura le dovedește foarte rar. A fost greu, dar Apollo a reușit până la urmă, doar din dragoste pentru Admetus, fiindcă voia să-i amâne moartea.

Apollo are un conflict vechi cu moartea. Zeus l-a silit să devină slujitor – ce binecuvântare! – pe lângă Admetus, fiindcă Asclepius, fiul lui Apollo și al necredincioasei Coronis, îndrăznise să învie un mort. Zeus l-a trăsnetit pe Asclepius și, drept răzbunare, Apollo i-a ucis pe ciclopi, care făureau trăsnetele. Zeus a reacționat imediat, punând la cale o pedeapsă cruntă pentru Apollo. Inițial a vrut să-l arunce în Tartar, dar când Leto, vechea lui iubită, l-a rugat să nu o facă, Zeus a hotărât să-l trimită în Tessalia, condamnându-l să-l slujească pe Admetus. În cazul celorlalți iubiți ai lui Apollo, Hyacinthus de exemplu, și Cyparissus, dragostea s-a sfârșit întotdeauna în moarte. Poate că au fost accidente care l-au îndurerat, dar adevărul este că Apollo i-a ucis cu mâna lui. În timp ce se jucau împreună, zeul a aruncat un disc care a zdrobit capul lui Hyacinthus. Cyparissus a fugit de avansurile lui Apollo și, disperat,

s-a transformat într-un chiparos. Cu Admetus situația s-a inversat. Dragostea lui Apollo era atât de mare încât, tot încercând să-l scape pe Admetus de moarte, el însuși a riscat ceea ce pentru un zeu era echivalent cu moartea: exilul. Dar un alt lucru pe care l-a făcut Apollo din dragoste față de Admetus, poate cel mai spectaculos dintre toate, a fost să accepte bani de la iubitul lui, ca o *pórnos*, cea mai amărâtă prostituată, fără nici un drept, un străin în propriul oraș, disprețuit în primul rând de propriii iubiți. A fost primul exemplu de *bonheur dans l'esclavage*. Și pentru că Apollo a fost cel care s-a supus, a făcut aventura cu atât mai șocantă.

Astfel Apollo, modelul clasic al celui care iubește, și-a dus dragostea într-un punct în care nici un om după el nu l-a putut urma. Nu numai că a confundat rolul celui care iubește cu al celui iubit, precum Oreste și Pylades, Ahile și Patrocle, dar a ajuns să fie prostituatul iubitului său, cu alte cuvinte una dintre acele ființe „considerate cele mai perverse dintre toate”⁶¹, în apărarea căreia nimeni din Grecia nu a îndrăznit să rostească nici măcar un cuvânt. Și, ca slujitor al iubitului său, Apollo a încercat să schimbe hotarele morții, ceva ce nici chiar Zeus nu a îndrăznit să facă, nici măcar pentru Sarpedon, propriul fiu.

Dar cine a fost Admetus? Când a auzit de la Apollo că moartea lui putea fi amânată dacă altcineva era gata să moară în locul lui, Admetus a trecut pe la toți prietenii și pe la toate rudele lui. I-a întrebat dacă sunt dispuși să-i ia locul. Nimeni nu a vrut. Așa că Admetus a apelat la părinții lui, bătrâni amândoi, sigur aceștia aveau să fie de acord. Dar până și ei au spus nu. A urmat tânăra și frumoasa lui soție. Iar Alcestis a spus da. Grecii se îndoiau că femeia era în stare de *philía* față de bărbat, cu alte cuvinte capabilă de prietenia ce decurge din dragoste (*philía dià tòn érōta*⁶², cum zice Platon), pe care numai bărbații o puteau simți. Alcestis însă a ridicat *philía* la un nivel mai înalt făcând sacrificiul suprem. Până și Platon s-a văzut obligat să recunoască faptul că, în comparație cu soția lui Admetus, Orfeu „pare a fi un om slab, unul care zdrăgănește la citeră”⁶³, fiindcă a coborât viu în lumea morților, în căutarea lui Euridice, în loc să accepte să moară, cum a făcut Alcestis, fără speranța întoarcerii sau a salvării. Adevărat, Alcestis rămâne singurul exemplu feminin de *philía* pe care îl dau grecii, dar ce exemplu superb! Atât de impresionant, încât înșiși zeii l-au lăsat pe Heracles să o salveze tocmai când tânăra se pregătea să traverseze apele liniștite ale lacului morților. Astfel Alcestis a fost adusă printre cei vii, lui Admetus, cel copleșit de durere. Regele Pherae-ului a fost salvat de trei ori: de un zeu, de o femeie și de un erou. Și asta doar fiindcă s-a dovedit atât de ospitalier.

În această poveste ambiguă, fiindcă este supranaturală, punctul de maximă impenetrabilitate este obiectul iubirii: Admetus.

Euripide o pune pe Alcestis să moară pe scenă ca un personaj din Ibsen și, înainte de a muri, să spună tot ce are pe suflet. Literatura antică oferă o mulțime de informații elocvente privind pasiunea lui Apollo, deși textele nu fac legătura dintre faptul că a fost iubitul lui Admetus și că a fost plătit ca slujitor al regelui. Cele două imagini ale lui Apollo sunt mereu separate. Despre Admetus știm doar că și-a insultat tatăl fiindcă a refuzat să moară în locul său. Toate celelalte sunt de neînțeles, cum sunt și zeii pentru muritori. Numai o trăsătură de caracter reiese clar din textele antice: Admetus era ospitalier.

Dar cine este Admetus? Fascinați de Alcestis și de Apollo, care l-au iubit până la jertfire de sine, am putea lăsa în umbră obiectul iubirii lor. Dar să ne oprim un pic și să-l privim cu luare aminte: să cercetăm locul și numele. Așa vom descoperi că Admetus aparține de drept umbrelor.

Locul este Tessalia, un ținut care „pe vremuri era un lac înconjurat de munți înalți până la cer”⁶⁴ (unul dintre ei era Olimpul); un ținut brăzdat de ape adânci care izbucneau periodic să-l inunde din 100 de izvoare și de râuri; un pământ fertil, galben, accidentat, cu mulți cai, vite și vrăjitoare. Divinitatea atotstăpânitoare nu este Athena, distantă, francă, ci o mare zeiță care apare din întuneric, Pheraia. Ține câte o torță în fiecare mână și este rar menționată. Tipic pentru spiritul Tessaliei, un ținut unde divinitatea este mai aproape de anonimatul primordial, unde zeii rareori apar cu chip uman și unde olimpienilor nu le place să coboare. Când totuși apare un zeu, o face cu impetuositate, brusc, nestăpânit, precum calul Scapheus, a cărui coamă sare din stânca despicață de copitele lui. Caii care galopează în jurul Tessaliei sunt creaturi ale adâncului, răsar din crăpături, crăpăturile prin care urcă valul lui Poseidon ca să inunde câmpia. Sunt morți, de un alb strălucitor, de un negru strălucitor. Iar Pheraia este numele pe care localnicii i-l dau lui Hecate, zeița lumii morților, ce rătăcește noaptea și sfâșie întunericul cu torțele ei. Ca zeiță, este cal, taur, câine, leoaică, dar este și cea care apare pe spatele unui taur, cal sau leu. O doică pentru băieți, cea care înmulțește vitele. În Tessalia ea este *Brimó*, cea puternică, cea care se împreunează cu Hermes, fiul lui Ischys, de asemenea cel puternic, iubitul preferat de Coronis în dauna lui Apollo. Și forța (*alkē*) face parte din numele lui Alcestis. În ținutul Tessaliei divinitatea preferă să se prezinte nu ca persoană, ci ca forță pură. Dar Pheraia, spune dicționarul lui Hesychius, este și „fiica [*kórē*] lui Admetus”.⁶⁵ Este oare posibil ca, înainte să devină doi conducători provinciali, Alcestis și Admetus să fi stat deja alături, ca suverani ai lumii morților?

Acum locul își dezvăluie secretul, este ținutul luxuriant al morților, această Tessalia unde Apollo trebuie să fie sclav un „an

foarte frumos”⁶⁶, până când stelele revin la poziția lor inițială – adică nouă ani. Șederea lui Apollo în Tessalia durează cât un ciclu în Hades. Faptul că Zeus a ales acest loc, și nu Tartarul, ca pedeapsă pentru Apollo sugerează că acesta este ținutul morților. Numele *Admetus* înseamnă „neîmblânzit”. Și cine este mai neîmblânzit decât stăpânul morților? Acum cele câteva lucruri pe care le știm despre Admetus capătă un nou înțeles: cine putea fi mai ospitalier decât stăpânul morților? Al lui este hanul care nu închide ușa nimănui, la nici o oră din zi sau din noapte. Și nimeni nu are niște turme mai mari precum stăpânul morților. Când își invită prietenii și rudele să moară pentru el, Admetus nu face deloc ceva ieșit din comun: asta face el tot timpul. Iar motivul pentru care Admetus se așteaptă, fără rezerve, ca alții să moară în locul lui este clar acum: el este stăpânul morților, el întâmpină cadavrele, le sortează și le găsește loc pe vastele lui domenii.

Acum vedem cât de înflăcărată este dragostea lui Apollo, chiar mai mult decât pare: din iubire încearcă Apollo să-l salveze pe stăpânul morților de la moarte. Acum iubirea lui Apollo și a lui Alcestis se dovedește absolut provocatoare: este o dragoste pentru umbra care răpește totul. De la Alcestis aflăm ceea ce *kórē*, răpită de Hades în timp ce culegea narcise, nu ne-a spus niciodată: zeul nevăzut nu este doar un răpitor, ci și un îndrăgostit.

Textele nu spun prea multe despre perioada de servitute a lui Apollo, deoarece ar însemna să atingă niște chestiuni care cel mai bine ar fi să rămână secrete. Despre perioada de servitute a lui Heracles sub Omphale poezii au preferat să fie ironici. Dar când a fost vorba de cea a lui Apollo sub Admetus, nimeni nu a vrut să riște. Tot ce rămâne este o iubire atât de pătimașă încât compensează rușinea sau suferința oricât de mare. Potrivit lui Apollon din Rodos, după uciderea ciclopilor, Apollo a fost pedepsit fiind trimis nu în Tessalia, ci la hiperboreenii din Nordul îndepărtat. Acolo a plâns cu lacrimi de chihlimbar, chiar dacă un zeu nu poate plânge. Dar ceea ce a făcut ca această poveste să iasă din tipare nu a fost doar suferința scandaloasă (și pasiunea scandalos de servilă) a „zeului pur care pleacă din ceruri”.⁶⁷ A mai fost ceva, o profecție străveche, secretul lui Prometeu: odată și-odată Zeus va vedea cum este detronat de cel mai luminos dintre fiii lui.

Apollo forțează de multe ori hotarele morții. Zeus însă veghează de sus. Știe că, dacă nu-l bagă în seamă, jocul fiului său va duce la o nouă eră, marcată de prăbușirea ordinii olimpiene. În secretul care se află în spatele acestui lucru, un secret la care rareori se face aluzie, Apollo este pentru Zeus ceea ce Zeus fusese pentru Cronos. Iar locul în care puterile celor doi zei se ciocnesc este moartea. Nici măcar sub soarele morților, printre turmele din Tessalia, Apollo nu uită provocarea aruncată tatălui său și preferă să-și îndepărteze, chiar

dacă pentru scurt timp, iubitul neîmblânzit, pe Admetus, de momentul „când își va găsi sfârșitul”.⁶⁸ Disputa dintre tată și fiu, despre care nu se amintește deloc, rămâne, pe moment, nerezolvată.

Admirabila asimetrie pe care se bazează iubirea atenianului față de unul mai tânăr decât el este descrisă cu lux de amănunte de supraviețuitorul acelor chestiuni de ordin erotic, Platon. Întreaga metafizică a dragostei este concentrată în gestul cu care cel iubit își oferă grația (*cháris*) celui care iubește. Acest gest, care își găsește ecou în expresia italienească *concedere le proprie grazie* și din nou în împreunarea pasională sugerată de verbul francezesc *agréer* (și de derivatele lui: *agréments*, *agréable* ș.a.m.d.), este însăși esența dramei și a romanului erotic plin de mister. Cum să-l interpretăm? Ce sens să-i dăm? Pentru barbari este un lucru de condamnat; pentru greci, mai lascivi, și pentru cei incapabili de a se exprima, cum ar fi spartanii și beoțienii, este pur și simplu ceva ce ține de plăcere, deci este obligatoriu: a ceda unui iubit devine o directivă de stat. Dar, ca întotdeauna, atenienii sunt puțin mai complicați și mai feluriți (*poikíloi*) decât vecinii lor, chiar și când vine vorba despre „legea iubirii”.⁶⁹ Nu sunt chiar atât de lipsiți de pudoare ca să vorbească despre „grația” care, de fapt, se dovedește a fi o obligație. Prin urmare, cu ce puteau ei să vină ca să atragă grația celui iubit, fără a fi vreodată siguri de asta? Cuvântul.

La fel cum războinicii care asediază o fortăreață încearcă să se folosească de tot felul de șiretlicuri pentru ca, în sfârșit, fortăreața să se predea, și îndrăgostitul atenian se angajează într-un război al cuvintelor, își învâluie obiectul adorației în argumente cu care îl asediază continuu, ca niște soldați. Iar ceea ce spune nu sunt doar niște simple galanterii, ci primii precursori înflăcărați a ceea ce, peste un timp, folosind un cuvânt grec fără să-i menționăm originea, se va numi metafizică. Ideea că gândul se trage din dialogul erotic este, pentru marii atenieni, adevărată în sensul cel mai direct și mai literal. Într-adevăr, acea legătură dintre trupul care trebuie cucerit ca o fortăreață și zborul metafizic este, pentru Platon, însăși imaginea erosului. Restul lumii este barbar, pur și simplu nu înțelege, la fel sunt și grecii care nu au simțul limbii, cu alte cuvinte, care sunt „înceți la minte”.⁷⁰ Și ei sunt excluși din cel mai rafinat dintre războaie, războiul iubirii.

În ceea ce-l privește pe cel care iubește, Atena a inventat o duplicitate perfectă, care l-a înălțat, dar l-a și lăsat să se îndoiască de rezultatul eforturilor sale. Pe de o parte, cel care iubește poate face orice; i se iartă orice exces. Numai el își poate călca jurământul fără ca zeii să-l pedepsească, deoarece „în treburile Afroditei nu există jurăminte”.⁷¹ Și tot așa cel care iubește își poate pierde capul, poate dormi noaptea în fața ușii încuiate a casei celui pe care îl iubește și

nimeni nu-l va vorbi de rău. Pe de altă parte, obstacole nenumărate îi stau în cale: cel iubit merge la *gymnasium* însoțit de un pedagog cu ochi de linx, angajat de tatăl băiatului tocmai pentru a-l împiedica să asculte avansurile oricărui îndrăgostit care stă la pândă. Iar prietenii băiatului sunt și mai răi: îl supraveghează îndeaproape și, dacă văd că băiatul dă semne de slăbiciune, îl tachinează și îl fac să se rușineze de acea primă aluzie la o pasiune care, încurajată de cuvintele ademenitoare ale îndrăgostitului, ar putea duce la doritul schimb de grații, la momentul când îndrăgostitul va insufla „inteligență și toate celelalte calități”⁷² minții și corpului celui iubit, în timp ce acesta din urmă va ceda avansurilor fiindcă dorește să capete „o mai bună creștere și, îndeobște, înțelepciunea”.¹² (*Eispneîn*, „a insufla” este în primul rând prerogativa îndrăgostitului, iar *eíspnēlos*, „cel care insuflă altuia”, era un alt cuvânt pentru „cel care iubește”.⁷³) Acesta este singurul „punct de întâlnire” pasional admis între două legi asimetrice ce guvernează viața celui care iubește și a celui care este iubit. Astfel, în acest punct efemer, paradoxal, „când cele două legi devin una singură, este frumos ca iubitul să răspundă dragostei iubitorului său”.¹³ Așa spune Platon. Și așa era viața celui care iubește, cel mai precar, cel mai riscant și cel mai provocator dintre toate rolurile inventate de atenieni.

După ce și-au măcelărit bărbații, femeile din Lemnos au fost victimele unui fel de răzbunare pe care zeii nu o mai folosiseră niciodată și nici nu aveau să o mai facă: au început să miroasă. Iar în această răzbunare deslușim nemulțumirea pe care Grecia a avut-o față de femei. Bărbații greci considerau că femeile sunt un fel de parfum prea puternic, un parfum care la un moment dat devine o duhoare sufocantă, o vrăjitorie, „strălucind de dorință, încărcată de arome, magnifică”⁷⁴, dar năucitoare, care trebuie înlăturată. Este o atitudine trădată de mici gesturi, precum pasajul din Pseudo-Lucian unde auzim de un bărbat care se dă jos din pat, „saturat de feminitate”⁷⁵, vrând ca imediat să se îmbăieze în apă rece. Când vine vorba despre femei, sensibilitatea grecilor alătură teama de repulsie: pe de o parte există groaza față de femeia fără machiaj, care „se trezește dimineața mai urâtă decât o maimuță”⁷⁶; pe de altă parte există bănuiala că machiajul este folosit ca armă a *apátē*, a înșelăciunii iresponsabile. Machiajul și mirosurile femeii se combină ca să genereze o delicatete care farmecă și epuizează. Mai sigure pentru bărbați sunt sudoarea și praful din *gymnasium*. „Sudoarea băieților are un miros mai bun decât orice se găsește în cutia cu sulemeneli a unei femei.”⁷⁷

În aceste reacții față de femei ai senzația că ți se dezvăluie ceva de demult, ca printr-un reflex nervos. La scriitorii de mai târziu, mai discreți și idiosincratice, deslușim ecouri care ne poartă în trecutul

îndepărtat, la teroarea provocată de invazia amazoanelor, la crima abominabilă a femeilor din Lemnos.

Pentru greci, aspectul nedefinibil al erosului era pasivitatea în timpul actului sexual. Dacă bărbatul iubit (*erómenos*) trebuie să fie grijuliu și să respecte atâtea reguli pentru ca felul în care se comportă să difere fără nici un dubiu de cel al unei prostituate masculine care, „deși are corp de bărbat, comite păcatele unei femei”⁷⁸, nu o face doar ca să evite înjosirea celui care acceptă să joace rolul femeii, astfel înjosindu-și statutul sexual. Tocmai plăcerea femeii, plăcerea pasivității este cea care dă de bănuț și poate ascunde o nocivitate profundă. Această plăcere perfidă îl împinge pe bărbatul grec să se revolte împotriva vulgarității inerente fiziologiei și anatomiei acestor ființe umane inferioare din punct de vedere estetic, obligate să-și afișeze „sânii proeminenți, diformi, pe care îi țin legați ca pe niște prizonieri”.⁷⁹ Dar bărbatul grec se revoltă tocmai fiindcă simte că această vulgaritate ar putea ascunde o putere malefică ce scapă controlului masculin. Atenienii erau extrem de evazivi în această problemă, deși nu se sfiau să menționeze la tot pasul cazuri în care bărbații se îndrăgosteau de băieți.

Despre îndeletnicirile femeilor când sunt singure și neobservate de ochii bărbaților pare să domnească o tăcere pe cât de respectuoasă, pe atât de enigmatică. Iar când vine vorba despre dragostea dintre femei, uneori, scriitorii nu îndrăznesc nici măcar să folosească acest cuvânt. De fapt, este jalnic să constăți cum în anumite pasaje traducătorii de astăzi apelează la *lesbianism* fără să sesizeze vreo neconcordanță. Cuvântul *lesbianism* nu însemna nimic pentru greci, în timp ce verbul *lesbiázein* însemna „a linge organele sexuale”, iar cuvântul *tribádes*, „rozătoare”, se referea la femeile care făceau sex cu alte femei, ca și cum în furia îmbrățișării lor voiau să-și devoreze vulvele.

Dar nu atât dragostea dintre femei îi scandaliza pe greci – care, trebuie să recunoaștem, nu se scandalizau foarte ușor –, cât bănuiala, înrădăcinată în mintea lor, că femeile ar putea avea o independență în ceea ce privea partea erotică și că acele ritualuri și mistere pe care le practicau, și la care bărbații nu aveau voie să participe, ar putea fi o dovadă în acest sens. Mai presus de toate, cea mai serioasă bănuială era legată de plăcerea actului sexual. Numai Tiresias fusese în stare să intuiască adevărul, motiv pentru care și-a pierdut vederea.

Într-una din zile, Zeus și Hera s-au luat la ceartă. La un moment dat l-au chemat pe Tiresias ca să-l întrebe care dintre cei doi, bărbatul sau femeia, simțea cea mai mare plăcere în timpul actului sexual. Tiresias a răspuns că, dacă plăcerea ar fi împărțită în zece părți, femeii i-ar reveni nouă, iar bărbatului doar una. Auzind aceasta, Hera s-a înfuriat la culme și l-a orbit pe Tiresias. Dar de ce

s-a înfuriat Hera? Nu se putea fâli cu ascendentul ei, ceva ce o situa mai sus chiar decât Zeus? Nu, fiindcă aici Tiresias dezvăluise un secret, unul dintre acele secrete pe care înțelepții trebuie să le păzească, nu să le divulge. Această controversă pe teme sexuale a continuat de-a lungul vremii. Secole mai târziu încă mai înflăcăra spiritele, deși, ca mai întotdeauna, cu unele amendamente: acum se spunea că plăcerea femeii este doar de două ori mai mare decât cea a bărbatului. Suficient însă: așa se confirma o îndoială străveche, o temere la fel de veche precum fiicele în călduri ale Soarelui. Poate că femeia, acea ființă închisă în casă, unde „nu pătrunde nici o particulă de eros adevărat”⁸⁰, știa mult mai multe decât stăpânul ei, care își petrecea timpul mai mult în *gymnasium* și pe sub porticuri.

„Hotărâți-vă care sunt mai buni, cei care iubesc băieții sau cei cărora le plac femeile. Eu, de fapt, care am cunoscut ambele pasiuni, sunt ca o balanță cu talgerele la aceeași înălțime.”⁸¹ Așa spune Theomnestus. Încă din timpuri străvechi, această întrebare – cine a câștigat premiul erotic, dragostea pentru băieți sau cea pentru femei – a fost ca un adevărat ghimpe în coasta grecilor. Unii chiar susțineau că Orfeu a fost sfâșiat în bucăți de femei fiindcă a fost primul care a susținut superioritatea dragostei față de băieți. Ulterior, chiar dacă dezbaterea s-a tranșat înainte chiar de a porni în favoarea băieților, regula era ca nimeni să nu o spună prea deschis. În cele din urmă, în ultimii ani, foarte locvace, ai lui Pseudo-Lucian auzim un cor de voci – înclaudate sau suave, nesigure sau arogante –, care încă mai dezbat problema. Licinus răspunde întrebării lui Theomnestus în cel mai bun mod posibil: cu o poveste. Odată, trecând pe sub arcadele din Rodos, s-a întâlnit cu două cunoștințe vechi: Caricles, un tânăr din Corint, și impetuosul Callicratides, un atenian. Caricles purta ca de obicei puțin machiaj, crezând că așa femeile îl vor găsi mai atrăgător. Nu că ar fi dus lipsă de ele. Casa lui era plină de dansatoare și de cântărețe. Singurele voci care se auzeau acolo erau voci de femei, cu excepția unui bătrân bucătar, trecut acum, și a câtorva sclavi foarte tineri. Exact opusul casei lui Callicratides. Acesta își petrecea mai tot timpul în *gymnasium* și se înconjura numai de băieți chipeși, cărora încă nu le dăduseră tuleiele. Când le apăreau primele fire de păr pe față, Callicratides le găsea de lucru prin casă și aducea alții. Cei trei prieteni s-au hotărât să petreacă în tihnă câteva zile împreună în care să rezolve vechea dilemă: cine cucerește laurii erotismului, băieții sau femeile?

Pentru Callicratides femeile erau „un abis”⁸², precum râpele adânci dintre stâncile din jurul Atenei în care erau aruncați răufăcătorii. Pe de altă parte, Caricles nu era deloc interesat de băieți și se gândea tot timpul la femei. Cei trei au luat o barcă până la Cnidos, nerăbdători să vadă celebra statuie a Afroditei cioplită de Praxiteles. Chiar înainte să pătrundă în templul Afroditei au simțit o

boare de vânt venind dinăuntru. Era nimbul. Curtea sanctuarului nu era pavată cu dalele obișnuite, austere, de piatră, ci era plină de plante și de pomi fructiferi. În grădina din jurul lor au văzut mirți înfloriți și alți arbuști asociați cu zeița. Abundau și plante tipice pentru Dionysus, întrucât „Afrodita este și mai atrăgătoare când este cu Dionysus, iar darurile lor sunt mai plăcute când sunt amestecate”.⁸³ În sfârșit, cei trei prieteni au intrat în templu. În centru au văzut-o pe Afrodita lui Praxiteles, din marmură de Paros, goală, cu colțurile gurii ușor ridicate, un mic indiciu de aroganță. Imediat Caricles a început să se entuziasmeze în fața acelei înfățișări uluitoare. Pentru o femeie ca ea merită să suferi orice, a zis el și s-a întins să o sărute. Callicratides privea în tăcere. În spatele statuii era o ușă, motiv pentru care cei trei prieteni au întrebat-o pe una dintre preotese dacă are cheile de la ea. De-abia când a văzut cât de frumoase sunt fesele Afroditei, Callicratides a rămas înmărmurit. A scos un strigăt de admirație, iar ochii lui Caricles s-au umplut de lacrimi.

Apoi cei trei au contemplat în tăcere acel trup din marmură. În spatele unei coapse au văzut un semn, ca o pată pe o tunică. Licinus a presupus că era un defect al marmurei, un motiv în plus ca să-l admirăm pe Praxiteles: câtă dibăcie din partea lui să ascundă acest cusur în partea mai puțin vizibilă a statuii. Dar preoteasa care deschisese ușa și acum aștepta lângă vizitatori le-a spus că povestea acelei pete este alta:

Un tânăr dintr-o familie însemnată avea obiceiul de a vizita templul și, treptat, s-a îndrăgostit de zeiță. Petrecea acolo zile întregi arătându-și devotamentul. Se trezea în zori ca să meargă la sanctuar și se întorcea acasă, cu inima îndoită, doar după apusul soarelui. Stând în fața statuii, tânărul îi șoptea ceva într-un limbaj știut numai de un îndrăgostit fără speranță, oprindu-se din când în când pentru ca oracolul să-i caute în ghioc. Aștepta nerăbdător să afle răspunsul Afroditei. Fiecare ghioc avea un alt număr pe el. Într-o seară, când preotesele au venit să închidă templul, tânărul s-a ascuns în spatele ușii unde stăteau acum cei trei vizitatori și a petrecut „o noapte mârșavă”⁸⁴ cu statuia. Așa o pătase. Acel semn de pe marmura albă demonstra afrontul adus imaginii zeiței. Nimeni nu l-a mai văzut pe tânărul acela. Se zvonea că s-ar fi înecat în mare. Când preoteasa a încheiat, Caricles a exclamat fără să vrea: „Așadar bărbații iubesc femeile chiar și când acestea sunt făcute din piatră. Închipuiți-vă ce s-ar fi întâmplat dacă era vie...”⁸⁵ Callicratides însă a zâmbit și a spus că, de fapt, povestea venea în sprijinul argumentului său. Fiindcă, deși rămas singur, toată noaptea, cu statuia, deci liber să facă ce vrea, tânărul îmbrățișase marmura ca pe un băiat, nevrând să ia femeia din față. Cei doi au început să se certe din nou, iar Licinus de-abia a reușit să-i convingă să părăsească templul și să continue

discuția în altă parte. Între timp, adoratorii zeiței începuseră să sosească.

Într-o măsură considerabilă, moralitatea clasică a evoluat în jurul reflecțiilor despre natura dragostei bărbaților față de băieți; în esență, astfel de reflecții accentuau calitatea *areté* și minimalizau un lucru evident: plăcerea. *Areté* înseamnă și „exelență“, și „virtute“. Cuvântul a avut întotdeauna și un sens moral; moralitatea nu a fost ceva adăugat ulterior, cu malițiozitate. Oricum, *areté* este incandescentă când se manifestă în dragostea unui bărbat față de un băiat. În izolarea ei autonomă, kantiană, grecii probabil că nu apreciau deloc calitatea. Ultima imagine, supremă, a *areté* pe care ne-o oferă grecii este un câmp presărat cu cadavrele tinerilor tibetani după bătălia de la Chaeronea. Cadavrele erau în perechi: toate cupluri de îndrăgostiți, care porniseră la luptă împreună împotriva macedonenilor. Ultima rezistență a Greciei. După aceea Filip al II-lea și Alexandru au hotărât să transforme țara într-un muzeu.

„Tot ce e frumos sau fermecător ajunge la om doar prin cele trei Charite“⁸⁶, spune Teocrit. Dar cum au ajuns Charitele la om? Că trei stânci care au căzut din cer în Orchomenus. De-abia mult mai târziu lângă aceste stânci au fost înălțate statui. Ceea ce cade din cer este de neîmblânzit, pentru totdeauna. Dar omul este obligat să supună aceste stânci, sau fete cu cosițe frumoase, dacă vrea ca vocea lui „să se umple de suflarea venită de la Charite“⁸⁷. Dar cum să facă? De la *Chárites* se trece la *cháris*, de la grații la grație. Plutarh este cel care ne spune în ce constă relația: „Anticii, Protogenes, foloseau cuvântul *cháris* pentru a denumi consimțământul benevol dat bărbatului de către femeie“.⁸⁸ Prin urmare, grația, de necucerit, se predă numai celui care se străduiește să o cucerească printr-un asediu erotic, chiar dacă știe că nu va putea pătrunde în citadelă dacă citadela nu se deschide, cu grație, în fața lui.

Relația dintre *erastês* și *erómenos*, cel care iubește și cel care este iubit, a fost oficializată și, într-o anumită măsură, a respectat regulile unui ritual. În Sparta și Creta, centrele principale ale dragostei dintre bărbați, încă se mai găsesc dovezi clare ale acestor ritualuri. În Creta, părinții fiecărui băiat știau că vor fi preveniți asupra răpirii iminente a fiului lor. Apoi cel care îl iubea își făcea apariția și, dacă părinții îl acceptau, acesta era liber să ia băiatul și să dispară cu el undeva, în țară. Fără a li se cunoaște destinația, cei doi trăiau împreună într-o izolare totală timp de două luni. În cele din urmă, băiatul reapărea în oraș cu „o armură, un bou și o cupă“⁸⁹, daruri ceremoniale din partea celui care îl iubea. Atena, cu predispoziția ei pentru modernitate, era mai puțin rigidă decât Creta, dar, dincolo de aparențe, la fel de dură. Aici ritualul se

transforma într-un set de tipuri de comportament care, deși se estompau în vânzoleala din agora, rămâneau la fel de recognoscibile precum pașii de dans. Cei care iubeau făceau turul *gymnasium*-ului mimând un aer absent, deși ochii le fugeau după tinerii care asudau acolo. Era cadrul primordial pentru dorință. Cei care iubeau îi urmăreau pe băieți, furișând câte o privire la „soldurile și coapsele lor, la fel cum preoții și clarvăzătorii își măsoară victimele”.⁹⁰ Furișau câte o privire și la urmele lăsate în nisip de organele lor genitale. Așteptau până la miezul zilei când, prin amestecul de ulei, sudoare și nisip, „roua și puful înfloreau pe organele genitale ale băieților ca pe coaja unei piersici”.⁹¹ Locul mustea de plăcere, dar cuvântul *plăcere* nu putea fi rostit, fiindcă plăcerea era proprietate comună – până și sclavii și imigranții puteau avea parte de ea –, în timp ce călătoria amoroasă întreprinsă în acea dimineață ținea excelența, splendoarea și gloria care aparțineau numai unui singur băiat: un atenian, alesul, băiatul care, prin subterfugii și ghirlande oferite în dar, avea să devină cel iubit.

Acea reticență în a recunoaște plăcerea nu va dispărea niciodată, nici chiar în intimitatea absolută: „În actul sexual, băiatul nu împărtășește plăcerea bărbatului, cum face femeia, ci contemplă, într-o stare de sobrietate, excitarea celui alt, îmbătat de Afrodita”.⁹² Când cel care iubește se apropie de cel iubit, acesta stă drept și privește înainte, fără ca ochii lui să-i întâlnească pe ai celui alt, care se apleacă, aproape se ghemuiește, peste el, fremătând de dorință. Olarii care își pictau vasele îi înfățișează în general coapsă lângă coapsă, mai puțin penetrația anală, fapt care îi permite celui iubit să-și păstreze poziția – drept, detașat, indiferent. Dar mult prea curând situația se inversa. Primele tuleie pe față marcau începutul sfârșitului perioadei în care băiatul putea fi cel iubit. Perii erau numiți Harmodius și Aristogiton, fiindcă îl eliberau pe băiat de tirania erotică. Apoi, de parcă ar avea nevoie de o pauză, băiatul scapă „de furtuna și chinul iubirii masculine”.⁹³ Dar foarte curând se întoarce în furtună pentru un rol nou: în loc să fie ținta privirilor, cum stă gol pușcă în *gymnasium*, el însuși dă ocol băieților mai mici, în aceleași locuri, adulmecând prada. Transformat din *erómenos* în *erastês*, descoperă, într-un târziu, ce înseamnă să fii posedat de dragoste. Numai cel care iubește este *éntheos*, spune Platon. Numai cel care iubește „este mai aproape de divin”.¹⁴

Homer, *Odissea*, ediție bilingvă, traducere de George Murnu, Editura Teora/Universitas, București, 2000, p. 473 (e-book) (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 19 (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 37 (n.tr.)

Ibid., p. 41 (n.tr.)

Platon, *Banchetul sau Despre iubire*, traducere de Petru Creția, Editura Humanitas, București, 2011, p. 104 (n.tr.)

Ibid., pp. 103–104 (n.tr.)

Platon, *Banchetul*, p. 96 (n.tr.)

IV

Despre olimpieni, primul lucru pe care îl putem spune este că erau zei noi. Aveau nume și forme. Dar Herodot ne asigură că „până mai ieri-alaltăieri“ nimeni nu știa „de unde anume au venit acești zei, dacă au existat mereu sau cum arătau“.⁹⁴ Când spune „ieri“, Herodot se referă la Homer și Hesiod, despre care, potrivit propriilor calcule, bănuia că trăiseră cu patru secole înaintea lui. Ei au fost cei care, în opinia lui, „au dat zeilor porecle, le-au împărțit cinstirile de care se bucură și meșteșugurile ce le cunosc, și tot ei ne-au înfățișat chipul divinităților“.¹⁵ La Hesiod însă observăm efortul de a construi o cosmogonie, detașarea treptată a zeilor de ceea ce este fie prea abstract, fie prea concret. Doar la sfârșit, după ce cosmosul s-a cutremurat iar și iar, Zeus „împărțit-a / Dreaptă cinstire și daruri nemuritorilor semenii“.¹⁶

Atitudinea lui Homer este cea care scandalizează, indiferența lui față de originea lucrurilor, absența totală a fastului, aroganța cu care începe nu cu începutul poveștii, ci cu sfârșitul ei, la capătul celor zece ani de război, devastatori, sub zidurile Troiei, ani care s-au soldat, în primul rând, cu distrugerea întregului neam al eroilor. Deși eroii reprezentau un fenomen recent, poetul le și celebra deja dispariția. Olimpienii stabiliseră rapid un ritm constant în viața lor și păreau că intenționează să-l păstreze pentru totdeauna, dând senzația că ar fi fost singura soluție. Pământul le aparținea, era obiectul incursiunilor, capriciilor, intrigilor și experimentelor, a tot ce le trecea prin cap. Dar ce s-a întâmplat înainte de Olimp? Homer scapă ici și colo câte o aluzie, dar numai în trecere. Nimeni nu este interesat să intre în detalii atât timp cât destinul unui războinic troian este mai captivant.

Există ceva subînțeles la Homer, dar niciodată menționat, ceva ce se ascunde dincolo de tăcere și de elocvență. Este ideea perfecțiunii. Perfectă este originea, iar Homer nu vrea să se oprească asupra ei. Ceea ce este perfect rupe toate legăturile cu mediul înconjurător fiindcă este suficient pentru sine. Perfecțiunea nu își explică istoria, ci oferă desăvârșirea ei. În lunga istorie a divinităților, locuitorii Olimpului au fost primii care și-au dorit mai degrabă perfecțiunea decât puterea. Ca o lamă de obsidian, pentru prima oară esteticul taie toate legăturile, tot ce ține de devotament. A rămas doar un grup de siluete, izolate în aer, complete, inițiate, perfecte – trei cuvinte pe care limba greacă le cuprinde în unul singur: *téleios*. Chiar dacă avea să apară mult mai târziu, statuia a fost începutul, felul în care se vor manifesta aceste noi ființe.

Când grecii voiau să apeleze la o autoritate supremă, nu se opreau la un text sacru, ci la Homer. Grecia s-a întemeiat pe *Iliada*. Iar *Iliada* s-a întemeiat pe un joc de cuvinte, pe înlocuirea a două litere dintr-un nume. Briseis, Chryseis. Mărul discordiei de la care pornește epopeea este Briseis *kallipárēos*, „îmbujorata“¹⁷ Briseis:

Agamemnon vrea să schimbe numele în Chryseis *kallipárēos*, „îmbujorată“⁹⁵ Chryseis. În grecește doar două litere le separă pe cele două fete. Dar nu „din cauza fetei“⁹⁶, insistă în mod absurd Ahile, a început toată cearta, ci din cauza înlocuirii, ca și cum eroul ar fi simțit că tocmai acest schimb strânsese lațul pe care nici un erou, nici o generație care a venit după cea a eroilor, nu va fi în stare să-l slăbească.

Tocmai puterea schimbării în toate manifestările ei este cea care domină începutul *Iliadei*: o femeie, sau mai degrabă două femei, fiecare îmbujorată, greu de deosebit, precum niște monede provenite din aceeași monetărie; cuvintele lui Agamemnon și Ahile, care se înfruntă, ca două forțe opuse (*antibiosi epéessin*)⁹⁷; „mândrețea de daruri“¹⁸ oferite de preotul Chryses pentru fiica lui, Chryseis, și „hecatomba sfântă“⁹⁸ pe care aheii o oferă preotului. De fiecare dată, elementele schimbului sunt prezentate în perechi: femeile, cuvintele, ofertele. Singurul lucru care lipsește sunt banii, care în cele din urmă vor apărea din combinarea acestor elemente. Dar, pentru ca banii să apară în forma lor cea mai pură, eroii trebuie să se ucidă între ei. Încă de la Tucidide avem observația că ceea ce a lipsit în timpul Războiului Troian au fost tocmai banii. Acea „lipsă de bani“⁹⁹ (*achrēmatía*) a făcut ca toată combinația să fie mai puțin puternică decât va fi mai târziu, dar mult mai spectaculoasă.

„Elena este singura femeie din epopeea lui Homer căreia i se atribuie epitete distinctive“¹⁰⁰, remarcă Milman Parry. *Kallipárēos* – „îmbujorată“ – este folosit pentru opt femei și astfel apare cel mai des. *Iliada* este povestea a două certuri: cearta pentru Elena, unica Elena, pe care nimeni nu îndrăznește să o înlocuiască; și disputa pentru Briseis „îmbujorată“, în locul căreia Agamemnon ar vrea să o pună pe Chryseis „îmbujorată“. Între unicitatea incontestabilă și înlocuirea incontestabilă, pe câmpia troiană izbucnește un război care nu poate sfârși niciodată.

Dacă este să-i dăm crezare surorii și soției lui, Hera, pe Zeus „îl interesa un singur lucru: să se culce cu femei, indiferent dacă erau muritoare sau nemuritoare“.¹⁰¹ Dar cel puțin o femeie l-a respins și, ce era și mai rău, o nemuritoare: Tetis. Înciudat, Zeus a continuat „să o spioneze de sus, împotriva voinței ei“.¹⁰² Și, dacă tot l-a refuzat, Zeus a recurs la cel mai solemn dintre jurăminte ca să se asigure că Tetis nu va avea niciodată un companion nemuritor. În opinia Herei, Tetis nu i-a cedat lui Zeus fiindcă ea însăși „era în același timp respectuoasă, dar și temătoare“¹⁰³ de partenerul ei celest. Astfel cele două au devenit prietene. Dar aici, ca și în altă parte, felul în care vede Hera evenimentele este prea egocentric. Motivul pentru care Tetis l-a respins pe Zeus a fost mult mai serios, poate cel mai serios: împreunarea ei cu Zeus ar fi dus la nașterea

fiului destinat să-și înlocuiască tatăl: „un fiu... mai voinic ca el“¹⁹, spun Pindar și Eschil, folosind exact aceleași cuvinte.¹⁰⁴

Primordiala Themis a dezvăluit pericolul în fața unei adunări generale a lui Zeus și a celorlalți olimpieni. De-abia atunci Zeus a renunțat la Tetis, dorind să-și „păstreze puterea pentru totdeauna“.¹⁰⁵ Poate că Tetis știa deja secretul, poate că tocmai de aceea l-a respins pe zeul zeilor. La aceeași concluzie s-ar putea ajunge prin analogie, dat fiind că a mai existat un moment în care Tetis a fost singura femeie care a apărat suveranitatea lui Zeus: când alți olimpieni, printre care și Athena, care se născuse din tâmpla zeului, au vrut să-l pună în lanțuri. Imediat Tetis, o zeiță a mării care nu urca niciodată în Olimp, l-a chemat în ajutor pe Briareos, un titan cu 100 de capete, și astfel Zeus a fost salvat. Prin urmare, Zeus îi era îndatorat lui Tetis, „atât în cuvânt, cât și în faptă“¹⁰⁶, iar Tetis se va folosi de acest lucru ca să-și apere fiul, pe Ahile.

În privința motivelor din spatele complotului olimpienilor de a-l lega pe Zeus într-o mie de noduri, Homer nu spune nimic. Un zeu în lanțuri este un zeu detronat: asta urmăreau olimpicii, și nimic altceva. Astfel, necesitatea ajutorului unei femei nu s-a limitat la eroi, ci și la cel mai mare dintre zei. Chiar și Zeus, cu stabilitatea sa printre olimpieni netulburată, știa că domnia lui se va sfârși odată și odată. Încă de pe vremea lui Homer, Zeus își datora domnia continuă promptitudinii cu care acționa – la un moment dat și-a reprimat dorința de a poseda o femeie ca să evite nașterea unui fiu mai puternic, iar în alt moment a fost salvat doar fiindcă aceeași femeie a apelat la ajutorul lui Briareos, una dintre acele creaturi primordiale, necizelate, pe care olimpicii preferau să nu le amintească. Așadar, până și Zeus s-a opus destinului prin șiretenie; până și zeul suprem și-a amânat sfârșitul. Jocul încă nu se terminase.

Înainte să le dezvăluie olimpicienilor secretul, Themis i l-a dezvăluit fiului ei, Prometeu. Înlănțuit de o stâncă, Prometeu considera că Zeus nu făcea decât să „umble din floare în floare“¹⁰⁷, fără să știe niciodată care dintre cuceririle lui i-ar putea fi fatală. Acele aventuri frivole începeau să semene cu ruleta rusească. Dar Prometeu și-a ținut gura.

Astfel, dezmățul lui Zeus capătă o dimensiune nouă. Fiecare legătură amoroasă ar putea ascunde pericolul suprem. De fiecare dată când aborda o femeie, Zeus știa că putea să ducă la decăderea lui. Până aici ne poartă poveștile: dar, pentru fiecare mit povestit, mai există unul, enigmatic, nepovestit, care se ițește din umbră, ieșind la suprafață doar prin aluzii, fragmente, coincidențe, fără ca nimeni să îndrăznească vreodată să spună totul într-o singură poveste. Iar aici „fiul mai puternic decât tatăl său“¹⁰⁸ nu trebuie să se nască încă, deoarece este deja prezent: este Apollo. La banchetul fără sfârșit al olimpicienilor, un tată și un fiu se supraveghează

reciproc, în timp ce între ei, vizibilă doar lor, lucește secera zimțată pe care a folosit-o Cronos pentru a tăia testiculele tatălui său, Uranus.

Ori de câte ori viața le era pusă pe jar, prin dorință sau suferință sau chiar reflecție, eroii homerici știau că e mâna unui zeu. Suportau capriciile zeului, îl respectau, dar ceea ce rezulta era o surpriză mai ales pentru ei înșiși. Deposedati astfel de emoție, de rușine și de glorie, eroii erau mai precauți decât oricine când venea vorba să-și atribuie originea acțiunilor lor. „Nu-mi ești tu doar vinovată, ci singuri de vină sunt zeii“²⁰, zice bătrânul Priam privind-o pe Elena, la Poarta Scaeană. Priam nu putea să o urască și nici să o învinovățească pentru cei nouă ani de lupte sângeroase, deși trupul Elenei devenise însăși imaginea unui război pe cale să se încheie cu un masacru.

Nici o altă concepție nu a depășit-o vreodată; tot ce facem este să inventăm, pentru forțele care acționează asupra noastră, nume mai lungi, mai numeroase, mai complicate, mai puțin eficiente, mai puțin apropiate de ceea ce am câștigat prin experiență, fie prin plăcere, fie prin frică. Contemporanii noștri se mândresc în primul rând cu responsabilitatea lor, dar, făcând acest lucru, cred că răspund cu o voce despre care nici măcar nu sunt siguri că le aparține. Eroii homerici habar nu aveau de acest cuvânt prea lung, *responsabilitate*, și nici nu ar fi crezut în el dacă l-ar fi știut. Pentru ei, orice fărâdelege era comisă într-o stare de infirmitate mentală. Dar o astfel de infirmitate însemna că un zeu era prin preajmă și nu stătea degeaba. Ceea ce noi considerăm a fi infirmitate, pentru ei era „pasiune divină“ (*átē*). Știau că această incursiune invizibilă de multe ori ducea la dezastru: motiv pentru care cuvântul *átē* chiar va ajunge să însemne „dezastru“. Eroii însă știau, Sofocle a fost cel care a spus: „Viața muritorilor poate fi grandioasă doar prin *átē*“.¹⁰⁹

Astfel, un popor obsedat de ideea *hybris*ului era un popor care respingea cu un scepticism absolut afirmația cuiva că ar fi *făcut* ceva. Când știm sigur că o persoană este autoarea unei fapte, atunci fapta respectivă este mediocră; de îndată ce există un indiciu de măreție, de orice fel, fie că este rușinos sau virtuos, nu mai aparține acelei persoane. Persoana respectivă pare că se ofilește, ca un medium când nu mai aude nici o voce. Pentru eroii homerici nu exista un vinovat, exista doar vina, o vină imensă. Aceasta era miasma care impregna sânge, confuzie și lacrimi. Cu o intuiție de care contemporanii s-au descotorosit și pe care nu au recuperat-o niciodată, eroii nu făceau deosebire între răutatea minții și răutatea faptei, crimă și moarte. Pentru ei vina este ca un bolovan care blochează drumul; este palpabil, masiv. Poate că vinovatul suferă la fel de mult ca victima. În confruntarea cu vina, tot ce putem face este să evaluăm, cu detașare, forțele implicate. Și, când e vorba de

vinovat, întotdeauna există un element de incertitudine. Niciodată nu putem stabili cât de mare este vina, fiindcă vinovatul este una cu vina și i se supune. Până când, într-un târziu, poate este strivit de ea, poate abandonat, poate eliberat, în timp ce vina își vede mai departe de treabă, amenințându-i pe alții, creând noi povești, noi victime.

Orice zbucium sufletesc te plasa în sfera de influență a unui zeu. Iar în acea sferă, zeul respectiv se lupta cu alți zei sau se alia cu ei pe o a doua scenă, plină și ea. Din acel moment, fiecare eveniment, fiecare întâlnire avea loc în paralel, în două locuri. A spune o poveste însemna să întrezeși cele două povești ale unor evenimente paralele, să faci vizibile ambele lumi.

Agamemnon și Ahile se ceartă pentru *gêras*, prada de război care se împarte, deși nu egal, între războinicii de prestigiu. Adresându-se celorlalți zei adunați în Olimpul pavat cu aur, Zeus le reamintește că țin la troieni fiindcă n-au uitat niciodată să-i dea partea din *gêras* care i se cuvine prin sacrificii. Și, ca să se facă mai bine înțeles, vorbește despre soarta lui Agamemnon, a lui Ahile și a dușmanilor acestora. Fiecare cuvânt din accepțiunea umană capătă un alt sens într-un context divin, deși cuvintele în sine rămân de multe ori aceleași, iar fiecare poveste se desfășoară simultan pe pământ și în cer. Prin intervenția olimpienilor, uneori chiar pare că totul se întâmplă pe aceeași scenă. Când Elena intră în dormitorul lui Paris ca să-l vadă pe războinicul de-abia întors de pe câmpul de luptă „parcă... din horă abia ... desprins”²¹, Afrodita este cea care îi oferă un scaun ca să ia loc. Dar această apropiere și familiaritate nu scurtează distanța în nici un fel. Acestor ființe binecuvântate cu puterea vorbirii, deși conștiente uneori că au frumusețe sau forță sau grație divină, mereu le va lipsi ceva: rezervele nepuizabile ale olimpienilor, „râsetele lor nepuizabile”¹¹⁰ când îl văd pe Hefaistos cum șchiopătează prin sala banchetelor, acea capacitate de a „trăi fără griji”¹¹¹ care este marca celor câtorva ființe care știu că vor trăi de-a pururi.

Ate are coșite blonde și pasul ușor. Nici nu atinge pământul. Se oprește pe capul oamenilor și îi prinde într-o plasă. „Calcă tot ce e slab”¹¹² și trece la următorul. Nici măcar nu tresare în fața zeilor. Odată, pe Zeus l-a luat gura pe dinainte și s-a lăudat că Alcmene mai avea puțin și îi dăruia un fiu, pe Heracles. Cuvintele i-au țâșnit din minte de prea multă fericire, Ate însă, pe tăcute, s-a și strecurat acolo. Zeul îndrăgostit a jurat că următorul său descendent va domni peste toți vecinii lui. Dintr-un salt, Hera a coborât în Argos: a întârziat nașterea lui Heracles și a grăbit-o pe a lui Eurystheus, alt copil descins din Zeus. Astfel, ani la rând Heracles va trebui să trudească în slujba lui Eurystheus, care a domnit peste toți vecinii lui.

Imparțialitatea homerică nu face distincție între pasiunile fatale cărora le cad pradă zeii și cele cărora le cad pradă oamenii. Călcătura imperceptibilă a piciorului lui Ate poate atinge capul oricui. De data aceasta, când a descoperit șiretlicul, simțind cum în „inim-adâncă durere-l pătrunde“²², Zeus a înșfăcat-o pe Ate de cosițe și a azvârlit-o pe Pământ. Ate a căzut pe coama unui deal din Frigia. Acolo avea să se înalțe într-o zi Troia.

Ananke, Necesitatea, care stă deasupra tuturor în Grecia antică, chiar și deasupra Olimpului și a zeilor săi, nu a avut niciodată un chip. Homer nu o personifică, dar le descrie pe cele trei fiice ale ei, parcele, cu fusele lor, sau eumenidele, emisarele ei, sau pe Ate, cea cu pasul ușor. Toate femei. Exista un singur lăcaș de venerare pentru Ananke: pe povârnișul Acrocorintului, muntele ce aparținea Afroditei și prostituatelor ei sacre, se înălța un sanctuar închinat lui Ananke și Bia, zeița violenței. „Dar există o tradiție potrivit căreia nu ai voie să intri în templu“¹¹³, remarcă Pausanias. Dar ce-i poți cere uneia care nu ascultă? Diferența dintre zei și oameni poate fi înțeleasă în primul rând prin relația lor cu Ananke. Zeii o suportă și se folosesc de ea; oamenii doar o suportă.

În timp ce aheii și troienii se luptă, Zeus și Poseidon, pe nevăzute, zeii care stăpânesc cerul și marea, acționează în jurul lor. Dar ce anume fac? „Zeii pe rând amândoi au zvârlit peste armii arcanul / Nedesfăcut și nerupt de valmeșă luptă fierbinte, / Crâncenă, care pe mulți slăbi, în genunchi toropindu-i“.²³ Războinicii își flutură săbiile în aer până întâlnesc obstacolul care este dușmanul lor. Toți se mișcă, prinși în aceeași plasă, unde nenumăratele fire sunt întinse la maximum. Când nodul este strâns bine, războinicul moare, chiar și înainte ca metalul letal să-l atingă. Ceea ce fac Zeus și Poseidon pe câmpiile Troiei nu se deosebește de ceea ce le-a făcut Hefaistos lui Ares și Afroditei când i-a prins pe amândoi în pat sau chiar și ce face Oceanus prin îmbrățișarea Pământului. Plasa lui Hefaistos era din aur, cum se cuvenea pentru un obiect din Olimp, dar era și subțire ca pânza de păianjen și invizibilă chiar și pentru zeii care râdeau de cât de stingheri se arătau cei doi iubiți prinși asupra faptului. Oceanus înfășoară Pământul în nouă cercuri lichide.

Potrivit lui Parmenide, ființa însăși este prinsă în „plasa puternicei Ananke“.¹¹⁴ Iar în viziunea lui Platon găsim o lumină imensă care „prinde laolaltă cerul, precum funiile ce leagă o corabie, ținând astfel laolaltă întreaga boltă rotitoare“.²⁴ În fiecare caz, legăturile și nodurile sunt esențiale. Necesitatea este o verigă curbată, este o funie înnodată (*peírar*) care ține totul în limitele stabilite (*péras*). *Deî*, un cuvânt-cheie care înseamnă „este necesar“, apare prima dată în *Iliada*. „De ce e nevoie (*deî*) ca aheii să pornească

un război împotriva troienilor?“¹¹⁵ Acea formă verbală, condusă de un subiect impersonal, acel *es* independent de voința unui individ, vine, în opinia lui Onians, de la *déō*, „a lega“, și nu de la *déō*, „a lipsi“, cum susțin alți filologi. Este aceeași imagine, observă Onians, „pe care, fără să-i știm înțelesul în trecutul întunecat al grecilor, o găsim într-o expresie uzuală din propria noastră limbă: «A se lega să facă ceva»“.¹¹⁶

Acum să insistăm puțin pe cuvântul *anánkē*. Chantraine ajunge la concluzia că „nici o etimologie nu acoperă sensul real al lui *anánkē* și al derivatelor sale: «necesar» și «rudenie»“.¹¹⁷ Ideea care ar putea justifica această dezvoltare semantică dublă ar fi cea de *legătură*.“ Alții văd cuvântul ca fiind apropiat de expresia „a lua pe cineva în brațe“. Când se referă la Heracles, prins în cămașa îngrozitoare a lui Nessus, corul din *Trahiniennele* începe astfel: „Și dacă vicleanul centaur l-a prins el²⁵ într-o *dolopoiòs anánkē*...“ Dar cum să interpretăm acest *dolopoiòs anánkē*? „O îmbrățișare amăgitoare“? Sau „o necesitate amăgitoare“? Sau și una, și alta? Din nou avem plasa, necesitatea văzută ca o îmbrățișare fatală. Cu o monotonie extraordinară, plasa, cu nodurile mereu gata să se strângă, este mereu acolo. Cade peste patul adulterului Afroditei, peste câmpul de luptă de sub zidurile Troiei, peste ființa însăși, peste Cosmos și corpul mistuit de flăcări al lui Heracles. Indiferent de situație, acea singură armă este mai mult decât suficientă pentru Ananke. Mulți greci se îndoiau de existența zeilor, dar nici unul de acea plasă, și invizibilă, și mai puternică decât zeii.

Când a sosit în Gordium, Alexandru a mers la acropole, unde a găsit carul legat de jugul lui cu un nod pe care nimeni nu era în stare să-l desfacă. Era și o legendă despre acel car, „potrivit căreia cel care va desface nodul avea să stăpânească întreaga Asie. Nodul era legat cu coajă de corn și nu puteai să vezi unde începe și unde se sfârșește. Deoarece nu putea să-l desfacă și nu voia să-l lase așa, pentru ca eșecul lui să nu agite spiritele în armata pe care o conducea, unii spun că Alexandru a tăiat nodul cu sabia și apoi a susținut că l-a desfăcut“.¹¹⁸ Dar există o altă versiune a poveștii, potrivit căreia Alexandru „a scos cuiul din proțap [un cui de lemn înfipt în proțap în jurul căruia era făcut nodul] și astfel a scos jugul din proțap“.¹¹⁹ Apoi Alexandru și suita lui „s-au îndepărtat de car, convinși că predicțiile oracolului despre desfacerea nodului se împliniseră“.¹²⁰ Astfel, „nodul care nu poate fi nici rupt și nici slăbit“¹²¹, nodul pe care Zeus și Poseidon l-au strâns în jurul capetelor războinicilor de sub zidurile Troiei, nu a fost desfăcut nici de Alexandru. Acesta însă a găsit soluția care ulterior va fi cea evidentă: a ocoli necesitatea prin scoaterea cuiului din proțap. Iar după ce Alexandru a făcut ceea ce alții, nenumărați, vor face după el, Grecia s-a prăbușit. Alexandru a

plecat, nodul a rămas intact, „fără început și fără sfârșit“, doar carul a fost despărțit de jug.

În epoca păgână târzie încă mai găsim aceste cuvinte în Macrobius: *Amor osculo significatur, necessitas nodo* – „dragostea este reprezentată de un sărut, necesitatea de un nod“.¹²² Două imagini circulare, gura și lațul, îmbrățișează tot ce există. Eros, „născut când Ananke era stăpână și totul se pleca în fața voinței ei întunecate“¹²³, se lăudase cândva că intrase în posesia „sceptrului ogigian“¹²⁴, primordial ca și apele Styxului. Acum își putea impune „voința în fața zeilor“.¹²⁵ Eros însă nu a spus nimic despre Ananke, care venise înaintea lui. Există o ostilitate între Eros și Ananke, o ostilitate care provine dintr-o asemănare vagă, precum cea dintre sărut și nod.

Ananke aparține lumii lui Cronos. Este însoțitoarea lui și șade alături de el, pe tronul polar, la fel cum Zeus șade alături de Hera în Olimp. Tocmai de aceea Ananke nu are chip, la fel ca soțul ei divin. Figura, forma schimbătoare, își va face apariția numai odată cu lumea care vine după ei. Zeii olimpieni știu că legea lui Cronos nu a fost abrogată și nici nu poate fi. Dar nici nu vor să o simtă cum îi apasă în fiecare secundă din fiecare zi. Olimpul este o revoltă a ușurătății în fața preciziei legii, care la vremea aceea era exprimată prin cuvintele *pondus et mensura*, „greutate și măsură“. O revoltă în van, dar divină. Lanțurile lui Cronos devin pânza de aur a lui Hefaistos. Zeii știu că cele două plase neiertătoare sunt aceleași; schimbat este doar aspectul estetic. Tocmai pe aceasta se bazează viața din Olimp. Dintre cei doi, zeii preferă să i se supună lui Eros, și nu lui Ananke, chiar dacă știu că Eros este doar o mască ce-ți ia ochii, în spatele căreia se ascunde Ananke. Mască în sensul propriu al cuvântului: legătura inflexibilă a lui Ananke, care se strânge într-un cerc mare în jurul lumii, este acoperită de o centură pestriță pe care o vedem pe cer și o știm drept Calea Lactee. Dar o vedem, într-o miniatură perfectă, și pe corpul Afroditei când zeița își poartă „colanul / Cel înflorat și pestriț, în care stau vrăjile toate, / Dragoste, dor împreună cu dulci tănuiri de iubire / Și-ademenirea ce până și mintea-nțelepților fură“.²⁶ Desfășurată peste întunericul cerului, cingătoarea ei nu înseamnă înșelăciune, ci splendoarea lumii. Purtată de Afrodita, devine și splendoare, și înșelăciune. Dar poate că asta au și vrut olimpicii: ca un cordon moale, amăgitor, să acopere legătura inflexibilă a necesității. Așa se face că, la momentul potrivit, Zeus l-a detronat pe Cronos prin înșelăciune: iar acum cingătoarea împodobește talia Afroditei.

De ce preferau olimpicii cingătoarea înșelăciunii, și nu șarpele necesității, încolăcit în jurul cosmosului? Poate căutau o viață mai plină de culoare, o viață mai tumultuoasă. După milenii întregi de

supunere astrală, preferau să creadă că erau supuși lui Eros în egală măsură ca și lui Ananke, deși tot timpul conștienți că, de fapt, asta era o minciună și o blasfemie. Deianira lui Sofocle o spune pe șleau, ca și cum ar fi un lucru mult prea evident: „Eros dă porunci / Cum îi năzare lui; și mie-mi dă. Le dă / Și zeilor!“²⁷

Dacă Ananke este singura care conduce, viața devine rigidă și ritualică. Iar olimpienii nu agreeau gravitatea mesopotamienilor, deși le primeau sacrificiile cu satisfacție. Ceea ce voiau ei nu era doar viață eternă, ci și una de care să se bucure ca niște copii. Când au hotărât să se descotorosească de eroi, o molimă ar fi fost suficientă ca să rezolve problema. Dar un război, un război lung, complicat, era mult mai atrăgător. Așa că zeii l-au declanșat și l-au prelungit cât au vrut. De sus, pe Zeus nu l-ar fi interesat să vadă ravagiile provocate de o molimă. Dar când troienii și aheii se întorc pe câmpul de luptă, de-abia așteaptă să-i urmărească și uneori chiar să sufere împreună cu ei: vede cum Sarpedon, pentru el „fiul cel mai iubit de pe lume“²⁸, ajunge la capătul rolului „ce i-a fost destinat demult“¹²⁶ și nu poate interveni în nici un fel ca să-l ferească de loviturile letale ale lui Patrocle. Preț de o clipă, Zeus își imaginează că ar putea să-l „smulgă cât este în viață“ din luptă.²⁹ Este o reacție copilărească sublimă pe care Hera o suprimă imediat. Și, în timp ce face acest lucru, o auzim pe Ananke, deghizată într-un conducător înțelept, care vorbește prin ea.

Războiul este un spectacol pentru toți olimpienii, nu doar pentru Zeus. Pe măsură ce lupta se apropia, Athena și Apollo „S-au așezat, de păreau la chip unor pajuri asemeni, / Sus pe stejarul înalt al lui Zeus, de scut purtătorul, / Și bucurosi se uitau la bărbați, ale căror șiraguri / Stau îndesite, o pădure de coifuri, de sulii și scuturi“.³⁰

Războinicii ahei înaintează, albi de praf din cap până-n picioare. Copitele grele ale cailor stârnesc nori de praf care se înalță pe cerul de bronz. Ici și colo pământul este nisipos. Mydon cade din car și rămâne înfipt, doar o secundă, cu capul în nisip, cu picioarele în aer, până când propriii cai îl calcă în picioare. Două siluete feminine se mișcă în vacarmul luptei. Sunt Eris, zeița vrajbei, și Enyo, zeița războiului. Eris poartă o tunică lungă, de culoare închisă, cu cercuri și cruci. Aceeași culoare o au aripile ei mari, delicate. Brațele-i sunt goale, albe. Pielea lui Enyo strălucește de sudoare. Al ei este „hohotul nerușinat al măcelului“.¹²⁷ Se spune că „lutul înmuiat în sânge“¹²⁸ îi place la nebunie.

Există un moment în care Grecia se rupe de continentul asiatic, ca una dintre insulele acelea de pe coasta Anatoliei ale cărei stânci zimțate încă se mai întind de-a lungul vastului continent matern. Acel moment reprezintă descoperirea de către greci a conturului, a unei noi dimensiuni, a unei lumini curate și uscate. Este momentul în

care omul intră în Zeus, în lumina limpede a amiezii. *Ēndios* este ceea ce vedem atunci când „Pământul s-a încălzit / Iar cerul a strălucit mai ceva decât cristalul”.¹²⁹ Pe vremea autorilor de tragedii, *dîos* însemna doar „divin”, cu condiția să fie „proprietatea lui Zeus”. Dar în epoca homerică, *dîos* însemna în primul rând „limpede”, „strălucitor”, „magnific”. A intra în Zeus înseamnă a străluci pe cer. Lumină peste lumină. Când Homer folosește epitetul *dîos* pentru a-și caracteriza personajele, cuvântul nu se referă la ceea ce ar avea ele „divin”, ci la limpezimea, splendoarea care le însoțește peste tot și care le face să iasă în evidență. Ochii de plumb ai sumerienilor sunt ochii păsărilor de noapte; se confundă cu întunericul. Cu piciorul arcuit, cu colțurile gurii ridicate într-un zâmbet inexplicabil, eroul homeric își continuă neabătut drumul spre pământul fumegând, iar nebunia lui este cea a lui Pan, din amiaza mare. Înainte de ora fatală, eroul capătă o viziune clară a lucrurilor, separate și împreună, de parcă ar fi decupate de pe cer cu o foarfecă cosmică și aruncate într-o lumină din care nu există nici o scăpare.

În epoca sa întunecată, după 400 de ani în care nu a fost nici centru cultural, nici centru al scrisului, Grecia și-a redescoperit splendoarea. La Homer tot ce este bun și frumos este și strălucitor. Platoșele lucesc de departe, corpurile, de aproape. Și totuși, în jurul lor, în timp ce barzii recitau din *Iliada*, grecii aveau prea puține motive de bucurie. Trecute erau palatele cu bolți înalte, arse din temelii, jefuite. Trecute erau și giuvaierile asiatice. Trecute erau și pocalele de aur, împodobite cu desene. Trecute erau și mărețele care de luptă.

Splendoarea rămăsese doar în minte. Printre obiectele pe care le foloseau grecii erau urcioare și vase unde aceleași figuri geometrice erau repetate cu încăpățănare, la nesfârșit, de parcă grecii ar fi hotărât că numai un singur lucru conta: conturul, profilul ascuțit, colțuros, delimitarea. Pe urna imensă descoperită în Dipylon, între două benzi cu figuri geometrice este o scenă cu figuri umane. O ceremonie funerară, bărbații sunt siluete negre, fără fețe, cu mușchii scoși în relief. Trupul neînsuflețit stă întins într-un coșciug lung, ca o insectă periculoasă. Strălucirea homerică și profilul ascuțit al acelei insecte se completează, se echilibrează. În toate artefactele găsite în Grecia arhaică una este inclusă în cealaltă.

Orice idee de progres este respinsă de existența *Iliadei*. Perfecțiunea primului pas le face inutile pe celelalte. Dar *Iliada* este în același timp o provocare în privința formelor; le sfidează și le include într-un evantai care nu este deschis pe deplin. Iar această stare se datorează tocmai felului categoric în care epopeea exclude, chiar elimină din interiorul ei, ceea ce în secolele următoare va fi exprimat

în cuvinte. Acel început perfect, prin însăși forma sa, evocă absența unei contragreutăți: Mallarmé.

Ulise se detașează de conducătorii ahei fiindcă „poate gândi”.¹³⁰ Ceilalți îi admiră mintea complexă la fel cum admiră și iuțeala de picior a lui Ahile. Dar acest lucru nu-l face pe Ulise mai independent de zei decât sunt cei din jurul său. Nu are elocvența solidă a lui Diomedede, nici sfaturile pline de duh ale lui Nestor, dar știe să aștepte momentul propice când poate atrage atenția zeilor cu un cuvânt, întotdeauna cel potrivit. Ulise este cel care poate scăpa de „foc și potop”.³¹¹³¹ Cuvântul care se traduce prin „a scăpa” (*nostésaimen*) este apropiat ca sens de „a se întoarce” (*nóstos*): a scăpa nevătămat înseamnă a se întoarce. Și nimeni nu este mai capabil să se întoarcă decât Ulise. Există un lucru sigur, de neclintit, niciodată menționat, pe care eroul știe că se poate baza mereu, chiar și când peregrinările îl duc departe de casă. Faptul că acest lucru este doar o mică insulă în mintea lui ne dă o idee despre relația spațială dintre acel grup de stânci și vastul peisaj marin din jur. Și totuși acel mic afloriment mental, dur ca și pieptul lat al eroului, este rezistent, un sprijin constant. Ulise se luptă cu focul, îl înfruntă, îl sfidează. Mai mult de atât, și spre deosebire de o sumedenie de bărbați și de femei care trăiesc aproape de divin, Ulise *poate să scape* de foc. Tocmai de aceea Diomedede se simte mai sigur în întuneric dacă îl are pe Ulise alături, ca o umbră protectoare.

În ceea ce este cea mai întunecată dintre nopți pentru ahei, după ce au fost forțați să se retragă spre corăbiile lor în urma unui contraatac al troienilor asediați, Ulise este pe punctul de a porni, alături de Diomedede, într-o misiune periculoasă: să afle secrete din tabăra inamicului. La un moment dat aude țipătul unui bătlan nevăzut. Este Athena, care îl anunță că este în preajma lui. Ulise îi vorbește zeiței, care i-a fost mereu de ajutor. Îi spune doar câteva cuvinte, din inimă, mai puțin de jumătate din câte va spune Diomedede la scurt timp. Ulise nu-i amintește despre înrudirea lui cu zeii și nici nu promite sacrificii. Îi spune doar: „Iubește-mă încă o dată, Athena, cât de mult poți tu”.¹³²

Între ostentația ingenioasă a lui Diomedede și modul direct și succint de a se exprima al lui Ulise se va naște o poveste care va avea nevoie de secole, întoarceri și răsturnări pentru a se desfășura. Dar în noaptea aceea cei doi încă mai sunt uniți, la fel cum „armele înfricoșate”³²¹³³ pe care doar cu o clipă în urmă și le-au prins de brâu se ating una pe alta. Iar zeița este prezentă la fel pentru amândoi. Ulise și Diomedede mai întâi îi vorbesc acesteia și apoi se consultă între ei. Athena este „focul cerului”¹³⁴ de care beneficiază grecii, înainte ca sobrietatea lui Ulise să-l traverseze, fără să pățească ceva, înainte ca acea sobrietate să supraviețuiască, fără amintirea focului traversat cândva, fără amintirea familiarității străvechi cu o

zeiță care l-a lăsat cândva pe erou să o roage să-l iubească „încă o dată, cât de mult poți tu“.

Ahile este unic și singur la părinți, „*enfant gâté* al naturii“. ¹³⁵ Șase frați născuți înaintea lui au murit din cauza încercărilor mamei, Tetis, de a-i face nemuritori. Nu au supraviețuit probei focului la care aceasta i-a supus. Flăcările care l-au atins pe Ahile l-au făcut *aproape* nemuritor. Cu alte cuvinte, cu o viață mai scurtă decât alți muritori. Soarta lui era să aibă o viață mai scurtă decât alții fiindcă, pentru Tetis, el a luat locul fiului care trebuia să-l detroneze pe Zeus și care nu a apucat să se nască. În locul unui zeu care să trăiască mai mult decât alți zei, Ahile a devenit un om care va avea o viață mai scurtă decât alți oameni. Și totuși, dintre toți oamenii, el a fost cel mai aproape de a deveni zeu. Fiindcă a luat locul celui care trebuia să pună capăt domniei lui Zeus, sfârșitul i-a fost întipărit cu forța în propriul corp. Ahile este timpul în starea sa cea mai pură, copitele care galopează în ritm sacadat. Comprimat într-o fracțiune din durata de viață a unui muritor, a fost cel mai aproape de a avea calitățile inerente olimpienilor: intensitate și ușurință. Temperamentul lui coleric, care pune în mișcare *Iliada*, este mai intens decât al oricărui războinic, iar iuțeala lui de picior este a celui care străpunge aerul fără să întâmpine vreo rezistență.

Nici un erou nu a fost în relații mai intime cu femeile decât Ahile. La nouă ani se juca în Scyros ca fată printre alte fete, și numai sunetul trâmbiței lui Ulise l-a trezit din visul lui adolescentin. Născut dintr-o zeiță a mării, crescut de două naiade, celelalte fete îl porecleau Pyrrha, Blonda, blonda roșcată. Astfel, Ahile a avut parte de o fericire pe care nu a cunoscut-o nici un alt bărbat: aceea de a fi în același timp fată și seducător al fetelor. Din câte se pare, Ahile trecea drept o fată din străinătate venită să se joace cu fiicele lui Lycomedes; cea mai mare dintre fiice, Deidameia, a dat curând naștere unui copil, rod al „pasiunii lor secrete“: Neoptolemus. ¹³⁶ Pe Scyros, bătut de vânt, era o pajiște, sub un turn, și aici fiicele lui Lycomedes culegeau brațe de flori. Aveau o privire candidă, obraji rotunzi și un mers hotărât. Alături de ele, Ahile se deosebea doar prin felul în care își dădea părul pe spate.

După iubirile lui din adolescență, femeile vor însemna moarte pentru Ahile. De fapt, moartea îl va însoți pretutindeni. Zilele toride de vară păreau fără sfârșit în Aulis, dar eroii fără astâmpăr își petreceau timpul în jurul corturilor, făcând mișcare. Ahile tocmai își imagina „o mie de fete“ dând „târcoale patului său“ ¹³⁷ când a apărut fata care susținea că ea era cea destinată să împartă patul conjugal cu el: Ifigenia.

O situație pe cât de ambiguă, pe atât de șocantă: tatăl ei, Agamemnon, voise să o ademenească în Aulis ca să o sacrifice pe

altar. Atunci Clitemnestra i-a spus lui Ahile: „Ar fi semn rău pentru viitoarea ta căsătorie dacă fiica mea ar fi ucisă”.¹³⁸ Semnul rău a rămas suspendat în aer, intact.

Din acel moment, pasiunile lui Ahile, începute ca un joc de copii, vor fi înecate în sânge. Ca și Ifigenia, Ahile va fi ucis cu o coroană nupțială falsă pe cap. Vicleșugul lui Agamemnon a prefigurat ceva la care nimeni nu se aștepta, nici măcar Agamemnon, ceva ce o lega pe Ifigenia de Ahile. Un scriitor chiar susține că au avut un copil împreună. Dacă e adevărat, trebuie să-l fi avut fără să fi fost vreodată împreună, dacă exceptăm faptul că amândoi au fost atrași în aceeași capcană fatală.

A fost o vreme când hierogamia și sacrificiul erau același lucru. De-a lungul istoriei, această uniune imposibil de denumit s-a împărțit treptat în două. La început, zeul primordial se împerechea și se sinucidea în același timp. Oamenii care evocau acest obicei ieșit din comun nu aveau cum să-l imite dacă voiau să supraviețuiască, fiind astfel siliți să-l împartă în două etape: ucidere și împerechere, sacrificiu și căsătorie. Dar parfumul căsătoriei se simte și în sacrificiu, la fel cum parfumul sacrificiului se simte și în căsătorie. Un obiect tangibil unește cele două evenimente: coroana. Încoronată este și cea care merge la altar ca victimă, și cea care merge la altar ca mireasă. Iar ambiguitatea acelei coroane este miezul niciodată clar formulat al tragediei: neînțelegerile, recunoașterile și dublul înțeles care încordează nervul tragic derivă toate din dublul înțeles primordial conținut în acea coroană.

Ar fi naiv să credem că numai contemporanii sunt în stare să aprecieze acest lucru, ca și cum în tragedia clasică a fost mereu implicit și inconștient. Dimpotrivă, această noțiune pare să fi alcătuit fundalul canonic ce stă la baza tragediei. Altfel, ca să dăm un singur exemplu, de ce corul lui Euripide din *Ifigenia în Aulis* ar trece atât de abrupt de la evocarea căsătoriei lui Peleus cu Tetis, la care zeii au fost invitați, la descrierea Ifigeniei ca o „junincă bălțată”¹³⁹ din al cărei „gât de muritor sângele va fi făcut să curgă”¹⁴⁰ în Aulis, unde tatăl ei susține că o duce ca să se căsătorească. Acel pasaj trunchiat, din două părți fără legătură între ele, căsătorie și sacrificiu, este, după cum îl vede Euripide, un singur monolog: iar noi trecem de la o parte la cealaltă din necesitate, fiindcă cele două se completează. La fel, textele antice arată cât se poate de clar că tensiunea tragediei este tensiunea dintre crimă și sacrificiu, ciocnirea dintre ele sau, invers, despărțirea celor doi termeni. De fapt, toate tragediile care au ajuns până la noi ar putea fi clasificate după unghiul de impact dintre crimă și sacrificiu sau după cât de densă este ambiguitatea în felul în care sunt prezentate cele două fenomene. În *Ifigenia în Aulis* verbul *kteínein*, „a ucide”, apare frecvent, în timp ce *thúein*, „a sacrifica”, este folosit foarte rar, distanța dintre cele două fiind acoperită de

spházein, „a tăia beregata“. Dar intriga acestei tragedii pornește de la un sacrificiu, nu de la o crimă. Pe când *Agamemnon*, care spune povestea unei crime, este numai despre sacrificiu.

Când *Ifigenia* acceptă propriul sacrificiu, acceptă, cum spune ea, „această haină vărsare de sânge din partea unui tată hain“¹⁴¹, fiindcă „întreaga *Grecie* privește spre ea“¹⁴², iar moartea ei va permite ca „grecii să domnească peste barbari, și nu barbarii peste greci“¹⁴³, căci „barbarii înseamnă sclavie, iar grecii, libertate“¹⁴⁴ – când un monolog ca acesta țâșnește, fără ezitare, din gura fecioarei din *Micene*, este clar că orice viziune cosmică a sacrificiului devine inutilă. Aici, sacrificiul nu mai are de-a face cu echilibrul dintre zei și oameni, ci cu cel dintre oameni și alți oameni, dintre „regii oamenilor“ și acea mulțime periculoasă umblând fără rost printre corturi.

Dar iată și cumplita enigmă: omul descoperă acum că sacrificiul este un instrument la fel de eficient în manipularea socială ca și în calmarea zeilor. Orice tensiune cosmică se evaporă. Rămânem doar cu o tânără nebănuitoare căreia i se vă tăia gâtul în fața unei armate care de-abia așteaptă să ridice pânzele pentru o teribilă vărsare de sânge (*Afrodita*, nu *Ares*, este cea care îi împinge de la spate). Iar uciderea ei se dovedește foarte utilă. Este prima *pro patria mori* și se deosebește de toate celelalte și le eclipsează, la fel cum discursul lui *Pericle* despre democrație eclipsează mii de discursuri care l-au urmat pe același subiect. Înainte ca aheii să-și îndrepte corăbiile spre *Troia*, corpul *Ifigeniei* este folosit ca instrument pentru o secularizare radicală a practicii sacrificiului. Zeii erau acolo, intacti, dar relația omului cu ei devenea la fel de sobră și de patetică precum cea dintre fiică și tată, servitor și stăpân, cel care iubește și cel care este iubit, soț și soție. Singurul lucru care separa acum cerul de pământ era o imensă inegalitate în privința puterii. Nu o inegalitate a minții, a simțirii sau a ceremonialului. Odată cu prăbușirea eșafodajului dintre zei și oameni, viața părea mai optimistă, mai plină de splendoare, dar și singuratică, scurtă și irecuperabilă. Acesta este sentimentul dominant ce traversează epoca lucidă a *Greciei* de la *Homer* la *Euripide*. Totul este redus la câteva elemente simple care nu mai pot fi reduse. Viața nu mai este un șir de compromisuri între puteri invizibile, ci „încântarea de a privi lumina“.¹⁴⁵ Așa vorbește *philopsychia* în *Ifigenia*, cea ultimă încercare de „a te agăța de viață“. Iar concluzia ei este fermă: „A privi în lumină este cel mai frumos lucru pentru un muritor; tot ce este sub pământ este nimicnicie“.¹⁴⁶

Acest monolog insolent, afirmația temerară cum că toată lumea spiritelor este „nimicnicie“ arată de ce această tânără era predestinată să fie mireasa lui *Ahile*. Fiindcă vorbele sfidătoare pe care i le aruncă lui *Agamemnon* când este aproape de moarte anticipează răspunsul lui *Ahile* dat lui *Ulise* în lumea de dincolo,

disprețul lui față de orice suveranitate zadarnică asupra morților și dorința lui sfâșietoare de a juca un rol, oricât de amărât, în viața de sus.

Întreaga lume clasică, de la frescele din Minos la banchetele romane, este presărată cu coroane din frunze. A fi un *coronarius* în Roma însemna să ai o afacere profitabilă, întrucât coroanele erau folosite în tot felul de ocazii. „În epoca de aur“, își amintește Pliniu, „coroanele erau folosite pentru a arăta respect față de zei și de lari, protectori ai familiei și ai casei, față de morminte și de mani.“¹⁴⁷ Erau și coroane pentru statuile zeilor, pentru victimele sacrificiilor, pentru mirese și miri. Coroane pentru câștigătorii întrecerilor sportive. Coroane pentru poeți și militari cu merite deosebite. Coroane purtate în joacă la banchete. Îndrăgostiții atârnau coroane pe ușile persoanelor iubite. Iar Cleopatra a avut ideea de a-l otrăvi pe Antoniu cu petalele unei coroane. De la mumiile egiptene la polemiștii creștini care au încercat să evite acest obicei păgân, dar au sfârșit prin a-l relua, s-ar putea spune că lumea mediteraneeană a trăit și s-a mișcat secole de-a rândul în cadrul acelei imagini circulare, acelei flori simbolice, dar efemere, diferite pentru fiecare ocazie. Atât de omniprezentă era coroana, încât în jurul ei a apărut o întreagă literatură. Puține alte subiecte păreau la fel de potrivite pentru întrecerile dintre sofiști, la banchete. Dar, dacă privim dincolo de conversația lor relaxată despre originea coroanei, oare ce găsim?

Prima coroană a fost un dar al lui Zeus către Prometeu, așadar un omagiu al zeilor față de un om a cărui relație cu ei era departe de a fi clară, în același timp o amenințare și un mijloc de a se salva. De fapt, coroana trebuia să compenseze lanțurile în care Zeus îl ținuse atât de mult pe Prometeu. Strânsoarea rece a metalului a fost astfel transformată în ceea ce Eschil numește „cel mai bun dintre toate lanțurile“¹⁴⁸: o coroană din frunze, rămurele și flori. A fost același proces prin care cingătoarea multicoloră a Afroditei a ajuns să se suprapună peste plasa sufocantă a lui Ate. Și, la fel cum în cingătoarea Afroditei a fost întrețesută și înșelăciunea, în coroana lui Prometeu vedem cum înșelăciunea recurge la provocarea supremă. Iată ce scrie Hyginus: *Nonnulli etiam coronam habuisse dixerunt, ut se victorem impune peccasse diceret*¹⁴⁹ – „Unii spun că [Prometeu] a făcut rost de o coroană ca să spună că a triumfat, nepedepsit pentru fărădelegea lui“. Ca și cingătoarea Afroditei, coroana lui Prometeu este lanțul necesității. Doar că acum, dispersat în petale și înfrumusețat, lanțul se apropie de inutilitatea delicată a unui ornament. Vălul aspectului estetic poate ascunde sub el chiar și riscul asumat de un om care încearcă să eludeze necesitatea, omul care încă mai caută o impunitate pe care *anánkē* nu o acceptă. Cel puțin așa dă de înțeles Hyginus.

Eschil însă are o altă interpretare a evenimentelor. El descrie coroana dăruită lui Prometeu ca pe o *antípoina*, o „despăgubire”¹⁵⁰ care este și o răsplată. Prometeu și-a meritat răsplata spunându-i lui Zeus că, dacă făcea un copil cu Tetis, acesta avea să-l detroneze. Astfel, după ce l-a înșelat pe zeu, Prometeu l-a salvat. Iar acum rămânea printre oameni ca să le aducă o a doua revelație, după cea a focului: coroana. De la lanț la coroană: tot un fel de lanț; tot ce ne ține strâns este un lanț. Acum însă lanțul și-a pierdut din greutate; a devenit fragil și moale, încercuind ușor capul, căci „toate trăirile noastre sunt în cap”.¹⁵¹ Prin urmare, ce anume ascundea acea coroană vegetală de era atât de prețioasă? Perfecțiunea. Darul grecilor prin excelență, țelul mereu urmărit de acest popor.

Va trece mult timp până când se vor dăruia coroane la banchete. La început, ideea delimitării a primat. Precursorii a cercului magic, coroana împărțea lumea în două: fragmentul sacru din interiorul ei (persoana sacrificată, soțul sau soția, ori o statuie) și tot ce era în afară. „Tot ce ținea de cult, oameni, animale, victime sau simboluri, era marcat de o coroană sau de o bandă, ca semn al consacrării, adesea chiar de amândouă.”¹⁵² În acest punct, coroana era „vestitoarea tăcerii sfinte”¹⁵³, preludiul la uciderea sacrificială. Dar, după ce au folosit-o astfel ca parte din ceremonial, grecii i-au găsit o utilizare inedită. Sacrul este ceva ce pătrunde, se revarsă într-o tânăra, într-un animal, într-o statuie, și le umple. Astfel sacrul se împărtășește din plinătate, iar plinătatea, din perfecțiune, întrucât, după cum spune Aristotel, „noi le oferim zeilor doar ce este perfect și întreg”.¹⁵⁴ *Iliada* vorbește despre cămile pe care „ochi le umplură [sau le încoronară]: *epestépsanto* cu vin și cu apă feciorii”.³³¹⁵⁵ Coroana era buza pocalului, locul în care plinătatea devine exces. Coroana era un *templum* mobil, care aducea împreună alegerea și primejdia. Perfecțiunea atrage moartea fiindcă nu poți avea plinătate fără exces, iar ceea ce dă pe dinafară este excesul pe care sacrificiul îl reclamă pentru el însuși. „Ceea ce este plin este perfect, iar încoronarea înseamnă, într-un fel sau altul, perfecțiune.”¹⁵⁶ Așa spune Athenaeus. Animalele care urmau să fie sacrificate erau încoronate doar dacă se dovedeau a fi perfecte, „ca să nu ucidă ceva ce nu era de folos”.¹⁵⁷

La început, coroana a cuprins sacrul, separându-l de lumea profană. În cele din urmă a cuprins perfecțiunea în plinătatea ei autosuficientă. Cu o schimbare abilă, nedeclarată, a contextelor, grecii au îndepărtat coroana de sânge și de sacrificiu, dorind ca aceasta să celebreze doar perfecțiunea. Din acel moment, coroana nu a mai făcut parte dintr-o ceremonie, ci a celebrat un eveniment de sine stătător. Coroana este pur și simplu cel mai înalt și cel mai expus nivel al existenței. Sappho îi spune lui Dika: „Împletește tulpini de anason cu mâinile tale delicate și așază-ți pe bucle coroane

parfumate; căci binecuvântatelor charite le place să se uite la cei împodobiți cu flori și îi întorc spatele celui ce nu poartă o coroană“.¹⁵⁸ Acum Dika este perfecțiunea întruchipată, drept care atrage privirea binevoitoare a celor trei charite. Suntem departe de Ifigenia, care credea că poartă coroană de mireasă când, de fapt, acea coroană era însemnul victimei ce urma să fie sacrificată pe altar.

Grecii au renunțat la sacru în favoarea perfecțiunii, având încredere în suveranitatea esteticului. Va fi o evadare disperat de scurtă, care a durat doar atât timp cât a putut fi păstrată tensiunea dintre sacru și perfecțiune, doar atât timp cât sacrul și perfecțiunea au putut conviețui fără să se calce pe picioare. Nici un alt popor nu a încercat atât de mult. Dacă la Sappho găsim pentru prima dată o coroană care pare să atragă privirea celor trei charite doar pentru sine, dacă ritualul folosirii ei pare pentru prima dată că devine un exemplu de cizelare estetică, atunci nu datorăm această directete nonșalantă lui *tò kalón*, o chestiune mult prea serioasă, ci lui *habrosýnē*, un cuvânt care nu a prins la filosofi și care poate fi tradus în ziua de azi doar prin amestecul unor noțiuni precum delicatețe și splendoare, grație și opulență. „Iubesc *habrosýnē*“, spune Sappho în alt vers și poate că este singura ei confesiune de care nu avem motiv să ne îndoim.

Coroană, colier, ghirlandă – toate au aceeași formă și adesea sunt interschimbabile. Când și-a părăsit palatul din Corint ca să lupte sub zidurile Tebei,¹⁵⁹ Amphiarus știa prea bine, clarvăzător cum era, că aventura se va sfârși cu moartea sa. Numai trădarea soției, Erifila, a reușit să-l scoată din ascunzătoare și să-l silească să meargă pe câmpul lui Polinice: ca răsplată pentru trădarea ei, Polinice i-a dat Erifilei colierul care cândva fusese darul Afroditei pentru Harmonia. În curtea palatului, în timp ce caii trăgeau de hățuri nerăbdători să pornească la drum, Amphiarus, cu coiful pe cap și cu sulita îndreptată spre cer, s-a întors ca să arunce o ultimă privire. Mai mult ca să-și vadă fiul, pe micul Alcmaeon. Îi explicase deja băiatului, pe îndelete, că odată și-odată va trebui să-și ucidă mama ca să-și răzbune tatăl care acum își lua rămas-bun de la el pentru totdeauna. Băiatul nu fusese foarte atent, râzând și maimuțărindu-se în timp ce tatăl lui vorbea, dar cuvintele acestuia aveau să-l urmărească toată viața precum refrenul unui cântec pentru copii. Amphiarus l-a privit cu luare aminte, cum îi făcea din mână, golpușcă, sănătos, înconjurat de femei. În spatele lui alte brațe fluturau, brațe albe, ale fiicelor lui, Demonassa și Euridice. Apoi brațele osoase ale bătrânei doici. Și în spatele tuturor, cu capul acoperit de un șal, Erifila: Amphiarus i-a văzut ochii reci, la fel de plini de ură ca și ai lui. Unul din brațele ei era ascuns: femeia nu l-a ridicat ca să-i facă din mână; de degetele acelei mâini, uriaș, strălucitor, atârna

colierul Harmoniei, o ghirlandă de lumină aurie, până aproape de pământ.

În scene ca acestea, care marchează începutul sfârșitului unui case nobile, fiecare își respectă rolul, ca și cum totul ar fi perfect normal, chiar dacă suntem conștienți de dezastrul iminent. Dar în afara grupului întotdeauna este o persoană ghemuită la pământ, cu o mână ridicată la cap. Este persoana care vede, dar nu poate acționa. Într-una din zile va deveni poetul tragic, va spune aceste povești. Pe moment însă tace. Pentru un ochi neavizat, scena nu are nimic ieșit din comun: capul unei familii pleacă la război, ceva obișnuit. Numai observatorul care a rămas cu ochii în pământ trebuie să-și fi dat seama că se întâmplă ceva cumplit. Deoarece curtea este plină de animale: șopârle neînfricate se târăsc printre picioarele oamenilor; un arici este cât pe-acți să fie strivit sub călcâiul lui Amphiaras; un scorpion mare, maiestuos, urcă încet pe o creștătură de pe una din coloanele atriumului; un iepure agitat, care tremură din toate încheieturile, se freacă de un car de luptă; o bufniță s-a oprit pe coama unui cal; și, printre pietrele din fața porții, un șarpe stă nemișcat, cu capul sus și privește.

Au trecut multe generații, răstimp în care povestea lui Amphiaras și a Erifilei a fost pusă în versuri și discutată pe larg. După toate necazurile pricinuite, colierul Harmoniei, ca și cel dăruit Elenei de către Menelaos, a fost încredințat templului din Delphi. În cursul celui de-al doilea război sacru, focienii au jefuit templul, iar conducătorii lor au hotărât să împartă celebrele giuvaiere pentru soțiile lor. Le-au tras la sorți. Colierul Erifilei a ajuns la „o femeie care arăta închisă în ea, tristă și supărată, în timp ce colierul Elenei a revenit unei femei de o frumusețe răpitoare, dar și de moravuri îndoielnice. Aceasta s-a îndrăgostit de un tânăr din Epir și a fugit cu el, iar cealaltă a pus la cale un plan ca să-și ucidă soțul.”¹⁶⁰ Femeia care a fugit cu iubitul a devenit mai târziu prostituată cu acte în regulă, „vânzându-și frumusețea celor care doreau să-și bată joc de ea”.¹⁶¹ Femeia care și-a ucis soțul a ars de vie în propria casă. Focul a fost pus de fiul ei cel mai mare, care își pierduse mințile.

Colierul, coroana, ghirlanda. Cu trecerea anilor, frunzele și petalele frumuseții au căzut, lăsând în urmă doar lanțul rece al cercului, necesitatea pură; iar ceea ce cândva dăduse naștere la un întreg ciclu de povești, ciclul teban, ciclul troian, s-a redus la fărâdelegi banale, unde protagoniștii rămân fără nume și doar faptele în sine sunt amintite: o fugă pe ascuns cu iubitul, o crimă, într-o Grece care nu se aștepta decât la capitularea în fața lui Alexandru și voia să uite trecutul. Iar toate acestea, absolut toate, erau legate de coroană, de colier, de ghirlandă.

În cingătoarea Afroditei, în coroană, în trupul Elenei și al fantomei ei, frumusețea se suprapune peste necesitate, învăluind-o în

înșelăciune. Necesarul are o anumită splendoare, iar în spatele oricărei splendori se simte o răceală metalică, ca și cum ar fi o armă gata să lovească. Adevărata scindare în conștiința greacă, ca toți ceilalți pași ireversibili pe care i-a făcut, are loc când Platon afirmă prima dată: „În fapt, se deosebesc între ele natura necesarului și cea a binelui“.³⁴¹⁶² Filosoful are în vedere o distanță imensă, de neacoperit – aceeași distanță care a făcut atei din cei „care se ocupă cu astronomia și cu celelalte științe ajutătoare... fiindcă ar descoperi că fenomenele cosmice sunt cârmuite de necesitate, iar nu de către o voință inteligentă în vederea unui bine suprem“.³⁵¹⁶³ În acest scenariu, Frumosul trebuie să fie reabsorbit cât mai curând în Bine – agentul, instrumentul și pedagogul său – sau lăsat în aer, ca un descântec malign (*goēteuma*) care vrăjește mintea doar pentru a o supune și mai neputincioasă în fața ordinii necesității. În ceea ce-l privește pe Homer, ne aflăm într-o etapă în care Binele nici măcar nu este menționat: fericiți și nefericiți, războinicii poetului știu doar țesătura multicoloră a necesității și se mulțumesc cu splendoarea ei, care până la urmă îi va distruge. „Muritorul nu se descurcă printre aceste frumuseți multicolore“¹⁶⁴, spune Agamemnon, la câteva secunde după ce cade sub securea Clitemnestrei.

Agamemnon, *ánax andrôn*, „rege al oamenilor“, este regalitatea întruchipată. În această calitate trebuie să se îngrijească de relațiile cu cerul și cu pământul. Spre el converg toate schimburile. Iar la originea schimbului se află o moarte de un fel sau altul. Atât de mare este impulsul care pune roata în mișcare încât tulbură întreaga „tăcere a vânturilor“.¹⁶⁵ Pentru Agamemnon acest lucru devine clar odată cu sacrificiul fiicei lui, Ifigenia. Persoana care controlează mecanismul schimbului, regele, este acea persoană unică care trebuie să sacrifice unicitatea celorlalți, inclusiv a fiicei lui. Dar acest stăpân al schimburilor, prinț al înlocuirilor, poate fi la rândul său atacat de unicitate. Când preotul Chryses vrea să-și răscumpere fiica, pe Chryseis și, ca să o înlocuiască, Agamemnon îi cere lui Ahile să o dea pe Briseis, unicitatea se revoltă împotriva schimbului.

Ahile este un rege fără regat. Își poartă grația cu sine și nu are nevoie de o ordine ierarhică pentru a o susține. Tocmai prin grația lui, nu prin putere, este mai rege decât ceilalți. Iar acesta este motivul pentru care Agamemnon este atât de hotărât să-i arate cine este regele, așa cum explică Nestor, cu o exactitate aproape pedantă: „Nu te purta, o Ahile, și tu, dușmănește, cu craiul; / N-a fost vreodată de-asemenea cinste părtaș un al doilea / Domn de toiag purtător, dăruit cu mărire de Zeus. / Dacă tu ești un viteaz și ai pe-o zeiță de mamă, / El e mai mare, fiindcă-i stăpân pe mai multă oștire“.³⁶¹⁶⁶ Pe de o parte avem un rege care este văzut astfel fiindcă o întreagă societate converge spre persoana lui; pe de altă parte, avem un om care este rege prin însăși izolarea sa, prin unicitatea

darului său. În cazul lui Ahile vedem, în toată splendoarea homerică, apariția unei calități pe care matematica vedică nu a intuit-o niciodată: unicitatea, nesuținută de sacru, precară, efemeră, de neînlocuit, imposibil de schimbat cu altceva, căreia i se încredințează o apariție scurtă ce se sfârșește în moarte și, din acest motiv, incomensurabilă. Ceea ce există o singură dată și pentru un timp scurt nu are termen de comparație.

Retras în cortul lui, furios pe Agamemnon, Ahile se culcă cu „îmbujorata“ Diomeda, la fel cum și Briseis fusese „îmbujorată“.¹⁶⁷ Ahile refuză în continuare înlocuirea lui Briseis. Bătrânul Phoenix, care îl iubește pe Ahile cum numai un vechi slujitor, pe al cărui piept eroul copil a eructat cândva vin, poate iubi, pur și simplu nu înțelege această insistență absurdă. Cum poate Ahile, „numai de dragul unei femei“¹⁶⁸, să refuze cele șapte fete din Lesbos, plus altele chiar „mai mândre“³⁷¹⁶⁹, împreună cu o sumedenie de alte daruri oferite de Agamemnon ca să-l înduplece. Phoenix, în devotamentul lui familial, nici nu concepe dorința de unicitate. Dar epopeea îi oferă tocmai lui Ahile discursul care, pentru prima dată, anunță această descoperire, această emoție care își va pune amprenta pe istorie începând din acel moment și va supraviețui până astăzi: un punct de sprijin în vastul naufragiu de idei, singurul lucru evident pentru toată lumea, în aceeași măsură blasfemiator și evlavios, în această epocă ce nu mai reușește să fie nici blasfemiatoare, nici evlavioasă. Iată ce spune Ahile: „Boi și oi grase cu armele poți dobândi la războaie / Și agonisi-vei cu munca pe lume și cai și tripeduri; / Sufletul [*andròs psychē*] însă, odată ce scapă din stavila gurii, / Dus e și nu-l mai apuci și nu-l cucerești pe vecie“.³⁸¹⁷⁰ Aceste cuvinte nu numai că nu au fost infirmate de-a lungul secolelor, ci au devenit tot mai actuale și mai importante pe măsură ce tot felul de credințe și de principii au dispărut treptat pretutindeni, lăsându-le singure. Astăzi, ori de câte ori cineva care nu aparține nici unui crez refuză să ucidă, devine eco-ul cuvintelor lui Ahile.

Justificarea estetică a existenței nu a fost o invenție a tânărului Nietzsche. Acesta a fost doar primul care i-a dat un nume. Cu mult înaintea lui a fost premisa tacită a vieții în Grecia aflată sub olimpieni. Perfecțiunea înfățișării era indisolubil legată de acceptarea unei vieți fără mântuire, fără salvare, fără speranța repetării, circumscrisă de minunea precară a scurtei ei apariții. Ahile este fiul unei zeițe, iar acest fapt îi conferă o forță și o grație necunoscute altora, el însă alege o viață scurtă, dar spectaculoasă, irecuperabilă.

Viața aleasă de Ahile nu este viața unui individ, ci mai degrabă o imagine a întregii vieți așa cum a înțeles-o Homer. Mai târziu, în lumea morților, Ahile are un discurs ce oferă o imagine în oglindă a celei pe care și-a asumat-o în clipa în care a refuzat darurile lui

Agamemnon. Eroul apare acum ca unul dintre mulți alții, „nesimțitori, becisnicele umbre“.³⁹¹⁷¹ Tot ce rămâne din viață este o lungă oboseală. Ulise încearcă să-l convingă că este fericit¹⁷², chiar și printre morți, și susține că-l admiră, deoarece „Tu ești aici în fruntea tuturor“.⁴⁰¹⁷³ Dar din nou Ahile rostește niște cuvinte care se vor dovedi fără răspuns: „De moarte / Să nu-mi dai mângâiere, tu, slăvite. / Mai bine-aș vrea să fiu argat la țară, / La un sărac cu prea puțină stare / Decât aci în iad să fiu mai mare.“⁴¹¹⁷⁴ Doar fiindcă viața este irecuperabilă și irepetabilă gloria înfățișării poate deveni atât de intensă. Aici nu este nici un înțeles ascuns, nici o trimitere, nici o aluzie la altceva, cum va impune tirania platoniciană. Aici înfățișarea este totul, este integritatea esențială a ceea ce există doar pentru scurt timp, când este prezentă și vizibilă. Este o figură efemeră care își însușește, la fel de efemer, perfecțiunea acelor figuri care trăiesc nestingherite, în Olimp.

De două ori, înainte de începutul Războiului Troian și după el, Agamemnon se vede obligat să conducă sacrificiul unei fecioare. Prima oară este vorba de fiica lui, Ifigenia, pe care o ademeneste la Aulis pretinzând că o mărită cu Ahile. A doua oară este vorba de troiana Polixena, cu care Ahile credea că se va însura în templul în care, ascuns după o coloană, perfidul Apollo îl va ucide. Ifigenia este sacrificată din cauza vremii prea liniștite care nu lasă corăbiile aheilor să pornească la război; Polixena este sacrificată din cauza vremii prea liniștite care nu lasă corăbiile aheilor să se întoarcă de la război. În cazul Ifigeniei, mireasa înșelată, Ahile încearcă să se opună sacrificiului; în cazul Polixenei, Ahile, mirele înșelat, re apare ca o fantomă ca să-și revendice victima.

Chiar de la început, viața lui Agamemnon și cea a lui Ahile se desfășoară în mod similar. Agamemnon nu este niciodată cauza sacrificiului, el este mereu cel care îl duce la îndeplinire, neslăbind din ochi mulțimea care i se supune și pe care o controlează prin astfel de gesturi. Grija lui este ca fiecare crimă să fie bine camuflată, astfel încât să treacă drept sacrificiu, până când el însuși este ucis ca un animal de sacrificiu de către Clitemnestra. În destinul lui există o circularitate care nu permite nici o abatere. Ahile i se opune la fiecare pas: el este cel care trebuie să se însoare cu victima ambelor sacrificii. Prima oară, în viață fiind, respinge sacrificiul; a doua oară, mort fiind, îl cere. Agamemnon aplică legea oamenilor; Ahile vrea să evite voința zeilor sau să-și asume el rolul lor. Agamemnon nu atinge victima, dar poruncește să fie ucisă; Neoptolemus, fiul lui Ahile, este cel care înfige cuțitul în gâtul Polixenei. Agamemnon este administratorul morții; pentru Ahile, moartea este mereu fie prea atrăgătoare, fie prea respingătoare. De o parte și de alta a scenei stau cei doi eroi. În centru, într-o tăcere ceremonioasă, sunt duse la

îndeplinire cele două sacrificii care marchează începutul și sfârșitul Războiului Troian.

Iată cum este sacrificată Ifigenia: „După rugăciune, Agamemnon le-a făcut semn slujitorilor care oficiau împreună cu el să o prindă pe fiica lui, Ifigenia, care tocmai cădea la pământ, înfășurată în tunică, apoi să o așeze pe altar ca pe o capră și repede să-i astupe gura delicată, ca prova unei corăbii, cu un căluș [sau o zăbală?] ca să nu-și blesteme familia. Tunica ei de culoarea șofranului a alunecat la pământ, ochii ei i-au săgetat pe toți cei care urmau să o sacrifice, impresionându-i, ca un tablou care voia să vorbească, ea, care cântase de atâtea ori la banchetele din minunatele săli ale palatului, intonând atât de frumos, cu vocea ei pură, feciorelnică, al treilea imn dătător de speranță, în cinstea iubitului ei tată.”¹⁷⁵

Iată cum este sacrificată Polixena: „Oamenii au aclamat-o, iar regele Agamemnon le-a poruncit tinerilor să-și ia mâinile de pe fecioară... Când a auzit cuvintele regelui, Polixena și-a sfâșiat tunica de la umăr până în talie, aproape de buric, pentru ca toată lumea să-i vadă torsul și sânii frumoși. Arăta ca o statuie. Și, lăsându-se pe un genunchi, a rostit cele mai îndrăznețe și mai triste cuvinte: «Uite, tinere, sânul meu; dacă vrei să lovești în el, lovește; dacă preferi gâtul, iată-l, e pregătit». Iar el, Neoptolemus, pe de o parte vrând și, din milă față de fată, nevrând, i-a tăiat gâtul cu cuțitul. Sângele a tâșnit. Dar, chiar și înainte de a muri, tânăra a avut grijă să cadă cum se cuvine, ascunzând ceea ce trebuie ascuns de ochii bărbaților.”¹⁷⁶ Apoi unii dintre războinici au împrăștiat frunze peste ea. Un scoliast notează pe margine: „Aruncă frunze peste Polixena de parcă ar fi câștigat o întrecere sportivă – fiindcă așa îi felicitau ei pe învingători”.¹⁷⁷

Ahile caută mereu femeia distantă și potrivnică. S-a îndrăgostit de Polixena când a văzut-o pe zidurile Troiei cum aruncă cercei și catarame ca răsplată pentru că aheii au înapoiat cadavrul lui Hector. Aceasta este femeia pentru care va muri Ahile. Cu coroana nupțială pe cap, a intrat în templul lui Apollo Thymbraeus, același templu unde l-a ucis pe Troilus, unul dintre frații Polixenei. Apollo ar fi trebuit să fie martor la nunta lor. Dar, ascuns după o coloană, zeul a slobozit săgeata care s-a înfipt în călcâiul lui Ahile. A fost povestea unor trădări corelate. Cum putea crede Ahile că zeul care i se opunea mereu va fi acum un martor binevoitor la nunta lui cu una dintre fiicele lui Priam? Și cum trebuia să interpreteze decizia lui ceilalți ahei? Ahile este capabil de trădare, dar nu și de a reflecta la ea – acțiunile lui sunt impulsive, își schimbă direcția pe neașteptate. Astfel o potopește cu lovituri pe Penthesilea, convins că omoară un războinic troian foarte puternic, pe care nici chiar Ajax nu fusese în stare să-l dovedească. Apoi scoate coiful amazoanei muribunde. O privește în ochi pentru prima dată exact în clipa în care își înfige

sabia în sânul ei. Și în aceeași clipă este copleșit de pasiune. A ținut amazoana de calul ei. Acum o ia în brațe pe războinica fecioară cu dragoste și cu grijă. În praf și sânge se împreunează cu Penthesilea, fără viață în armura ei.

Nesăbuit, hidosul Thersites s-a apucat să râdă de acel viol. Ahile l-a omorât dintr-un singur pumn. Și a insistat ca Penthesilea să aibă parte de aceleași onoruri funerare ca și Patrocle. A traversat câmpul de luptă cu corpul amazoanei pe umăr. Și din nou aheii s-au ridicat împotriva lui. Înfuriat de moartea lui Thersites, rudă cu el, Diomede a încercat să arunce cadavrul Penthesileei în râul Scamander, târându-l de un picior. Ceilalți ahei, țipând și urlând, au vrut să-l arunce la câini. Acea femeie a fost cea mai apropiată de Ahile ca fire. Ahile însă și-a dat seama de asta de-abia după ce a omorât-o. Războinică și moartă: tot ce iubea mai mult Ahile la o femeie.

Dincolo de zidurile Troiei, Ahile le-a iubit pe Briseis, Penthesilea și Polixena. De fiecare dată persoana iubită a avut un sfârșit teribil. Mai era însă o femeie la care se gândea mereu, o femeie pe care nu o văzuse niciodată: Elena. În coliba lui din lemn de pin din tabăra aheilor întinsă pe câmpia Iliumului, se gândea la Elena ca la o femeie care „îți dă fiori pe șira spinării”.¹⁷⁸ Iar noaptea o visa, „zvârcolindu-se în pat la apariția feței ei închipuite”.¹⁷⁹ Sunt unii care susțin că, la fel ca două codoașe viclene, Tetis și Afrodita au aranjat o întâlnire între Ahile și Elena în cursul unuia dintre armistiții. Dar cei mai mulți cred că cei doi s-au văzut după moartea lui Ahile. Elena a fost o fantomă, cum fusese întotdeauna. Iar Ahile a devenit al cincilea ei soț.

Când părăsesc Dunărea ca iasă în largul mării, navigatorii trebuie să treacă pe lângă Leuke, Insula Albă. De-a lungul ei văd dune, stânci și păduri. Este o insulă pentru renegați și oameni care doresc să închine sacrificii zeilor. Nimeni nu a îndrăznit să rămână acolo după apusul soarelui. Nici o femeie nu a călcat pe plajele ei. Singura construcție de pe insulă este un templu cu două statui: Ahile și Elena. Înăuntru sunt grămezi de ofrande prețioase. Paznicii templului sunt pescărușii. În fiecare dimineață își umezesc aripile în mare și stropesc stâncile cu apă. Și cu aripile lor mătură podeaua. Ahile locuiește pe insulă în calitate de cel de-al cincilea soț al Elenei. Unii l-au văzut în armura lui impunătoare care cândva l-a orbit pe Homer cu strălucirea ei. În jurul statuiilor vizitatorii i-au văzut pe Ajax Telamonijs și Ajax Oileus, Patrocle și Antiloh. Seara recită epopeea lui Homer cu voci limpezi, înalte. Uneori, când corăbiile ancorează aproape de plajă, navigatorii aud copitele cailor, zgomotul armelor și strigătele războinicilor.

Sfârșitul Elenei este legat de alb, cum a și început. Spuma valurilor din care s-a născut Afrodita s-a uscat și s-a întărit, devenind coaja

albă a unui ou de lebedă, care a fost aruncat „într-un loc mlăștinos”.¹⁸⁰ Imensitatea mării s-a redus la un petic de apă stătătoare înconjurat de trestii. Din oul clocit în mlaștină a apărut Elena. Unii spun că dioscureii au fost în același ou. Așadar, chiar de la început Elena, cea unică, este legată de îngemănare și diviziune. Cea Unică este *figura însăși a dublului*. Când se vorbește despre Elena, nu știm niciodată dacă lumea se referă la corpul ei sau la fantoma ei.

Ca și tinerele spartane, Elena se juca afară, cu băieții, „cu coapsele dezgolate și tunica fluturând în vânt, în jurul hipodromului și în *gymnasium*”.¹⁸¹ Într-una din zile, un atenian trecea pe acolo cu un prieten și s-a oprit să o privească. „De îndată, atotștiutorul Tezeu s-a aprins pe bună dreptate și chiar și unui om atât de însemnat tu i-ai părut o pradă demnă (*digna rapina*), cum arătai în *gymnasium*, cu pielea lucind de ulei, o fată goală printre băieți goi, cum era obiceiul poporului tău.”¹⁸² Astfel Elena a întâlnit primul bărbat din viața ei. Avea 12 ani, Tezeu 50. Tezeu a sodomizat-o și a închis-o pe stânca din Aphidna. Mama lui, Aethra, trăia acolo și curând Tezeu i-a încredințat-o, fiind nerăbdător să pornească în alte aventuri alături de Pirithous. De data aceasta cei doi voiau să coboare la Hades. Furioși, gemenii Castor și Polux au pornit imediat în căutarea surorii lor. Când au sosit la Aphidna, Tezeu plecase deja. Cei doi au asediat stânca și au recuperat-o pe Elena. Printre sclavii pe care i-au luat cu ei era și Aethra.

În Sparta, mama eroului a devenit slujnica Elenei. Aethra a văzut 38 de pețitori veniți la palat ca să ceară mâna prințesei. A văzut cum Elena l-a ales pe Menelaos, a văzut nunta și a asistat la nașterea Hermionei. Într-una din zile a sosit un prinț din Asia, un bărbat mai chipeș decât toți ceilalți și încărcat cu obiecte prețioase nemaivăzute de spartani. Când l-a întâlnit, Elena l-a întrebat în șoaptă dacă era cumva Dionysus sau Eros, apoi a amuțit. Prințul a făcut o plimbare prin Laconia împreună cu Menelaos, care se mândrea că este o gazdă primitoare, arătându-i tot ce era mai interesant în regatul lui. Elena l-a văzut pe oaspete numai la cină. Prințul și-a povestit aventurile, unele amoroase. Ascunzându-se după pocal, o privea fără încetare. Uneori ofta fără să vrea. Elena îl ațâța cu râsul ei. Într-o seară, tunica Elenei s-a desfăcut preț de o clipă „făcând loc ochilor lui”¹⁸³ spre sânii ei albi. Prințul tocmai apropia pocalul de buze – surprins, mânerul ornamentat i-a scăpat din mână. Pocalul s-a făcut țandări. Menelaos nu s-a oprit din vorbă, iar Elena nu a spus nimic, doar s-a îngrijit de micuța Hermiona.

Dintre toate zilele, a chicotit prințul în sinea lui, Menelaos alesese tocmai acum să plece în Creta, la funeraliile bunicului său, Catreus. La plecare, Menelaos, serios ca de obicei, i-a spus Elenei să aibă grijă de oaspetele lor. Apoi nu a mai rămas nici un bărbat prin preajmă. Elena și prințul dormeau fiecare în altă parte, dar în același palat. În

pustietatea sălilor, Afrodita i-a chemat pe arhonii dorinței, Himeros și Pothos, ca și pe charite. Dar, la vedere, persoana care a acționat pe post de codoașă a fost Aethra. Paris a prins-o de încheietura mâinii pe Elena. Însoțitorii troieni au încărcat în carul lui Paris, tras de patru cai, toate bogățiile ei și obiectele pe care prințul i le dăruise lui Menelaos. Paris stătea drept, cu hățurile în mână. Elena stătea lângă el, cu tunica aruncată peste umeri, dezvăluindu-și trupul pe jumătate gol în întunericul nopții, unde nu se vedea decât torța orbitoare a lui Eros care se agita în fața lor. În spatele cuplului care fugea din Sparta era un alt Eros, care flutura o torță. Cei doi îndrăgostiți și însoțitorii lor au traversat în goană spațiul deschis acoperit cu pământ roșu și măslini care ducea la țărmul mării. Neobservată printre troieni era și Aethra. Când au ajuns la mare, au văzut o insulă mică, aproape ca o jucărie, la câțiva metri de țărm. Pe insula aceea, ca pe un pat uriaș acoperit de un umbrar de pini și înconjurat de apa adâncă, Elena a petrecut prima noapte cu cel de-al treilea iubit.

Elena este puterea fantomei, simulacrul – iar simulacrul este acel loc unde absența este suverană. Dintre cei cinci soți ai ei, pe Paris și pe Ahile i-a iubit cel mai mult. Elena a fost fantomă înainte de a fi femeie. De când Afrodita i-a promis păstorului din Ida că o va avea pe Elena din Sparta, acel nume pur a făcut ca toate puterile și regatele pe care i le ofereau Athena și Hera să nu mai însemne nimic. În pofida semnelor rele, păstorul din Ida, acum recunoscut ca prinț, a pornit cu corăbiile pline de comori spre acel nume.

Cât despre Ahile, el a fost singurul dintre conducătorii ahei care nu a dat fuga în Sparta ca să ceară mâna Elenei. Dar a pornit la un război despre care știa că îi va aduce moartea, pentru o femeie despre care știa doar cum o cheamă. În nouă ani de asediu, Ahile probabil că nu a spus mai multe cuvinte despre Elena decât a spus Paris înainte de a părăsi Troia ca să o întâlnească: *Te vigilans oculis, animo te nocte videbam*.¹⁸⁴ În schimb, viața lor împreună, ca fantome pe Leuke, insula splendorii albe, va fi cu atât mai lungă – de fapt, nu se va sfârși niciodată.

Adrasteia, Moira, Tyche, Ananke, Ate, Aisa, Dike, Nemesis, Erinia, Heimarmene – iată numele care întruchipează necesitatea. Și toate sunt nume de femei. În timp ce Cronos visează, după ce s-a îndestulat cu ambrozie, iar în visele lui calculează dimensiunile universului, aceste femei veghează, se asigură că fiecare ființă își joacă rolul cum trebuie pentru ca nimeni și nimic să nu depășească limitele stabilite. Dar viața în sine înseamnă exces. Tocmai de aceea le găsim pe aceste femei dând târcoale peste tot. Ele sunt doici, cârmaci, țesătoare, se mișcă repede, sunt autoritare. Și se înrudesesc, toate: Dike și Ananke sunt fiicele lui Cronos. Dike este o preoteasă a

Adrasteiei. Moirele și eriniile sunt surori. Au în comun o trăsătură de familie, destinul familiei. Strigă din acel trecut îndepărtat, când singurele puteri existente erau creaturi abstracte, fără chip sau, în cel mai bun caz, compuse, hibride. Se mișcă „în ceață, într-un nor negru”¹⁸⁵, torsuri de femei întrezărite în balcoane învăluite de fum. Dar chiar și aceste corpuri ciudate vin și pleacă: Moira are temple, dar fără statui, unde i se închină adoratorii; sau uneori are statui, dar fără temple, la care nu se închină nimeni. Cu cât sunt mai atotcuprinzătoare, precum Ananke, cu atât mai mică este reprezentarea lor. În timp ce emisarele necesității – eriniile, moirele sau Ate – sunt oaspeți obișnuiți printre oameni, uneori chiar cu o înfățișare plăcută, când natura misiunii lor nu le face înspăimântătoare, și vorbesc numai între ele.

Una dintre aceste femei chiar avea un corp foarte frumos, neschimbat: Nemesis. Păr negru, bogat, veșminte albe. Era mereu însoțită de o prietenă, Aidós. Mai târziu, numele lor vor fi traduse prin Răzbunare și Rușine, dar la momentul la care ne referim, când de-abia apăruseră din norul negru, caracterul lor era mult mai complex. Ce anume aveau în comun? Noțiunea de insultă. Aidós îi împiedica pe oameni să se insulte. Nemesis reprezenta consecințele ineluctabile ale insultei. Pe cele două le unea o viziune a vieții conform căreia ființa rănită se zvârcolește de durere și apoi rănește la rândul ei. Zeus a început să o urmărească pe Nemesis. Era prima femeie a necesității care îi atrăgea atenția: Zeus nu se simțise niciodată atras trupește de Adrasteia, Moira, Tyche, Ananke, Aisa sau Erinia. O dată chiar, în culmea furiei, o azvârlise din cer pe Ate. Când era vorba de aventuri amoroase, pentru Zeus, muritoarele erau mult mai atrăgătoare. Nu-l interesa să-și piardă vremea cu acele figuri ale sorții; semănau prea mult între ele, derutante precum gemenii, prea de demult și, într-un final, ostile. Cu Nemesis însă era altfel. Ceva ieșit din comun trebuie să fi fost în joc în acea cucerire erotică.

Niciodată nu călătorise Zeus pentru o femeie atât de departe, traversând țară după țară, mare după mare, „sub pământ, sub apele negre, nepescuite”¹⁸⁶, departe, tot mai departe, „la capătul pământului”¹⁸⁷, până la șarpele de apă, Oceanus. Încăpățânată și disperată, Nemesis se transforma în tot felul de animale, Zeus însă nu se lăsa, o urmărea fără încetare. Iar când pasărea nu a mai putut da din aripi, când atlasul și zoologia s-au epuizat, ce a mai rămas? O gâscă sălbatică și o lebădă. Lebăda s-a așezat pe gâscă și a silit-o să cedeze. Zeus „s-a împreunat cu ea, plin de pasiune, dintr-o necesitate fără margini”.¹⁸⁸ Dar ce bizar! Nemesis, o figură a necesității, este copleșită de necesitate. Și, în timp ce lebăda o agrează, Nemesis, prietenă cu Aidós, este „sfâșiată, mental, *aidoî kai nemései*” (ceea ce, într-o traducere mult prea contemporană ar însemna „de rușine de și răzbunare”).¹⁸⁹ Cu alte cuvinte, Nemesis

este distrusă de ea însăși. Ofensându-ne cu astfel de paradoxuri, aceasta nu este nici pe departe una dintre aventurile obișnuite ale lui Zeus. Dar, ori de câte ori aventurile lui sunt prea pretențioase, Zeus le lasă să se repete cu variațiuni, astfel încât fiecare variantă să aibă un sâmbure, evident, de adevăr. Ca în cazul lui Nemesis.

Zeus a petrecut o jumătate de noapte de dragoste cu Leda, lăsând cealaltă jumătate în seama soțului ei, Tyndareos. În cursul acelei nopți, Leda a conceput patru copii, împărțiți între cer și pământ: Elena și Pollux cu Zeus, Clitemnestra și Castor cu Tyndareos. Acea noapte a fost copia delicată și repetarea unei alte nopți, pe cât de periculoasă, pe atât de sublimă, pe care Zeus a petrecut-o cu Nemesis, la fel cum acea noapte cu Nemesis a fost o copie delicată și repetarea urmăririi îndelungate pe toată fața pământului care s-a încheiat cu împreunarea violentă dintre lebădă și gășca sălbatică.

A seduce necesitatea – trebuie să fi fost cea mai dificilă dintre aventurile amoroase. Mai târziu, oamenii vor numi asta contradicție. De fapt, Nemesis nu se simțea atrasă de Zeus și i-a respins avansurile disperate. Prin urmare, Zeus avea nevoie de un șiretlic, un șiretlic divin. Așa că a cerut ajutorul Afroditei. Împreună au stabilit ca Zeus să se transforme într-o lebădă, iar Afrodita, preschimbată în vultur, să-l urmărească. Nemesis a făcut un sacrificiu în clipa în care a văzut cum o lebădă splendidă se apropia de ea, speriată și epuizată. Din vârful unei stânci apropiate le fixa cu privirea un vultur, nemișcat și amenințător, gata să-și întindă aripile și să se repeadă asupra prăzii. Lebăda înfricoșată s-a ghemuit în poala lui Nemesis, care nu a respins-o. Voia să o apere de acel vultur amenințător. A adormit cu ea, strângând-o între coapse. Au dormit amândouă. Nemesis încă mai dormea când lebăda a violat-o. Apoi din pântecul lui Nemesis a apărut un ou alb. Hermes l-a luat, l-a dus în Sparta și l-a vârat în pântecul Ledei. Când oul a clocit, din el a apărut o mică figură feminină, perfectă: Elena.

Viața Elenei a marcat un moment de echilibru precar, efemer, când, ca rezultat al vicleșugului folosit de Zeus, necesitatea și frumusețea s-au suprapus. Violul asupra lui Nemesis a fost cel mai spectaculos risc metafizic asumat de Zeus de-a lungul domniei lui. Să provoci o convergență a frumuseții și a necesității însemna să provoci legea Olimpului. Numai Olimpul putea susține așa ceva, pământul în nici un caz, unde acea provocare a dominat, incontrollabil, toată viața - Elenei. Într-o vreme marcată de nenorociri de la început și până la sfârșit. Dar și o vreme propice viselor, mult după trecerea nenorocirilor.

În noaptea nunții, când mireasa și mirele s-au retras în dormitorul pe ai cărui pereți varul era încă umed, Menelaos a simțit că nu-l mai ascultă nici mintea, nici picioarele. Curtea pe care i-o făcuse Elenei,

îndelungată, solicitantă, jurământul depus peste calul tăiat în patru, onorurile, ceremoniile, banchetele – totul îl îndemna să se trântască în pat și să doarmă. Elena a rămas trează, cu gândul la prietenele care, nu cu mult timp în urmă, cântau și dansau pentru ea în palat. O adevărată „armată de tinere“¹⁹⁰, 240 de fete, care se luau la întrecere de-a lungul râului Eurotas, cu trupurile date cu ulei, ca băieții. Acum probabil că și ele se gândeau la ea, Elena, cum împărțea patul cu Menelaos prima dată.

A doua zi dimineată, în zori, fetele acelea aveau să culeagă nuferi lângă pajiștile unde mergeau de obicei și să îndeplinească din ei o coroană. Apoi aveau să agațe coroana de ramura unui platan înalt, ridicând spre cer și lăsând în voia brizei acele flori care crescuseră din măr. Una dintre fete avea să scoată un potir aurit și, picătură cu picătură, să toarne pe trunchiul copacului ulei folosit la sacrificiile funerare. Altele aveau să scobească pe scoarța lui: „Venerați-mă: Eu sunt copacul Elenei“. Și așa a rămas trează Elena, toată noaptea, imaginându-și ce se va întâmpla a doua zi.

După fuga din Sparta, după anii de război din Troia, după întoarcerea în Sparta, plină de peripeții, după moartea lui Menelaos, Elena s-a trezit prinsă între doi fii vitregi care o detestau: Nicostratus și Megapenthe. Drept pentru care s-a hotărât să fugă din nou, singură de data aceasta, la o prietenă din copilărie. A mers cu o corabie până în Rodos, unde domnea Polyxo, văduvă acum, una dintre multele văduve pe care Războiul Troian le lăsase în toate aceste insule. În sfârșit, Elena căuta refugiu la o femeie, în amintirile ei din copilărie. Polyxo voia să-și răzbune soțul, pe Tlepolemus. Ca atâtea alte femei, dădea vina pe Elena pentru moartea lui. Dar a întâmpinat-o cu bunăvoință.

Pentru prima dată în viața ei, Elena nu mai era asaltată de bărbați. Într-una din zile stătea visătoare în baie când mai multe slujitoare ale lui Polyxo au dat buzna peste ea deghizate în erinii. Au scos-o din apă, înfigându-și unghiile în carnea ei, și au târât-o afară, unde au spânzurat-o de un copac. Platanul înalt de lângă Sparta încă mai purta inscripția „Venerați-mă: Eu sunt copacul Elenei“ când locuitorii Rodosului au înălțat templul Elenei Dendritis, Elena Copacului, lângă platanul unde o găsiseră spânzурată.

În timp ce fugeau din Sparta, vânturi puternice i-au silit pe Elena și pe Paris să se oprească pe plaja din Sidon. Astfel, fiica albă a Ledei și iubitul ei au ajuns să caute adăpost chiar pe plaja de unde Europa fusese răpită de taurul alb. Apoi cei doi au navigat până în Egipt, la gura canopică a Nilului. „Pe țărmul mării se afla – și mai dăinuie încă și azi – un templu al lui Heracles în care, dacă se adăpostește un sclav, al oricui ar fi el, și își pune pecetea sacra care-l închină zeului, nu e îngăduit să te mai atingi de el“⁴².¹⁹¹ Cei doi îndrăgostiți s-au

crezut în siguranță acolo. Dar sunt oameni care știu mereu totul și privesc nepăsători: preoții egipteni. În timp ce îl lua la întrebări pe străin, iar Paris ocolea răspunsurile, Proteus, regele Memphisului, știa de la preoții templului povestea adevărată a acestor îndrăgostiți rătăcitori. Când a sfârșit cu întrebările, Proteus a hotărât: nu-l putea ucide pe acest răufăcător, Paris, cum ar fi vrut, fiindcă era străin și de neatins. Dar o oprea pe Elena, împreună cu bogățiile ei. Paris se putea întoarce la Troia, dar numai cu o copie-fantomă a ei.

În opinia lui Herodot, Homer cunoștea foarte bine acest episod din povestea Elenei și chiar ni-l spune și nouă când vorbește despre „Pânze o grămadă pe-acolo erau înflorate-n tot felul, / Lucrul de mân-al femeilor sidoniene, pe care / Paris acasă la el le-adusese de unde-i Sidonul, / Cum adusese-nainte pe mare la fel pe Elena“, ⁴³¹⁹² Dar oare de ce poetul nu-l menționează nicăieri? Mai ales când te gândești cât de important este acest element, deoarece înseamnă că troienii știau că nu o aveau pe Elena între zidurile lor, ci doar o fantomă. Vreme de zece ani troienii și aheii s-au războit pentru o femeie absentă pe care, dacă ar fi avut-o cu adevărat, troienii ar fi fost mai mult decât fericiți să o predea aheilor. Oare de ce Homer nu a spus nimic despre acest fapt ieșit din comun petrecut înainte de război? Herodot răspunde: „Fiindcă această poveste nu corespundea compoziției epice“. O explicație care ne lasă cu gura căscată. Va să zică acuzația veche de secole, potrivit căreia Homer a fost un maestru al înșelătoriei, se adevărește... Din motive absolut literare, Homer a păstrat tăcerea asupra scandalului suprem al Războiului Troian: atâta sânge s-a vărsat degeaba, pentru o femeie care nu era acolo, pentru o fantomă impalpabilă. Sute, chiar mii de ani, povestea poetului va fi repetată, prelungind până la sfârșitul timpului înșelăciunea care i-a dus pe eroi la moarte sub zidurile Troiei. Oare ce trădare l-a împins pe Homer să facă așa ceva?

Eposul, epopeea, este o suprafață compactă, reflectorizantă, unde cărămizile expresiilor stereotipe sunt așezate una peste alta. Homer nu a vrut să dezvăluie secretul despre natura Elenei, faptul că aceasta era o fantomă, fiindcă ar fi creat un gol pe suprafața epopeii sale. Numele Elenei trebuie să-l poarte o ființă la fel de palpabilă ca și înaltul Diomedes. Și tocmai astfel fantoma este suverană, când este ascunsă și roade corpurile pe dinăuntru.

Homer și-a prevăzut marele dușman din viitor: Platon, evocatorul copiiilor, al cascadelor de copii, de neoprit, care vor inunda lumea. Și luminând acele copii cu arta rațiunii, Platon va încerca să dizolve farmecul Elenei, farmecul unicității, în profunzimea lor. Dar unica Elena strălucește mai intens decât toate copiiile, mai ales fiindcă ascunde simulacrul în ea însăși, fantoma ei și gemenii cu care s-a născut. Confruntat cu avalanșa de copii pe care Platon a abătut-o asupra lumii, ochiul se retrage, copleșit de o

senzație supremă de uluire. După care privește în altă parte, spre ceva invizibil și sigur, *dincolo*, unde se odihnesc prototipurile imateriale: ideile. Pentru femeia unică, ideea lui Platon este un dezastru fiindcă vrea să o înlocuiască. Cele două se privesc pieziș, ca niște rivale, gata de orice, analizându-se. Ca să se apere, Elena prinde rădăcini în suprafața strălucitoare, o face să vibreze cum nici o altă figură nu ar putea să o facă, oricât de trupească ar fi, fiindcă alte figuri nu au dubluri, și într-adevăr așa cum nici o idee nu ar putea vreodată, fiindcă ideile nu au pori: acesta este nivelul suprem al existenței, a râde de toți ceilalți. Obiectul disputei dintre Homer și Platon este corpul Elenei. Ambii bărbați au câștigat. Când vedem cum zeița este reprodusă de mii și mii de ori înseamnă că blestemul platonian al copiei a triumfat. Dar zeița este o stea și ocupă un loc unic, intangibil, pe cer.

Războiul Troian rămâne unic printre toate războaiele, „nu doar pentru marea pasiune care l-a provocat, ci și pentru durata lui și eforturile celor care l-au purtat”.¹⁹³ Unic nu numai pe pământ, ci și în cer.¹⁹⁴ Pentru cei 12 olimpieni războiul a fost „o luptă mai crâncenă, mai teribilă decât lupta lor cu uriașii”.¹⁹⁵ Așa scrie Isocrate, reprezentantul curentului principal al gândirii ateniene.

Dar cum se poate ca un eveniment cosmic precum gigantomahia să-i fi alarmat pe zei mai puțin decât un război între oameni? Ca generație celestă în creștere, plină de energie, olimpicii făcuseră front comun împotriva uriașilor. Dar, când au văzut ce se întâmplă pe câmpiile Troiei, între ei a izbucnit un fel de război civil: „S-au luptat între ei pentru acea femeie [Elena]”.¹⁹⁶ Chinuitoare pentru bărbați, frumusețea Elenei era la fel de periculoasă și pentru zei. Riscul care îi pândea era să devină prea asemănători cu oamenii, până în punctul de a se angaja în acea oroare specific umană, cea mai mare dintre toate, războiul civil. Isocrate se pricepe ca nimeni altul să înfrumusețeze adevărul. De aceea nu adaugă nimic la remarcă lui care, venind de la el, este și mai elocventă.

Războiul Troian a fost periculos atât pentru zei, cât și pentru oameni, pentru că a dus la acea „revoluție”¹⁹⁷ radicală care a mutat pentru totdeauna centrul de gravitație al lumii civilizate în Grecia și în orașul grecesc Atena, orașul lui Tezeu, primul om care a *recunoscut-o* pe Elena când aceasta era o prepuberă și imediat a hotărât că nu poate trăi fără „apropierea” ei.¹⁹⁸ În crepusculul atenian, Elena a apărut ca *felix culpa*, care a permis Greciei să-i alunge pe barbarii opulenți. În spatele transformării Greciei în civilizația dominantă, de care Isocrate era atât de mândru, s-a aflat nu un erou fondator, nu un rege, nu un războinic, ci o femeie adulteră, dintre ale cărei calități doar două au fost discutate obsesiv: flerul pentru trădare și frumusețea ei.

De-a lungul istoriei, adulterul a dispărut, dar nu și frumusețea. Elena fusese dovada vie a teoremei ateniene potrivit căreia „frumusețea, prin natura ei, domină forța”.¹⁹⁹ Este o suveranitate care devine valabilă numai când forța atinge limita, prin masacrarea eroilor. De-abia atunci s-a impus frumusețea, cum s-a impus și în fața lui Tezeu, acel campion al forței fizice, „suveran sieși”²⁰⁰, care a lăsat în obiceiurile ateniienilor o „urmă a farmecului său”.²⁰¹

Mai mult decât ritualurile religioase, frumusețea a fost cea care a oferit o legătură solidă între viața orașului și cea a olimpienilor. Muritorii și nemuritorii comunicau prin frumusețe, fără nevoia unor ceremonii. Zeus a renunțat la folosirea forței și „s-a umilit”²⁰² de-abia când s-a trezit în fața frumuseții unei muritoare. Și a fost de acord ca mereu să „vâneze acea însușire cu artă, nu cu violență”.²⁰³ Atât de mult apreciau olimpienii frumusețea, încât își iertau „propriile femei când erau copleșiți de ea”.²⁰⁴ Când frumusețea o făcea să recurgă la o aventură pământească, nici o zeiță „nu încerca să ascundă ce s-a întâmplat, deci nu era un lucru de care să se rușineze”.²⁰⁵ Dimpotrivă, în loc să aplaneze situația, voia să o celebreze. O atitudine care îi deosebește clar pe zei de muritori, aceștia din urmă nefiind în stare să-și ierte femeile frumoase. Elena a trăit înconjurată de dragostea câtorva bărbați și de ura mai multor alora și a tuturor femeilor. Secole la rând va fi supusă insultelor și blasfemiei. Cu toate acestea, va rămâne mereu „singura femeie pe care Zeus a lăsat-o să-i spună tată”.²⁰⁶ Astfel, Elena s-a purtat cu aceeași nerușinare ca și zeițele olimpiene când „i-a apărut într-o noapte lui Homer și i-a poruncit să scrie o epopee despre războinicii Troiei, dorind ca moartea lor să fie mai invidiată decât cea a altor bărbați; și, în parte datorită iscusinței lui Homer, dar, în primul rând datorită ei, epopeea a devenit atât de fascinantă [*epaphrôditon*] și de cunoscută în toată lumea”.²⁰⁷ În loc să-și deplângă fărâdelegile, Elena, ca o suverană, i-a comandat *Iliada* lui Homer ca să le celebreze. Iar literatura i-a ascultat porunca, asimilând șarmul Elenei, atât de apropiat de cel al Afroditei.

Aceștia au fost ultimii ani de libertate pentru Atena și, prin Isocrate, orașul și-a povestit istoria. Discursul său despre Elena pare să facă parte din Panathenaicus, acea sărbătoare grandioasă a Atenei aflate în declin. Isocrate, „cel mai modest dintre oratori”²⁰⁸, avea 94 de ani când a început să-i scrie istoria și a lucrat la ea trei ani, luptându-se cu boala. Apoi, când a sosit vestea înfrângerii de la Chaeronea, Isocrate a hotărât să nu mai mănânce nimic. Curând, macedonenii aveau să cucerească Attica, cum mai încercaseră de-atâtea ori acești dușmani ai peninsulei, veniți din est. „Unii spun că a murit în a noua zi de foame; alții spun că în a patra zi, când s-au ținut funeraliile pentru cei care au căzut la Chaeronea.”²⁰⁹

Dincolo de ceea ce grecii numeau *heidōlon*, care înseamnă în același timp idol, statuie, simulacru și fantomă, se află imaginea mentală. Această creație imaterială, imaginară, imită lumea și, în același timp, o supune unui amalgam de combinații care îi multiplică formele la nesfârșit. Emană o forță uriașă, uimirea noastră față de ceea ce vedem în invizibil. Are toate trăsăturile arbitrarului, a ceea ce ia naștere în întuneric, din inform, la fel cum poate s-a născut lumea noastră. Dar de data aceasta haosul este pânza uriașă, plină de umbre, din spatele ochilor noștri, pe care modele fosfenice apar și dispar constant. Astfel de formațiuni apar și dispar în noi la fiecare secundă. Dar acestea nu sunt singurele particularități ale fenomenului. Când fantoma, imaginea mentală, pune stăpânire pe mintea noastră, încetul cu încetul umple tot spațiul minții cu detalii juxtapuse, tot mai multe și mai bogate. Ceea ce inițial a părut a fi doar o apariție miraculoasă, complet izolată, este legată acum, de la o fantomă la alta, de absolut tot.

La o extremă a imaginii mentale se află uimirea noastră în fața formei, a existenței ei suverane, autosuficiente. La cealaltă se află uimirea noastră în fața lanțului de conexiuni care reproduc în minte necesitatea lumii materiale. Greu de văzut aceste puncte opuse în spectrul fantomei. Ar fi insuportabil să le vedem simultan. Pentru greci, Elena a fost întruchiparea acelei viziuni, frumusețea apărută din oul necesității.

Tensiunea dintre corpul Elenei și fantoma ei era prea puternică: după Homer, grecii nu le-au mai putut ține împreună. Primul semn al desprinderii a venit odată cu Stesichorus: după ce a scris *Elena*, unde Elena este „bigamă și trigamă, o trădătoare a bărbaților”²¹⁰, Stesichorus a trebuit să scrie un poem în apărarea ei, după ce Elena s-a răzbunat pe el luându-i vederea. La Homer, corpul și fantoma coexistau tacit: după Homer, nodul care le ținea într-o singură ființă a slăbit treptat, până s-a desfăcut. Pe de o parte, era femeia vinovată, „cu iubiții ei”²¹¹, „vândută și răsvândută pentru frumusețea ei”²¹², precum ultima curtezană. Pe de altă parte, o Elena care a fost victima răutății divine și care a așteptat în Egipt întoarcerea lui Menelaos, în timp ce respingea avansurile regelui de acolo, aproape o altă Penelopă.

Euripide i-a dedicat două tragedii – *Elena* și *Troienele* – acestei eroine cu două fețe, dezvăluindu-le pe rând. Pieseile marchează apariția acelei moralități matrimoniale feroce pe care se vor baza toate melodramele. Adulterul de rău augur al Elenei, cu toate consecințele lui mult disproportionale, va continua să-i țină încordați pe spectatori până la sfârșit, până la *Pelléas et Mélisande* a lui Debussy și *Die Frau ohne Schatten* al lui Hofmannsthal-Strauss.

Elena semăna cu cei doi frați ai ei, Castor și Pollux. Era „simplă din fire“²¹³ (ce-o mai fi însemnând și asta), blândă, avea un păr splendid, o aluniță între sprâncene, gura mică, sâni perfecți. În Lindos a sfințit o cupă din chihlimbar care îi acoperea un sân. Când a năvălit în Troia ca s-o ucidă: „Menlau, numa' ce-o văz't merele Elenii despuiate, că o și țâpat jos sabia“.⁴⁴²¹⁴

Toată viața ei Elena nu a făcut decât să se fălească și să trădeze. Știm puține lucruri despre cum se simțea, dar ceea ce știm este incontestabil, fiindcă se pricepea atât de bine să mimeze (alt dar de-al Afroditei), încât i se spunea Ecoul. Deci putea foarte ușor să simuleze tot ce voia. Nu a adus nimic nou omenirii, nici măcar dezastrele pe care le-a provocat. După cum scrie Horațiu, cu nonșalanța cetățeanului roman: „Vaginul a provocat numeroase războaie cu mult înainte de apariția Elenei“.²¹⁵ Chiar dacă unii îi recunosc „iscusița în arta tapiseriei“²¹⁶ și chiar dacă a învățat (ca mulți alții) „multe doctrine“²¹⁷ de la filosofii egipteni, Elena rămâne cea mai puțin virtuoasă dintre toate ființele. Poate că nu a avut nici un fel de psihologie. Poate că i-a fost imposibil să aibă așa ceva. Dacă plânge, cum face pe Poarta Scaeană, un vâl, care îți ia ochii când fulgeră Zeus, îi acoperă lacrimile. Singurul lucru care conta pentru ea era înfățișarea, de unde și poezia. Când a sosit în Micene, împreună cu Menelaos, și a găsit cadavrul surorii ei, Clitemnestra, cu gâtul tăiat de Oreste, ca semn al durerii care o încerca, Elena și-a scurtat părul, dar atât cât să nu se urâtească. Nu numai că l-a obligat pe Homer să scrie despre ea, dar, cum va susține un fermecător autor bizantin, chiar a și compus un poem despre Războiul Troian, pe care Homer l-a inclus în epopeea lui.

Napoleon a început ca romancier: Elena a dorit să-și povestească viața. Oricum, trebuie să fi existat o afinitate profundă între ea și poezie, fiindcă nici o altă femeie din literatură nu a fost atât de preamărită și de hulită. Iată ce spune corul din piesa *Ciclopii* de Euripide: „Așadar, când ați pus mâna pe ea, ați luat-o pe rând, știind că-i place să-și schimbe soții?“²¹⁸

Nemesis a fugit până la capătul Pământului ca să scape de Zeus, transformându-se dintr-un animal într-altul, la fel cum manifestul zboară în toate părțile până este prins și imobilizat de principiul său. Aceeași succesiune de metamorfoze în fugă, urmată de viol, se repetă când Peleus o urmărește pe Tetis și, în cele din urmă, se împreunează cu ea luând forma unei sepii. Repetarea unui eveniment mitic, cu variațiunile ei, ne spune că ceva ne face semn din depărtare. Nu există un eveniment mitic izolat, la fel cum nu există nici un cuvânt izolat. Mitul, ca și limbajul, ni se oferă în fiecare dintre fragmentele lui. Când mitul este însoțit de repetare și de variațiuni, apare, pentru scurt timp, scheletul sistemului, ordinea latentă, acoperită cu iarbă-de-mare.

Acele violuri marine, precedate de metamorfoze în animale, ies în evidență dintre sutele de aventuri amoroase, la fel cum copiii solitari apăruiți din ele ies în evidență dintre toți ceilalți: Elena și Ahile, cei doi unici. Unicitatea Elenei este dată de faptul că a fost singura fiică a lui Zeus pe un pământ care roia de fiii bastarzi ai zeului. Ahile a fost unic prin faptul că s-a născut ca să ia locul celui cu adevărat unic: acel fiu pe care Tetis nu a apucat să-l nască și care l-ar fi detronat pe Zeus. Iar dacă Ahile, unicul, este și un înlocuitor pentru cel unic, demonstrează că sfera înlocuitorilor o include pe cea a unicilor, fără de care nu ar avea nici înțeles și nici vigoare. Forma cea mai arhaică de vânătoare amoroasă, apropiată de sfera metamorfozei perene, a fost astfel doar la un fir de păr de cel mai modern dintre pericole: zorile unei ere postolimpiene.

Zămislindu-i pe cei doi, Elena și Ahile, Zeus și-a dat seama că deja întinsese coarda prea mult. Elena și Ahile se născuseră; acum nimic nu mai putea sta în calea consecințelor. Apariția lor a fost doar meteorică. Flăcările Troiei îi vor mistui repede. După aceea puteau fi lăsați, fără probleme, să ajungă pe inofensivele Insule Binecuvântate. Sau poate se stabileau pe Leuke, ca fantome. Lumea însă nu va mai cunoaște acea tensiune, atât de perfidă pentru zei și atât de insuportabilă pentru muritori, mai puțin în memoria lor, în poezia lor. Am menționat patru sfere aici: sfera metamorfozei perene aparține fiecărui început, când cuvântul încă nu s-a desprins de lucru și nici mintea de materie; sfera înlocuirii este lumea unității binare, în primul rând a unității binare ca semn, ca o înlocuire permanentă; sfera unicului este lumea care se ferește mereu de ghearele limbajului, de apariția irepetabilului; sfera lui Zeus este cea a poveștilor grecești, din care încă mai facem parte.

În versiunea lui Eratostene, fuga îndelungată a lui Nemesis s-a sfârșit în mare, aproape de Rhamnus, în Attica, atunci când Zeus lebăda s-a așezat pe gâsca sălbatică. Singura dată când Nemesis a jucat un rol pasiv. Din acel moment, vreme de sute, de mii de ani, va apărea ca o tânără femeie, calmă, gravă, care cutreieră pământul, călcând de cele mai multe ori peste cadavre. Acea scenă îndepărtată cu două păsări în sălbăticia mării, neobservată de nimeni, este singurul episod din viața ei despre care știm. A fost și cea mai mare ispravă din domnia lui Zeus: forțarea limitelor necesității pentru a crea frumusețe.

Când locuitorii din Rhamnus au hotărât să-i închine un sanctuar lui Nemesis, l-au angajat pe Fidias să cioplească o sculptură uriașă a zeiței. Unii susțin că statuia lui Nemesis din Rhamnus era de fapt o Afrodita sculptată de Agoracritus, învățăcelul și iubitul lui Fidias. Alții spun că Fidias a lăsat ca sculptura să treacă drept opera iubitului său. Oricum, statuia va deveni faimoasă de-a lungul secolelor. Varro a preferat-o în fața celorlalte. S-a descoperit doar un

fragment din capul ei; restul trebuie să-l reconstituim după descrieri și monede. Astfel, la baza statuii era Leda care o ducea pe Elena, care se arăta șovăitoare, la mama ei adevărată, Nemesis. Dar care era relația dintre mamă și fiică? Despre Elena știm multe, spre deosebire de figura divină a lui Nemesis, cele câteva detalii despre ea fiind în mare parte enigmatice. Această zeiță a insultei care se întoarce împotriva autorului ei trebuie să fi fost foarte frumoasă dacă oamenii o confundau cu Afrodita. Mare dușmană a hybrisului, a dat naștere unei fiice al cărei corp a fost o insultă și, din acest motiv, a provocat cea mai spectaculoasă manifestare a hybrisului din întreaga istorie a grecilor: Războiul Troian.

Într-o mână, Nemesis ținea un echer sau două frâie sau o ramură de măr. Lângă ea stătea roata destinului, putând deveni roata carului ei tras de grifoni. Nemesis ținea în mână și urna destinului. „Regină a motivelor și arbitru al tuturor lucrurilor”²¹⁹, a avut mereu puterea de a-i prinde pe oameni în „plasa necesității pe care nu o slăbea niciodată” (*necessitatis insolubili retinaculo vinciens*).²²⁰ Adesea își ducea mâna la umăr, semn că vrea să-și aranjeze tunica. Și tot adesea lăsa capul jos, cu ochii în pământ, semn că era pierdută în gânduri. Unii antici spuneau că, de fapt, nu făcea decât să scuipe în tunică pentru a îndepărta ghinionul. Fidias (sau Agoracritus) i-a cioplit o coroană frumoasă împodobită cu cerbi și cu silueta lui Nike, zeița victoriei. Ținea în mână un pocal ornamentat, cu siluete de negri. La vederea statuii, Pausanias nu a știut ce să creadă despre acest pocal. Nu s-a lăsat convins de explicații, cum că ar fi fost vorba de un grup de etiopieni, fiindcă tatăl lui Nemesis era Oceanus, iar etiopienii trăiau lângă Oceanus. Printr-o digresiune bine argumentată despre etiopieni, Pausanias demonstrează că o astfel de supoziție este neîntemeiată. Dar nu a îndrăznit să sugereze o alternativă și a trecut mai departe. Altor autori clasici le-a venit la fel de greu să explice toate accesoriile statuii. Echerul simboliza măsura, legea cosmică ce pedepsește orice exces. Dar care era rostul ramurii de măr afrodisiene? Și al cerbilor falnici de pe coroană? Și al acelui gest repetat, ridicarea mâinii la umăr, unde avea o cataramă sub forma unui grifon, animalul ei preferat? Ca să se acopere mai bine sau să desprindă catarama?

Nemesis venise din Asia Mică. Înainte să ajungă în Rhamnus, a fost venerată în Smirna. Deasupra statuiilor ei au fost atârinate cele trei charite aurite, opera lui Bupalus. În Smirna, aflăm că Nemesis nu era o figură oarecare. Aici erauenerate două Nemesis, identice. Odată, Alexandru cel Mare a pornit la vânătoare pe muntele Pagus. La întoarcere, s-a oprit ca să se odihnească sub un platan mare, lângă sanctuarul celor două Nemesis. Și două femei identice i-au apărut în vis. Se priveau reciproc și fiecare ținea o mână pe catarama de la tunică, una mâna stângă, cealaltă mâna dreaptă, ca într-o oglindă. I-au spus să întemeieze o nouă Smirna dincolo de Meles,

râul „cu cea mai bună apă, ce izvora dintr-o peșteră unde se spunea că Homer și-ar fi compus epopeile“. ²²¹ Alexandru le-a ascultat.

Dar de ce să apară Nemesis, acest paznic al legii cosmice, care este intrinsec indivizibilă, ca două femei identice? Poate că aici am găsit drumul înapoi spre locul din care fantoma și-a început lunga călătorie. Elena s-a născut cu gemenii dioscouri. Ea a fost unica; ea a concentrat într-un singur corp toată frumusețea care, în mod normal, ar fi fost împărțită în mod egal celor care se supuneau *némein*, pe care mulți dintre antici, chiar și atunci, o legau de Nemesis. Dar chiar din clipa în care a ieșit din ou, Elena a fost urmărită de duplicare, care este stăpâna fantomei. Aici nu este vorba numai despre frații ei gemeni; și mama ei a avut o dublură. Când Leda, mama ei, a dus-o la cealaltă mamă, mama ei adevărată, Elena și-a dat seama că și Nemesis avea o dublură. Nu doar frumusețea în sine, ci și destinul de a fi dublu, sfera fantomei, toate aceste lucruri pot fi puse pe seama acelei mame asiatice, cu gestul ei misterios, femeia pe care Zeus a ales-o să-i nască singura fiică ce avea să trăiască printre oameni.

Herodot, op. cit., vol. II, p. 157 (n.tr.)

Hesiod, *Nașterea zeilor (Teogonia). Munci și zile. Scutul lui Heracles*, traducere de Dumitru T. Burtea, Editura Univers, București, 1973, p. 27 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 53 (n.tr.)

Ibid., p. 45 (n.tr.)

Ion Acsan (ed.), *Prometeu, erou al literaturii universale. Prometeu încătușat*, traducere de I. Costa, Editura Albatros, București, 1977, p. 47 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 142 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 156 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 772 (n.tr.)

Ibid., p. 523 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. V, *Republica*, traducere de Andrei Cornea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 438 (n.tr.)

Sofocle, *Teatru. Trahinienele*, traducere de George Fotino, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969, p. 100 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 566 (n.tr.)

Sofocle, op cit., p. 86 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 654 (n.tr.)

Ibid. (n.tr.)

Ibid., p. 284 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 403 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 405 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 70 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. V, *Republica*, p. 288 (n.tr.)

Platon, *Legile*, traducere de E. Bezdechi, Editura IRI, București, 1995, p. 373 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 59 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 382 (n.tr.)

Ibid., p. 369 (n.tr.)

Homer, *Odissea*, p. 465 (n.tr.)

Ibid., p. 466 (n.tr.)

Ibid., p. 467 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. II, p. 179 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 265 (n.tr.)

Aristofan, *Trei comedii, Lysistrata*, traducere de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2017, p. 26 (n.tr.)

V

V

Herophile, Demophile, Sabbe: acestea sunt numele sibilelor care au ajuns până la noi. Din Palestina până în Troad au lăsat câteva vestigii și, uneori, câteva poezii. Într-una din zile, adunându-se din toate colțurile Mării Mediterane, au urcat la Delphi, „unde ajungea cu greu chiar și un bărbat puternic”.²²² Herophile a prezis venirea Elenei, „cum va crește ea în Sparta și va duce la decăderea Asiei și a Europei”.²²³ În poeziile ei își spune câteodată Artemis și susține că ar fi sora lui Apollo sau fiica lui. Oricum, exista o legătură între ea și Apollo Smintheus, Apollo Șobolanul, vestitorul ciumei. Mormântul Herophilei încă se mai poate vedea în Troad, printre copacii pădurii dedicate lui Apollo Smintheus. Iată epitaful: „Zac aproape de nimfe și de Hermes. / Nu mi-am pierdut suveranitatea.”²²⁴

În ultimele zile ale oracolului din Delphi, Pythia a fost aleasă precum orice preoteasă: condiția era să fie trecută de 50 de ani. Dar ea fusese aleasă de mică dintre toate fecioarele din Delphi și purtase o tunică simplă, fără tiv de aur. Într-o zi, Echecrates din Tessalia a văzut-o cum profetește și, copleșit de pasiune, a răpit-o și a violat-o. După această întâmplare, cei din Delphi au introdus limita de vârstă pentru profetesă, deși aceasta a continuat să se îmbrace ca o fetiță. Situația însă fusese diferită în vremuri mai îndepărtate. Atunci

sibilele veneau de departe și își strigau profețiile de pe o stâncă, ulterior mutată între Bouleuterion și Porticul atenienilor.

Într-o stare de transă divină, sibilele vorbeau în versuri impecabile. De fapt, de-abia acum oamenii înțelegeau ce înseamnă exprimarea perfectă, întrucât hexametru a fost darul lui Apollo pentru Phemonoe, fiica lui, nimfa de pe munte, prima sa Pythia. Zeul știa că puterea vine din transă, din șarpele încolăcit din jurul izvorului. Acest lucru însă nu era suficient pentru Apollo: trebuia ca femeile lui, fiicele prezicătoare, să dezvăluie nu doar enigmele viitorului, ci și versurile în sine. Astfel, poezia și-a făcut apariția ca o formă ce structura acele cuvinte ambigue pe care oamenii voiau să le audă ca să-i ajute să ia decizii în privința vieții lor, cuvinte al căror înțeles îl apreciau, de cele mai multe ori, când era prea târziu. Iar Apollo nu avea nevoie de șamani șleampeți, ci de fecioare din grotele Parnasului, tinere încă apropiate de nimfe și care vorbeau în versuri meșteșugite.

De multe ori, contemporanii noștri și-au imaginat mecanismul oracolului ca pe un fel de colaborare între o echipă a doamnei Sosostriș și preoții parnasieni, distanți, care șlefuiau metrica vaietelor Pythiei (și, desigur, le schimbau sensul ca să corespundă viziunilor lor întunecate). Sibilele însă, primele femei care au profețit la Delphi, nu aveau nevoie de autori. Ideea – aparent foarte clară contemporanilor noștri – că transa și exprimarea impecabilă sunt incompatibile – le era, probabil, străină. În istoria inaccesibilă a oracolului din Delphi, Orfeu și Musaeus intră aproape ca niște parveniți, cel puțin când îi comparăm cu sibilele: „Se spune că Orfeu se fălea atât de mult cu misterele lui și era atât de îngâmfat, încât și el, și Musaeus, care îl imita în toate, au refuzat să se supună testului și să participe la orice concurs muzical”.²²⁵ Acest lucru se întâmpla când erau în Delphi. Dar poate că Orfeu și Musaeus nu evitau concursul din aroganță și nici de teamă că vor pierde, ci fiindcă acolo, în văzul tuturor, ca și astăzi, era stânca pe care Phemonoe a declamat primii hexametri.

Apollo și Dionysus sunt falși prieteni, precum și falși dușmani. Dincolo de așa-zisele lor conflicte, confruntări, ciocniri, există ceva care îi unește pentru totdeauna, îi deosebește pentru totdeauna de celelalte divinități: transa. Atât Apollo, cât și Dionysus știu că transa este cea mai înaltă formă de cunoaștere, puterea supremă. Și aceasta este cunoașterea, aceasta este puterea pe care o caută. Și Zeus este, desigur, familiarizat cu arta transei – de fapt, el nu trebuie decât să asculte foșnetul stejarilor din Dodona pentru a se cufunda în ea. Zeus însă este totul, motiv pentru care nu cedează locul nimănui. Prin contrast, Apollo și Dionysus fac din transă o armă de temut și nu permit altora să se joace cu ea. Pentru Dionysus, transa este o realitate imediată, de necontestat; îl însoțește în toate peregrinările

lui, fie în casele din oraș, fie pe munții colțuroși. Dacă cineva refuză să o recunoască, Dionysus este gata să-și folosească arma ca pe o fiară înspăimântătoare. Și atunci, pretidele, surorile țesătoare care nu au vrut să asculte chemarea zeului, rățăcesc cutreierând munții în lung și-n lat. Curând încep să ucidă oameni, uneori călători nevinovați. Așa îi pedepsește Dionysus pe cei care nu îi acceptă transa, care este ca un izvor peren ce țâșnește din corpul lui sau lichidul întunecat pe care l-a arătat oamenilor.

Pentru Apollo, transa este o cucerire. Și, ca orice cucerire, trebuie apărată de o mână autoritară. Ca orice cucerire, tinde să anihileze orice putere care a fost înaintea ei. Dar transa care l-a atras pe Apollo s-a deosebit mult de cea care a fost mereu teritoriul lui Dionysus. Apollo vrea ca transa lui să fie scoasă în evidență; vrea să pună pecetea formei pe valul de entuziasm chiar în clipa în care apare. Tot Apollo a impus și logica: ca o etapă obligatorie în fluxul minții. Confruntat cu inteligența fulgerătoare, dezordonată, nestăpânită, absconsă, a lui Hermes, Apollo a tras o linie despărțitoare: într-o parte Hermes putea controla profeția prin aruncarea zarurilor, le putea avea pe thriai, fecioarele cu trup de albine, chiar dacă fratele lui mai mare le iubise cândva, dar pe oracolul invincibil, al cuvântului, Apollo îl păstra pentru sine.

În adâncurile de piatră, marmură și metal de la Delphi, vizitatorul s-ar gândi la alte fantome, la primele temple închinat lui Apollo, acum dispărute. Primul, o colibă din ramuri de laur, rupte din copacii de pe valea Tempe; al doilea, făcut din ceară și pene; al treilea, turnat în bronz de Hefaistos și Athena. Pindar încă se mai minuna: „O, muzelor, cu ce forme au împodobit acest templu mâinile destoinice ale lui Hefaistos și ale Athenei?”²²⁶ Nu vom ști niciodată, Pindar însă credea că își aduce aminte fragmente dintr-o imagine: „Zidurile din bronz, ca și coloanele; frontonul auriu ce proslăvea șase vrăjitoare”.²²⁷ Aceste cuvinte sunau deja obscur pentru Pausanias. Cel mai probabil, presupunea el, vrăjitoarele erau „o copie a sirenelor lui Homer”.²²⁸ Dar ele dețineau secretul unei lungi povești, povestea originilor transei.

Iynx era o tânără vrăjitoare căreia îi plăcea să prepare elixire ale dragostei. Nu pentru ea, ci fiindcă voia ca toată lumea să iubească. Odată i-a oferit o poțiune lui Zeus. Zeul a băut-o și prima tânără pe care a văzut-o a fost Io, care se plimba în jurul sanctuarului Herei, din Argos. Zeus s-a trezit că o iubește pe Io. Astfel a început istoria pe pământ, o istorie a fugii, a persecuției și a metamorfozei. Prima victimă a fost chiar vrăjitoarea. Drept răzbunare, Hera a prefăcut-o într-o pasăre cunoscută sub numele de capîntortură, datorită modului în care își răsucea capul. Când Iason a ajuns în Colchis, a știut că, dacă voia să pună mâna pe Lâna de Aur, trebuia să o cucerească pe tânăra vrăjitoare Medeea. Afrodita a privit în jos din

cer și a hotărât să-l ajute. Vrăjitoarele pot fi învinse doar printr-o vrăjitorie mai eficientă. Așa că Afrodita a luat capîntortura, „pasărea multicoloră, nebună“,²²⁹ și a legat-o strâns de o roată cu patru spițe. Fiecare răsucire a păsării pune roata în mișcare. Acel mic obiect, o jucărie de fapt, devine mecanismul, artificul transei. Mecanismul impune minții o mișcare circulară obsesivă, o mișcare ce o scoate din inerție și o conectează la roata divină, care se învâрте neîncetat, precum sferile. Până și gândurile zeilor sunt prinse de această roată.

Iason a învățat să folosească darul Afroditei. Medeea și-a pierdut imediat respectul față de părinții ei. Mentea tinerei era obsedată de dorința de a ajunge într-o țară îndepărtată pe nume Grecia, pe care o confunda cu prezența lui Iason. Astfel, recurgând la vrăjile ei, la ierburi și la pomezi, Medeea l-a salvat pe Străin și și-a distrus familia. Prin urmare, nu Apollo și nici Dionysus, stăpânii de drept ai transei, au inventat *îynx*, acest obiect ciudat care este singurul artefact vizibil al transei. Afrodita, zeița „celor mai iuți săgeți“²³⁰, a încercat-o prima, fiindcă transa erotică este punctul de plecare al oricărei transe. Ceea ce la Delphi este o enigmă, pentru Afrodita este o jucărie. Adoratorii lui Apollo de la templul din Delphi vedeau roți mici atârinate de tavan, roți mici de care erau prinse păsări. Se spunea că dinspre acele roți se auzea o voce, o chemare căreia cu greu i te puteai împotrivi. Erau vrăjitoarele de care vorbea Pindar, care legau mintea omului de mișcarea circulară a cerului.

Copilul Apollo stă în brațele mamei sale, Leto, și trimite o săgeată spre un șarpe uriaș, încolăcit în jurul povârnișurilor pestrițe din Delphi. Tânărul Apollo, cu părul blond, cârlionțat, care îi cade pe umeri, fugărește o tânără. Când dă să o prindă, tânăra se preface într-un laur. Fiecare dintre aceste acțiuni este umbra celeilalte. Dacă ne uităm cu atenție la Python, în șarpe o vedem pe delicata Daphne. Privind la frunzele de laur, vedem solzii lui Python.

Când credem că am deslușit un mit, acesta se deschide ca un evantai cu o mie de segmente. Aici varianta este originea. Tot ce se întâmplă, se întâmplă așa sau așa sau în alt mod. Și în fiecare dintre aceste povești divergente se reflectă toate celelalte, toate ne ating precum faldurile aceleiași haine. Dacă, dintr-un capriciu al tradiției, la noi a ajuns doar o singură versiune a unui eveniment mitic, aceasta este ca un corp fără umbră, de aceea trebuie să ne străduim să schițăm acea umbră invizibilă în mintea noastră. Apollo ucide monstrul, este primul ucigaș de monștri. Dar cine este acest monstru? Este pielea lui Python, care se camuflează printre tufe și pietre, este pielea fină a lui Daphne, care deja se preface în lauri și marmură.

Apollo nu reușește să posede Nimfa, poate că nici nu vrea. În Nimfă el caută coroana de lauri rămasă în mâna lui în timp ce trupul ei se

dizolvă: Apollo vrea reprezentare. Nici o nimfă nu-l putea respinge pe Dionysus sau să scape de el, fiindcă Nimfa face parte din el. Există o singură excepție, Aura, care are o dublură în Nikaia. Dar violul Aurei îl va familiariza pe Iacchus cu misterele eleusine. Prin urmare, nu poate fi decât unică în dualitatea sa inițială.

Nimfa înseamnă control, iar o *nymphólēptos* este persoana care începe să delireze în clipa în care este prinsă de nimfe. Apollo nu deține nimfele, nu deține controlul, dar le educă, le guvernează. Muzele erau niște fecioare tinere sălbatice din Helicon. Apollo a fost cel care le-a făcut să se mute pe muntele de pe partea cealaltă, Parnas; el le-a învățat cum să se folosească de darurile care au făcut muze din ceata de fecioare sălbatice și prin urmare femeile care puneau stăpânire pe mintea omului, fiecare impunând legile unei arte.

Plutarh, preotul lui Apollo, susținea că Dionysus era la fel de important în Delphi ca și Apollo. În lunile geroase ale iernii, lunile când morții se trezesc, iar torțele colindă povârnișurile Parnasului, Dionysus este stăpânul la Delphi. Dar Apollo se întoarce din căutările lui nordice printre hiperboreeni și în celelalte nouă luni ale anului el face legea acolo. Nici o victorie nu este totală, nici măcar îndeajuns ca să dureze tot anul. Nici Apollo și nici Dionysus nu pot domni la nesfârșit, nu se pot despărți și nici nu pot fi acolo tot timpul. Când Apollo reapare și îl strânge de braț pe Dionysus, auzim ultimele note ale ditirambilor și imediat după aceea primul dintre imnuri. Singura continuitate este sunetul.

În *ádyton*-ul Pythiei, Apollo are o statuie aurită, iar Dionysus numai baza mormântului. Dar totul pare să se completeze. Ca puteri conexe și alternative, Apollo și Dionysus nu vor cu nici un preț să lase ca trecutul să apară în acest loc. Puțini își amintesc faptul că, sub capacul din bronz al tripodului pe care șade acum Pythia, cândva au fost fierte mâinile și picioarele lui Dionysus Zagreus. Sau că Dionysus, cum susțin unii, a fost primul care a profetizat de pe tripod. Sau că un șarpe s-a încolăcit la picioarele acelui tripod. Toate acestea ar fi înlesnit confundarea poveștilor despre Dionysus cu cele despre Dușman; Python, un șarpe, și astfel apropiat de Dionysus, zeul zămislit de Zeus sub forma unui șarpe și însoțit de fecioare care purtau șerpi în jurul frunții ca pe niște bentițe; Python, precursorul lui Apollo ca profet; Python, el însuși (sau ea însăși) înmormântat în *ádyton*, sub *omphalós*. Dacă lumea și-ar fi amintit toate acestea, Dionysus, care domnea în locul lui Apollo iarna, ar fi fost demascată în rolul lui ocult, de Dușman, o emanație a lui Python, a puterii pe care Apollo a ucis-o și a lăsat-o să putrezească la soare.

În perioada sa de glorie, ca și în cea de decădere, Delphi a fost opusul a ceea ce filoelenii din secolul trecut și-au imaginat ca fiind spiritul clasic. A fost o piață, un depozit de trofee, un cimitir. Princi-

piul său călăuzitor cerea acumulare. Scuturi și figuri de galion, darurile oștenilor victorioși. Lire, tripoduri, care de luptă, mese din bronz, castroane, farfurioare, cazane, boluri de vin, scuipători – aceasta era scena care te întâmpina în megaronul templului lui Apollo. Trecând prin camera Pythiei, această sală era ticsită de obiecte sprijinite de pereți și de coloane sau atârinate de tavan.

Fiecare dintre aceste obiecte reprezenta un eveniment, rezuma o viață, uneori mai multe vieți și mai multe morți. Sus, mișcându-se aproape imperceptibil la un curent de aer care se strecura de afară, atârnavă roți de care de luptă, ușoare. Iar eșarfele și centurile sportivilor se legănavă dintr-o parte într-alta ca niște evantaie din borangic.

La intrarea în templul lui Apollo din Delphi, uluit de grămezile de obiecte metalice care stăteau rezemate de pereți și luceau în umbră, deslușeai uneori, în plan îndepărtat, bustul unei femei (mulți ani a fost bustul unei femei tinere) care părea să răsară din podea: purta tunica simplă a fetelor din partea locului; era Pythia. Așezată pe tripod, ca pe un scaun de bar, îi urmărea pe nou-sosiți pe măsură ce pătrundeau în megaron. Camera Pythiei, aditonul, era mai mică decât sala principală a templului și mai joasă cu aproape jumătate de metru. Lângă ea era un fel de cabină cu o bancă pe care se așezau cei care voiau să consulte oracolul, fără să o poată vedea pe Pythia, care profetea în mijlocul obiectelor ei sacre: tripodul înalt, fixat de podea, deasupra unei crăpături în pământ, piatra ombilicală înfășurată în corzile unei plase duble, baza mormântului lui Dionysus, o statuie aurită a lui Apollo, un laur care primea puțină lumină de sus, o dâră de apă ce curgea în spatele ei.

Există un obiect ce reprezintă unul dintre momentele de grație ale civilizației, față de care toate celelalte pe care le cunoaștem sunt doar niște derivate palide: cazanul din bronz. În China dinastiei Shang a devenit obiectul de cult în jurul căruia gravitau viețile oamenilor. Chiar și în ziua de azi putem reconstitui acea lume doar prin vechile cazane din bronz. În acele vremuri, vasului sacru i s-au dat mai multe forme canonice (câte, nu se știe exact), care aveau să supraviețuiască mai bine de 2 000 de ani, materialele schimbându-se, cazanele devenind mai fragile și mai laice. În Grecia dorică, cazanul era realizat într-o singură formă dominantă: tripodul. În epoca geometrică, obsedați de formă, grecii se pare că s-au concentrat pe aceste obiecte, care erau preponderent sacre. Obiectul care are o funcție umilă, dar indispensabilă – de gătit – este scutit de ea și se folosește exclusiv pentru a aduce ofrande zeilor. *Iaròn Diós*, „închinat lui Zeus”²³¹, citim pe marginea unui cazan cu trei picioare din Muzeul Olimpia. Atât în China, cât și în Grecia întâlnim cazane din bronz împodobite cu figuri de animale: în China, cel mai obișnuit este *tao-t'ieh*, un monstru alcătuit din alte animale și

ideograme, de la bufniță la greier, de la leopard la șarpe; în Grecia, cel mai comun este grifonul, cu ciocul deschis și cu limba scoasă, dar sunt și cazane din bronz împodobite cu lei și tauri.

Alegerea acestor forme canonice, stabilite încă de pe vremea dinastiei Shang, își va pune amprenta pe întreaga civilizație chineză, până în zilele noastre. Va sosi și momentul în care bronzul, cu patina lui verde, se va pierde, îngropat în loess sau în colecțiile muzeelor. Dar designul chinezesc va fi o continuitate genetică a canonului acestor bronzuri. Stiluri decorative și caracteristici arhitecturale se vor reîntoarce, unele mai direct, altele mai puțin, la acel început. Și în Grecia tripodul are măreția unui început important, dar apoi dispare pentru totdeauna, fiind înlocuit de o altă formă: figura umană. Din acel moment, atât în Delphi, cât și în Olimpia, găsim tot mai puține tripoduri din bronz închinat zeilor; uneori tripodurile îi prezentau pe învingătorii unui război sau ai unei întreceri, care voiau să dedice victoria zeilor. Exact opusul a ceea ce se întâmplă azi: în locul unei statuete caraghioase primite ca premiu, răsplata învingătorului din vechea Grece era permisiunea de a-și înălța o statuie, uneori imensă, și a o dedica unui zeu. Figuri umane apăreau pe coloane înalte, figuri cu nume și dedicații. Și totuși aceste figuri, în totală contradicție cu anonimitatea tripodului, au moștenit o vreme calitatea lui sacră. Ceea ce a dispărut complet a fost mâncarea sau băutura care fierbea în cazan pentru un zeu sau altul. Acea energie a migrat în faldurile unei tunici din marmură, în hamul unui cal, în aripile unui Sfinx. Ofranda nu mai era ceva care putea fi mâncat: acum, pentru prima dată, doar priveai.

Primele ființe umane pe care olimpienii le-au văzut din eter au fost nimfele munților. Aceste femei extrem de longevive, dar, în ultimă instanță, muritoare, apăreau și dispăreau în păduri și printre tufe, adesea în urmărirea animalelor sălbatice. Ele au reprezentat primul foc al dorinței în olimpieni și aproape inițierea lor în creaturile de pe pământ. Apollo nu a fost mereu fericit în iubirile lui, față de bărbați sau de femei. La un moment dat intervenea ceva – un delir fatal, ca în cazul lui Hyacinthus și al lui Coronis. Dar cel puțin în cazul lui Cyrene totul părea că merge bine.

A urmărit-o pe Cyrene multă vreme, din ceruri, în timp ce aceasta vâna pe muntele Pelion. Era impresionat de disprețul pe care tânăra îl manifesta față de tot ce însemna îndeletnicire femeiască. Războiul de țesut nu era pentru ea. Cyrene vâna zi și noapte cele mai sălbatice fiare. Asta îi amintea lui Apollo de sora lui, Artemis. Dar ceea ce îi amintea cel mai mult de sora lui era că lui Cyrene „îi plăcea să fie virgină și să-și păstreze patul nepătat”.^{232, 233} Făcând-o pe inocentul, Apollo l-a vizitat pe Chiron, tatăl lui Cyrene, și l-a întrebat cine este această tânără care se luptă cu un leu. Falsa lui naivitate l-a făcut pe Chiron să zâmbească. Între timp, Cyrene îl

dovedise din nou pe leu. Ca să o facă să renunțe la virginitate fără regrete, Apollo a ales una dintre formele lui cele mai tainice: lupul. Era forma care avea să le ofere amândurora cea mai mare plăcere. Au urmat obișnuitele onoruri nuptiale: Apollo a dus-o pe Cyrene în Libia, într-un car aurit, iar Afrodita i-a condus la un palat aurit înconjurat de o grădină luxuriantă. Dar, în privința sexului, nimic din ce a urmat nu s-a ridicat la înălțimea primei lor împreunări. Apollo i-a dat lui Cyrene o parte din Africa, unde să-și vâneze animalele sălbatice, și a adus alte nimfe care să o slujească. Apoi s-a născut copilul lor, Aristaeus. La fel ca alt copil al lui Apollo, Asclepius, și acesta avea darul tămăduirii. Muzele l-au crescut cu profeții și miere de albine.

Puterea abstracțiunii începe ca o respingere a acelui enciclopédism epic, unde fiecare element, fie un comentariu despre puterea zeilor, fie o instrucțiune privind repararea osiei unei căruțe are aceeași importanță, același impact asupra aspectului narațiunii. Anaximandru și Heraclit au urmărit opusul: fraze ce subsumau cicluri întregi ale realității și aproape le eclipsau, orbindu-l pe cititor cu strălucirea lor. Logosul, când apare, anihilează particularul, acumularea reziduurilor caracteristice oricărei experiențe, obligația de a repeta fiecare detaliu. Asemenea cifrului, ca săgeata lui Abaris, logosul introduce în cel mai simplu atom al timpului ceea ce rapsodiile înșiraseră și repetaseră iar și iar, noapte de noapte.

Emoția produsă a fost fără precedent. Oamenii auzeau povești despre Orient, povești mai oculte decât ale lor. Dar nu mai era vorba de povești în sine. În comparație cu ceea ce se întâmplase în urmă, acestea erau propoziții simple care aplicau pe întâmplări „pecetea «a ceea ce este»”. Iar pecetea va dăinui, închisă în ea însăși, mândră, imobilă, precum epsilonul gravat pe templul din Delphi. Acolo, pentru prima dată, preoții și-au dat seama că dictonul cunoașterea este putere decurge nu numai din poveștile secrete ale zeilor, ci și din silogismul ipotetic.

În zorii fiecărei zile, Ion mătura zona din fața templului lui Apollo din Delphi. Culegea tot ce rămânea de la sacrificii, privea cum șoimii dau ocol Parnasului și îi amenința cu arcul înainte ca aceștia să apuce să bată cu ciocurile în acoperișurile aurite. Întindea cu grijă ghirlande proaspete din frunze de măslini și turna găleți de apă rece pe podeaua templului. Era o corvoadă care îi plăcea, o muncă umilă, dar plină de solemnitate. Totul trebuia să sclipească de curățenie când apăreau pe cărarea șerpuitoare ce ducea la sanctuar grupurile de vizitatori și cei care voiau să consulte oracolul. Acest templu al profeției cocoțat pe stânci era tot ce văzuse Ion în viața lui. Ion își imagina că va trăi doar aici, ca într-un orfelinat etern. Până la urmă a supraviețuit doar fiindcă într-una din zile, tot în zori, Pythia a găsit un coș în grădinile templului și, cu o bunăvoință neașteptată, l-a luat

de jos. Cu o bunăvoință la fel de neașteptată, zeul l-a lăsat pe băiat să crească, jucându-se printre altare. Apoi Ion a fost numit paznicul comorilor lui Apollo. Nu știa nimic despre părinții lui, nu era nici măcar sclav, era un nimeni și copilul nimănui; dar îl considera pe Apollo tatăl lui, iar pe Pythia, mama lui. Lor le datora viața, așa simțea el. Altceva nu conta, nici măcar nu exista pentru el. Tânăr, pur, devotat, vesel, Ion îi întâmpina pe vizitatori, îi plimba prin templu și le explica în ce constau ceremonialurile. Dar cel mai bine se simțea în această oră liniștită din zori, când mătura și curăța și în tot acest timp se uita de jur-împrejur.

În Delphi nu puteai fi singur niciodată: sute de figuri sculptate și pictate te întâmpinau peste tot. Acum Ion le știa pe fiecare și putea povesti toate aventurile lor. Heracles, uriașii, Athena, bastonul înflorit, gorgonele... Se gândea la luptele și la fuga lor, la monștrii aceia, la armele acelea, la îmbrățișările acelea, la capcanele acelea. Se gândea la zei și nu vorbea cu nimeni. Vizitatorii îi povesteau despre cele mai groaznice lucruri care se întâmplau în lumea de afară, lumea pe care Ion nu o văzuse niciodată. Și, în timp ce asculta, abia schițând un zâmbet, se gândea că nu era prima dată când auzea așa ceva. Fiindcă poveștile pe care i le spuneau vizitatorii erau toate repetări ale poveștilor tăcute sculptate și pictate în jurul lui, repetări plictisitoare când erau comparate cu frontoanele templului inundate de primele raze de lumină ale zilei. Și poate chiar mai puțin nocive. O lebădă se apropia legănat de altar, căutând, precum șoimii, resturile rămase de la sacrificii. Vesel ca întotdeauna, Ion a gonit-o, spunându-i să zboare la Delos. Tot ce era în Delphi trebuia să fie înmiresmat, să nu aibă nimic din mirosul greu pe care omul îl aducea cu el, nu trebuia să rămână nici măcar o urmă de pas, templul trebuia să fie neatins, ca Parnasul în zori.

Apoi alte gânduri l-au încercat: zeii erau exemplul și modelul fiecărui rău și nu era corect să-i învinuiești pe oameni că făceau ceea ce zeii făcuseră înaintea lor. Jocul lui mental preferat era să încerce să-și amintească, cât mai multe posibil, violurile atribuite lui Zeus și Poseidon. Dar întotdeauna îi scăpa unul dintre ele. Moment în care Ion chicotea în sinea lui. Nu-și dădea seama că el însuși era parte din acele povești, nu-și dădea seama că era rezultatul unuia dintre acele violuri, comis de Apollo, zeul pe care Ion îl considera tatăl său adevărat. Cum și era.

Lănțișorul lui Erichthonius, cea mai prețioasă bijuterie a casei stăpânitoare din Atena, a trecut de la o generație la alta. Când Erechtheus i l-a dat Creusei, fata l-a purtat la încheietura mâinii, ca pe o brățară. Pe încheieturile ei albe, într-una din zile, în timp ce culegea brândușe de una singură, pierdută în gânduri pe povârnișurile dinspre nord ale Acropolei, Creusa a simțit strânsoarea de fier a lui Apollo. Și din zeu a văzut doar ceva ca un

fulger țâșnind din părul lui. Fulgerul a înfiorat florile pe care le ținea în faldul tunicii. Creusa a țipat „Vai, mamă!”, iar țipătul acela a fost singurul pe care l-a scos în timp ce Apollo o târa în peștera lui Pan, aflată la câțiva pași mai sus. Zeul nu slăbea strânsoarea. Creusa simțea cum lăntșorul îi intra în carne. Apollo a întins-o pe pământ, în întuneric și i-a desfăcut brațele. A fost cel mai rapid și mai violent dintre toate violurile lui. Fără vreun cuvânt, fără vreun geamăt.

După plecarea lui Apollo, Creusa a rămas nemișcată în întuneric, hotărâtă să se răzbune pe zeu. S-a jurat să nu spună nimănui. După mai multe luni a născut în aceeași peșteră, exact în locul în care zeul o ținuse cu brațele desfăcute. Apoi l-a învelit pe micuțul Ion în scutece și l-a pus într-un coș rotund pe o bucată de pânză brodată de ea când era mică: cu capul Medusei, cu trăsăturile imprecise, stângace. Plânsetele pruncului în timp ce șoimii și animalele sălbatice se adunau ca să-l devoreze au fost singura voce care a ajuns la zeul impasibil, plin de ură, care zdrăngănea din liră; a fost singurul ultragiu pe care Creusa putea să-l comită pentru a reda indignarea „nunții ei amare”.²³⁴

Apollo cel Oblic a încurcat firele care reprezentau viața Creusei și viața lui Ion. A aranjat astfel lucrurile încât mama și fiul să se recunoască de-abia după ce mama a încercat să-și ucidă fiul, iar fiul a încercat să-și ucidă mama. Ca să-l ucidă pe Ion, Creusa a folosit picătura letală din sângele Medusei ascunsă în brățara ei. Dar picătura a căzut pe pământ și numai un porumbel lacom i-a căzut victimă. Ca să o ucidă pe Creusa, Ion a vrut să încalce legea sacră care îi proteja pe credincioșii aflați în templu. Devoțiunea însă l-a făcut să șovăie. Legată de altarul lui Apollo, Creusa își aștepta sfârșitul care se afla în mâinile fiului ei, despre care credea că este un paznic fără nume al templului. Apoi a intrat Pythia. Cu un coș în mână. L-a deschis și dintre scutece și împletitura de nuiiele, încă neatinse de mucegai, a scos o bucată de pânză brodată stângaci, în mijlocul căreia apărea capul Medusei, împodobit cu șerpi, ca pe efigie.

În clipa aceea mama și-a recunoscut fiul. Acum Ion putea deveni regele Atenei. Fiindcă el, ca și Erichthonius, stătuse alături de capul Medusei. Și el fusese înfășat în efigie. Desigur, aceasta nu era, ca în cazul lui Erichthonius, efigia pe care Athena o încălzise la pieptul ei, ci o bucată de pânză obișnuită, brodată de o fetiță. Dar se potrivea cu felul în care era lumea. Un blazon unic, o imagine insuportabilă, s-a multiplicat treptat într-o mie de copii, sculptate pe frontoanele templelor sau brodate pe șaluri. Și, pe măsură ce copiile se multiplicau, puterea inițială s-a diluat. Chiar și darurile zeilor se supuneau trecerii timpului, pierzând din strălucire: Creusa a irosit picătura letală din brățară, iar de cealaltă picătură, picătura tămăduitoare care conținea „substanțele nutritive ale vieții”²³⁵, a

uitat. Nimeni nu s-a deranjat să o folosească. Pe Ion și pe Creusa îi preocupau alte lucruri: se gândeau la cele divine, la cum veneau ele prea târziu, „dar, până la urmă, nu și fără putere [télos]“.²³⁶

Șoimii care zburau deasupra templului din Delphi lăsau să cadă țestoase pe stânci ca să le spargă carapacea. Cresus domnea departe de Delphi, de cealaltă parte a unei mări, și se simțea, ca mulți alții, spionat din acel cuib de preoți cocoțat pe munte. În cele din urmă, s-a gândit să le pună la încercare pe Pythia și pe acele figuri ambigue din jurul ei numite „sfintele“. Drept care i-a cerut oracolului din Delphi și altor șase dintre cele mai cunoscute oracole din lume să-i spună ce va face el, Cresus, în cea de-a suta zi de la plecarea mesagerilor săi.

Mesagerii s-au întors cu răspunsurile sub sigiliu. Toate greșite. Pythia însă răspunsese în hexametri înainte chiar să audă întrebarea: „Știu câte fire are nisipul și-ntinderea mării, / Pot înțelege pe cel fără de auz și-l aud pe cel mut. / Până în piept îmi pătrunde mirosul de broască țestoasă / Când în tingire ea fierbe cu carne de miel laolaltă. / Zace sub ea întinsă aramă, și-aramă-i deasupra...“⁴⁵²³⁷ În ziua respectivă Cresus tăiașe în bucăți „o broască țestoasă și un miel, pe care apoi le-a fiert împreună într-un căzanel de aramă, acoperit cu un capac de aramă“.⁴⁶²³⁸ Și susținea că se gândise la această farsă fiindcă i se păruse cel mai greu de ghicit dintre toate. O minciună jalnică. Scena a fost un mesaj mut în care Cresus a mimat exact ce se întâmpla în sanctuar din timpuri imemorabile: așezată pe capacul unui tripod, învăluită în fum, Pythia dădea răspunsuri tuturor celor care veneau să o consulte. Dar fumul acela se înălța numai din crăpătura din podea sau și din tripod? Încă de la început, carnea de miel fusese amestecată cu cea de țestoasă sub acel capac. Mielul era cel pe care bacantele, însoțitoarele lui Dionysus, îl omorâseră puțin mai sus, pe muntele Parnas. Carnea de țestoasă fusese separată de carapacea pe care Apollo o folosisese, după cum îl învățase Hermes, ca să-și facă o liră din ea și să cânte, tot pe muntele Parnas, nimfelor sale. Apollo și Dionysus fierbeau carnea împreună în oală: acela era amestecul, mirosul pătrunzător din Delphi.

Mult mai mult decât vocea strangulată a Pythiei sau crăpătura din pământ pe care arheologii au căutat-o în zadar, sursa puterii delfice a fost cazanul din bronz, cu trei picioare, protejat cu măști de animale, unde ceva fierbea la foc mic. Ceva oferit, sacrificat. Din sacrificiu venea vocea, înțelesul. Acela era talismanul primordial, obiectul pe care dușmanii lui Apollo voiau să-l fure, să-i ia vocea. Pythia sau preoții nu contau, puterea venea dintr-un cazan din bronz protejat de grifoni, în care fierbea carne. Pythia ședea pe capac ca să demonstreze că este în transă. Oracolul a decăzut din ziua în care a pierdut nenumăratele tripoduri care fuseseră sfințite acolo. Tripoduri care nu au fost luate doar pentru metalul din care erau

făcute. Jefuitorii erau hotărâți să lipsească de toate talismanele locul care atâta vreme le făcuse cunoscută puterea.

Astfel, provocând oracolul din regatul lui îndepărtat, Cresus dorise să arate nu numai că era în stare să-l umple, așa cum făcuse, cu daruri, obiecte împodobite cu lei și cu fete care aduceau pâine, toate din aur masiv, ci și că știa de unde îi venea puterea. Cel mai probabil oracolul nu a fost impresionat, din moment ce fiecare oracol vrea să știe, dar nu să fie știut. Când Cresus l-a consultat înainte de a face pasul cel mai important din îndelungata lui domnie – războiul cu Cyrus, regele Persiei –, răspunsul Pythiei a fost perfect în ambiguitatea lui: „Vei distruge un mare imperiu“. Cresus a crezut că era vorba despre marele imperiu al lui Cyrus, când, de fapt, oracolul se referea la imperiul său. Bătrân și învins, devenit prizonierul lui Cyrus, Cresus i-a trimis oracolului din Delphi un ultim dar, lanțurile lui. Nici un rege nu a avut vreodată, și nici nu va avea, o relație atât de lungă și de intimă cu oracolul.

Când este acuzat de nerecunoștință, răspunsul oracolului din Delphi către Cresus este plin de patos și compasiune, lucru neobișnuit pentru oracol. De parcă ar fi vrut să se justifice, Apollo i-a spus acestui rege putred de bogat că a făcut tot ce i-a stat în putere ca să schimbe destinul în favoarea lui. A reușit, de exemplu, să întârzie trei ani căderea Sardisului. Una dintre puținele ocazii în care zeul a fost sincer. Cu un gest aproape umil, i-a dezvăluit lui Cresus că el controla doar ceea ce era în plus, excesul pe care i-l dădea lui în grijă. Și tocmai acest surplus i l-a dăruit lui Cresus, la fel cum Cresus i-a dăruit un alt fel de surplus – miile de animale sacrificate și tonele de aur pe care le-a trimis la Delphi.

Dar oare nu este surplusul viața însăși? Nu este viața întotdeauna un fragment de viață, o amânare nesperată a condamnării la moarte, cum au fost cei trei ani dăruți lui Cresus, ca momentul extraordinar în care, cu o ploaie torențială Apollo a stins flăcările rugului lui Cresus? Dar mai mult de atât nu se poate. Ca un ultim dar, regele i-a lăsat lanțurile lui. Care nu erau un surplus. În fața acestora, chiar și zeul era neajutorat.

Prin dialogul său dintre Cresus și Solon, Herodot stabilește primul duel verbal dintre Asia și Europa. Dintre toți potentatii, Cresus are cea mai mare cantitate de aur. Solon este legiuitorul-șef al Atenei și, întrucât atenienii au hotărât să păstreze legea neschimbată timp de zece ani, pornește într-o călătorie de zece ani. Solon însă nu are încredere în atenieni, „plecând din patrie din această pricină – dar și din dorința de a vedea țări străine“.⁴⁷²³⁹ Una dintre curiozitățile lumii este palatul lui Cresus, unde într-un târziu sosește Solon.

Cresus de-abia așteaptă ca Solon să-l recunoască nu numai ca fiind cel mai puternic, dar și cel mai fericit dintre oameni. Solon îi

răspunde cu un exemplu de om fericit, un atenian necunoscut, care a murit, bătrân, în luptă. Solon nu vrea să-l compare pe omul obișnuit cu regele. Ar fi prea banal. El explică paradoxul grecesc legat de fericire: omul ajunge să fie fericit doar în moarte. Fericirea este un element al vieții care, înainte de a fi atinsă, cere ca viața să dispară. Dacă fericirea este o calitate care rezumă întreaga ființă umană, atunci trebuie să aștepte până când viața omului se întregeste în moarte.

Acest paradox nu există izolat. Dimpotrivă, este doar unul dintre numeroasele paradoxuri ale deplinătății față de care grecii se arătau atât de sensibili. Baza lor poate fi găsită chiar în limbaj: *telos*, cuvânt absolut grecesc, înseamnă și „perfecțiune“, și „deplinătate“, și „moarte“. Ceea ce deslușim în vocea lui Solon este reținerea grecilor față de obtuzitatea omului fericit și pasiunea națională pentru logică. Dar cel mai mult ne impresionează eleganța cu care Solon își susține punctul de vedere. Nu există nici o altă circumlocuțiune la fel de eficientă care să exprime un adevăr care, dacă ar fi spus direct, ar fi prea brutal și poate chiar neadevărat: fericirea nu există.

La începutul epocii eleniste, spațiul deschis din fața templului lui Apollo din Delphi era ticsit de lume. În stânga stătea de pază lupul din bronz, donat de cei din Delphi. În dreapta strălucea statuia aurită a lui Phryne, opera lui Praxiteles, printre numeroșii Apollo (comandați de epidaurieni sau de megarieni după câte o victorie), ca și cum hetaira încă ar mai fi conversat cu admiratorii ei; o conversație înlesnită de iubitul ei, Praxiteles, care a sculptat-o. Una dintre statuile lui Apollo era enormă: Apollo Sitalkas, înaltă de peste 21 de metri, mai mult decât dublu față de coloanele templului. Apoi era un palmier din bronz, lângă el o statuie aurită a Athenei de pe care un cârd de ciori ciugulise o parte din poleială când atenienii plecaseră în expediția lor siciliană. Sau cel puțin așa ne face să credem Clytodemus. Erau și numeroase statui de generali din mai multe locuri, precum și măgarul din bronz al ambracienilor și procesiunea sacrificării, tot din bronz, a sicyonienilor: acesta era felul lor de a-și ține un jurământ care altfel i-ar fi obligat să sacrifice anual un număr imens de animale în cinstea lui Apollo, atât de multe încât ar fi ajuns la sapă de lemn. În bronz, sacrificarea devenea eternă. Mai încolo de Phryne era o altă statuie, din aur masiv, după un model care nu avea nici o legătură cu faptele de ordin militar: Gorgias din Leontinoi, apărătorul Elenei, cel care propovăduia puterea supremă a cuvântului.

În 279 î.Hr., galii, sub comanda lui Brennus, au ajuns la Termopile, „Porțile Fierbinți“ ale Greciei, cu un singur gând: să prade templul din Delphi. Altceva nu-i interesa. Nu le păsa de Atena, Teba ori Sparta, ci doar de comorile din Delphi. Chiar și Brennus, în îndepărtatul Nord, auzise despre „peștera zeului care dădea pe

dinafară de aur“.²⁴⁰ Pentru greci, istoria părea că se repetă, deși fără gloria de altădată. În locul perșilor marelui Xerxes, cu coifurile lor țuguiate și fastul lor oriental, multicolor, acești noi invadatori erau cete de „fiare blonde, pline de furie și de avânt, dar fără minte“²⁴¹, care înaintau cu un curaj nebun, chiar și când erau străpunși de săgeți și de sulite, atât timp cât nu-i părăsea nebunia, *amocul*. Împotriva lor, în locul spartanilor lui Leonidas, era o adunătură de provinciali desperați, aetolieni, beoțieni și focieni. Grecii erau conștienți că războiul se putea încheia numai în două feluri: fie îl câștigau, fie erau exterminați. Nu era un război pentru libertate, cum fusese cel împotriva perșilor, ci de supraviețuire.

În prima bătălie de la Termopile, grecii au reușit din nou să reziste, în timp ce mulți celți au fost înghițiți de mlaștini: câți anume, nu vom ști niciodată. După care Brennus s-a hotărât să-i atace pe greci din flanc, ca să-i îndepărteze de centru. 40 000 de pedestrași și câteva sute de călăreți au năvălit în Aetolia. Au ucis toate persoanele de sex masculin, inclusiv nou-născuții. „I-au violat pe muribunzi și pe morți.“²⁴² Dar mai puțin de jumătate din galii care porniseră în expediție au revenit la tabăra principală din Termopile. Brennus era mai hotărât ca oricând: de data aceasta i-a înconjurat pe greci la adăpostul ceții. Chiar înainte de a fi complet încercuiți, grecii s-au retras în orașele lor de baștină. Brennus nu a mai așteptat ca oamenii lui să se regrupeze și le-a ordonat să pornească în marș spre Delphi. Poate că acum a fost ultima oară când zeul tripodului și-a făcut cunoscută puterea. Oracolul i-a anunțat pe locuitorii îngroziți din Delphi că își vor purta singuri de grijă.

Oamenii lui Brennus au descoperit că Delphi era apărat doar de focieni și de câțiva aetolieni, restul grecilor văzându-și de treburile în orașele lor. Galii însă erau așteptați și de o coaliție divină și invizibilă. Apollo ceruse ajutorul lui Poseidon și lui Pan, primele divinități ale locului, pe care el însuși le eclipsase. Pământul pe care înaintau galii se cutremura în fiecare zi, zguduit bine de Poseidon. Luptând alături de greci, dușmanii lor vedeau umbrele eroilor hiperboreeni, Hyperocus și Laodocus, împreună cu fecioarele albe. Astfel Nordul mitic al lui Apollo a preluat Nordul istoric al biologiei. Chiar și Neoptolemus, fiul lui Ahile, pe care Apollo îl ucisese în templul lui din Delphi, întrucât cu ani în urmă, într-un alt templu, acesta îl ucisese pe Ahile, lupta printre fulgerele care ardeau scuturile din răchită ale galilor.

Întregul trecut al Delphiului, o lungă saga de crime și trădare, o istorie zbuciumată, misterioasă, s-a raliat în acea zi pentru a alcătui un front inexpugnabil din zei, fantome și oșteni. Iar dacă ziua a semănat teroare în rândurile galilor, teroarea a crescut odată cu lăsarea întunericului. Pan a coborât din Peștera Coryciană și a vârat groaza în oștile barbare, căci „se spune că groaza fără motiv este

opera lui Pan“.²⁴³ De îndată ce s-a întunecat, galii au auzit zgomot de copite. S-au înșiruit pe două rânduri, față în față. „Erau atât de înspăimântați, încât fiecare rând credea că îi are în față pe greci, în armuri grecești, vorbind grecește, iar această spaimă abătută asupra lor de zeu a dus la un uriaș masacru al galilor.“²⁴⁴ În noaptea aceea mai mulți dintre oștenii lui Brennus s-au omorât între ei decât au murit luptându-se cu grecii. Însuși Brennus a fost rănit, fără speranță, și a preferat să moară bând vin neamestecat cu apă.

În anul acela a fost secetă mare în Delphi. Urmată de foamete. Localnicii știau că nu puteau supraviețui cu hrana pe care o mai aveau așa că au hotărât să meargă toți, cu femeile și copiii lor, la porțile palatului și să-l roage pe rege să le dea de mâncare. Regele a apărut și i-a privit lung. Lângă el, slujitorii aveau câteva coșuri umplute doar pe jumătate. Regele a scos din ele orz și legume și le-a dat oamenilor. A început cu mai-marii orașului. În timp ce se apropiau de cei mai săraci, slujitorii vârau tot mai adânc mâna în coșuri și scoteau porții din ce în ce mai mici. Într-un târziu, coșurile s-au golit, dar tot mai rămăseseră o mulțime de săraci. O fată orfană, Charila, care venise singură acolo, fără ca cineva să aibă grijă de ea, a făcut un pas înainte și i-a spus regelui că îi este foame. Cu o privire cruntă, regele și-a scos o sanda și i-a aruncat-o în față. Orfana s-a întors și s-a așezat la coadă, lângă ceilalți sărmani. Apoi toți au plecat acasă, flămânzi.

Charila a părăsit Delphi. Traversând povârnișurile munților Phaedriade, a găsit un loc la marginea unei râpe înverzite. Lângă un copac înalt, Charila și-a scos cingătoarea de fecioară și și-a legat-o de gât. Apoi s-a spânzurat de o creangă. În Delphi, foametea făcea ravagii, ca și molimele, iar corpurile slăbite erau o pradă ușoară. Regele a consultat-o pe Pythia. „Împac-o pe Charila, fecioara care s-a sinucis“²⁴⁵, a venit răspunsul. Regele însă nu știa cine era Charila. A coborât în oraș și i-a adunat pe locuitori. Cine era Charila? Nimeni nu știa. Putea fi o figură mitică de care lumea uitase? Sau această „fecioară care s-a sinucis“ era o ghicitoare, deloc o noutate pentru oracol? Toți erau obsedați de numele ei până când una dintre bacante, preotesele lui Dionysus, și-a amintit gestul furios al regelui, sanda aruncată, și l-a legat de faptul că de atunci fata nu mai fusese văzută. Bacanta o știa pe Charila, fiindcă urma să fie și ea preoteasă. Poate le urmase pe muntele Parnas, în gerurile din decembrie, poate că cineva din Delphi o găsisse în plin viscol, cu pelerina „tare ca o scândură, rupându-se când a vrut să o deschidă“.²⁴⁶ Dar înfășurată în acea pelerină era o altă bacantă, care rezistase frigului năprasnic cu rugăciunile ei fierbinți. Preoteasa a părăsit Delphi cu alte thyade. Într-un loc inaccesibil, prin frunzișul verde, a văzut corpul Charilei, atârnat de copac, legănat de vânt. Thyadele înseamnă „cele care foșnesc“. Unii le numesc Miresele

Vântului. Au coborât-o cu mare grijă, au întins-o pe pământ și au îngropat-o. La întoarcerea în Delphi, thyadele au povestit cum au găsit-o pe Charila. Acum trebuia să fie împăcată, prin ispășire. Dar cum?

Cei mai de seamă teologi din Delphi, cei cinci hosioi, thyadele, regele: toți au întors problema pe toate părțile. Trebuia găsită formula potrivită ca să îndeplinească porunca Pythiei. Până la urmă au hotărât să combine o jertfă cu un act de purificare. Dar cum să facă o jertfă în timpul foametei? Teologii delfici știau că jertfa era un semn al dezechilibrului în viață față de ceea ce era necesar: dezechilibru ca surplus, dar și ca lipsă. În ambele cazuri, fie că era vorba de disipare sau de renunțare, o parte a vieții trebuia exclusă înainte să se poată realiza o distribuie echilibrată, acea stare, potrivit preceptului apollonian, în care „nimic să nu fie prea mult”.²⁴⁷ Omitându-i pe cei săraci când a distribuit hrana, regele i-a exclus din viață. Lovind-o pe Charila, a făcut o jertfă fără ceremonial. Charila a arătat cât de important a fost acel gest spânzurându-se. Și totuși sacrificiul ei a trecut neobservat. Decimați de foamete și de molime, localnicii nu au sesizat dispariția ei, nu și-au dat seama că tânăra Charila nu era doar o altă victimă a foametei, ci și o jertfă. Au uitat-o fiindcă era victima perfectă: fecioară, orfană, ignorată de ceilalți, insultată de rege. Iar victimele perfecte îi sperie pe oameni, fiindcă atrag atenția asupra unui adevăr insuportabil. Teologii delfici studiau în profunzime arta dialecticii și silogismele ipotetice, chiar și numai pentru că erau fideli zeului „care iubește adevărul mai presus de toate”. Țelul suprem pentru ei nu era devoțiunea fără limite, ci cunoașterea. A plăti pentru o fărădelege nu însemna a face un lucru opus acelei fărădelegi, ci a o repeta, cu mici schimbări, ca să te lași absorbit de vină și astfel să o conștientizezi total. În ultimă instanță, fărădelegea nu însemna să faci anumite lucruri, ci să le faci fără să-ți dai seama ce faci. Vina celor din Delphi era că nu și-au dat seama că tânăra Charila dispăruse.

Într-un târziu, locuitorii din Delphi au organizat un ceremonial. Au venit la rege ca să-i ceară hrană, cum făcuseră și în ziua în care Charila fusese cu ei. Regele a împărțit hrana, dar de data aceasta a dat câte o porție la fiecare, chiar și străinilor. Apoi cineva din mulțime a adus efigia Charilei. Regele și-a scos o sanda și a aruncat-o în efigie. Șefa thyadelor a luat efigia, i-a legat o frânghie de gât și adus-o în locul unde o găsiseră pe Charila. A atârnat efigia de creanga copacului, lăsând-o să se legene în vânt. Apoi efigia a fost îngropată lângă Charila. Ceremonia a marcat sfârșitul foametei, iar ritualul avea să fie repetat din opt în opt ani. Dar, la fel cum locuitorii din Delphi și-au dat seama de dispariția Charilei de-abia după ce vocea Pythiei le-a adus aminte de ea, curând istoria o va uita pe Charila, cum va uita și de ceremonialurile ținute de-a lungul

secolelor în numele ei, până când o altă voce, cea a lui Plutarh, preot din Delphi, o va menționa din nou.

Între timp, Charila devenise una dintre multele „enigme grecești”, unul dintre sutele de fragmente ale trecutului al căror înțeles și origine nimeni nu și le mai amintea. Cu răbdare și erudiție, Plutarh a răspuns la întrebarea pe care el însuși o pusese: „Cine a fost Charila din Delphi?”²⁴⁸ Răspunsul lui este singura urmă a vieții micii orfane care ne-a mai rămas.

Herodot, op. cit., vol. I, p. 34 (n.tr.)

Ibid. (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 26 (n.tr.)

VI

VI

Intrucât este imaginea fericirii, Olimpia nu putea să apară decât în Epoca de Aur. Oamenii care au trăit atunci au construit în Olimpia un templu în cinstea lui Cronos. Zeus încă nu se născuse. De fapt, primii care au participat la curse în Olimpia au fost paznicii cărora Rhea le-a încredințat pruncul Zeus, dorind să-l ascundă. Cei cinci cureți, printre care și Heracles, au venit în Olimpia din Creta, Heracles fiind primul care a pus pe capul unui învingător o cunună din frunze de măslin sălbatic. Adusese planta din nordul extrem, dincolo de izvorul Dunării, doar pentru a ridica un umbrar pentru cei care treceau primii linia de sosire în Olimpia. Umbrarul și linia de sosire, simbolurile eterne ale Olimpiei: expunerea supremă și retragerea totală, pendulul ideal. Dar, odată cu trecerea generațiilor, între domniile lui Oxylus și Iphitus, jocurile olimpice au fost abandonate, uitate. „Când Iphitus a reluat jocurile, oamenii nu-și mai aminteau cum erau ele cândva; treptat însă, și-au amintit și, de fiecare dată când își aminteau câte o probă, o adăugau.”²⁴⁹ Aceasta este însăși imaginea procesului platonice de învățare: nimic nu este nou, amintirea este totul. Nou este cel mai vechi lucru pe care îl avem. Cu o candoare admirabilă, Pausanias adaugă: „Acest lucru poate fi demonstrat”.²⁵⁰ Și ne spune când a apărut fiecare amintire: „La a 18-a olimpiadă și-au amintit pentatlonul și luptele”.²⁵¹

Dacă urcai pe scara în spirală, din templu ajungeai la galeriile de sus, unde puteai vedea îndeaproape statuia lui Zeus sculptată de Fidias. După Quintilian, această statuie „a adăugat ceva la credința oamenilor”.²⁵² Suprafețele din aur și fildeș erau întrerupte doar de pietre prețioase, mai puțin tronul, care avea și lemn de abanos. Veșmântul era împodobit cu figuri de animale și crini. Zeus purta o coroană din ramuri de măslin, iar în mâna dreaptă ținea o statuie care o reprezenta pe Nike, zeița victoriei, cu o panglică în mână și o coroană pe cap. Sub cele patru picioare ale tronului erau alte statuete Nike, mai mici, ca niște spiriduși care dansează. Dar acolo se mai întâmpla ceva: sfincși înaripați purtau în ghearele lor tineri tebani, iar Apollo și Artemis își slobozeau săgețile asupra copiilor lui Niobe. Și, pe măsură ce ochii ți se obișnuiau cu întunericul, deslușeai scene după scene, sculptate pe barele de susținere ale tronului. Cu cât priveai mai jos, cu atât vedeai mai multe figuri, 29 în total pe barele de susținere; amazoanele, Heracles cu însoțitorii lui, Tezeu. Un băiat îi aranjează o panglică pe frunte: este oare Pantarckes, tânărul iubit al lui Fidias? Nu poți urca până la tron din cauza barierelor pictate, unde din nou apar Tezeu și Heracles, apoi Pirithous, Ajax, Casandra, Hippodamia, Sterope, Prometeu, Penthesilea, Ahile, două hesperide. Alte ființe răsar din partea de sus a tronului: trei charite și trei horae. Apoi ochiul coboară spre scăunelul de picioare al lui Zeus și găsește alte figuri: din nou Tezeu, din nou amazoanele și leii auriți. Dacă te uiți și mai jos, la baza care susține statuia uriașă

a lui Zeus și a supușilor săi, apar alte scene: Helios, care urcă în carul lui, Hermes urmat de Hestia, Eros, care o salută pe Afrodita ce tocmai răsare din valuri, și Peitho, care o încoronează. Sculptorul nu i-a uitat pe Apollo, Artemis, Athena, Heracles, Amphitryon, Poseidon și Selene, care este călare. Un uriaș, împodobit cu tot felul de ființe, Zeus se reflecta într-o podea din piatră neagră, lucioasă, dată cu ulei din abundență ca să nu se strice fildeșul.

Nici o altă sculptură nu a fost mai admirată de greci, nici chiar de Zeus, care a trimis un trăsnet ce a căzut pe podeaua neagră când Fidias i-a cerut zeului un semn după ce a terminat-o. Sculptura din aur și fildeș a lui Zeus din Olimpia a fost distrusă de un incendiu într-un palat din Bizanț în secolul al V-lea. Au rămas doar câteva monede elene cu statuia și cuvintele celor care, precum Calimah și Pausanias, au văzut-o și au rămas impresionați. Paulus Aemilius susținea că Fidias îl întruchipase pe Zeus așa cum și-l imaginase Homer.

Contemporanii au fost intimidați și derutați de aceste descrieri. Prea multe culori, prea mult fast oriental, poate o lipsă de bun-gust. Se poate oare ca Fidias, se întreabă ei, la cel mai ambițios proiect al său, să fi renunțat la toate calitățile atât de admirate în frizele din Partenon? Greșeala contemporanilor era că vedeau sculptura lui Fidias, Zeus, ca pe o statuie, așa cum lucrarea lui Praxiteles, Hermes, era o statuie. Sculptura lui Fidias a fost altceva. Închisă și strălucind în celula templului său, lucrarea lui Fidias era mai aproape de un dolmen, un simbol religios, o piatră căzută din cer, de care zeii și eroii se agățau ca să trăiască. Aurul și fildeșul fremătau precum un mușuroi de furnici. Zeus exista doar ca suport pentru animale și crini, arcade și veșminte, scene vechi repetate la nesfârșit. Dar Zeus nu era doar paznicul nemișcat așezat pe tron: Zeus era toate acele scene, acele fapte, amestecate, care îi înfiorau ușor corpul și tronul. Fără să vrea, Fidias a arătat că Zeus nu poate trăi singur: fără să vrea, a reprezentat esența politeismului.

Olimpia era simbolul fericirii pentru greci, care erau experți când venea vorba de nefericire. Verdele-închis din Peloponez are o strălucire halucinantă, o strălucire dată și de faptul că este atât de rar, de parcă nu admite replică. Toate nuanțele de verde se adună în jurul Olimpiei, la fel cum sportivii din toate așezările vorbitoare de greacă veneau cândva aici ca să se întreacă. Fosforescența aspră a pinilor din Alep, chiparoșii întunecați, frunzele striate, lucioase, ale lămâilor, bambusul primordial, toate văzute pe fundalul dealurilor modelate de degetul lui Poseidon, cutremurul. Locul era un dar al unui om care a devenit râu, Alpheus. Croind o potecă printre piscurile golașe, pârjolite de soare, spălând povârnișurile Lykaionului – un munte cu lupi și canibali pe al cărui vârf soarele nu lasă nici o umbră –, Alpheus uimește când, ieșind din defileul

Cerynite, se lărgește pe coastele unei văi la fel de dragă lui Zeus cum urâse cândva vechiul Lykaion. Grecii nu aveau obiceiul de a vorbi la nesfârșit despre natură, Pausanias însă îl laudă pe Alpheus în trei locuri diferite: „Cel mai mare râu în privința volumului de apă și cel mai plăcut ochiului”²⁵³; un râu „legendar pentru îndrăgostiți”²⁵⁴, datorită originii lui; și, în final, pentru Zeus, „cel mai frumos dintre toate râurile”.²⁵⁵

Dar cine a fost Alpheus? Un vânător. A văzut-o pe Artemis, zeița vânătorii, s-a îndrăgostit de ea și, cu nesăbuința caracteristică muritorilor, a început să o urmărească. Prin toată Grecia, zeița auzea pași în urma ei și râdea. Într-o noapte, în Letrinoi, nu de parte de Olimpia, Artemis a hotărât să dea o petrecere împreună cu nimfele ei. Înainte ca Alpheus să ajungă acolo, zeița și nimfele s-au mânjit cu lut pe față. Alpheus a văzut fețe albicioase în întuneric. Care dintre ele era zeița? Nu-și dădea seama. Așa că vânătorul care „își făcuse curaj să încerce să o violeze pe zeiță”²⁵⁶ s-a văzut silit să renunțe și „a plecat fără să-și atingă scopul”²⁵⁷, în râsetele ascuțite, batjocoritoare, ale petrecărețelor. Cu toate acestea, Artemis, cea mai nemiloasă dintre zeițe, nu a fost niciodată mai înțelegătoare cu un admirator și nici nu va mai fi. În loc să-l facă bucăți și să-l arunce la câini, ca pe Actaeon, care nici măcar nu se apropiase de ea, l-a lăsat pe Alpheus să plece nevătămat și inițiat. În poveștile grecești, a mânji fața cuiva anticipează un eveniment îngrozitor. Titanii și-au mânjit fețele cu var înainte de a-l sfâșia pe Zagreus. Aici însă, în loc să fie preludiul unui carnaj, fața mânjită împiedică un eveniment cumplit. Zeița fecioară evită violul dându-se drept una dintre nimfe. Face exact opusul a ceea ce fac inițiatele ei: se îmbracă frumos și poartă măști ca să arate ca zeița. Gestul lui Artemis transformă o crimă iminentă în hohote de râs.

Alpheus le găsește pe zeiță și pe nimfele ei ca un grup de persoane mascate sau de morți. Și este greu să te orientezi printre mascați și morți; nici zeițele nu mai pot fi recunoscute cu certitudine, fiindcă aici se trece pragul într-o altă lume. Râsetele care răsunau în urechile lui Alpheus erau, pentru zeiță, semnul suprem de afecțiune, o manifestare de bunăvoință. În ultimă instanță, Artemis i-a demonstrat acestui bărbat ignorant, nechibzuit, distanța impalpabilă, insurmontabilă, dintre femeie și zeiță: iar pentru asta a fost nevoie doar de puțin lut. Zeița vânătorii scapă cel mai ușor când se deghizează în femeie.

Artemis însă voia să-l protejeze pe vânător. Nu-i putea da trupul ei, așa că a ales o nimfă, pe Arethusa, să o înlocuiască. Și Alpheus a pornit în a doua urmărire pasională. Disperată, Arethusa a traversat marea și s-a transformat într-un izvor de apă, lângă Siracusa. De data aceasta Alpheus nu a mai putut renunța la dragostea lui. Vânătorul s-a prefăcut în râul Alpheus, s-a vărsat în mare, puțin înainte de Pyrgos, și a călătorit, sute de kilometri, prin Marea Ionică,

sub forma unui curent submarin. Când a ieșit la suprafață din nou, cu coroana înspumată, s-a trezit în Sicilia, lângă Arethusa. Unde și-a amestecat apele cu cele ale nimfei.

Așadar Olimpia a luat ființă datorită lui Alpheus. Drept care Meșterul Olimpiei a plasat un tânăr zvelt, musculos, cu pieptul lat, aproape de frontonul estic al templului lui Zeus, făcând din Alpheus primul râu care apare într-un templu grecesc. Drept care localnicii au adus jertfe lui Artemis și Alpheus pe același altar. Drept care, în Evul Mediu, apele lui Alpheus și-au schimbat cursul ca să acopere pietrele și ofrandele Olimpiei, să le protejeze în nisipul lor.

Alpheus nu a fost o parte din natură, nerăbdător să devină o figură alegorică binevoitoare, un bătrân actor care să fie reciclat mai târziu în timpanele unei vile renascentiste. Nu, Alpheus a fost tânărul acela cu părul scurt și nesăbuit, cu o statuie cioplită de Meșterul Olimpiei, un om care „s-a transformat din prea multă dragoste într-un râu”.²⁵⁸ A fost un vânător care s-a hotărât să fie una cu natura. A fost singurul îndrăgostit care, când obiectul afecțiunii sale s-a prefăcut în apă, a acceptat să fie și el apă, fără să țină cont de limitările unei identități. Astfel Alpheus a înfăptuit o uniune de care nici un bărbat și nici o femeie nu au fost în stare, uniunea dintre două cursuri de apă care nu peste mult timp s-au vărsat împreună în mare. Un eminent garant al adevărului poveștii despre Alpheus a fost oracolul din Delphi care a celebrat metamorfoza în câteva dintre cele mai meșteșugite vorbe ale lui: „Undeva, pe întinsul mării cuprins de ceață, / Unde se află Ortygia, lângă Thrinakia, / Gura înspumată a lui Alpheus se contopește/ cu izvorul impetuos al Arehusei”.²⁵⁹

Alpheus și Arethusa: apă cu apă, izvorul care țâșnește din pământ, curentul care se înalță din adâncurile mării, întâlnirea a două izvoare care au făcut drum lung, convergența erotică supremă, fericirea eternă, fără bastioane împotriva lumii, susur de cuvinte. Între valurile Mării Ionice și cele ale lui Alpheus, diferența este de gust și poate de o altă nuanță a culorii. Între apa Arehusei și apa lui Alpheus singura diferență este spuma din creasta lui Alpheus în timp ce se înalță din mare. Gustul însă e aproape la fel: amândoi vin din Olimpia.

Activitatea preferată de greci a fost modelarea. De aceea Platon a fost atât de intrigat de meșterii modești (*dēmiourgoi*) care se îndeletniceau cu așa ceva în Atena; de aceea a și dat numele breslei lor artizanului întregii lumi. Indiferent de pătura socială, pe greci îi interesa în primul rând modelarea. Știau că, odată realizate, mulajele puteau fi aplicate unei game extrem de largi de materiale. Noi percepem burghezia ca pe ceva foarte modern, dar când o descriem folosim modelul *mesôtēs*, dezvoltat de Aristotel în *Politica*. Când încearcă să impună o marcă, orice companie acționează conform

unei percepții a supremației ierarhice a *týpos*, modelul, mai presus de orice alt criteriu.

Imaginea care se apropie cel mai mult de ideile lui Platon poate fi văzută în mulajele pentru fragmente din veșmântul lui Zeus descoperite în atelierul lui Fidias din Olimpia: materialul este neutru și același peste tot, numai cutele diferă. Până la urmă supraviețuiește numai ce este turnat. Trăim într-un depozit de forme care și-au pierdut mulajele. La început a fost mulajul.

Miturile stau întotdeauna la baza unui lucru. Iar această bază poate fi ordinea sau dezordinea. Grecia a împărțit aceste mituri geografic de o parte și de alta a golfului Corint. La nord, dacă ne întoarcem la început, găsim ucigașii de monștri. Apollo pentru Delphi, Cadmus pentru Teba, Tezeu pentru Atena. Și la fel cum Apollo, modelul tuturor ucigașilor de monștri, a fost și muzician, și conducător al muzelor, tot așa și Cadmus a adus alfabetul fenician în Grecia, iar Tezeu a unit câteva sate modeste într-o nouă entitate, care din acel moment va fi cunoscută sub numele de Atena. Comună tuturor este pecetea civilizatoare care se imprimă pe un material de origine animală.

La sud de golful Corint nici urmă de acea pecete. Zona era cunoscută drept Peloponez. „Insula lui Pelops“, fiindcă multe dintre regatele sale datează încă din vremea unui singur om, Pelops. Unele dintre acele regate, cum ar fi Micene, Argos și Tiryns, se mândreau cu un trecut glorios și cu o putere considerabilă. Și totuși povestea lui Pelops și a pelopidelor nu are nimic civilizator, poate doar din întâmplare. Dimpotrivă, aceasta pune baza unei dezordini iremediabile, un șir de vendete, de blesteme de-a lungul multor generații, acțiuni repetate obsesiv, trădări sângeroase. Aici iese la suprafață însăși *karman* dintre oameni și zei, în toată ambiguitatea și complexitatea ei. Și totul a început când un muritor i-a invitat la masă pe olimpieni.

Pelos era fiul regelui unei țări extrem de bogate, Lydia. Regele se numea Tantalus și îi vizita des pe zei. Tantalus vorbea mult, de fapt prea mult. În palatul lui le povestea oamenilor despre nectarul și ambrozia pe care le gustase în Olimp. Uneori se pare că fura câte un pic ca să le dea supușilor săi. Tantalus vorbea și despre secretele divine pe care le aflase. Când era în cer, spunea cele mai mari năzbâtii, care nu erau întotdeauna pe placul olimpienilor. Zeus însă continua să-l trateze cu amabilitate și să-l invite la ei. Unii cred că Tantalus era fiul lui.

Într-una din zile, Tantalus s-a hotărât să-i invite pe olimpieni la palat. Pe atunci Pelops de-abia pășise în adolescență. Acesta privea cum bucătarii pregătesc o oală mare, din bronz, și cum o pun pe foc. Apoi își amintește cum a fost rupt bucată cu bucată, dar nu și-a pierdut cunoștința. Zeii ședeau în jurul oalei din bronz în timp ce

micul Pelops fierbea la foc mic. Tantalus le-a oferit zeilor mâncarea delicioasă pe care le-o pregătise. Zeii au tăcut brusc; mâncarea a rămas în farfurii. Numai Demetra, căzută pe gânduri, nemaifiind în stare să se concentreze de când Kore, fiica ei, dispăruse, a luat o bucată de carne și a mâncat-o. Era omoplatul lui Pelops. Imediat Zeus și-a dat frâu liber furiei. Toată amabilitatea cu care îl tratase pe Tantalus s-a transformat în pedepse cumplite. Ceilalți zei ședeau tăcuți, cu farfuriile neatinse. Zeus i-a poruncit lui Hermes să adune toate bucățile din corpul lui Pelops. Să le pună înapoi în oală și să le fiarbă din nou. Apoi Clotho, una dintre moire, și parcele le-au scos una câte una și au început să le coasă, ca și cum ar fi cârpit o păpușă. Mai rămânea gaura mare din spatele lui. Drept care Demetra a făcut un omoplat din fildeș. Apoi Rhea i-a insuflat viață lui Pelops. Acum băiatul era viu, întreg și radios. Pan a fost atât de fericit, încât a dansat în jurul lui. Poseidon a fost uluit de cât de frumos era Pelops și s-a hotărât să-l răpească. L-a suit într-un car tras de cai aurii și a dat fuga în Olimp. Voia ca Pelops să fie iubitul și paharnicul lui.

După ce a trăit – nu știm cât timp – cu Poseidon, Pelops a ajuns rege în regatul tatălui său. Curând, popoarele din vecinătate au început să-l hărțuiască, atacându-l din toate părțile. Pelops s-a hotărât să treacă marea cu oamenii și cu comorile lui ca să-și găsească o femeie. S-a prezentat în fața unei prințese dintr-un loc îndepărtat, în partea de vest a Greciei: fata era Hippodamia, fiica lui Oenomaus.

În jurul porții palatului lui Oenomaus, de pe dealul lui Cronos din Olimpia, fuseseră înfipte 13 capete de oameni. Pelops a trecut pragul ca străin și cel de-al paisprezecelea pețitor al Hippodamiei. I s-a spus că Oenomaus intenționa să mai strângă câteva capete înainte să le ducă pe toate într-un templu dedicat tatălui său, Ares. Regele Olimpiei avea două pasiuni violente: caii și fiica lui, Hippodamia. Ambele protejate de o lege. În Elis nu trebuia să se nască nici un catâr. Cine împreuna un măgar cu o iapă era condamnat la moarte. Caii pețitorilor Hippodamiei trebuiau să fie mai buni decât caii magici ai lui Oenomaus, dăruiți de Ares. Oenomaus îi considera pe acești regi străini niște animale care voiau să o pângărească pe minunata lui iapă, Hippodamia, făcând un copil cu ea. Caii și fiica, „îmblânzitoarea cailor“, alcătuiau un cerc. O jumătate de cerc se continua în cealaltă. Uneori, în pat fiind, vedea cum de sub plapumă răsărea capul unei iepe albe – era fiica lui.

Pelops s-a uitat în jur și a hotărât să răspundă la această viclenie tot cu o viclenie. Sigur, caii lui Oenomaus erau un dar de la Ares, dar cine avea cei mai buni cai din lume, nu Poseidon? Și nu Poseidon fusese primul lui iubit? Singur pe plajă, Pelops l-a chemat pe zeu, amintindu-i de dragostea lor trecută. Oare voia Poseidon să-l vadă străpuns de lancea unui rege nemilos? Voia să-i vadă capul lângă

celelalte, ca un trofeu de vânătoare? Cu mult timp în urmă, zeul îl răpise în carul lui tras de cai aurii: de acei cai avea acum nevoie ca să scape de moarte. Poseidon a fost de acord. Pelops s-a uitat la acei cai minunați și s-a gândit că, într-adevăr, Ares era un zeu puternic, dar nu se putea măsura cu Poseidon, care despica stâncile ca să le facă drum cailor săi și îi făcea să pornească în galop din spuma valurilor. Dar nici asta nu era îndeajuns. Pelops simțea că trei vicleșuguri erau mai sigure decât unul singur. Drept care s-a hotărât să o cucerească pe Hippodamia înainte să înceapă cursa. Hippodamia se obișnuise de mult să se culce cu tatăl ei. Chiar îl ajuta și îl apăra. Văzuse sosind 13 străini; se urcase în carele lor și le distrăsese atenția în timpul cursei exact cum îi ceruse tatăl ei. Știind prea bine unde vor sfârși cadavrele lor. Acum însă era fermecată de noul străin, cu omoplatul lui din fildeș, strălucitor. Pentru prima dată simțea că vrea să împartă patul și cu altcineva. Și a hotărât să-și distrugă tatăl. Cel care conducea carul lui Oenomaus era un băiat pe nume Myrtilus, care era înnebunit după Hippodamia. În seara dinaintea cursei, Hippodamia i-a promis că se culcă cu el dacă pune ceară în loc de cuie în osiile carului tatălui ei. Obsedat de Hippodamia, Myrtilus a acceptat. Pelops și Hippodamia s-au înțeles să-l elimine pe Myrtilus cât mai curând posibil după câștigarea cursei.

În dimineța cursei a fost un moment de liniște înspăimântătoare. Toată lumea era acolo, aproape gata. În mijlocul tuturor stătea Zeus, mai înalt și invizibil. Strângea fulgerul în mâna stângă, iar mâna dreaptă, goală, și-o ținea pe șold, încordată. Pieptul lui era ca un zid. Fiecare părea că se concentrează pe soarta lui, fără să-și dea seama că soarta întregii țări și a multor altora, ascunși dincolo de linia verde a orizontului, avea să fie decisă cât de curând. Scenariul sângeros pus la cale de Oenomaus, de care depinsese viața lui până acum, era următorul: mai întâi pețitorul o va sui pe Hippodamia în carul lui; Oenomaus îl va lăsa să pornească primul, timp în care el va sacrifica un berbec negru. Apoi se va urca în carul lui, împreună cu Myrtilus, și va porni în urmărirea lor.

O sclavă tânără încheia șireturile sandalelor Hippodamiei. Acesta era momentul în care, de 13 ori până atunci, tatăl și fiica schimbaseră o privire complice. Hippodamia s-a uitat la tatăl ei. Ținuta lui Oenomaus avea prestanța vârstei și a siguranței după atâtea victime străpunse cu lancea. Doar cu o pelerină prinsă de umeri, și-a tras coiful pe frunte astfel încât, între coif și barbă, i se vedeau doar ochii, ochii lui necruțători. La noapte dormim din nou împreună, spuneau ei. Hippodamia purta tunica dorică, elegantă, deloc potrivită pentru o cursă. Părul ei buclat îi cădea pe frunte în cârlionți perfecți. Brusc a simțit un junghi în inimă, de parcă totul s-ar fi terminat înainte să înceapă, de parcă tatăl ei, palatul și mormanul de cadavre s-ar fi prefăcut în fum. Pelops era complet gol

și se sprijinea de lance. Omoplatul din fildeș îi strălucea în lumina soarelui. Tremurând de emoție, Myrtilus s-a ghemuit, așteptând porunca, și a început să-și frece cu mâna lui puternică, dibace, un deget de la picior. Sterope, soția lui Oenomaus, privea înainte, nemișcată și lipsită de expresivitate. Născută din dragostea unui zeu pentru o stea, era de mult timp tratată ca o servitoare a pasiunii lui Oenomaus pentru Hippodamia, un gropar al pețitorilor fiicei ei. Învățase să trăiască fără speranță: indiferent de rezultatul cursei, pentru ea era încă o nenorocire. Dar datoria de regină o obliga să fie de față. Numai un preot bătrân, care stătea mai încolo, și-a înfipt degetele în barbă, observând ceva. Era unul dintre iamizi, un neam crescut de șerpi cu violete și miere. De la Apollo avea darul de a înțelege vocile naturii și de a-și da seama când vorbele cuiva erau fără rost.

Ce a urmat, cursa, s-a încheiat într-o clipită. Spectatorii au văzut cum roțile carului lui Oenomaus țâșnesc în văzduh, cum caii îl rup pe rege în două, cum regele îl blestemă pe Myrtilus. Dar acesta a fost doar începutul: cursa, praful, sângele, roțile făcute țandări, nu vor înceta decât atunci când foarte puțini își vor aminti cum a început totul, când Oenomaus a ridicat cuțitul deasupra berbecului negru, iar caii lui Poseidon au luat-o din loc, ascunzându-i pe Pelops și pe Hippodamia într-un nor, unde cei doi complotiști au avut propriul schimb de priviri complice.

Pelops nu este unic, așa cum sunt Tezeu sau Cadmus. Nu este nici un mare războinic, un erou sau un inventator. El este doar purtătorul unui talisman. Unicitatea pe care nu o are din naștere i-a fost inserată în corp. Omoplatul lui din fildeș reprezintă o legătură artificială cu divinul, oferindu-i omului ceea ce îi lipsește. Artefactul care umple acest gol și completează corpul lui Pelops are o putere concentrată, imensă, o putere care o depășește cu mult pe cea a purtătorului ei, o putere care va fi transmisă ca surplus de la o generație la alta și, treptat, își va pierde din influență.

Talismanul introdus în corpul lui Pelops devine lâna de aur a mielului pentru care se luptă Atreus și Thyestes, fiii lui Pelops, și pe care Atreus o păstrează sub cheie într-un scrin, ca pe o pungă cu bani. Înainte de a fi indivizi cu un destin individual, Pelops și pelopizii, până la Oreste și după el, chiar până la Penthilus, sunt doar niște vâlurele în istoria unei case nobile și a talismanului care o distruge. Generație după generație, filiația traversează Peloponezul ca nervura cenușie a unei străvechi fortificații întinse de-a lungul unei creste de munte.

Seara de după cursă a fost tristă, fiindcă totul se întâmplase conform planului. În toiul cursei, caii lui Poseidon și-au întins aripile și i-au dus pe cei trei victorioși până în insula Euboea. „Mi-e sete“, a spus Hippodamia, iar Pelops s-a repezit să-i aducă apă în coiful lui.

Tânărul Myrtilus a privit-o pe Hippodamia și a încercat să o ia în brațe. Hippodamia s-a desprins imediat de el. „Mai târziu“, a zis ea. Când Pelops s-a întors cu apa, Hippodamia a înclinat din cap aproape imperceptibil. Cei doi iubiți cunoșteau prima regulă a vieții de ucigaș: de îndată ce i-ai făcut de hac dușmanului, omoară-l pe trădătorul care te-a ajutat. După o vreme au oprit caii pe vârful cel mai sudic din Euboea, unde stâncile par să cadă în mare. Myrtilus s-a uitat în jos. Pelops i-a dat un brânci din spate. Încet, dar clar, îndrăgostiții au auzit blestemul pe care Myrtilus l-a aruncat asupra casei lui Pelops.

Pelops a fost un rege puternic și cam atât. A cucerit ținuturi din nord, sud, est și vest și și-a numit regatul Peloponez. Faptele sale nu sunt amintite pentru curajul lor, deși una este memorabilă prin jосnicie și trădare. Neputând să-l învingă pe câmpul de luptă, Pelops l-a invitat pe Stymphalus, regele Arcadiei, la negocieri. Când Stymphalus a sosit neînarmat, Pelops a dat poruncă să fie tăiat în bucăți la fel cum, în trecut, tatăl său dăduse poruncă să fie și el făcut bucăți. Apoi a poruncit ca bucățile pline de sânge să fie împrăștiate prin țară. La scurt timp, foametea a cuprins întreaga Grecie.

Pelops a făcut 22 de copii cu Hippodamia. Aceștia au devenit regi, vestitori, bandiți. Dar favoritul lui Pelops a fost cel de-al douăzeci și treilea copil, bastardul Chrysippus, pe care l-a făcut cu Axioche, o nimfă. Chrysippus era neasemuit de frumos, motiv pentru care Pelops nu a fost deloc surprins când un oaspete, nobilul Laius din Teba, care avea slăbiciune pentru băieți, l-a răpit. La urma urmei, chiar viața lui Pelops începuse la fel, iar răpirea îi adusese noroc. Nu, persoana care a început să urască în tăcere a fost Hippodamia. Adusese pe lume 22 de copii în patul lui Pelops, iar acum era obsedată de bănuiala că cel de-al 23-lea, bastardul, fusese ales drept moștenitor. Simțea cum fierbe în ea sângele tatălui ei, Oenomaus, cum o orbește ura față de toți bastarzii din lume. A început să-i bată la cap pe Atreus și pe Thyestes, fiii ei preferați, îndemnându-i să-l ucidă pe Chrysippus. În cele din urmă ea însăși a fost cea care a împlântat sabia lui Laius în corpul băiatului, în timp ce acesta dormea lângă iubitul lui. Pelops i-a blestemat pe Hippodamia, pe Atreus și pe Thyestes și i-a alungat din palat. Hippodamia s-a sinucis în exil. Atreus și Thyestes s-au dus la Micene, fiindcă acolo tronul era vacant și oracolul profetise că într-o bună zi va aparține unuia dintre fiii lui Pelops. Un singur tron era disponibil în Micene și doi fii îl revendicau.

Gloria lui Pelops a fost Olimpia. În istoria zeilor, jocurile au început în epoca de aur, când domneau cureții. În istoria oamenilor, jocurile și-au început perioada de glorie sub Pelops. Astfel, cea mai trucată și mai sângeroasă dintre curse a dat un suflu nou locului care păstra cu sfințenie ideea de pace elenistică, un loc în care cei care trișau erau

pedepsiți. Între templele lui Zeus și al Herei, un tumul sacru, sub formă de poligon, înconjurat de copaci și statui, i-a fost dedicat lui Pelops. „În Olimpia, elenii îl venerază pe Pelops înaintea celorlalți eroi, la fel cum îl venerază pe Zeus înaintea celorlalți zei.”²⁶⁰ În zona dedicată lui Pelops, elenii sacrificau un berbec negru în fiecare an, același gest făcut de Oenomaus înaintea ultimei lui curse. Nimeni dintre cei care voiau să intre în Templul lui Zeus nu avea voie să guste din carnea berbecului sacrificat.

Când osemintele Hippodamiei au fost aduse înapoi, în Olimpia, a fost așezată alături de Pelops, erau din nou împreună, amândoi paznicii locului. Și, chiar dacă jocurile femeilor erau la fel de vechi precum cele ale bărbaților, Hippodamia a fost prima care a adunat 16 fecioare și le-a pus să alerge cu părul despletit, cu tunicile mai jos de genunchi, cu umărul stâng și sânii dezgoliți. Acesta a fost felul ei de a-i mulțumi Herei pentru căsătoria ei cu Pelops. Mai târziu, tot ea a dăruit ceva templului Herei: un mic pat din fildeș. Patul încă mai era acolo când Pausanias a vizitat Olimpia și a comentat: „Se spune că era jucăria Hippodamiei”.²⁶¹

Povestea pelopizilor are două părți: povestea urmașilor regelui, un șir de atrocități, fiecare mai cumplită decât precedenta; și povestea unui șir de talismane, fiecare legat în tăcere de precedentul, fiecare hotărând soarta oamenilor. La început, avem omoplatul de fildeș al lui Pelops, dar ulterior apare și sceptrul său, pe care voia să-l dea fiului său, Atreus; apoi avem mielul cu lâna de aur pe care s-au bătut Atreus și Thyestes; apoi lancea lui Pelops, pe care stră-strănepoata lui, Ifigenia, o va păstra în dormitorul ei; apoi statuia veche, din lemn, a lui Artemis pe care Oreste o aduce în Grecia din ținutul taurienilor.

Pelops era mort de mult, iar Războiul Troian nu se mai termina când înțelepții au profețit că orașul poate fi cucerit doar cu ajutorul arcului lui Heracles și al omoplatului lui Pelops. Așa că oasele lui Pelops au fost trimise la Troia. La întoarcere, corabia care aducea oasele s-a scufundat în largul insulei Euboea, nu departe de locul în care zăcea pe fundul mării Myrtilus. „Și mulți ani după jaful Troiei, un pescar din Eritreea pe nume Damarmenus și-a aruncat năvoadele în mare și a scos omoplatul. A rămas uimit cât de mare era și l-a ascuns în nisip, dar până la urmă a mers la Delphi ca să întrebe oracolul al cui era osul și cui să-l ducă. Providența a făcut ca o delegație de eleni să fie în Delphi în aceeași zi ca să întrebe oracolul cum să scape de ciumă, așa că Pythia le-a spus că trebuie să recupereze osemintele lui Pelops, iar lui Damarmenus i-a spus să le dea elenilor osul găsit. Pescarul s-a conformat și, printre alte gesturi de recunoștință, elenii i-au numit, pe el și pe urmașii lui, paznicii osului. Când am fost acolo, omoplatul lui Pelops nu mai era, cred că, stând atât de mult pe fundul mării, sarea și trecerea timpului l-au

prefăcut în praf.”²⁶² Așa scrie Pausanias. Talismanul a supraviețuit urmașilor lui Pelops, dar, până la urmă, a sucombat și el. Numai paznicii osului au rămas.

Tensiunea pe care o găsim la Pelops, și ucigaș, și victimă, există și la cei doi fii ai săi, Atreus și Thyestes, aflați pe poziții antagonice. Atreus și Thyestes sunt frați și dușmani, ca mulți alții pe care îi întâlnim în mituri, în istorie, pe stradă. Dar, spre deosebire de toate celelalte perechi analoge, cearta lor este puțin mai dură, mai comică, mai abstractă, dacă prin comedie și abstracție înțelegem ridicarea algebrică a ororii la o putere mult mai mare. Orice poveste despre două persoane este întotdeauna o poveste despre trei: două perechi de mâini înșfacă același lucru, în același timp, și trag de el în direcții opuse. În cazul acesta cel de-al treilea este mielul cu lâna de aur, talismanul suveranității. Vremurile s-au schimbat: omoplatul lui Pelops nu mai este ceva dăruit de un zeu și inserat într-un corp, ci un corp extern pe care mâinile trebuie să-l apuce și să-l ofere unui zeu, în cazul acesta Artemis. Atreus sugrumă mielul, apoi îl ascunde în casa lui, încercând să transforme talismanul într-o comoară. Până când Thyestes reușește să i-l fure, cu ajutorul soției lui Atreus, cretana Aërope, pe care nu s-a lăsat până nu a sedus-o.

Aceasta ar trebui să fie prima verigă în lanțul fărâdelegilor. Dar imediat ne dăm seama că nu este: înainte ca Thyestes să-l înșele pe Atreus, Atreus o înșelase deja pe Artemis, refuzându-i animalul promis ca jertfă. Până în acest moment frații erau la egalitate în privința fărâdelegilor comise. Amândoi își ajutaseră mama să-l ucidă pe Chrysippus, fratele lor bastard. Și amândoi fuseseră loviți de blestemul tatălui lor, Pelops, care se făcea ecoul și reînnoia blestemul lui Myrtilus asupra lui Pelops, al lui Oenomaus asupra lui Myrtilus și, la începutul începutului, al lui Zeus asupra lui Tantalus, întemeietorul ancestral al familiei. De acum înainte lupta dintre cei doi frați va fi perfect echilibrată, întrucât ar fi în zadar să încercăm să stabilim care dintre ei este mai vinovat. Ambii sunt puși pe rele. Doar stilul diferă și capriciul divin, care inițial îl favorizează pe Atreus. De fapt, ca să-l înșele pe Thyestes, la fel cum Thyestes l-a înșelat pe Atreus, și astfel Atreus să câștige lupta pentru suveranitate în Micene, Zeus merge până într-acolo încât va inversa mersul soarelui și al stelelor. Această intervenție este echivalentă cu gestul lui de a răsturna masa, infuriat de canibalismul lui Lycaon: este o aluzie la devierea axei pământului, la noua lume care se naște odată cu abaterea soarelui de la traiectoria sa. Dar intervenția lui Zeus este doar un mic episod din lupta palpitantă dintre doi frați care au descoperit că omul este autonom și încearcă să forțeze limitele acestei autonomii.

Recuperând talismanul, și odată cu el și puterea, după ce l-a alungat pe Thyestes din Micene, probabil vă imaginați că Atreus se

declară mulțumit că lupta s-a sfârșit sau că, în cel mai rău caz, va izbucni din nou în momentul în care Thyestes va dori să se răzbune. Dar nu, conflictul este ridicat la o nouă putere: câștigătorul vrea să se răzbune pe cel care a pierdut lupta, mai mult de-atât, vrea ca răzbunarea lui să le întrecă pe toate celelalte. Dând impresia că vrea să se împace cu fratele lui, Atreus îl invită înapoi la Micene. Thyestes se întoarce și este așteptat cu un banchet somptuos. Într-o oală mare din bronz fierb bucăți mici de carne albă. Atreus alege câteva și i le oferă fratelui său. Atât de memorabilă este privirea aspră a lui Atreus, încât mult după aceea oamenii vor folosi expresia „privire ca a lui Atreus“. La sfârșitul banchetului, Atreus cheamă un slujitor. Slujitorul aduce un platou plin cu mâini și picioare de oameni. Thyestes își dă seama că a mâncat carnea copiilor săi. Apoi răstoarnă masa cu piciorul și blestemă casa lui Atreus.

Din acest moment, vendeta celor doi frați pierde orice legătură cu psihologia, devine pură virtuozitate, se întrece în arabescuri. Thyestes dispare din nou, un fugar îngrozit. Se gândește la un singur lucru: cum să inventeze o răzbunare ca să o întrecă pe cea a fratelui său, care, la rândul lui, o inventase pe a lui cu intenția de a o face imbatabilă. Thyestes are în vedere generațiile viitoare. Ar fi prea simplu să-l ucidă pe Atreus. Va trebui să-l ucidă și pe fiul său și pe fiul fiului său. Acum îi vin zeii în ajutor. Într-un pelerinaj la Delphi, Thyestes îi cere sfatul lui Apollo. Extrem de serios, zeul îi răspunde: „Violează-ți fiica“. Răzbunătorul se va naște din acel viol. Pelopia, fiica lui Thyestes, se refugiase în casa regelui Thesprotus din Sicyon. Era preoteasa Athenei. Într-o noapte, aducea jertfe zeiței împreună cu alte tinere. Thyestes le-a urmărit din spatele unei tufe. Preotesele dansau în jurul unei oi căreia îi tăiaseră gâtul și, la un moment dat, Pelopia a alunecat în balta de sânge și și-a pătat tunica. Thyestes a văzut-o cum pleacă singură la râu. Fata și-a scos tunica pătată de sânge. Era prima dată când tatăl ei vedea cât de frumoasă era fiica lui goală. S-a năpustit asupra aceluia trup alb, acoperindu-și capul cu mantia lui (sau poate că avea o mască?). Pelopia s-a împotrivit cu disperare. Cei doi s-au rostogolit pe iarbă. Thyestes a reușit să o penetreze și să o însămânțeze. Apoi Pelopia s-a trezit singură, strângând în mână sabia pe care reușise să o smulgă de la agresorul necunoscut. În noaptea aceea a fost conceput Aegisthus, omul pe care Homer îl va numi „măritul“.⁴⁸²⁶³

Între timp, după ce Atreus îi măcelărise pe copiii lui Thyestes, regatul Micene a fost afectat de o secetă cumplită. Un oracol a prezis că seceta se va opri de-abia când se va întoarce fugarul Thyestes. Atreus știa că Thyestes stătea la regele Thesprotus. S-a dus la Sicyon, dar Thyestes fugise din nou după ce își violase fiica. La curtea regelui Thesprotus, Atreus a întâlnit o prințesă din Atena și s-a îndrăgostit imediat de ea. A cerut mâna prințesei de la rege, crezând că Pelopia era fiica lui. Thesprotus nu a vrut să-l lămurească

și i-a dat mâna Pelopiei. Atreus s-a întors la Micene fără fratele lui, dar cu o soție nouă, care ducea cu ea o sabie al cărei stăpân nu știa cine este. Fiind trădat și ridiculizat de Aërope, Atreus voia o familie nouă, o familie fără păcat. După nouă luni, Pelopia l-a născut pe Aegisthus. Aceasta l-a lăsat unor păstori ca să-l crească pe munte și să-i dea lapte de capră. Atreus și-a închipuit că mintea Pelopiei o luase razna. Drept care și-a trimis oamenii în munți ca să caute copilul. În cele din urmă copilul a fost adus înapoi. Dintre toți copiii lui, a cugetat Atreus, numai acesta rămăsese pur: prin urmare, el avea să-i fie moștenitor.

În Micene, natura refuza în continuare să se schimbe, nu renunța la secetă până când nu se întorcea Thyestes. În cele din urmă, acesta a fost prins și aruncat în temniță. Atreus l-a chemat pe Aegisthus și i-a dat prima misiune de bărbat: să ia sabia pe care mama lui o ținea mereu lângă ea și să-l străpungă pe cel închis în timp ce dormea. În temniță, Thyestes a reușit să smulgă sabia din mâna fiului său. S-a uitat la ea. A recunoscut-o: era sabia pe care o pierduse în noaptea aceea din Sicyon. I-a spus lui Aegisthus să o cheme pe mama lui. La vederea sabiei și a lui Thyestes, Pelopia și-a dat seama ce se întâmplase. A luat sabia și s-a străpuns cu ea. Thyestes a scos sabia din trupul Pelopiei și i-a dat-o, așa cum era, plină de sângele mamei lui, micuțului Aegisthus. I-a spus băiatului să se întoarcă la Atreus și să-i arate sabia ca dovadă că porunca îi fusese îndeplinită. Fericit la culme că în sfârșit scăpase de fratele lui, și de obsesie, Atreus a hotărât că primul lucru pe care trebuia să-l facă era să-și arate recunoștința față de zei. Așa că pe țărmul mării a fost pregătită o jertfă solemnă. În timpul ceremoniei, micul Aegisthus s-a apropiat și a împlântat sabia lui Thyestes în trupul lui Atreus. Thyestes a devenit rege în Micene. Astfel în turma lui a apărut un nou miel cu lâna de aur.

Pentru moment, conflictul dintre cei doi frați s-a sfârșit. Cel puțin pentru că măcar unul dintre ei era mort. Dar piatra de moară care prinsese viteză în timpul vrajbei dintre ei va continua să sfărâme oase vreme de trei generații. Ciocnirea dintre cei doi frați care se urau de moarte a devenit un război al formelor, un duel între doi fanatici ai formeii. Dacă Thyestes a repurtat o victorie de moment, acest lucru s-a întâmplat doar fiindcă inventivitatea lui privind forma răzbunării a întrecut-o cu mult pe cea a fratelui său, care, în cele din urmă, s-a oprit la banchetul canibal. Thyestes este cu adevărat modern: el născocеște o situație plină de echivoc pe care o folosește ca să-și atingă scopul. La triumful lui Thyestes face aluzie Euripide în *Cretanii* (iar Seneca îl confirmă în *Thyestes*). Aici, femeia cretană, Aërope, trădătoarea, care în majoritatea versiunilor îl trădează pe Atreus cu Thyestes, în Micene, apare că l-a întâlnit deja pe Thyestes, în Creta. Thyestes era fugar, un vagabond exilat de fratele său. Dar a sedus-o imediat pe prințesă, la fel cum a făcut și

Tezeu cu Ariadna. Regele Catreus i-a surprins pe amândoi în pat, după care le-a dat pe Aërope și pe sora ei, Clymene, unui alt rege, Nauplius, ca să le înece sau să le vândă ca sclave. Nauplius însă a hotărât să se însoare cu Clymene, prin urmare a dus-o în Argos. Acolo Plisthenes, fiul lui Atreus, debil mintal în urma răzbunării lui Artemis pe tatăl său, a ales-o pe Aërope drept mireasă. Aërope însă deja îi concepuse pe Agamemnon și pe Menelaos cu Thyestes.

Așa că la întoarcerea din Troia, prins într-o plasă, cu un picior în apa în care se pregătea să se îmbăieze, Agamemnon este ucis de răzbunătorul Aegisthus și de soția lui, Clitemnestra, sângele curge din Thyestes din cauza lui Thyestes, dintr-un fiu al lui Thyestes din cauza altui fiu al lui Thyestes și a surorii lui vitrege. Cu alte cuvinte, în casa lui Atreus nu a mai rămas urmă de Atreus. A rămas doar blestemul lui Thyestes, pe care Casandra îl simte în aer, un blestem care acum se învâрте în loc, izolat de orice, o formă pură, o glorie autistică.

În timp ce Agamemnon, fiul lui Atreus, lupta sub zidurile Troiei, toată lumea se aștepta ca Aegisthus, fiul lui Thyestes, să-i ia locul în patul Clitemnestrei și prin urmare pe tronul din Micene. Dar protagoniștii nu se grăbeau. Voiau să savureze inevitabilul. Ca un reprezentant de vânzări, regele Nauplius călătorea în sus și în jos de-a lungul coastei Atticii și a Peloponezului. Se oprea în porturile mai mari și vizita toate palatele unde era un tron gol. Seara povestea despre Troia, despre cât de aprig era războiul, al cărui sfârșit era greu de anticipat. Stătea până aproape de zorii zilei cu reginele singurate. Și apoi le propunea adulterul. Nu cu el, nici vorbă de așa ceva, ci cu niște indivizi ambițioși dintr-o familie bună din vecinătate. Era felul lui de a le aminti acelor tronuri goale cu cât cinism îi uciseseră fiul, pe Palamedes, dincolo de mare, sub zidurile Troiei.

Când, în Micene, a încercat aceeași stratagemă cu Clitemnestra, a observat că regina nu și-a putut stăpâni un zâmbet sardonice și trist. Chiar credea Nauplius că trebuie să-i propună un lucru pe care era sigură că îl va face? Agamemnon fusese prudent, lăsase un bard nesuferit de la curtea lui să-i sufle în ceafă, să nu o scape din ochi și să-i scrie dacă intervenea ceva. Acel om a fost primul intelectual al Statului. Dar într-o zi, Aegisthus l-a prins de gât și i-a făcut vânt într-o barcă. Barcagiul l-a abandonat pe o insulă unde creșteau numai scaieți. Așa că vulturii s-au putut înfrupta din carnea lui bătrână.

Astfel Aegisthus a intrat, în sfârșit, în palatul din Micene, a purtat sandalele lui Agamemnon, a murdărit patul regelui cu sudoarea lui, s-a așezat pe tronul lui, a posedat-o pe Clitemnestra, mai mult de furie decât de plăcere. Exact cum voia Clitemnestra. Era o complicitate profundă între ei, motiv pentru care nu peste

mult timp au început să arate la fel, cum se întâmplă cu unele cupluri în vârstă. Uneori, seara, în fața focului, vorbeau despre cum îl vor ucide pe Agamemnon, în cele mai mici detalii, cântărind opțiunile, de-abia așteptând momentul. Și chiar după aceea, când din vârful munților Athos și Arachne semnalele au anunțat sosirea regelui, când Agamemnon a călcat temător peste robele purpurii întinse în calea lui, când Aegisthus l-a înjunghiat de două ori, iar Clitemnestra l-a decapitat cu toporul, chiar și atunci, seara, cei doi stăteau împreună și se gândeau la Oreste, cum să-l ucidă, cum încerca el să-i ucidă. În cele din urmă s-a întors roata; Oreste i-a păcălit să-l lase să intre în palat, unde și-a ucis mama și l-a ucis și pe iubitul ei; o crimă fără probleme, ca o scenă repetată de nenumărate ori, an de an, cu actori care se grăbesc să termine piesa și să meargă acasă.

Psihologia sinistră a pelopizilor pare să se destrame odată cu dezbaterea nobilă despre Oreste la Aeropagus, Consiliul Atenian. Iar când votul Athenei îl absolvă, toți membrii consiliului ridică privirea de parcă s-ar dezmetici dintr-un coșmar. Într-un fel, procesul lui Oreste le-a făcut mai mult bine atenienilor decât i-a făcut lui. Le-a oferit ocazia de a se plasa dincolo de fărădelege, de a înțelege fărădelegea, un motiv de mândrie, un lucru pe care până atunci nimeni nu-l mai încercase. Cât despre Oreste, acesta a rămas la fel de nefericit ca și înainte. În ziua în care a apărut în Atena și toată lumea s-a ferit din calea lui, dispusă totuși să-i dea ceva de băut, dar numai dacă bea singur, moment în care chiar și copiii au început să bea singuri din cănile lor mici – în ziua aceea Oreste a înțeles că era sortit să bea singur la masa aceea tot restul vieții, chiar dacă fusese iertat, chiar dacă era rege, chiar dacă era susținut de câteva femei.

Dar cine erau acele femei? Surorile lui, Electra și Ifigenia, pe care Oreste se simțea condamnat să le caute, să le regăsească. Surorile însemnau familie. Cel mai mare chin al lui Oreste era următorul: oriunde mergea, tot ce făcea se raporta la familia lui. Chiar și Pylades, căruia îi dăruise prietenia lui, era o rudă fiindcă îl însurase cu una dintre surorile lui. Dincolo de familia lui, lumea părea că nici nu există. Atunci ce alte femei? Oreste a căutat-o pe Hermione, altă rudă, de două ori verișoară. Dar curând a înțeles că a o căuta pe Hermione complica și mai mult lucrurile; îl paraliza. Hermione fusese logodită cu Neoptolemus, fiul lui Ahile. Când Neoptolemus fusese ucis de Apollo în templul zeului din Delphi, la fel cum tatăl său fusese ucis tot de Apollo, Oreste a luat locul celui ucis lângă Hermione. Era perfect conștient că nu mai era el însuși, Oreste; era din nou Agamemnon, care îl lipsea pe Ahile de iubita lui, Briseis.

Oreste nu a fost niciodată Oreste, cu excepția perioadelor în care eriniile i-au luat mințile. Sau cu excepția momentelor de luciditate,

ca atunci când și-a rezemat capul de o stâncă de pe o mică insulă din largul coastei Gythionului. Apoi a tresărit: cineva îi spunea că Elena și Paris petrecuseră prima lor noapte de dragoste chiar în locul acela. Imediat Oreste a hotărât să ridice din nou ancora. Sau în acel loc sufocant din Arcadia unde și-a dat seama că nu mai suporta prezența eriniilor, poate nu atât prezența lor în sine, fiindcă pierduse orice speranță de a scăpa de ele, cât de culoarea lor, acel negru impenetrabil în soarele orbitor al amiezii, și, exasperat, și-a retezat cu dinții un deget de la mâna stângă. În clipa aceea eriniile s-au albit.

Dar acest răgaz nu a durat prea mult timp. Eriniile îl îngrozeau chiar și când erau albe, poate chiar mai mult decât înainte, și îl urmăreau peste tot, chiar dacă adormeau uneori, chiar dacă greșeau drumul, neglijente, dar încăpățânate. Le vedea cum se năpustesc asupra lui, ca bucățele din statui căzute din cer. Și uneori, precum o dată de-a lungul malului întunecat al râului Taurides, se lăsa copleșit de spaimă și începea să urle ca un câine: o turmă de viței albi se îndrepta spre el și Oreste a crezut că sunt eriniile, care se strâneau în jurul lui.

Dar de-abia când s-a întâlnit cu Erigone a avut dovada incontestabilă că acțiunile lui nu-i aparțineau, erau ale altuia, la fel de străin ca o piatră vârată în corpul cuiva. Erigone era fiica lui Aegisthus și a Clitemnestrei, imaginea lui în oglindă a familiei din partea lui Thyestes și, prin urmare, dușmanul numărul unu. Erigone a sosit în Atena însoțită de tatăl Clitemnestrei, Tyndareos, regele Spartei, ca să-l acuze pe Oreste în fața Aeropagusului. Avea mândria nețărnută a lui Artemis, în ale cărei grații atrizii nu au mai intrat după ce Atreus a păstrat mielul cu lâna de aur pe care trebuia să-l sacrifice în cinstea ei. Oreste a privit-o pe Erigone și s-a văzut pe sine, ca femeie, și în același timp a văzut ființa cea mai străină pentru el din întreaga lume, și invincibilă. Ea, a înțeles el în cele din urmă, era singura ființă pe care și-o putea dori: să o ucidă sau să o arunce pe un pat.

În timpul procesului, Oreste a arătat ca un cadavru ambulant însuflețit de vorbele oracolului din Delphi. Unii spun că, în clipa în care a fost iertat, Erigone s-a spânzurat, orbită de furie. Dar viața lui Oreste nu s-a schimbat prea mult după ce a fost iertat. Tot rătăcea de colo colo, neîncetat. În cele din urmă s-a întors din ținutul taurienilor strângând în mână o mică efigie din lemn a lui Artemis, singurul remediu pe care îl găsisese împotriva nebuniei. Curând, i-a dat Erigonei un nou motiv ca să-l urască. Aletes, fratele ei, uzurpase tronul din Micene. Oreste l-a ucis. Dar Aletes, „rătăcitorul“ sau „cerșetorul“, era și unul dintre numele lui Erigone din cealaltă existență a ei, ca fiică a lui Icarius. După ce l-a ucis pe Aletes, Oreste, în furia lui, a vrut să o ucidă și pe Erigone. Cum s-ar zice, a doua oară. Artemis însă a salvat-o. Atât de multe erau cadavrele dintre Oreste și Erigone încât aceștia nici nu se puteau vedea. Într-

una din zile Oreste și-a dat seama că Erigone era singura femeie care îl atrăgea. A reușit să o găsească din nou și au avut împreună un fiu: Penthilus. Acest copil nelegitim i-a reunit pe urmașii lui Atreus și Thyestes, care se luptaseră atât de mult pentru legitimitate în primul rând ca să-i refuze legitimitatea celuilalt. Prin sângele lui cele două case erau condamnate să se amestece pentru totdeauna. Asta dacă nu acceptăm insinuarea lui Euripide, potrivit căreia sângele lui Penthilus a fost rodul celui mai pur sânge al lui Thyestes și al copiilor lui, caz în care Oreste și Erigone chiar au fost frate și soră, iar casa lui Atreus a fost doar o fantomă, existentă doar în imaginația unora.

Prin moștenire sau prin cucerire, Oreste era acum conducătorul unui regat ce se întindea din Laconia până în Arcadia. Și avea convingerea că totul trebuie să se termine cu el – sau va trebui să reînceapă în altă parte, ca o poveste total diferită. Un oracol i-a spus că ar trebui să înființeze o colonie pe Lesbos. Lesbos? Numele nu-i spunea nimic; era unul dintre puținele locuri unde nu călcase. Un singur detaliu, mic, îl lega de Lesbos: se zvonea că necruțătorul rege Oenomaus, care, la urma urmei, era străbunicul lui, locuise acolo înainte de a veni în Olimpia. Poate că Lesbos însemna o întoarcere, o cataramă care se închide, acoperită de apă. Dar nu Oreste a fost cel care a colonizat Lesbosul. Penthilus a mers acolo, ducând sângele pelopizilor peste mare, închis în corpul lui ca într-o raclă. Au urmat mai mulți ani de evenimente de mică importanță, despre care se știe prea puțin. Și, într-un târziu, tăcere. Pentru prima dată, Oreste se simțea cu mintea limpede. Avea aproape 70 de ani și ceva îl îmboldea să se întoarcă în locurile unde fusese cel mai afectat de nebunie. S-a retras în Arcadia. Deși stăpânea un regat atât de întins, nu era făcut să fie un suveran cu mână forte. Era mereu cel care bea singur.

Într-o zi, nu departe de locul în care își retezase degetul ca să le facă pe erinii să se albească, Oreste a fost mușcat de călcâi de un șarpe și a murit, otrăvit, la fel cum trăise, otrava fiind singurul său prieten, în afară de Pylades. După ani, oamenii au venit să-i caute oasele, cam din același motiv pentru care alți oameni căutaseră oasele bunicului său, Pelops. Oamenii voiau să pună stăpânire pe un oraș. Nimic grandios, nimic care să suporte comparație cu Troia, dar un oraș destul de important: Tegea. Spartanii încercaseră, generații la rând, să-l cucerească, în zadar. Oracolul spunea că oasele lui Oreste vor fi găsite acolo unde „lovirii-i răspunde lovire; durerii-i urmează durere“.⁴⁹²⁶⁴ Lovitură după lovitură, nedreptate după nedreptate – îngropate în atelierul unui fierar, oasele lui Oreste încă mai tremurau la fiecare lovitură de ciocan pe nicovală.

Homer, *Odissea*, p. 43 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 44 (n.tr.)

VII

VII

O premisă necesară a misterelor grecești este scena următoare, care a avut loc între cei doi frați divini, Zeus și Hades. Odată, Zeus l-a văzut pe puternicul lui frate urcând la el, în Olimp. Un singur motiv avea Hades ca să vină aici: să ceară ceva. Zeus știa prea bine ce. Așadar vremea când Zeus vedea bărbați și femei apărând și dispărând pe pământ, fără să se întrebe de ce, puternici și senini, dar aproape de tărâmul metamorfozei, gata să trăiască puțin ca niște trupuri și mult mai mult ca umbre epuizate în regatul lui Hades – vremea aceea se apropia de sfârșit. Viața și moartea fuseseră împărțite clar, ca de o sabie din bronz ascuțită ce reteza gâturile animalelor sacrificate. Și nimic nu-i făcea lui Zeus o plăcere mai mare. Lui Zeus îi plăcea tot ce exista fără justificare. Acum însă Hades venea la el ca să ceară un ostatic. Voia o femeie în palatul morții. Și singura femeie care îi convenea era o fiică a lui Zeus, o nepoată pe care unchiul Hades o ochea de mai multă vreme: Persefona sau Persephatta, nume obscure, în ale căror litere găsim ecouri ale crimei (*phónos*) și ale jafului (*pérsis*), suprapuse peste o frumusețe al cărei singur nume este Fata: Kore.

Zeus a încuviințat. Cei doi nici nu aveau nevoie să-și vorbească. Când cei trei frați – Zeus, Hades și Poseidon – își împărțiseră atribuțiile, Zeus fusese norocos: trăsese lozul vieții în lumină. Poseidon se retrăsese sub valuri, iar Hades, sub pământ. Dar cât putea dura această împărțire radicală? La fel cum Zeus dădea câte o raită prin lumea morților, iar Poseidon făcea câte o incursiune pe pământ, era inevitabil ca într-una din zile Hades să urce în Olimp și să-i ceară o ființă lui Zeus. Hades i-a amintit lui Zeus că sunt rude de sânge, chiar dacă nu se vedeau niciodată, iar acum legătura dintre ei putea fi și mai strânsă. Într-un cuvânt, Hades voia să răpească și el o femeie, așa cum văzuse că fac și frații lui, atât de des, când privea în sus, din palatul lui de sub pământ. Oare nu hotărâseră împreună, înainte de a trage lumea la sorti, că vor fi egali în drepturi? Până acum Zeus și Poseidon își făcuseră de cap pe terenul lor de joacă, pământul. Hades nu apăruse sus niciodată – el doar întâmpina umbrele celor morți în hanul lui imens, sinistru. Pe de altă parte, Hades avea cei mai impetuoși cai din lume. Ce așteptau, bătând din copite în spatele porților palatului, dacă nu o răpire în toată regula? În privința pământului, frații trebuiau să aibă drepturi egale cel puțin când era vorba de răpirea femeilor. Iar dacă Zeus și Poseidon se gândeau întotdeauna la femei – plural!, Hades se mulțumea cu o singură răpire. Pentru el, a adăugat Hades cu acea ironie inegalabilă, o singură femeie era destul. A tăcut câteva clipe, apoi a explicat: fata pe care o voia trebuie să fie *Fata*: Kore. O voia alături de el, pe tronul împărăției morților, pentru totdeauna.

Hades a dispărut, lăsându-l singur pe Zeus, în Olimp. Zeus a început să se gândească la trecut, la acea parte din trecut pe care doar

el, dintre cei Doisprezece, o știa, partea care îi răsuna mereu în minte ori de câte ori se întâmpla ceva ce putea să decidă viitorul. Vizita lui Hades fusese una dintre acele întâmplări, poate cea mai importantă, deși nimeni nu știa asta la vremea aceea, și puțini își vor da seama abia după mii de ani.

Zeus se născuse într-o lume deja veche, periculoasă și plină de ființe divine. În viața lui făcuse un singur lucru demn de numele Ființă dat fiecărei ființe. Încă mai stătea ascuns în peștera Noptii (Noaptea era doica zeilor și ambrozia era însăși substanța ei). Noaptea l-a sfătuit pe Zeus să-l înghită pe Phanes, Protogonos, primul născut al suveranilor lumii, apoi să înghită toți zeii și toate zeițele născute din el, precum și universul. Astfel, zeii, zeițele, pământul și stelele în toată splendoarea lor, Oceanul, râurile și peștera adâncă a lumii morților au sfârșit în pântecul sacru al lui Zeus, care acum conținea tot ce fusese și avea să fie vreodată.

Totul a crescut împreună în el, prinzându-se de măruntaiele lui la fel cum liliacul se prinde de un copac sau o căpușă de piele. Apoi Zeus, care fusese unul dintre copiii titanilor, a devenit, singur, începutul, mijlocul și sfârșitul. Deși era de gen masculin, era și o nimfă nemuritoare. Apoi, în singurătatea lui copleșitoare, a văzut viața dinaintea nașterii lui, ca odraslă a lui Cronos, tatăl care îl pusese în pericol de îndată ce se născuse voind să-l înghită. Și a înțeles de ce tatăl lui fusese atât de violent. În ultimă instanță, Cronos doar încercase să facă ceea ce acum Zeus reușea să facă de unul singur. Totul i se părea luminos și limpede, fiindcă totul era în el. Cu uimire, și-a dat seama că devenise singurul. Trăia într-o stare de veghe perfectă. S-a întors la vremurile dinaintea tatălui său, Cronos, din ce în ce mai departe în trecut, până a ajuns la punctul cel mai îndepărtat, fiindcă fusese primul.

Spațiul nu mai exista. În locul lui era o suprafață convexă, acoperită de mii și mii de solzi. Se întindea dincolo de orice putea cuprinde privirea. Uitându-se în jos, la solzii aceia, a înțeles că erau prinși de alți solzi, de aceeași culoare, întrețesuți, nod după nod, fiecare mai strâns decât precedentul. Ochii i s-au împăienjenit, nu mai putea spune cărui corp încolăcit îi aparțineau solzii. Când a privit din nou în sus, spre capetele celor doi șerpi înnodeați, corpul primului s-a ridicat și solzii lui s-au transformat în ceva ce nu mai avea nimic comun cu un șarpe: era fața unui zeu, prima față a unui zeu care se arăta și, de o parte și de alta, avea două capete uriașe, unul de leu și unul de taur, în timp ce din umeri i se deschideau niște aripi imense. Brațul alb al unei femei era prins de brațul zeului, la fel cum, jos, cozile celor doi șerpi erau înnodeate între ele. Fața femeii o fixa pe cea a zeului în timp ce cu celălalt braț, în spatele căruia tremura o aripă imensă, se întindea spre extremitatea a tot și toate: iar acolo unde îi ajungeau vârfurile unghiilor se sfârșea Totul. Erau un cuplu regal, imobil: erau Timpul Fără Vârstă și Ananke.

Din împreunarea ascunsă în nodul corpurilor împletite s-au născut Eterul, Haosul și Noaptea. Un abur întunecat acoperea cei doi șerpi înaripați. Timpul Fără Vârstă a transformat această ceață mohorâtă într-o coajă care încet-încet a căpătat o formă alungită. Și, concomitent, o lumină a țâșnit din coajă, agitându-se în vid ca o tunică albă sau un început de pâclă. Apoi, desprinzându-se de Ananke, șarpele s-a încolăcit în jurul acestui ou luminos. Ca să-l strivească?

În cele din urmă coaja s-a spart și s-a revărsat o lumină strălucitoare. Așa a apărut însăși Apariția. Invadat fără speranță de lumină, nu puteai desluși silueta. Numai Noaptea a deslușit-o: patru ochi și patru coarne, aripi aurite, capete de berbec, taur și leu și un șarpe întins peste corpul unui om, tânăr, un falus și un vagin, copite. Spărgând coaja, șarpele-tată s-a încolăcit în jurul fiului. Sus, capul tatălui și-a privit fiul; jos, fața frumoasă a unui băiat a privit în lumina ce emana din propriul corp. Era Phanes, Protogonos, primul născut din lumea aparenței, „cheia minții”.²⁶⁵

Viața lui Phanes nu a semănat cu nici o altă viață. Singur în lumină, „s-a hrănit din propriul sân”.²⁶⁶ Nu a trebuit să se uite la nimic altceva decât la lumină, fiindcă totul era în el. Împreunându-se cu sine însuși, și-a însămânțat propriul pântec sacru. A dat naștere unui alt șarpe, Echidna, cu fața unei femei splendide, încadrată de un păr bogat. Din obraji ei parfumați, din sclipirea neîncetată a ochilor ei emana doar violență. Solzi pestriți, precum valurile unei mări involburate, se întindeau până la sânii ei albi și moi. Apoi Phanes a zămislit Noaptea, care exista deja înaintea lui. Phanes însă a trebuit să o zămislească fiindcă el era totul. Și-a făcut-o concubină. Era un musafir în peștera ei. S-au născut și alți copii: Uranus și Gaia. Treptat, lumina curgându-i constant din vârful capului, Phanes, a făcut locurile în care aveau să trăiască zeii și oamenii. În acest mod tot felul de lucruri au fost introduse în lumea aparenței.

Timpul a trecut și Phanes a rămas în peșteră, cu sceptrul în mână. Dar primul rege al lumii nu voia să domnească. I-a dat sceptrul Noptii. Apoi a plecat singur. Cosmosul existând deja, Phanes și-a urcat carul și caii pe fundalul cerului. Acolo a stat multă vreme, singur. Din când în când traversa creasta lumii. Dar nimeni nu îl vedea. În cer, ființele se înmulțeau.

De când Phanes se retrăsese în locul cel mai îndepărtat de viața de pe pământ – reflecta Zeus –, evenimentele începuseră să semene între ele. Regii se schimbau, se nășteau alți copii, apăreau alți dușmani, femei care ajutau sau trădau. Își amintea împreunarea nesfârșită dintre Uranus și Gaia, copiii lor alungați înapoi, în pântecul mamei. Și de Gaia, care în adâncul sufletului simțea că se sufocă și cugeta la amărăciunea ei. Își amintea de secera zimțată, dintr-un metal dur,

alb, din mâinile fiului lor, Cronos, care mai târziu va deveni tatăl său, și de testiculele lui Uranus care se scufundau în mare. În jurul lor se formau cercuri, unul dintre ele mărginit de o spumă albă. Din mijlocul lui s-a înălțat Afrodita, împreună cu primele ei slujnice, Apate și Zelos, Înșelăciunea și Rivalitatea. Uranus fusese un tată nemilos, iar Cronos, care i-a luat locul, a fost la fel, dar cu o minte flexibilă și puternică. Cronos stăpânea toate dimensiunile cosmosului.

Între timp, multe ființe s-au împrăștiat în spațiu, atât sus, cât și jos: titanii, ciclopii, hecatonchirii. Iar Cronos a continuat să se împreuneze cu Rhea, făcând alți și alți copii. Așa s-a născut Zeus, doar unul dintre mulți alții. Dar, ca și ceilalți, urma să fie înghițit de tatăl lui. Rhea însă l-a ascuns într-o peșteră – tot atunci și-a luat și al doilea nume, Demetra. De la începutul copilăriei, Zeus își amintea cel mai bine un sunet de cimbale care venea dinspre lumina orbitoare de la intrarea în peșteră, silueta unei femei care cânta la ele și umbrele unor războinici tineri care jucau și strigau. Apoi Noaptea, peștera fiind a ei, i-a explicat micului Zeus că el avea să devină cel de-al cincilea stăpân absolut al zeilor. Zeus însă nu știa cine fuseseră ceilalți patru. Știa doar că tatăl lui aștepta în lumină ca să-l devoreze.

La fel cum Gaia îi dăduse secera albă fiului ei Cronos ca să taie testiculele lui Uranus, Noaptea a pus la cale un plan prin care Zeus putea scăpa de Cronos. Prin urmare, bărbatul a fost cel care a acționat. Dar numai femeia avea *mêtis*, inteligența care predetermină acțiunea în tăcerea minții. Noaptea a pregătit un festin pentru Cronos. O mulțime de slujitori și de slujitoare au avut grijă să nu-i lipsească nimic, încărcăți de ambrozie, nectar și miere. Recunoscător și solitar, Cronos s-a delectat cu toate bunătățile. Într-un târziu s-a ridicat, amețit, și s-a dus să se întindă sub un stejar. Pe față i se citea încântarea fără margini. Între timp, Zeus urcase în cer călare pe o capră. S-a apropiat de tatăl lui, călcând cu grijă. L-a privit și l-a legat cu un lanț. Acela a fost doar începutul planului Noptii. Acum Zeus trebuia să prindă tot ce se perinda prin lume, să-l lege cu un lanț de aur și să-l înghită. Când cerul, mările, pământul și ființele divine dispăruseră deja în pântecul lui, Zeus și-a dat seama că mai are ceva de făcut: să-l înghită pe Phanes. Apoi s-a urcat pe creasta lumii, unde Phanes stătea singur cu caii lui. De data aceasta nu mai era nevoie de un plan bine pus la punct, fiindcă Phanes era cufundat în autocontemplare și neînarmat.

Apoi, încetul cu încetul, Zeus a vomitat ce avea în burtă, scoțând totul la lumină: copacii și râurile, stelele și focul subteran, ființele divine și animalele. Totul părea la fel ca înainte și totuși totul era altfel. De la firul de praf până la corpurile imense care se învârtteau pe cer, totul era legat de un lanț invizibil. Totul părea scăldat în lumină, ca și cum s-ar fi născut pentru prima dată. Zeus însă știa că nu era așa: prin el, dimpotrivă, totul se născuse pentru ultima dată.

Zei suverani suferă de nostalgia stării predecesorului lor, Phanes. Și încearcă să se întoarcă la ea. Nostalgia lui Zeus după Phanes ia forma unui șarpe. Doar Zeus își putea aminti imaginea celor doi șerpi încolăciți, înainte ca lumea să existe. Iar Phanes apăruse din încolăcirea unui șarpe. După ce Zeus a scos lumea din el, a simțit dorința de a se împreuna cu mama lui. Acea dorință venea dintr-o amintire de demult. Mama lui a fugit, dar Zeus a urmărit-o fără încetare. Până la urmă, Rhea Demetra s-a transformat într-un șarpe. Atunci Zeus s-a transformat și el într-un șarpe. A încolțit-o pe mama lui și și-a înfășurat solzii în jurul ei într-un nod heraclitic, același nod pe care doi șerpi îl vor alcătui pe bastonul lui Hermes. A fost un act de mare violență, care l-a făcut pe un comentator antic să încerce să demonstreze că numele Rhea Demetra (Deó) vine de la *dēioun*, „a devasta“. Dar oare de ce zeul a hotărât să facă acel nod ca să-și violeze mama? Zeus își amintea ceva și voia să-l repete. La fel cum oamenii își vor aminti un precedent divin în tot ceea ce vor face, și Zeus și-a amintit acei zei de dinaintea zeilor la care meditase când îl înghițise pe Phanes cu tot cu puterile lui.

Zeus a repetat cea mai maiestuoasă imagine pe care o știa, cea mai veche pe care și-o amintea: imaginea Timpului Fără Vârstă și a lui Ananke, înlănțuiți în nodul heraclitic înainte ca lumea să se nască. Așadar faptul că a violat-o pe Rhea Demetra, modelul numeroaselor aventuri care au urmat, nu a fost un prototip al propriei invenții, ci mai degrabă o trimitere la un trecut preexistent despre care numai Zeus putea ști. A repeta această imagine era un jurământ de fidelitate. De la un șarpe la altul lumea a continuat să se propage de la o epocă la alta. De fiecare dată când Zeus se transforma într-un șarpe, săgeata timpului zbura în trecut, ca să se înfigă în originea lucrurilor. Moment în care lumea părea să-și țină răsuflarea, ascultând acea mișcare în trecut ce marchează trecerea de la o epocă la alta. Și astfel, din împreunarea lui Zeus cu Rhea Demetra sub forma unor șerpi s-a născut Persefona, „fata al cărei nume nu poate fi rostit“²⁶⁷, singura fată căreia Zeus îi va dezvălui secretul șarpelui.

La naștere, Persefona ar fi înspăimântat pe oricine, dar nu și pe tatăl ei, singurul care a putut să o privească așa cum era, în prima ei formă. Fata avea două fețe, patru ochi și coarne în frunte. Nici oamenii și nici zeii nu ar fi putut înțelege măreția Persefonei. Zeus însă a înțeles-o. Căci, văzând-o, și-a amintit cum Phanes se înălțase la lumină. Și, la fel cum un șarpe se încolăcise cândva în jurul corpului strălucitor al lui Phanes, tot așa, într-una din zile, Zeus s-a dus la fiica lui și, preschimbându-se în șarpe, a încolăcit-o. Asta s-a întâmplat în Creta. Rhea Demetra îi ascunsese fiica într-o peșteră, unde Persefona a țesut un veșmânt presărat cu flori, la un război de țesut din piatră. Intrarea în peșteră era păzită de șerpi. Dar un alt șarpe, Zeus, i-a adormit fixându-i cu privirea în timp ce se strecura în peșteră. Și, înainte ca Persefona să se poată apăra, pielea ei albă s-a

înfiorat la atingerea solzilor unui șarpe, care s-a încolăcit în jurul ei și a început să o lingă și să saliveze plin de pasiune. În întunericul peșterii, corpul oribil al Persefonei a prins să lumineze, ca și corpul lui Phanes, cândva. Din acea împreunare violentă s-a născut Zagreus, primul Dionysus.

Părinții creștini nu credeau în împreunarea șarpelui Zeus cu Demetra. În viziunea lor, evenimentele fuseseră și mai violente. Relatarea lui Clement este directă și concisă. Însă Arnobius africanul nu se poate stăpâni, debordează de elocvența unui predicator baroc care se abandonează unei *delectatio morosa*. În versiunea lui, Zeus se împreunează cu Demetra nu sub forma unui șarpe, ci a unui taur. *Fit ex deo taurus*.²⁶⁸ Din clipa în care Zeus se transformă într-un taur, proza lui Arnobius prinde aripi: *Cum in Cererem suam matrem libidinibus improbis atque inconcussis aestuaret*²⁶⁹... *Aestuate*: ape care se revarsă, foc ce cuprinde totul – așa este dorința lui Zeus. El este un zeu care își păcălește mama transformându-se într-un taur ca să o violeze. Atunci este momentul în care Demetra se înfurie la culme, nu când un alt fiu al lui Cronos îi răpește fiica; atunci zeița capătă numele de Brimo.

Așa se face că, după viol, Demetra i-a paralizat pentru prima dată pe zei și a paralizat și lumea: *Adlegatur deorum universus ordo*.²⁷⁰ Atunci Zeus, ca să o împace, a recurs la un vicleșug ieftin, nu foarte diferit de cel pe care oamenii îl vor folosi ca să-i împace pe zei. A ales un berbec cu testiculele mari și i le-a tăiat. Apoi s-a întors la mama lui cu o privire tristă, spășită. Pretinzând că sunt ale lui, i-a aruncat în poală testiculele berbecului. Astfel surogatul sacrificat, acea armă puternică pe care oamenii o vor folosi ca să se apere în fața zeilor, a fost inventat de Zeus. Iar Demetra s-a îmbunat.

Persefona s-a născut în luna a zecea. Zeus a urmărit-o cum crește. Când fata s-a împlinit și a înflorit, „plină de sevă”²⁷¹, Zeus a simțit o dorință copleșitoare de a face același lucru: *Redit as priores actus*.²⁷² De data aceasta se transformă într-un șarpe, se încolăcește în jurul fiicei și, strângând-o cu ferocitate, își șoptește adorația cu multă tandrețe în timpul împerecherii, *mollissimis ludit atque adulatur amplexibus*.²⁷³ Însămânțată de un taur, Demetra a dat naștere unei fete. Însămânțată de un șarpe, Persefona a dat naștere unui taur.

Cosmosul pulsa între șarpe și taur. Extrem de mult timp va trece până când șarpele, Timpul Fără Vârstă, va fi urmat de tropotul taurului care era Zeus. Apoi un timp mult mai scurt până când taurul Zeus se va împreuna cu Demetra ca să dea naștere unei femei în care natura șarpelui va pulsa din nou, Persefona. Și foarte puțin, cam de cât ai nevoie ca să arzi de dorință, până când Zeus, dându-și seama că fetița Persefona a crescut, s-a transformat într-un șarpe, s-

a cuplat cu fiica lui și l-a zămislit pe Zagreus, taurul, primul Dionysus.

Povestea lumii asta a fost: transformarea în taur, apoi din nou într-un șarpe ca să se nască alt taur. Spusă de Zeus, a fost o poveste care începea cu un taur și sfârșea cu un taur. Spusă de Timpul Fără Vârstă, era o poveste care începea cu un șarpe și aștepta să devină din nou un șarpe. Timpul Fără Vârstă așteaptă de atunci:

„... taurul

tatăl șarpelui și tatăl taurului șarpe,
pe munte cel ascuns, o, păstorule, băta.”²⁷⁴

Theòs, divinitatea nedefinită, era o invadare a corpului și a minții. Familiarizarea noastră cu ceea ce ne este mai străin. Și nimic nu ne este mai străin decât șarpele. O mână a ridicat șarpele spre gât. Mâna a strecurat șarpele sub tunica inițiatului. De la gât, între sâni, dacă era o fată, sau peste pieptul tare, dacă era un băiat, șarpele a alunecat în întuneric, ascuns sub haină, spre pântec. A rămas acolo? S-a încolăcit în jurul taliei fetei sau băiatului? A alunecat peste coapse și s-a vârat jos, între picioare. *Theòs dià kólpou*: „Zeul peste pântec”.²⁷⁵

Marea este continuumul, perfecțiunea nediferențiatului. Emisarul ei pe pământ este șarpele. Din locul în care se află șarpele țâșnește apa. Ochiul lui este lichid. Sub el curge apa lumii morților. Pentru totdeauna. Fiind sinuos, nu are nevoie de încheieturi. Același model îi acoperă întreaga piele; solzii lui sunt uniformi, mișcarea ondulatorie, precum valurile, este mereu repetată. Șarpele este pentru taur ce este marea pentru uscat. Pământul apare din mare, la fel cum taurul apare din șarpe. Ca să o răpească pe Europa, taurul Zeus a apărut din mare și a sărit din nou în ea. Ferindu-se de valuri, Europa stătea cu un picior în mare, iar cu o mână se ținea de spatele animalului.

Unde domnește forța, spiritul este străin, detașat de pământ și de apă. Dar Apollo și Athena invidiau forța, acea forță care, până să se nască ei, fusese deja respinsă până la capătul pământului. Acolo, lângă trupul încolăcit al lui Oceanus, încă se mai găseau ființe fără somn sau letargice, prin peșteri sau hălăduind prin munți, ființe care încă mai aveau o forță nepuizabilă. Apollo și Athena știau că trebuie să prigonească toate acele ființe, să le ucidă și să-și însușească forța lor.

Purtători ai unei perfecțiuni antagonice, nouă și neimaginată, Apollo și Athena invidiau perfecțiunea nediferențiatului. Dar, la fel ca împărțirea atribuțiilor între fiii lui Cronos, nu puteau interveni în regatul acvatic al lui Poseidon, nici în cel subteran al lui Hades. Astfel terenul lor de joacă rămânea pământul. Unde trebuiau să joace

împotriva șarpelui. Athena a ucis Gorgona care era încoronată cu șerpi. Apollo l-a ucis pe Python, încolăcit în jurul izvorului din Castalia. Șerpii Gorgonei se mișcau în adierea vântului pe pieptul Athenei. Ei alcătuiau conturul efigiei. Dinții și oasele Pythonului erau păstrate în cazanul din bronz al tripodului, de pe care Pythia își scanda profețiile. Solzii Pythonului acopereau *omphalós*, piatra buricului. Buricul este punctul, singurul punct, indispensabil, unde cel perfect se leagă cu perfecțiunea nediferențiatului. Este piciorul Europei în apa mării.

Două linii suverane descind din Zeus: linia lui Dionysus și cea a lui Apollo. Linia lui Dionysus este mai neclară decât cea a lui Apollo; rareori apare din umbră. Întrucât este și șarpe, și taur, întreaga istorie de dinainte de Zeus se află în el și începe din nou cu el. Linia lui Apollo este mai vizibilă, dar și mai neclară decât cea a lui Dionysus când vine vorba de păcatele comise de Apollo împotriva tatălui său. Apollo nu este nici șarpe, nici taur, dar ucide și șerpi, și tauri, fie săgetându-i el însuși, ca în cazul Pythonului din Delphi, sau trimițându-și emisarul, pe Tezeu, să-și implante sabia în Minotaurul din Creta ori să prindă taurul din Marathon.

Dionysus și Apollo: unul este arma, celălalt folosește arma. De când au apărut, Psyche sare din brațele unuia în brațele celuilalt.

Când Hades i-a cerut să o răpească pe Kore, Zeus a simțit că sosise momentul ca un nou inel să fie adăugat la nodul șerpilor. De data aceasta însă nu trebuia să acționeze el, ci doar să fie un martor care să nu aibă nimic împotriva. Invizibilul își reafirma acum drepturile asupra corpului vizibilului mai autoritar decât înainte: relațiile dintre ei, de mult slăbite și amestecate în viața de pe pământ, găseau un nou centru de gravitație.

Hades a pretins supremația unei lumi care era *altfel*: izolată, separată și tăcută. Dar acea lume a culminat cu floarea vizibilului, iar acea floare era Persefona. Odată cu ea, secretul șarpelui, un secret transmis de la un șarpe la altul până la șarpele Zeus, va trece în lumea invizibilă și Zeus însuși va trebui să-l predea dacă dorea să funcționeze mai departe. Vizita lui Hades a fost preludiul unui moment de dezechilibru imens, atât în Olimp, cât și pe Pământ.

Era un loc în care câinii pierdeau urma vânatului, atât de puternic era mirosul florilor. Un pârau brăzda adânc iarba unei pajiști ce se înălța spre marginea unei râpe stâncoase, abrupte, de unde cădea chiar în buricul Siciliei. Aici, lângă Henna, a fost dusă Kore. Când pământul s-a desfăcut, lăsând să apară carul lui Hades, tras de patru cai unul lângă altul, Kore privea o narcisă. Privea însăși acțiunea de a privi. În clipa în care s-a aplecat ca să o culeagă, ea însăși a fost culeasă de invizibil către invizibil. Kore nu însemna doar „fată“, ci și „pupilă“. Iar pupila, după cum îi spune Socrate lui Alcibiade, „este

modelul în mic al privitorului“⁵⁰²⁷⁶, nu doar fiindcă este „partea care vede“, ci și fiindcă este locul unde o altă persoană care privește se va găsi „privind“²⁷⁷. Și dacă, după cum susține Socrate, maxima din Delphi „Cunoaște-te pe tine însuși“ poate fi înțeleasă numai dacă o traducem prin „Privește-te“, atunci pupila devine singurul mijloc de autocunoaștere. Kore privea „copilul-minune“ galben al narcisei. Dar ce face ca această floare galbenă, folosită și în ghirlandele lui Eros, și în cele ale morților, să fie atât de importantă? Ce o deosebește de violetele, de brândușele și de zambilele care împodobeau pajiștea de lângă Henna? Narcis este și numele unui tânăr care s-a pierdut privindu-se.

Kore, pupila, se afla așadar pe un prag. La un pas de a întâlni o privire în care urma să se vadă pe sine. Întindea mâna să culeagă acea privire. Hades însă a apărut ca din senin. Și a cules-o pe Kore. Preț de o clipă, ochiul lui Kore a trebuit să se desprindă de narcisă și să privească în ochiul lui Hades. Pupila Pupilei a fost întâlnită de o altă pupilă, în care s-a văzut pe sine. Iar acea pupilă aparținea lumii invizibilului.

Cineva a auzit un țipăt. Dar ce însemna acel țipăt? Doar groaza unei fete răpite de un necunoscut? Sau țipătul unei recunoașteri ireversibile? Unii dintre primii poeți sugerează că Persefona a simțit o „dorință fatală“²⁷⁸ de a fi răpită, că a încheiat un „pact de dragoste“²⁷⁹ cu regele nopții, că a cedat fără rușine, de bunăvoie, pasiunii lui Hades. Kore s-a văzut în pupila lui Hades. A recunoscut, în ochiul care se observa pe sine, ochiul altuia, invizibil. A recunoscut că aparține acelui altuia. În clipa aceea a trecut pragul pe care era pe punctul de a-l trece când privea narcisa. Era pragul lui Eleusis.

Dacă pupila este *kôrè*, înseamnă că ochiul îi aparține lui Hades. Fiindcă, în timp ce era răpită, Kore și-a văzut reflecția chiar în acel ochi. În clipa aceea, fata din ochi a devenit pupila pentru noi toți. De parcă ochiul tocmai ieșise la vânătoare, ca o furtună, din regatul morților. Vederea era o pradă. Iar ochiul a țâșnit din umbre ca să prindă o fată și să o închidă în palatul de dincolo al minții.

Înțelesul lui Kore în ochiul lui Hades este dublu: pe de o parte, în măsura în care se vede în ochiul răpitorului, Kore descoperă reflecția, duplicarea, momentul în care conștiința se observă pe sine: și, paradoxal, acea privire duplicată este și viziunea supremă; nu mai poate fi divizată, fiindcă orice altă divizare nu ar fi decât o confirmare a primeia. Pe de altă parte, întâlnind pupila, pentru prima dată cavitatea vederii întâmpină și atrage spre sine marea dorință: imaginea. Pentru o fracțiune de secundă, extremele minții sunt prezente în același timp în ochiul răpitorului.

Ce s-a întâmplat în Eleusis a fost separarea și reunirea zeiței duale Demetra-Kore (Deó), cea care apare uneori ca două figuri abia diferențiate, sub aceeași mantie. Drama reflecției a fost cea care s-a detașat de corp, de fiecare obiect, chiar de pământ – ca să fie reunită cu propria origine. Dar numai în anumite momente recurente. Precum eclipsele.

Odată cu sosirea lui Kore, minunea trece de la obiect la privire. La începutul aventurii ei, Kore privește narcisa, „acea floare minunată, strălucitoare, încântătoare și pentru zei și pentru muritori”.²⁸⁰ La sfârșit, când se întoarce din lumea morților, Kore însăși este „o mare minune și pentru zei, și pentru muritori”.²⁸¹ Repetând aceeași formulă, autorul anonim al *Imnurilor* homerice a vrut să sublinieze încheierea unui proces ireversibil: trecerea la suflet. Formula ne atrage atenția asupra faptului că evenimentul a fost o sursă de uimire nu doar în istoria oamenilor, ci și în cea a zeilor.

Când i-a cerut fratelui său Zeus o femeie vie, Hades a dat peste cap ordinea simplă a lumii care existase până atunci: o viață supraabundentă, marcată de zeii care dădeau iama prin ea, apoi schimbată într-o viață de apoi, goală, inertă, acorporală. Zeus nu voia ca amantele lui muritoare să dispară. Le poseda și le abandona. Hades însă o voia pe Kore de soție, voia lângă el pe tron o femeie vie. Am putea spune că, dorind acest lucru, moartea voia să facă și mai mult rău pământului de deasupra. Dar tocmai acum, prin insolența ei, moartea se înșală singură. Prin răpirea Persefonei, moartea dobândește un corp, dobândește corp: în regatul umbrelor, acum există cel puțin un corp, și nu unul oarecare, ci corpul unei tinere înfloritoare.

În trecut, puțini avuseseră privilegiul de a fi conduși de un zeu spre Câmpiile Elizee cu trupul intact. Iar Hades a fost definit ca acel loc unde nu există nici un trup. Acum însă, alături de corpul lui Kore, Eros a pătruns în regatul morților. Persefona, cu gleznele ei fine, a fost săgeata suplă pe care Afrodita i-a poruncit lui Eros să o sloboadă asupra lui Hades când zeița și-a chemat fiul la stânca neagră din Eryx. Lumea ajunsese într-un punct în care economia metamorfozei care o susținuse atâta vreme pe parcursul aventurilor lui Zeus nu mai era de ajuns. Lucrurile își pierduseră fluiditatea primordială, se întăriseră, iar jocul cândva între o formă și alta se reducea acum la simpla alternare a apariției și a dispariției. De acum încolo nu se mai punea doar problema acceptării vieții într-o singură formă, imuabilă, ci și a acceptării certitudinii că acea formă va dispărea odată și-odată fără urmă. Furia Demetrei este revolta împotriva acestui nou regim al vieții. Zeița însă nu știa că în același moment apăruse și un nou regim al morții.

Când Persefona și-a luat locul pe tronul lui Hades și chipul ei parfumat s-a arătat de după barba țepoasă a partenerului ei, când Persefona a mușcat din rodia ce creștea în grădinile umbrelor, moartea a trecut printr-o transformare la fel de radicală ca și cea prin care trecuse viața când i se luase fata. Cele două regate s-au dezechilibrat, fiecare deschizându-se celuilalt. Hades a impus absența pe pământ, a impus ca orice prezență să fie învăluită într-o mantie mult mai mare a absenței. Persefona a impus sânge morților: nu, ca în trecut, sângele întunecat al sacrificiului, nu sângele pe care morții îl beau cu atâta sete, ci sângele invizibil care continua să pulseze în brațele ei albe, sângele unei ființe încă vii pe de-a-ntregul, chiar în palatul morții.

Dinoysus a cutreierat Grecia căutând intrarea în regatul morților. Voia să coboare acolo ca să-și ia înapoi mama, pe Semele. Într-una din zile s-a trezit pe malul unui lac a cărui apă era nefiresc de liniștită. Lacul era aproape de Lerna, iar numele lui era Alcyonius. Apa era nemișcată precum metalul. În tăcerea din jur, trestii și iarba se legănau în bătaia vântului. Dionysus l-a văzut pe Prosymnus (sau Polymnus?) venind spre el. L-a întrebat cum poate să ajungă la Hades. Prosymnus i-a spus că îi arată el, cu condiția ca Dinoysus să-l lase să-l posede ca pe o femeie. Dinoysus i-a promis că o va face, dar numai la întoarcere. Împreună s-au apropiat de lac. Nimic nu putea fi mai liniștit decât acea suprafață densă. Dar micul lac era fără fund. Dacă încerci să înoți în el, te trăgea în jos, la nesfârșit. Prosymnus i-a spus lui Dionysus că trebuie să sară în apă dacă vrea să ajungă la Hades.

Anticii nu au spus nimic în legătură cu ce s-a întâmplat la sfârșitul călătoriei lui Dionysus în regatul morților. Doar unul dintre Părinții Bisericii a vorbit. Cu sinceritatea brutală a primilor creștini inițiați în mistere, Clement din Alexandria ne povestește cum s-a sodomizat Dionysus. „Dionysus voia cu tot dinadinsul să coboare la Hades, dar nu știa cum. Un anume Prosymnus i-a promis că îi arată el, dar nu fără o răsplată [*misthós*], iar răsplata pe care o voia nu era un lucru bun, deși era destul de bun pentru Dionysus; acest favor, această răsplată pe care o voia Prosymnus de la Dionysus era legată de plăcerile Afroditei. Zeul a fost de acord cu răsplata și a promis să i-o dea dacă reușea să se întoarcă din călătorie și și-a întărit promisiunea cu un jurământ. După ce i s-a arătat drumul, a pornit într-acolo. Dar când s-a întors nu l-a mai găsit pe Prosymnus (care murise între timp); hotărât să-și țină promisiunea față de cel care îl iubea, Dionysus s-a dus la mormântul lui, plin de dorință carnală. A tăiat o ramură dintr-un smochin din apropiere și, dându-i forma unui membru viril, și-a înfipt-o singur, astfel ținându-și promisiunea față de cel care murise.”²⁸²

Dionysus nu a fost singurul zeu care a trebuit să întrebe un om cum ajunge la Hades. În timp ce o căuta pe Kore, Demetra l-a întrebat pe Celeus, regele din Eleusis, unde și-ar putea găsi fiica. Celeus a arătat spre Hades. Ca răsplată (*misthós*)²⁸³, Demetra i-a dezvăluit secretul pâinii, dar l-a lăsat să o și posede, „illegal“.²⁸⁴ De data aceasta nu un Părinte al Bisericii este cel care ne oferă detalii, ci un scoliast obscur. Grigore din Nazianz chiar „se rușinează“ să menționeze „anumite lucruri pe care Demetra le face sau cărora se supune“.²⁸⁵ Grigore avea dreptate să fie scandalizat: Demetra este zeița *thesmoí*-ului, cea mai strictă dintre legi, și iat-o cum acceptă să se dăruiască *athésmōs*, „illegal“, unui muritor. Din acea împreunare se va naște un copil, „dintr-o necesitate a muritorilor“²⁸⁶, cum va spune imnul orfic. În acest moment ordinea a fost complet inversată. Cum poate Ananke, Necesitatea, care este mai divină decât zeii, fiindcă îi precedă, să devină „muritoare“ și astfel să-și supună o zeiță? Umilirea zeiței a avut loc în Eleusis – și a marcat un punct de cotitură ireversibil în istoria olimpienilor. Dar cum au ajuns aici Dionysus și Demetra?

Criza eleusină a apărut în clipa în care olimpienii au început să manifeste o nouă fascinație față de moarte. Zeus și-a dat fiica, pe Kore, lui Hades, Demetra s-a dăruit unui muritor. Ca să afle mai multe despre moarte, zeii au trebuit să apeleze la oameni, moartea fiind singurul lucru despre care oamenii știau mai multe decât ei. Și, ca să capete ajutor de la oameni, Dionysus și Demetra au fost nevoiți să se prostitueze. Zeul care se abandonează unui muritor este ca omul care se abandonează morții: fiecare mort trebuie să aducă un ban cu el, ca să-și plătească drumul spre Hades. Zeii nu folosesc bani, deci trebuie să-și dea trupurile. La urma urmei, din punctul de vedere al olimpienilor, oamenii sunt deja morți, fiindcă moartea se ascunde în ei.

La fel cum Persefona s-a lăsat răpită de stăpânul morților, așa și Dionysus leagă o ramură de smochin de o piatră de mormânt și se lasă penetrat de ea, iar Demetra se dăruiește muritorului Celeus. Amintirea acestei prostituări divine a fost adânc îngropată în mistere. Nu am ști absolut nimic despre ea fără zelul vindicativ al unui Părinte al Bisericii și limbuția unui scoliast. Dar, de îndată ce aceste evenimente au fost scoase la lumină, tot felul de autori s-au grăbit să confirme o complicitate între Dionysus și Demetra în ceea ce privește aventurile lor sentimentale în drumul spre Hades.

În Lerna, aproape de lacul unde Dionysus a fost înghițit de ape și dus în lumea morților, oamenii au venerat-o pe Demetra Prosymna. Iar Polyhymnia, partenera de viață a lui Polymnus, cealaltă formă a numelui Prosymnus, era mama lui Phylammon, creatorul misterelor din Lerna. O altă Polyhymnia este menționată ca fiind mama tânărului Triptolemus care, din carul lui înaripat, a împrăștiat în toată lumea semințele de porumb ale Demetrei. Iar tatăl lui trebuia

să fie Celeus: cu alte cuvinte, Polyhymnia i-a luat locul Demetrei ca amantă a lui Celeus. Una dintre nimfele care l-au crescut pe Dionysus se numea Polymnos. *Polýymnos* era un epitet pentru Dionysus înainte de a ajunge să însemne pur și simplu „curvă”. Platon lămurește cât de cât această ultimă situație. În primul rând, Polyhymnia este una dintre muze, protectoarea cântecului liric, intim. Dar în *Banchetul*, Platon ne spune că Polyhymnia este o muză temătoare, deloc dedicată „dragostei rafinate”, „care ține de cereasca muză Urania”⁵¹²⁸⁷, ci erosului *pándēmos*, dragostea accesibilă tuturor. Prostituația divină și cântecul liric sunt legate în umbre. Unul dintre cei mulți care i-au oferit ospitalitate Demetrei în peregrinările ei a fost Phytalus, regele Cephissusului, pe drumul spre Eleusis. Procesiunea care pornea din Atena spre Eleusis se oprea întotdeauna aici, într-un loc cunoscut sub numele de „Smochinul Sfânt”, unde un pom dăruit de Demetra lui Phytalus încă mai creștea sub un acoperiș de țiglă de care preoții eleusini se îngrijeau să nu se deterioreze. Pe mormântul lui Phytalus scria: „Erou și rege, aici a primit-o Phytalus pe maiestuoasa Demetra, când aceasta a adus primul rod al toamnei, pe care muritorii îl numeau smochinul sacru”.²⁸⁸

Ajungând în regatul morților ca să-și răscumpere mama, Dionysus s-a trezit față în față cu Hades, de parcă s-ar fi privit în oglindă. Ochii care îl fixau erau ai lui. Hades i-a spus că o va lăsa să plece pe Semele, dar numai dacă Dionysus renunța la ceva foarte drag lui. Dionysus a cugetat câteva clipe. Apoi i-a oferit stăpânului invizibilului o ramură de mirt. Hades a acceptat. Cum se face că o plantă oarecare a înlesnit un târg atât de neobișnuit? Mirtul era planta cu care mirele și mireasa erau încoronați pe pământ. Iar Hades nu se mai sătura de tineri însurăței și de nunțile lor. Voia ca regatul morților să se amestece cu cel al erosului. Nu ca să-l cucerească sau să-l subjuge: de fapt, Hades a acceptat să o lase pe iubita lui Zeus, muritoarea Semele, să urce în cer „cu acordul parcelor”.²⁸⁹ Nu, ce își dorea cu adevărat era să combine cele două regate. Mirtul fusese planta Afroditei înainte de a-i aparține lui Dionysus, iar până la această vizită în lumea de dincolo fusese doar parfumul trecător al împreunării. Dar de acum încolo va răspândi și parfumul altei lumi, cea a necunoscutului. Astfel mirtul a devenit planta erosului și a doliului.

Ținându-și mama de mână, Dionysus s-a întors pe pământ într-un loc care avea să fie mai târziu locul orașului Troezen. Anii au trecut și localnicii au înălțat un stadion chiar acolo unde Dionysus și Semele au urcat din lumea morților. În fiecare zi prințul Hipolit se antrena acolo. Era discipol al orfismului, prin urmare vegetarian și virgin. Tot ce știa despre sex era ceea ce vedea în piesele de teatru și la statui. Fiu al unei amazoane, nu îl interesa să devină o persoană

importantă în oraș. Chiar se minuna când oamenii pomeneau de „dulceața puterii”.²⁹⁰ Venera cărțile și aburii amețitori ai „cuvintelor mărețe”.²⁹¹ Făcea multă mișcare, se întărea la minte și la trup, de altceva nu avea nevoie. Detractorii îl acuzau că practică un „cult al eului”.²⁹² Dar, de fapt, izolat în integritatea lui, „sufletul lui feciorelnic”²⁹³ adora o singură ființă, în același timp în afara și înăuntrul lui: Artemis, zeița fecioară a vânătorii. Vâna pentru ea în pădure, o slujea ca un sclav, îi proteja simulacrele.

Hipolit credea că este singur când se antrena pe stadion, în zorii zilei. Trupul său lucea de sudoare, intangibil. Dar ochii unei femei îi urmăreau fiecare mișcare. Ascunsă în punctul ei de observare de deasupra stadionului, în templul Afrodita Kataskopia (Afrodita „care spionează de sus”), mama lui vitregă, Fedra, cunoștea fiecare încordare a mușchilor tânărului. La fel de singură ca și Hipolit, îl urmărea și ardea de dorință. Măinile ei asudate nu-și găseau astâmpăr cu frunzele delicate, de mirt. Apoi, când dorința a devenit insuportabilă, și-a scos o broșă din păr și, cu ochii pe fiecare mișcare a lui Hipolit, a găurit frunzele de mirt cu acul broșei. Pe lângă „boabă de mirt”, *mýrton* înseamnă și „clitoris”.²⁹⁴

Chiar dacă se detașase de lume, Hipolit nu era ferit de capcanele ei. Își va găsi moartea când caii lui se vor speria de taurul monstruos al lui Poseidon înălțat din apele râului Saronicus. Hipolit a încercat cu disperare să-i strunească, dar a fost aruncat la pământ, încurcat în hățuri. În timp ce caii îi târau corpul plin de sânge și de praf peste pietrele ascuțite care îl sfâșiau, în timp ce simțea cum „i se zguduie creierii”²⁹⁵, Hipolit și-a dat seama că era chiar acea frunză de mirt, ruptă de prețioasa broșă a unei femei îndrăgostite care îi cunoscuse corpul doar din priviri și se spânzurase pentru el: Fedra.

Dinspre Hipolit venea parfumul morții care se amesteca în aer cu un alt parfum, mai pur, ce anunța prezența lui Artemis. Înainte să moară, Hipolit i-a vorbit, i-a vorbit și ea, dar, până să-și dea ultima suflare, zeița l-a părăsit, deși i-a spus că pentru ea el este „cel mai drag dintre toți muritorii”.²⁹⁶ Artemis l-a părăsit fiindcă nu-și putea „strica ochii cu agonia unui muritor”.²⁹⁷

Când răpitorul ei a dus-o în palatul morților, Persefona a observat o tânără „întinsă pe patul lui Aidoneus”.²⁹⁸ Era Mintha, i s-a spus, nimfa râului Cocytus. Așadar, chiar și în aceste păduri tăcute, nemișcate, chiar și în acest râu mlăștinos, rece ca gheața, plin de dușmănie, pe care morții se îndreptau spre chinurile lor, existau nimfe! Și unde existau nimfe, exista și seducție, impulsul invincibil. La fel cum Zeus, tatăl și iubitul ei celest, cobora ca să le culeagă de pe dealuri, tot așa și Hades, partenerul ei, scump la vorbă și la gesturi, se împreuna cu ele în patul lui. Trădarea brăzda cosmosul de la un capăt la celălalt.

Persefona a înșfăcat-o pe Mintha și a târât-o la lumină, pe nisipurile din Pylos, poarta spre Vest. Acolo s-a aruncat asupra ei și a călcat-o în picioare cu furia moștenită de la mama ei. Voia să o omoare, să o facă fărâme, ca pe o muritoare de rând. Și, când din corpul delicat al Minthei a rămas doar o masă de carne și de sânge, din ea s-a răspândit o mireasmă nemaiîntâlnită. Era menta sălbatică ce va crește mereu pe pantele din Samikon, privind spre mare.

Nu departe, Hades, iubitul ei divin, fusese rănit de Heracles în timp ce încerca să-l apere pe Pylos. Era înconjurat de atâtea cadavre, încât nu mai știa dacă erau ale supușilor sau ale dușmanilor lui. Una dintre săgețile eroului i-a străpuns un umăr. Când, în aceeași zi, Heracles a lovit și sânul drept, alb, al Herei, este clar că acela a fost un moment de mare derută între cer, pământ și lumea de dincolo. De-abia suportând durerea, „năprasnicul Hades“⁵²²⁹⁹ a făcut un gest neobișnuit – a urcat în Olimp pentru a i se obloji rana. Pe acea lungă plajă elenă moartea se expusese riscurilor vieții. Tocmai acolo Persefona a stors un parfum dulce, steril, din corpul Minthei.

Demetra ședea în templul din Eleusis, înfășurată în tunica ei groasă, albastră: aștepta ca omenirea să moară de foame; aștepta clipa în care zeii aveau să afle prima dată ce însemna să nu mai simtă mirosul jertfelor. Voia să întrerupă ciclul vieții, acum, că „faptele de nesuportat ale zeilor binecuvântați“³⁰⁰ i-o răpiseră pe Persefona. Demetra însăși le poruncise celor din Eleusis să construiască acest templu; ea îi învățase ceremonialurile pentru Demophon, copilul care își pierduse nemurirea din cauza mamei lui, mult prea devotate, Metanira, *stulte pia*.³⁰¹

Dar templul și ceremonialurile lui nu mai puteau dura prea mult: de jur împrejur câmpia eleusină era un cadavru uscat, jupuit. Semințele, florile și fructele se retrăseseră în pământ, ca într-o cochilie intactă. La atingerea plugului, bulgării se prefăceau în praf.

Hermes a venit să-i vadă pe Hades și pe Persefona, așezați pe tron, și să le spună ceea ce auzise de nenumărate ori: Demetra voia să o vadă pe Persefona din nou, „cu ochii ei“.³⁰² Dar cum altfel să o vadă? - Insistența Demetrei asupra acestei formule evident pleonastice conținea un mesaj ascuns pentru Hades, semn că Hades știa și un alt fel de a vedea și se pregătea să joace cartea aceea, semn că nu voia să-i lase pe oameni să vadă „cu ochii lor“, bazându-se pe un fel de a vedea care nu avea nevoie nici de lumină și nici de ochi, fiindcă era el însuși lumină și ochi. Astfel Hermes, mesagerul perfect, a repetat întocmai cuvintele pe care Demetra le rostise prima dată în Olimp și care acum răsunau în întuneric.

Sprâncenele lui Hades s-au arcuit a zâmbet: nu știm de vreun zâmbet mai misterios decât cel care i-a încrețit fruntea în ziua aceea stăpânului morții. Nu râsetul artificial, mult prea vesel, al Iambeii,

slujnica ei, a făcut-o pe Demetra să iasă din imobilitatea de piatră, ci zâmbetul celui care știe și recunoaște cu acea reacție aproape imperceptibilă distanțarea lui față de tot ce se întâmplă. Hades simte alături căldura reginei pe care a răpit-o și a așezat-o pe tronul lui. Nimeni, nici chiar Zeus, nu ar putea să i-o ia de tot, poate doar pentru un timp: iar de timp moartea nu duce lipsă niciodată. Acum, că olimpienii aveau nevoie de el și i-l trimiseseră pe cel mai inteligent dintre ei ca să-l convingă – dovadă că se pierdeau cu firea –, Hades s-a gândit ca măcar o dată să le cânte în strună, să joace și el în această comedie în care de obicei nu era primit. Plin de amabilitate s-a întors spre Persefona. I-a atins brațul și prin braț a simțit o mare neliniște, neexprimată până atunci. I-a spus, în prezența mesagerului, că se înțelege de la sine că Persefona se poate întoarce la mama ei, dar cu condiția să-și păstreze seninătatea. Din nou cuvintele lui au sunat misterios și ironic fiindcă până în acel moment Persefona nu fusese deloc senină. Apoi a îndemnat-o să nu-i fie rușine de soțul ei: la urma urmei era un mare rege care o făcuse regină.

Persefona, care stătea nemișcată pe tron de zile întregi, a sărit bucuroasă în picioare, ca o fetiță, luminându-se la față. Voia să plece numaidecât. Hades a poruncit să-i fie înhămați caii negri la carul aurit. Apoi a invitat-o la o plimbare pe Persefona prin grădinile bine întreținute ale regatului morților. În timp ce mergeau agale pe alei, a cules o rodie dintr-un pom și i-a oferit trei semințe soției. Persefona era cu mintea în altă parte și a refuzat. Hades însă a insistat, în felul lui subtil. Persefona a dus semințele la gură. Era distrată, inima îi bătea cu putere la gândul că va pleca. Cei doi își închipuiau că sunt singuri, dar din umbre îi pândeau un grădinar: Ascalaphus, rodul dragostei dintre Acheron și o nimfă. Într-una din zile va povesti ce văzuse, așa știm ce s-a întâmplat în acea grădină. Acel mic gest al Persefonei a fost poate cel mai important eveniment, cea mai importantă consecință de când Zeus îl înghițise pe Phanes și se stabilise în Olimp.

Carul era în sfârșit gata. Hermes a apucat frâiele și biciul. Caii au ieșit încet din palat, apoi și-au luat zborul. De sus, Persefona a văzut din nou marea, râurile care se ramificau, văile acoperite de iarbă, exact ce văzuse ultima oară pe pământ. Stând pe tron, în regatul morților, se gândise de multe ori că nu le va mai vedea vreodată. Acum însă lucrurile apăreau și dispăreau, ca într-un joc, în timp ce carul ieșea din norii groși, mițoși. În cele din urmă au ajuns într-un loc pe care Persefona nu îl recunoștea. Carul s-a oprit în fața unui templu recent construit dinspre care venea un miros puternic de tămâie. Între coloanele lui a apărut Demetra. Și a luat-o la fugă spre fiica ei precum o menadă din munți.

Persefona a sărit din car și cele două s-au îmbrățișat fără vreun cuvânt. Apoi Persefona a simțit cum mama ei o împinge ușor; a

privit-o în față și a întrebat-o: „Ai mâncat ceva cât ai stat acolo?” Persefona și-a amintit de semințele de rodie, gustul lor dulce-înțepător, încă prezent în saliva ei, ca o amintire neclară. Acel gust al invizibilului nu o va părăsi niciodată. Așezându-se în fața templului, mama și fiica au petrecut ore întregi povestindu-și aventurile. Și-au atins brațele și s-au îmbrățișat. Din când în când, Demetra se îndepărta de fiica ei și se întorcea să o privească lung. Cuvintele făceau durerea să dispară, cele două redescoperind bucuria. Demetra i-a explicat ce însemnau cele trei semințe de rodie: în fiecare an Persefona trebuia să se întoarcă și să fie mireasa lui Hades pentru o jumătate de an. Într-un final au acceptat tacit această hotărâre a lui Zeus. Rigiditatea pietrei a dispărut pentru totdeauna.

În ziua aceea, singurii oameni care au venit să stea de vorbă cu ele au fost două femei. Prima a fost Hecate, neagră ca pana corbului și cu o coroană strălucitoare. O ajutase pe Demetra cât zeița se frământase plină de disperare; acum voia să fie un ghid prețios pentru fiica ei. Nici o altă femeie nu știa mai bine decât ea drumurile care legau pământul de lumea de dincolo. Apoi Rhea a venit cu un mesaj din Olimp. Scuturându-și părul bogat, a repetat promisiunile lui Zeus și a pecetluit pacea dintre ei. Demetra s-a ridicat ca să se întoarcă în Olimp. În timp ce zeița pleca în tunica ei lungă, albastră, orzul alb, care rămăsese ascuns parcă în ciudă în pământ, a ieșit la lumină. Brazdele aride au devenit bulgări umezi de pământ fertil, în timp ce frunzele și florile se deschideau din nou la soare, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat și natura se trezea încet dintr-un somn lung.

Platon, *Opere*, vol. I, *Alcibiade*, traducere de Sorin Vieru, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 140 (n.tr.)

Platon, *Banchetul*, p. 108 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 218 (n.tr.)

VIII

VII

Zeus ședea pe un scăunel și privea în depărtare. O adiere de vânt îi umbla prin barba învârstată cu fire cărunte. Se gândea intens la ceva, cu o senzație de sfârșeală. Când își înghițise soția, pe Metis, la sfatul Gaiei și al lui Uranus, care îi spusese că aceasta va da naștere unui zeu chiar mai puternic decât el și capabil să-l uzurpe, Metis era deja gravidă cu Athena. Pruncul ajunsese în corpul lui Zeus și acolo, în acel loc ascuns chiar și de zei, Zeus îi dăduse arma lui veche, pavăza, pielea jupuită a lui Aegis, monstrul cu răsuflarea de foc. Acum Zeus simțea cum creștetul capului îi era zgândărit de sulița ascuțită a Athenei. Totul era ascuțit la fetița aceea: ochii, mintea – aflată acum în mintea tatălui ei –, vârful coifului. Fiecare concavitate feminină era ascunsă, precum cealaltă parte a scutului ei.

Zeus a văzut două femei venind spre el: ilithyielele, moașele. Fără vreun cuvânt, moașele și-au întins mâinile spre capul lui, cu băgare de seamă, neîndrăznind să-l atingă. Apoi a sosit Hefaistos, cu un topor din bronz. Până să scoată Zeus o vorbă, Hefaistos l-a lovit cu toporul în cap și a luat-o la fugă, urmat de ilithyiele. De ce a luat-o la fugă? Zeus încă nu spusese nimic. A auzit un țipăt strident, disperat, în cap, precum sunetul unei trâmbițe tireniene.

Și, brusc, și-a dat seama că nu era singur: cu pași ușori, ceilalți zei veneau spre el din toate direcțiile. I-a văzut pe Hera și pe Hebe, pe Demetra și pe Persefona așezate pe coșurile lor, pe Dionysus întins pe o piele de panteră, cu bastonul înflorit în mână. Iar în partea cealaltă, pe Poseidon, Afrodita, Eros, Apollo, Artemis, Hermes și pe cele trei moire, ultimele stând de vorbă între ele. Toți îl priveau, dar nu ca să-i întâlnească privirea. Se uitau la un punct puțin deasupra lui. Athena apăruse în crăpătura din capul lui, cu armele ei strălucitoare, în timp ce Nike zbura în jurul ei cu o coroană în mână.

Acum Zeus o vedea și el: coborâse și se îndepărta de tatăl ei. Întorcând capul ca să-l salute în tăcere, era singura care îl privea în ochi. Oare Zeus își vedea fiica sau propria imagine care îi întorcea privirea? Apoi Zeus s-a uitat la ceilalți zei. După figurile lor solemne era clar că în Olimp începea o nouă epocă.

Athena a fost singura ființă care, la naștere, nu a apucat ceva, ci și-a scos ceva. Carul lui Helios se oprise pe cer când zeița a ieșit din capul lui Zeus. Atmosfera în Olimp era încordată, toți își țineau răsuflarea în timp ce Athena își scotea încet armele. Și-a pus jos scutul, coiful, sulița; și-a desfăcut scutul, apoi, înainte să-și scoată tunică lungă până la glezne, un grup de eroine libiene, îmbrăcate în piei de capră vopsite în roșu, bogate în ciucuri, s-au adunat în jurul ei ca să o ascundă.

Nevăzută printre ele, Athena a pornit spre lacul Tritonis din Libia. Acolo a intrat în apă ca și cum ar fi vrut să-și reînnoiască virginitatea pe care nu o va pierde niciodată. Athena însă voia să

scape de ceva mult mai intim: de faptul că se amestecase cu corpul tatălui ei. Athena a ieșit din apă strălucitoare, puternică, în aerul african, uscat. Eroinele i-au dat hainele și armele una câte una. Acum Athena își putea începe viața.

În timpul copilăriei sale africane, Athena s-a jucat de-a războiul cu Pallas. Cele două fete arătau aproape la fel, pielea lui Pallas fiind un pic mai închisă la culoare. Athena era un oaspete coborât din cer. Zeus o dăduse în grija lui Triton ca să se ocupe de educația ei. Iar Triton o lăsa să se joace cu fiica lui, Pallas, toată ziua. Izolate pe terenul lor de joacă, cele două fete nu vedeau pe nimeni. Violente și insolente, uneori ajungeau să se bată. Aveau deja armele lor, mici, dar letale.

Într-una din zile s-au înfruntat cu lăncile tremurând în mâini. Era greu de spus care dintre ele era oglinda celeilalte. Zeus a simțit pericolul: și-a aruncat scutul din cer ca să le despartă. Pallas s-a oprit, derutată, cu lancea în mână. O clipă mai târziu, a simțit cum o străpunge lancea Athenei. A fost prima și poate cea mai mare pierdere suferită de Athena. Întoarsă în Olimp, a hotărât să facă o statueta din lemn a prietenei moarte și să o așeze lângă Zeus. Statueta era înaltă de patru coți, cam de înălțimea lui Pallas. Când a terminat-o, Athena i-a acoperit sânii cu platoșa, de parcă ar fi gătit o păpușă. Apoi a privit lung statueta și s-a recunoscut în ea.

După acest episod, Athena va ucide mulți bărbați și monștri, dar de fiecare dată va ști exact ce face. Una dintre victimele ei a fost un uriaș pe care îl chema tot Pallas și care, ca alți uriași, era în parte acoperit de solzi și de pene. Uriașul susținea că este tatăl Athenei. Și a încercat să o violeze. Așa că Athena l-a ucis și, cu dibăcia unui pădurar, l-a jupuit de piele din cap până în picioare. Mereu căuta solzi și pene pe care le folosea ca să-și îmbunătățească scutul. Micuța Pallas însă, prietena ei războinică, o împinsese să facă singurul gest involuntar din viața ei: gestul prin care își ucisese propria imagine. Ce s-a întâmplat în ziua aceea în Africa a fost secretul Athenei. Puțini vor ajunge să cunoască această poveste din copilăria ei.

Paladiumul, modelul celest pentru toate statuile Antichității, a fost conceput ca o evocare a unei fete moarte, copia unei ființe nemuritoare. Avea pecetea autenticității, în parte fiindcă nu era făcută de mâna omului și în parte fiindcă Zeus hotărâse să fie paznicul unic al unui oraș unic, Troia. Și totuși Zeus a fost duplicitar încă de la început, iar acea duplicitate se va manifesta foarte curând. Imaginea primordială a Athenei nu o reprezenta pe Athena, ci alte două femei: Pallas cu lancea și Medusa în centrul efigiei – prietenul și dușmanul. În fiecare caz ea era alteritatea, cealaltă unică, despărțită de Athena datorită scutului lui Zeus.

Scutul fusese important și în povestea Medusei. Pe podeaua unuia dintre templele Athenei, Poseidon lingea trupul perlat al

Medusei, alb în umbră, cu saliva lui marină. Athena stătea în fața lor, o statuie pe soclu, obligată să privească cele două corpuri cum se zvârcolesc în liniștea templului ei. Era oripilată de această faptă reprobabilă și totodată extrem de îngrijorată, fiindcă știa că Medusa semăna foarte mult cu ea. Așa că a ridicat scutul ca să-i oprească, să se detașeze de ei. Un gest ce pornea din adâncul ființei ei, ca și gestul lui Artemis de a-și pregăti arcul. Și, din nou, în timp ce Athena se detașa de tot și de toate în spatele acestui scut din piele solzoasă, filamentele moi ale părului Medusei s-au întins pe podea, au început să se umfle, vârfurile transformându-se în tot atâtea capete de șerpi.

De când tânăra Ate fusese azvârlită de Zeus acolo, Troia era simbolul pasiunii. Dar și statueta din lemn a lui Pallas, pe care de aici încolo o vom numi Paladium, nimerise acolo. Zeus a aruncat-o în fața cortului lui Ilus pentru ca acesta să-și întemeieze orașul pe colină. Pasiunea și imaginea coabitau acum în același loc: un oraș predispus la fantome. La Troia va veni Elena: fizic sau doar fantoma ei? Acea îndoială va dura zece ani, apoi lumea va vorbi despre ea secole la rând. De fapt, îndoiala izvora din statuia ascunsă în templul Athenei, din Paladium. Toate aventurile complicate ale Paladiumului sunt legate de problema originalului și a copiei.

Cu mult înainte de Platon statuia ridica două semne de întrebare: era făcută de mâna omului? Era doar o copie? Atât de enigmatică părea Paladium. Când aheii au început asediul Troiei, troienii au hotărât imediat să facă o copie. Astfel, dacă grecii reușeau să o fure, Troia nu avea cum să cadă. Până la urmă Ulise și Diomedede au pătruns în templul Athenei și au fugit cu statuia. Dar, ca în cazul tuturor isprăvilor de pomină, sunt o mulțime de versiuni. Statuia era cea adevărată? Sau Ulise și Diomedede au furat două statui, originalul și copia? Sau în templu erau, cum au sugerat unii, mai multe copii ale Paladiumului, originalul fiind cel mai mic? Sau cei doi eroi au furat două copii, originalul fiind statuia pe care Casandra o ținea strâns în mână în noaptea când Troia a fost devastată, iar Ajax a târât-o pe podeaua templului Athenei ca pe un sac? Versiunea ateniană ne spune că, după ce mai mulți s-au luptat ca să pună mâna pe ea, Demophon, fiul lui Tezeu, a fost cel care a reușit să intre în posesia statuii, refuzând chipurile să-i dea lui Agamemnon o copie și acceptând până la urmă, când, de fapt, deja îi dăduse originalul lui Buzyge ca să o pună la adăpost în Eleusis.

Din clipa în care în scenă apare o dublură, e ca și cum ai intra într-o sală a oglinzilor: totul este nebulos, creând o perspectivă în care nimic nu este foarte clar. În Atena era un loc numit Paladium: un tribunal unde se judecau crimele involuntare. Primul acuzat a fost chiar Demophon, dar înaintea lui, și în același rol de vinovat, judecata era un fel de omagiu adus Athenei, care o ucisese pe Pallas fără să vrea cu adevărat. Acesta a fost începutul, prima fisură a

dublurii, pericolul reprezentat de Athena, faptul că în sinea ei este ostilă față de umbră – creează dublura, dar sfârșește prin a o răni. Iar dublura se răzbună reproducându-se ca o imagine, mai întâi în singura statuie adevărată, ai cărei ochi străluceau și al cărei corp din lemn emana o sudoare sărată ori de câte ori zeița cobora în ea, dar și în nenumăratele statui împrăștiate prin toată lumea, toate false.

Capacitatea de a te controla (*sophrosynē*), abilitatea de a te stăpâni, de a ține lucrurile în frâu, agerimea ochilor, alegerea rațională a mijloacelor pentru a-ți atinge scopul – toate acestea detașează mintea de acele puteri apărute înainte de Athena, ne dau impresia că le folosim fără a fi folosiți de ele. Este o iluzie eficientă, și una care își găsește adesea confirmarea. Ochii, lucizi, văd totul cu claritate, gata să exploateze orice șansă. Dar, în pofida acestui câmp vizual de 360 de grade, rămâne un punct negru, pe care ochii nu-l pot vedea: ochii înșiși. Ochii nu pot vedea ochii. Nu pot aprecia că ei înșiși sunt o putere, precum puterile pe care cred că le pot domina. Ochii lucizi care privesc lumea modifică acea lume la fel ca răsuflarea de foc a lui Aegis, care a pârlolit pământul din Frigia până-n Libia.

Athena este puterea care ajută ochii să se vadă. Atât de apropiată este de cei pe care îi protejează, încât se instalează în mintea lor și reușește să comunice cu însăși mintea minții. Tocmai de aceea tatăl lui Ajax îi spune fiului său: „În luptă caută să câștigi, dar să câștigi împreună cu un zeu”.³⁰³ La care Ajax răspunde: „Tată, cu un zeu alături, până și un nimeni poate învinge; dar eu sunt sigur că pot atinge gloria chiar și fără ei”.³⁰⁴ Astfel, Athena intervine și distruge mintea eroului, ca pe unul dintre orașele acelea pe care adoră să le jefuiască. Este nemiloasă cu cei care îi folosesc atributele – ochiul ager, mintea iute, mâna dibace, inteligența care hotărăște victoria –, dar care uită de unde vin. Aici devine mai mult decât evidentă diferența dintre Ulise și un erou ingenios, insolent, ca Ajax. Pentru Ulise, prezența Athenei este cea a unui dialog secret, nesfârșit: o găsește în țipătul unui bătlan, în timbrul grav al unei voci, în aripile unei rândunici cocoțate pe o grindă și în orice alte manifestări, fiindcă, așa cum îi spune zeiței: „Căci tu la față / Te schimbi în fel și chip”.⁵³³⁰⁵ Așadar eroul știe că o poate vedea peste tot. Știe că nu trebuie să aștepte mereu splendoarea copleșitoare a epifaniei. Chiar dacă poate fi o cerșetoare sau o veche prietenă, Athena este prezența care te protejează.

Relația dintre Athena și „mascul”³⁰⁶, pe care zeița îl iubește „din toată inima”³⁰⁷, este condiționată de o neînțelegere străveche. Athena le dă bărbaților armele de care au nevoie ca să scape de oprimarea suveranilor și, în primul rând, a cerului și a pământului, care s-au cutremurat în ziua în care s-a auzit țipătul strident scos de zeiță când a ieșit din capul lui Zeus – și s-au cutremurat fiindcă au recunoscut în această fetiță noul lor dușman. Athena nu le dă

bărbaților armele de care au nevoie ca să scape de ea. Ori de câte ori bărbatul își celebrează autonomia dând glas unor pretenții absurde sau prin fapte reprobabile, Athena se simte ofensată. Și nu pregetă să-l pedepsească, exemplar, pe vinovat. Astăzi, cei care nu o recunosc nu sunt eroii insolenți precum Ajax, ci numeroșii „anonimi” disprețuiți de Ajax. Ei sunt cei care înaintează, trufași și orbi, întinând pământul pe care calcă. În timp ce moștenitorii lui Ulise își continuă dialogul tacit cu Athena.

Olimpienii se vizitau în palatele lor imense. Se adunau din când în când, seara, ca să benchetuiască. Sau, ca un grup de privitori curioși, să urmărească un eveniment neobișnuit: cum Athena răsară din capul lui Zeus; cum Afrodita și Ares sunt prinși în pânza de aur a lui Hefaistos.

Dar chiar și Olimpul avea o încăpere interzisă, locul ferecat, inviolabil, unde nimeni nu avea voie să intre. Zeii treceau pe lângă el știind că nu-i vor trece pragul niciodată. Era o încăpere pătrată, goală, fără ferestre. Pe podea, întunericul era străpuns de o bară ce părea înconjurată de lumină, o lumină care mocnește liniștit: trăsnetul lui Zeus. Pentru cel care îndrăznește să se apropie, conturul luminos lua forma delicată a unor petale de lotus. În fulger se deschidea „floarea de foc”.³⁰⁸

Odată, Zeus i-a cerut Athenei să-i împrumute o armă de temut cu care aceasta se fălea adesea: pielea jupuită a unui monstru, scutul. În schimb, și fiindcă avea o mare slăbiciune pentru fiica lui, îi oferea din când în când acces la trăsnet. Un privilegiu de care Athena era foarte mândră. Chiar și în prezența atenienilor, chemați să decidă soarta lui Oreste, Athena i-a amintit acuzatului că „eu, singura dintre zeițe, știu unde e cheia / ce-nchide trăsnetul”.⁵⁴³⁰⁹

Atenienii susțineau că au două motive ca să fie mândri de ei înșiși: primul – erau autohtoni, adică născuți în Attica, și nu imigranți de pe alte meleaguri; al doilea – Athena era protectoarea lor. Dar, chiar și pentru a fi născut pe pământ, tot aveai nevoie de o sămânță și un pântec – atenienii însă evitau să vorbească despre asta. De ce?

În Olimp, dintre toate, virginitatea Athenei era cea mai enigmatică și mai provocatoare. Nici o altă femeie nu era atât de intimă cu bărbații. Nici una dintre femeile lui Ulise nu a simțit vreodată vocea eroului atât de aproape ca ea. Și totuși Athena refuza să se dăruiască zeilor și bărbaților, nici măcar bărbaților pe care îi ajuta cu o inteligență atât de pasionată. Deși când îi pedepsea nu era la fel de feroce precum Artemis. Când Tiresias a pândit-o cum se îmbăia, Athena l-a orbit, din datorie divină, apoi însă a hotărât să-i dea darul profeției.

Într-una din zile, Athena l-a abordat pe Hefaistos, cel mai urât dintre olimpieni, dar și cel care o găsea pe Afrodita în patul lui în

fiecare noapte. Athena l-a rugat să-i meștească o armură. Și în felul ei solemn de a vorbi a adăugat că nu știa cum să-l răsplătească. „O fac în schimbul dragostei“, a zis Hefaistos. Athena a înclinat din cap. Athena era singura femeie care îl putea face pe Hefaistos să o uite pe Afrodita. În timpul vizitei, Athena nu a observat licărul din ochii lui fiindcă nu era obișnuită cu așa ceva.

Timpul a trecut. Când s-a întors la fierăria lui Hefaistos ca să-și ia armura, meșterul divin a început să-i dea ocol, șontâc-șontâc, pe întuneric. Zeița a simțit cum o strâng degetele lui lungi, puternice, și cum picioarele lui subțiri, musculoase, o lipesc de perete. În timp ce se zvârcolea ca să scape din ghearele lui, Hefaistos a ejaculat pe coapsa ei, puțin mai sus de genunchi. Zeița nu a scos nici un cuvânt, privind cu înfrigurare în jur după o cârpă. S-a șters pe coapsă și, dezgustată, a aruncat cârpa umedă. Cârpa a căzut în Attica. Din întâmplare, Gaia, pământul, o figură obișnuită cu actele de creație primordială, trecea pe acolo. Îmbibată cu sperma lui Hefaistos, cârpa a căzut în pântecul ei și a dat rod. Când Gaia a născut și nu a știut cum să scape de prunc, Athena a hotărât să adopte ea acest copil pe care nu-l voia nimeni, a hotărât cu aceeași iuțeală și încredere cu care ștersese sperma lui Hefaistos. A luat pruncul, care avea o coadă de șarpe încolăcită, și i-a dat numele de Erichthonius.

Chiar dacă evită să vorbească despre nașterea lui, atenienii îi sunt devotați lui Erichthonius. Se văd în el, rodul dorinței nesatisfăcute a unui meșter față de o zeiță. Țărani, războinici ori preoți, cu toții știu că se trag din sămânța unui meșter, fie că e vorba de artizanul vorbăreț cu atelierul său în agora sau de meșteșugarul cosmic, solitar. Dorința lor pentru Athena este mai mare decât a altor oameni. Și asta îi aduce mai aproape decât pe alții de zeii neobișnuiți ai Olimpului, zeii detașării, zeii care nu sunt mulțumiți de natură și de ciclurile ei, ci caută o formă dură precum cristalul, închisă în ea precum cristalul, autonomă, autohtonă a spiritului.

Callimach, care întotdeauna și-a cântărit cuvintele, a comparat sperma împrăștiată de Hefaistos în dorința lui neîmplinită față de Athena cu „roua“.³¹⁰ Penetrând pământul, pântecul Gaiei, roua a dus la nașterea copilului-șarpe. Athena l-a ridicat de pe pământ în brațele ei de fecioară. Dar nu-l putea îmbrățișa ca orice mamă. Athena era mai mult decât o mamă. Primul ei gest față de copil a fost să-i prindă un lăntișor de aur la gât cu un medalion care conținea doi stropi din sângele Medusei: unul era mortal, celălalt, tămăduitor. Apoi l-a pus pe Erichthonius într-un coș de răchită și a acoperit coșul cu un capac. Athena a dat coșul celor trei fiice ale lui Cecrops, regele Atenei, avertizându-le să nu-l deschidă indiferent care ar fi fost motivul. Cele trei fete nu știau că Athena, din dragoste pentru Attica, voia ca Erichthonius să fie nemuritor fără știrea celorlalți zei.

Dar de câte ori un zeu sau o ființă divină vrea să facă un copil nemuritor, intervine ceva neprevăzut. Cum a încercat Tetis cu Ahile, Demetra cu Demophon, Medeea cu copiii ei. Întotdeauna se găsește cineva care dă peste cap acest proces delicat și strică totul. Fie din neatenție, fie din curiozitate. Neatenția și curiozitatea sunt cele două păcate supreme, semnele exterioare ale acelei nerăbdări care l-au împiedicat mereu pe om să redescopere poarta Paradisului. Cele trei fiice ale lui Cecrops aveau toate nume înrourate: Agaluros înseamnă „sclipitor”; Pandrosos, „numai rouă”; Herse, „rouă”. Cu aceeași nerăbdare cu care Hefaistos s-a aruncat asupra Athenei, împrăștiindu-și sperma pe coapsa zeiței, două dintre fiicele lui Cecrops au deschis coșul și au văzut copilul-șarpe, păzit de alți doi șerpi, „gărzile lui de corp”.³¹¹ Fiicele lui Cecrops nu au fost nicidecum șocate. Poate că au văzut în Erichthonius un frățior: la urma urmei, și corpul tatălui lor se termina într-o coadă de șarpe încolăcită. Dar în subconștientul lor au simțit ceva, un fel de spaimă, știind că au comis ceea ce pentru greci este cea mai mare fărădelege: au deschis coșul secret la momentul nepotrivit.

Athena tocmai se întorcea din Pallene. Fusesse acolo ca să caute un bastion pentru orașul ei și acum ducea în brațe o stâncă enormă. Intenția ei era să o plaseze pe Acropole, asigurând astfel invincibilitatea Atenei. O cioară, purtătoare de vești proaste, a venit la ea și i-a povestit ce s-a întâmplat. În culmea furiei, Athena a scăpat stânca uriașă, care s-a înfipt în pământ chiar pe partea cealaltă de Acropole, de unde nu a mai putut fi scoasă. A fost numită Lycabettus și mai domină Atena și astăzi, dar fără să o apere. Apoi Athena li s-a arătat fiicelor lui Cecrops, care au luat-o la goană, înspăimântate. Bănuiau că le așteaptă o pedeapsă cruntă și, în clipa în care și-au dat seama că nu au nici o scăpare, și-au pierdut mințile. S-au repezit spre cele mai abrupte stânci de pe Acropole, privind în gol, și au sărit. S-au zdrobit de stânci, iar sângele lor a țâșnit peste tot.

Athena a recuperat copilul-șarpe. Din nou, fapta ei era menită să rămână doar pentru ea. A îndoit pielea efigiei alcătuind un fel de marsupiu și l-a strecurat pe Erichthonius înăuntru. Acum copilul-șarpe privea lumea de sus, intrigat, ținându-și capul de lângă sânul Athenei, lângă fața Medusei care, cu trecerea anilor, căpătase o frumusețe austeră, asemănătoare cu cea a zeiței. Acum înțelegeai de ce își dorise să o întreacă în frumusețe. Erichthonius s-a rezemat de sânii plini, magnifici, ai Athenei. A privit printre ei și a văzut-o pe Medusa, cu părul ei din șerpi, și a simțit marginile efigiei, tot din șerpi, cum se unduiau pe lângă el. Copilul a plăcut-o imediat pe Medusa. Încă nu-și dădea seama că era sora lui, născută, ca și el, din pântecul Gaiei. Erichthonius era fericit, se simțea la adăpost, un șarpe printre șerpi. Prin pielea uscată răzbătea căldura ascunsă a mamei lui adoptive.

Cu cât privea lumea, cu atât era mai convins că singura ființă cu care semăna era Athena, această femeie puternică, strălucitoare, înconjurată de șerpi. Athena nu-l zămislise în pântecul ei, disprețuisese sămânța din care se născuse, cu toate acestea erau mai apropiați decât orice mamă și fiu. Nimeni nu se va mai lipi de acei sâni albi, perfecți, nimeni nu-i va mai vedea, poate doar în luptă, când un sân îi scăpa de sub efigie. Dar oare efigia, căminul lui Erichthonius, nu era aproape una cu trupul Athenei? Mai mult decât o armă, era a doua piele. Erichthonius și-a petrecut tinerețea temându-se de momentul în care va fi separat de corpul mamei lui adoptive, separat de acea mică pungă din efigie, acea sarcină a războinicei, expusă la soare și vânt. Dar într-o zi Athena l-a lăsat pe pământ, în interiorului Acropolei. Și acolo l-a crescut. Locul va deveni sacru. Apoi, din păcate, s-au despărțit. Pentru Erichthonius a fost sfârșitul perioadei divine a vieții lui. A devenit rege, unul dintre numeroșii regi ai Atenei. S-a însurat cu o naiadă, a inaugurat Panathenaea, a inventat cvadriga și banii. Înainte de a muri a vrut să se întoarcă la mama lui adoptivă. A fost îngropat în complexul Acropole unde îl crescuse Athena și care acum era casa unui șarpe.

Atenienii erau conștienți de păcatul lor original, isprava fiicelor lui Cecrops. O venerau pe Athena, chiar dacă știau că zeița alesese să nu-i facă invincibili. Spiritul orașului era un șarpe fără nume, care trăia în Erechtheum. În fiecare lună îi ofereau o plăcintă cu miere, pe care grecii o considerau un fel de rouă. Într-una din zile, pe când perșii se îndreptau spre Atena, pentru prima dată șarpele nu s-a atins de plăcintă. Atunci atenienii s-au hotărât să părăsească orașul, înțelegând că zeița abandonase Acropole.

Peste șapte secole, când Atena nu mai era amenințată, pierzând deja totul, cu excepția statuiilor, călătorul Pausanias a fost uimit să dea peste un ceremonial despre care nu se știau prea multe. În fiecare an, două fete cu vârsta între șapte și 11 ani erau alese de magistratul suprem din cele mai vechi familii ale Atenei și trimise să locuiască o anumită perioadă lângă sanctuarele Athenei Polias și Pandrosos. Pandrosos fusese singura dintre fiicele lui Cecrops care se supusese zeiței. Fetele se puteau juca într-o curte mică în mijlocul căreia era statuia unui băiat călare. Lumea le spunea Arrhephoroi sau Hersephoroi, numele însemnând probabil „purătoare ale inexprimabilului“ (*árrēta*) sau „purătoare de rouă“ (*hērsē*). Într-o noapte, preoteasa Athenei vine la fete: „Fetele poartă pe cap ce le dă preoteasa Athenei să poarte; cea care dă nu știe ce dă, iar cele care poartă nu știu ce poartă“.³¹² Cele două fete intră într-un tunel care ocolește sanctuarul Afroditei din Grădini și coboară pe povârnișul abrupt din nordul Acropolei. În capătul lui „fetele lasă jos ce au dus pe cap și iau altceva, împachetat, pe care îl aduc în locul de unde au plecat“.³¹³

Un schimb de pachete, un drum pe sub pământ, noaptea, două fete singure: ca într-un ceremonial religios învăluit în mister. Astfel, atenienii au arătat, sub privirea rece a Athenei, că nu și-au uitat păcatul. Nimeni nu a dezvăluit vreodată ce anume au dus și au adus pe cap cele două Arrhephoroi. Dar mai important decât ce era în pachete a fost faptul că trebuiau să rămână nedeschise, iar fetele să meargă pe întuneric.

După ceremonial, fetele au fost trimise acasă. În anul următor alte două fete le vor lua locul. Iar mai târziu, cu toate se vor emoționa când își vor aminti „splendida educație”³¹⁴ pe care le-o dăduse Athena. Însoțitoarele Lysistratei își amintesc de copilărie astfel: „La șapte ani am fost o Arrhephoros; la zece ani am fost o *aletris*, pregăteam prăjiturile sacre dăruite protectoarei noastre; pe urmă am îmbrăcat tunică de culoarea șofranului și am dansat dansul ursului la Brauronia; iar când m-am făcut mare am fost purtătoare de coșuri și mi-am prins la gât un colier din smochine uscate”.³¹⁵ Aceste fete au fost inițiate în ceremonialurile misterioase la fel cum alți copii traversează un teren de joacă, iar acum, baricadate pe Acropole, nu-și lăsau soții neciopliți, libidinoși, nici măcar să le atingă.

În tot ce se întâmplă în Atena, „splendoarea”, *lamprótēs*, joacă întotdeauna un rol important. Nu din cauza tiraniei exercitate de fiii lui Pisistratus s-au revoltat Harmodius și Aristogiton, devenind astfel modelul tuturor comentariilor despre conspirații și tirani uciși. Nu, aceștia s-au revoltat fiindcă Harmodius era „în splendoarea tinereții”³¹⁶, iar Hippias, fiul lui Pisistratus, îl dorea. Dar îl dorea și Aristogiton, un cetățean obișnuit și iubitul lui Harmodius. Încercarea lor de asasinat a fost motivată de „chinurile dragostei”.³¹⁷

Iar când atenienii au început să se adune în Pireu, la ivirea zorilor în ceea ce nu știau că va fi ultima lor zi de bucurie împreună, chiar dacă marcată și de teamă, când flota lui Alcibiade ridică ancora spre Sicilia – chiar și cu această ocazie, într-o scenă dominată de curaj, de dorința de a cuceri și de perspectiva morții, ochii se opreau asupra „splendorii din jur”³¹⁸, a acelor corăbii încărcate de ornamente, până când trâmbițașul și-a făcut datoria și, în liniștea care s-a lăsat, oștenii și comandanții au ridicat cupele de aur și de argint pentru o libație. Așa povestește Tucidide, cel mai sobru dintre atenieni.

Phye era o fată frumoasă, de la țară, înaltă de patru coți. Locuia aproape de Paeania. Când Pisistratus a hotărât să revină din exil și să-și reinstaureze tirania, supușii lui s-au dus după ea. Au îmbrăcat-o într-o armură scumpă și i-au arătat cum să stea și să se miște ca să facă o impresie cât mai bună. Apoi au urcat-o într-un car și au pornit spre Atena, precedați de mai mulți mesageri. Aceștia au anunțat în tot orașul că se întoarce Pisistratus și că zeița Athena, în ale cărei grații era, îl conducea înapoi spre Acropole. „... iar

locuitorii de la oraș – încredințați că femeia era zeița însăși – se închină la o ființă pământească și-l primărită îndărăt pe Pisistratus“.⁵⁵³¹⁹

Herodot susține că acest vicleșug a fost „cât nu se poate mai prostesc (ținând seama că încă din vechime elenii s-au deosebit de neamurile barbare arătându-se mai isteți la cuget și departe de a fi gata să creadă orice prostie)“.⁵⁶³²⁰ Dar, ca întotdeauna, tocmai un astfel de vicleșug dezvăluie un adevăr pe care altfel nu l-am sesiza. Această a doua revenire a lui Pisistratus a avut loc în 541 î.Hr., cu doar câteva decenii înainte ca Heraclit să înceapă să scrie. Și, cu toată istețimea extraordinară de care au dat dovadă în disputele lor politice, atenienii erau încă dispuși să accepte posibilitatea ca într-o zi zeița Athena să intre în orașul lor într-un car de triumf.

Este ușor să ne imaginăm soarta rezervată de istoricii „poveștii absurde a femeii bine proporționate, îmbrăcată precum Pallas, care l-a însoțit pe Pisistratus în oraș“³²¹, ca să-l cităm pe Gaetano De Sanctis. După cum știm, învățații au scos de mult timp în evidență „naivitatea puerilă“ a lui Herodot, la fel cum acesta a scos în evidență „naivitatea puerilă“ a barbarilor.

Pe de altă parte, Aristotel, care va deveni modelul gândirii raționale pentru toți învățații lumii clasice, spune povestea lui Pisistratus exact la fel ca și Herodot. Mai mult de atât, chiar adaugă detalii despre Phye, iritându-l și mai mult pe Gaetano De Sanctis cu aceste „aiureli care nu demonstrează decât jalnicul simț istoric al autorului care le-a cules“.³²² Iată ce scrie Aristotel: „11 ani mai târziu, fiind presat de proprii supuși, Megacles a început negocierile cu Pisistratus și, înțelegându-se ca acesta să se însoare cu fiica lui, i-a dat voie să se întoarcă într-o manieră demnă de strămoșii noștri și în același timp extrem de simplă. A împrăștiat zvonul cum că însăși Athena îl aducea pe Pisistratus în oraș și, găsind o femeie înaltă și frumoasă din Paeania, după cum spune Herodot, sau din Collytus, cum spun alții, o florăreasă de origine tracă pe nume Phye, și îmbrăcând-o în așa fel încât să arate ca o zeiță, Megacles a pus-o să intre în oraș alături de tiran – așa a apărut Pisistratus în oraș, însoțit de această femeie, iar cetățenii s-au înclinat în fața lui, plini de uimire, și i-au urat bun venit.“³²³

Partea cea mai interesantă a relatării lui Aristotel este propriul comentariu despre întoarcerea lui Pisistratus, „demnă de strămoșii noștri și în același timp extrem de simplă“. Cu un secol înaintea lui, Herodot trebuise să facă eforturi ca să pună în valoare acea nouă calitate, minunată, a grecilor, acea istețime „străină naivității puerile“. De unde și obligația de a prezenta întoarcerea lui Pisistratus ca pe un eveniment aproape incredibil.

Aristotel, mai sobru, avea deja o viziune complet modernă asupra evenimentelor. Exact motivul pentru care nu a fost nicidecum

surprins de ceea ce s-a întâmplat, recunoscând în această întoarcere condusă de florăreasa-zeiță o ultimă apariție a unei lumi pierdute în care linia ce îi delimita pe zei de oameni se schimba mereu, victimă a hazardului. Astfel, întoarcerea lui Pisistratus putea fi considerată pe drept cuvânt „demnă de strămoșii noștri“, caracteristică unor vremuri când puterea metamorfozei încă mai ajuta o florăreasă să fie luată drept zeiță pe străzile Atenei.

Încă de la început, eleganța grecilor este în opoziție cu somptuozitatea asiatică cu amestecul ei generos de solemnitate și de abundență. Așa cum o văd grecii, eleganța provine din excavare, din cavitate. *Glaphyrós*, „concav“, cuvântul folosit de Homer ca să descrie corăbiile și peșterile, a ajuns treptat să se refere la acel luciu, acea strălucire, tipică unei suprafețe cioplite și șlefuite. Fie includerea discretă a unui semn, fie suprafața compactă, dinamică: acestea erau țintele dezirabile, și la fiecare se ajungea prin șlefuirea perfectă a materialului.

Epiderma statuii grecești este atât de evident separată de tot ce o înconjoară fiindcă este sculptată din aer, în timp ce statuile mesopotamiene sau egiptene par că răsar din pământ. Intensitatea cuvântului folosit de Homer este atât de impresionantă fiindcă se confruntă cu absența detaliilor pe care poetul ni le refuză, așchiile ce sar din cuvânt. Ulterior, detașându-se de sfera suprafețelor palpabile, *glaphyría* deschide un pasaj spre interior, spre ascuțimea minții. Până când se instalează într-o suprafață fără nici un punct de sprijin când Iamblicus folosește cuvântul *glaphyría* ca să definească eleganța demonstrațiilor matematice.³²⁴

Pe de o parte fuste lungi, plisate, sub care se văd picioare lungi, subțiri, corsete care strâng sânii mari ai femeilor din Minos; pe de altă parte, tunici dintr-o singură bucată, ținute de o cataramă prinsă de umăr ca să dea senzația de veșmânt moale, înfocat de vânt, prin care se ghicea corpul, și suprafețele netede, luminoase, care, de fapt, nu te lăsau să le vezi, astfel încât „ce trebuie să stea ascuns stă ascuns, chiar dacă vântul își vede de treabă“.³²⁵ Nu putea exista o incompatibilitate mai mare decât cea relevată de această schimbare în felul în care se îmbrăcau femeile. Între un stil și celălalt se află procesul mereu obscur care a însemnat evoluția unicității grecilor. Ce s-a întâmplat între timp? Dorienii, o enigmă constantă pentru arheologi, nu au lăsat nimic care să li se poată atribui cu certitudine, cu excepția poate a unei forme simple de îmbrăcăminte, un veșmânt dreptunghiular prins la umăr.

Primul dușman al esteticului a fost sensul. Simbolul apare ca o imagine care este și altceva. Esteticul apare într-o figură care este ca multe altele. Zeul este un băiat; apare pe scenă ca orice băiat atenian, în pielea goală, cu fața încrețită de un zâmbet larg. Adesea nu are

însușiri care să ne ajute să-l recunoaștem. Se bazează în totalitate pe prezență. Învățații sunt și acum derutați de *kórai*: Sunt fete moarte? Sau slujnicele zeiței? Sau însăși zeița? Sau reprezentarea figurativă a gândurilor de pe mormântul unui băiat sau al unui bărbat, cu care aceste femei nu au avut nimic de-a face? Aici înțelesul pare că se dizolvă, nu se impune. Ce se impune este o prezență, ca a unei persoane pe care nu o cunoaștem. Și nu te gândești imediat la un înțeles, ci la ce îți apare în fața ochilor.

Prin contrast, cea mai mică pecete mesopotamiană ne provoacă să o descifrăm: este o amintire condensată în câteva creștături. Presupune o scenă, o ordine a evenimentelor și a figurilor. Statuia sfidează o astfel de interpretare. Ține, cel mult, un fruct în mână. Dar noi simțim că, înainte de a transmite un înțeles, vrea doar să ne atragă privirea – și să se instaleze acolo.

Zeul grec nu impune nici o poruncă. Cum să interzică un lucru când deja le-a făcut pe toate, și bune, și rele? Grecii aveau maxime care aspirau la aceeași universalitate ca poruncile. Dar nu erau reguli venite din cer. Dacă ne uităm mai atent la aceste maxime, la insistența lor pe *sōphronēin*, pe control, pe pericolele pe care le presupune orice fel de exces, descoperim că sunt de o cu totul altă natură: sunt maxime elaborate de om ca să se apere de zei. Grecii nu aveau nici o înclinație pentru cumpătare. Știau că excesul este divin și că divinul copleșește viața. Dar cu cât se afundau în divin, cu atât doreau să-l țină la distanță, precum sclavii care își treceau degetele peste cicatrici. Cumpătarea occidentală, care peste 2 000 de ani va deveni etalonul omului obișnuit, a fost la început doar un miraj zărit prin furtuna forțelor naturii.

Așadar ce voiau acești zei greci de la oameni? Cu siguranță nu voiau să ne purtăm într-un anume fel. Erau gata să apere actul nedrept al unui favorit de-al lor, precum și să condamne actul drept al celui pe care nu îl agreau. Așadar ce voiau? Să fie recunoscuți. Fiecare recunoaștere este o conștientizare a formei. De aceea în vocabularul nostru modern, mai sărac, am putea spune că felul în care se impuneau era în primul rând estetic. Dar într-un sens al cuvântului care, în timp, s-a pierdut: estetica unei rețele de forțe concentrate într-o figură, un corp, o voce.

Dacă, mânați de o dorință mai veche, ar fi să stabilim ce însemnau zeii pentru greci, am putea spune, folosind principiul briciului lui Occam, tot ce ne îndepărtează de senzațiile obișnuite ale vieții. „Cu un zeu întotdeauna plângi și râzi”³²⁶, citim în piesa *Ajax* de Sofocle. Viața ca o simplă prelungire vegetativă, ochi încețoșați privind lumea, certitudinea de a fi tu însuți, fără să știi ce înseamnă asta: o astfel de viață nu are nevoie de un zeu. Este domeniul ateismului spontan al lui *homme naturel*.

Dar când ceva puternic, ce nu are o definiție, ne tulbură mintea și trupul, zdruncină cutia oaselor noastre, când persoana care numai cu o clipă în urmă era posacă și agnostică se zguduie de râs sau îi vine să omoare pe cineva sau se lasă pradă disperării din dragoste sau crede că vede tot felul de forme sau se trezește cu fața brăzdată de lacrimi, atunci grecul își dă seama că nu este singur. Cineva stă lângă el, iar acel cineva este un zeu. Nu mai are limpezimea și calmul percepției din starea mediocră a existenței. Acea limpezime a migrat în însoțitorul lui divin. Un profil clar proiectat pe cer, zeul este plin de splendoare, în timp ce persoana care l-a evocat rămâne derutată și copleșită.

Privind-o pe Athena, cu sâni ei înconjurați de șerpi, cu fața ei monocromă, bine conturată, înțelegem ce înseamnă clasic: un hibrid între barbar și neoclasic.

La un moment dat în istoria lor, după ce palatele au fost arse din temelii, după ce scrierile s-au pierdut, iar aurul a devenit de imposibil de obținut – la un moment dat în istoria lor, despre care știm foarte puțin, fiindcă de atunci nu au rămas nici cuvinte și nici monumente, grecii au ales perfecțiunea în dauna puterii. Puterea visează la o expansiune nelimitată, perfecțiunea nu poate face așa ceva. Perfect este numai unul dintre punctele nenumărate în procesul care transformă fără încetare existența. Dar acest punct are o hibă ascunsă, care îi înspăimântă pe greci: punctul perfecțiunii este momentul care închide cercul, care aduce moartea. Doar în experiența Eleusisului acest uriaș obstacol pare să se fi topit. Tocmai de aceea grecii respectau Eleusisul mai mult decât orice.

La Eleusis se celebra nu doar unul dintre ritualurile agrare de zi cu zi, extrem de plictisitoare, ci prezența simultană a perfecțiunii și a morții. Eleusisul nu era pentru țăranii îngrijorați de recoltele lor. Eleusisul era pentru cei care tânjeau după perfecțiune și era menit să-i scape de boală. Acolo, numai acolo, puteai găsi o perfecțiune eternă. Cei care se întorceau de la Eleusis râdeau și plângeau ca toată lumea. Dar numai ei puteau susține că râd și plâng cu adevărat. Fiindcă râsetele și lacrimile lor veneau *după* perfecțiune, nu ca precursorii ei nevolnici.

„Lumina pură a miezului de vară.”³²⁷ Așa este Dionysus, potrivit lui Pindar. El este *opōra*: cele 50 de zile după înălțarea lui Sirius, după prima jumătate a lui iulie. Când se încheia *opōra*, procesiunea eleusină pornea din Atena. Festivalul începea cu un țipăt foarte ascuțit și se termina cu apariția unui „tânăr sacru”.³²⁸ Pentru atenieni acesta era un „zeu frumos”³²⁹, zeul aceluia moment. Țipătul și tânărul aveau același nume: Iacchus. Țipătul era tânărul.

La începutul procesiunii, când, într-o după-amiază de septembrie, în ziua bătăliei de la Salamis, oamenii au părăsit Dipylonul și au pornit pe Drumul Sacru, prezența lui Iacchus, în rolul „tovarășului de călătorie”³³⁰, îi făcea pe tinerii dansatori să danseze cale de 20 de kilometri până la Eleusis. Mulțimea alcătuită din băieți, femei și bătrâni se lăsa condusă de acest „zeu neostenit”.³³¹ Iacchus era un sunet și o torță, una dintre numeroasele torțe ce ardeau pe câmpia acoperită de flori, chiar dacă era septembrie și lanurile erau pârjolate de arșița verii.

Ce sunt misterele? „Povești despre multe lucruri caraghioase și multe lucruri serioase”³³² este definiția lui Aristofan, pe care nimeni nu a reușit să o întreacă. Printre „râsete și glume”³³³, pe măsură ce procesiunea înaintea, privirea piezișă a unui dansator se oprește asupra „unei tinere atrăgătoare, o veche tovarășă de joacă, al cărei sân mic se zărește printr-o gaură din tunica ei”.³³⁴ Aerul e plin de mirosul de rășină și de friptură de porc. Praful este stârnit de sandale și de haine rupte care se vor rupe și mai mult până ca dansul să se termine, fiindcă „cel care celebrează misterele nu-și scoate tunica până când aceasta nu se face ferfeniță”.³³⁵

Erau un grup de state mici, dușmane mai tot timpul sau prietene doar pe jumătate. Dar simțeau că trebuie să apere ceva împreună: *tò Hellēnikón*, „grecismul”. Nu se oboseau să-l definească, fiindcă știau foarte bine ce este. Nu palate cu tavanul înalt, nu șiruri de garzi, nu miniștri respectuoși, nu aur, ci o anumită parcimonie a expresiei, precum cea dintre atleții care se întrec la fugă și la frumusețe, și în nimic altceva. Poate că asta explică în parte de ce, spre deosebire de barbari, chiar de barbarii imperiali, grecii umblau în pielea goală. Și mai era ceva care îi interesa pe greci, doar pe greci: un spațiu gol, scăldat de soare și plin de praf, unde puteau face schimb de bunuri și de cuvinte. O piață.

Când Cyrus cel Mare, primul adversar ideologic al grecilor, a primit un mesager spartan amenințător, s-a ridicat de pe tron câteva clipe ca să întrebe ce naiba mai era și orașul ăsta necunoscut, Sparta, și câți oameni trăiau în el. Unul dintre consilierii lui greci i-a explicat. La care Cyrus a răspuns cu o frază ce va clarifica pentru totdeauna motivul pentru care puterea asiatică nu tolera „grecismul”: „Nu m-am temut niciodată de astfel de oameni care au în mijlocul orașului un loc hărăzit pentru adunări unde se amăgesc unii pe alții prin jurăminte mincinoase”.⁵⁷³³⁶

Printre cele mai semnificative epitete la adresa lui Zeus este *Phanaîos*, „cel care apare”.³³⁷ Același epitet este folosit și în cazul lui Apollo, „fiindcă prin el lucrurile care sunt [*tà ónta*] își fac simțită prezența și astfel cosmosul se luminează”.³³⁸ Supremația apariției începe cu Zeus și din ea derivă tensiunile care dinamizează cultura

greacă. Faptul că Platon a lansat un atac devastator asupra apariției demonstrează că aspectul era încă dominant și opresiv pentru el. Cea care anunță apariția este statuia. Nici o altă limbă antică nu a avut un vocabular atât de bogat referitor la imagini ca limba greacă. Iar acest vocabular foarte vizual contrasta în mod radical mai ales cu cel al dușmanilor grecilor: perșii. Dincolo de lunga lor rivalitate istorică, se deslușește o prăpastie metafizică de netrecut, pe care Herodot o descrie astfel: „[Perșii] nu numai că nu obișnuiesc să înalțe statui, temple și altare, ci, dimpotrivă, socot că cei ce le ridică sunt curat nebuni; și aceasta, cred eu, pentru că ei nu și i-au închipuit niciodată pe zei ca fiind înzestrați cu fire omenească, așa cum fac elenii. Ei obișnuiesc să aducă jertfe lui Zeus, suindu-se pe cele mai înalte piscuri de munte, înțelegând sub numele de Zeus toată roata cerului.”⁵⁸³³⁹

Spre deosebire de greci, care adorau pietrele și bucățile de lemn, și, de asemenea, de egipteni, care se prosternau în fața ibisului și a mangusteii, primii perși se înclinau doar în fața „focului și a apei, ca filosofi”.³⁴⁰ Desprizându-se încă de la început de acei filosofi preoți, magii, grecii au creat o nouă clasă de filosofi care nu erau preoți și nu renunțau întotdeauna la imagini ca să se urce pe munții cei mai înalți și să se închine cerului.³⁴¹ Unii renunțau la imagini și descopereau că nu mai au la ce să se închine. Dar, înainte ca acest lucru să se întâmple, apariția trebuia să se impună ca o forță necunoscută până atunci, o provocare.

În Atena, mai mult decât oriunde, suveranitatea, în ambele ei ipostaze, regală și clericală, era privită cu un dispreț pe măsură. *Basileús*, „rege”, a devenit numele unui fel de preot cu îndatoriri limitate doar la unele dintre festivalurile anuale, cum ar fi Anthesteria. În restul anului *basileús* era un atenian ca orișicare. În general, preoții erau doar membri respectabili ai comunității, compleți din punct de vedere fizic, fără alte atribuții în afară de rolul pe care îl jucau în cultele lor. Erau preoți fără cărți, fără o doctrină secretă atotcuprinzătoare.

Nimic mai grecesc decât uimirea cu care Herodot a descoperit că în Persia nimeni nu închina o jertfă fără ca un mag să conducă întreg ceremonialul. În Grecia, oricine putea închina o jertfă. Și nimeni nu îl supraveghea. Dar imaginea magului, a acelor ochi vigilenți, cărora nu le scăpa nimic, se va face simțită pe cărări oculte, ajungând să reprezinte o putere incontestabilă care exercita un control total asupra realității. Gardienii au fost imaginea unei astfel de puteri ce avea să câștige teren în Grecia. Sub două forme: practică și autoritară la eforii spartani; teoretică, aproape necruțătoare, dar legată de „raiul ideilor”, la Platon.

Grecia prețuia două secrete: al Eleusisului și al Spartei. Jacob Burckhardt s-a apropiat de secretul Spartei. Iată ce spune el cu sobrietatea sa tipică: „Puterea poate avea o mare misiune pe pământ; fiindcă poate civilizațiile superioare se pot dezvolta doar bazându-se pe putere, pe o lume protejată de putere. Dar puterea Spartei pare să fi apărut aproape în întregime doar pentru ea și pentru propria dorință de a se impune, iar patosul ei constant a fost subjugarea popoarelor și extinderea propriei dominații ca un scop în sine.”

Ca un scop în sine: cât de des auzim aceste cuvinte, și întotdeauna cu un fior, ca atunci când suntem atrași de ceva periculos – acumulare de bani, dandism, artificial, cercetare experimentală. Dar primul *scop în sine* a fost laconic, spartan: reticența îndârjită a unei puteri care devora totul, care nu vedea altceva, nu avea nevoie de altceva. Prima autosuficiență, prima indiferență față de tot ce nu făcea parte din propriul mecanism, mașinăria divină concepută de un meșteșugar care are un nume, dar nu și un chip: Lycurgus. Satul spartan își supunea fiecare formă, își subordona fiecare tradiție propriei existențe. Aceasta era filosofia veche și, în același timp, total modernă, pe care spartanii au încercat cu atâta încăpățânare să o ascundă lăsând să se creadă că sunt doar niște războinici ignoranți. Altfel, dușmanii lor ar fi fost și ei seduși de acest mecanism creator de putere, pe care Egalii îl considerau invincibil. Tristă contradicție... Filosofia a ajuns să fie cea mai eficientă armă a războiului și a autoconservării. Dar nu a fost descoperită de atenieni, mereu prea vorbăreți, vanitoși și incapabili să se concentreze asupra unui lucru atât de serios. Nu, această filosofie a fost descoperirea spartanilor care a făcut ca orice altă descoperire și, în primul rând, orice altă filosofie, să pară inutilă.

Aceasta explică ironia profundă a lui Socrate când încearcă să-l contrazică pe Protagoras: „Printre greci, aceia care au dovedit râvnă pentru știință din cele mai vechi timpuri și în măsura cea mai mare sunt cretanii și lacedemonienii și cei mai mulți învățați din lume acolo se află. Dar ei tăgăduiesc și se prefac a fi neînvățați ca să nu se dea de gol că întrec pe ceilalți greci în ceea ce privește știința întocmai ca sofistii pe care îi pomenea Protagoras, ci lasă să se creadă că sunt superiori în privința războiului și a vitejiei, socotind că dacă s-ar ști prin ce sunt superiori, toți ar încerca să deprindă acest lucru, anume știința. Dar ascunzând acest lucru au păcălit pe admiratorii lor din diferite cetăți, care își schingiuesc urechile imitându-i, își înfășoară picioarele în curele și se antrenează de zor la gimnastică și poartă mantale scurte, ca și cum datorită acestora ar întrece lacedemonienii pe ceilalți greci. Iar când lacedemonienii vor să stea de vorbă nestânjeniți cu învățații lor și s-au săturat de acum să mai stea de vorbă cu ei pe ascuns, gonind pe preținșii lor admiratori și pe ceilalți străini care ar mai fi adăstat, se întâlnesc cu învățații lor fără știrea străinilor și nu lasă pe nici unul dintre tineri să se ducă în alte

cetăți, așa cum fac cretanii, ca să nu-și piardă deprinderile pe care i le-au format ei.”⁵⁹³⁴²

Bătrânul Platon din *Legile* încă se mai gândea la Sparta cu un regret disimulat: „Când am văzut organizarea despre care discutam mi s-a părut cea mai frumoasă. Dacă ar fi avut-o și grecii, ar fi fost, cum am mai spus, un câștig de mare preț, dacă cineva ar fi fost în stare să o folosească într-o manieră cât mai atrăgătoare.”³⁴³ Printre aceste cuvinte se deslușește eroarea fundamentală a tehnicii, iluzia că este posibilă crearea unui mecanism perfect în slujba Binelui. Adevărul este că mecanismul spartan s-a bazat pe excluderea oricărui Bine care nu făcea parte din funcțiile lui.

Totul se repetă, totul revine, dar întotdeauna cu aceeași mică schimbare a înțelesului: în epoca modernă, grupul de inițiați devine forța polițienească. Și întotdeauna există un mic teritoriu neatins de căutările minuțioase ale antropologilor care supraviețuiește, ca o insulă arhaică, în lumea modernă: așa se face că în Antichitate întâlnim emisari ai unei realități care va apărea peste mai bine de 2 000 de ani.

O parte din instruirea spartanilor era un exercițiu numit *krypteia*. Iată cum era organizat: „Conducătorii tinerilor, din timp în timp, trimiteau la țară pe cei care păreau că au mai multă minte, punându-i să ia cu ei numai pumnalele și hrana necesară și altceva nimic. Ziua, tinerii, împrăștiindu-se în locuri dosite, se ascundeau și stăteau liniștiți, iar noaptea, ieșind la drum, omorau pe iloții pe care-i prindeau. De multe ori, cutreierând ogoarele, ucideau pe cei mai curajoși și mai puternici.”⁶⁰³⁴⁴

Utilitatea istoriei și a istoricilor constă în prezentarea și nararea evenimentelor care își pot revela înțelesul sute, chiar mii de ani după ce au avut loc. Iată ce scrie Burckhardt: „La Tucidide găsim fapte de o importanță capitală, care vor fi înțelese doar peste 100 de ani”.³⁴⁵ Autorul nu oferă nici un exemplu. Dar putem găsi noi unul pe care Burckhardt nu l-ar fi putut găsi, fiindcă istoria nu-l dezvăluisese încă, deoarece Burckhardt nu a trăit în epoca stalinistă: „Preocupați de resentimentele iloților, ca și de numărul lor mare [relația spartanilor cu iloții fiind mereu bazată pe nevoia de a se apăra], au procedat după cum urmează: au anunțat că, dacă vreun ilot consideră că în ultimii ani au ajutat Sparta cât de bine a putut el, să prezinte dovada. După ce dovada va fi analizată, ilotul va fi eliberat. De fapt aceasta era doar o încercare, fiindcă iloții care, din mândrie, considerau că merită să fie eliberați, erau și cei care se puteau răzvrăti cel mai ușor. Astfel au fost selectați 2 000 de iloți. Încoronați cu ghirlande de flori au mers de la un templu la altul crezând că au fost eliberați. La scurt

timp, spartanii le-au făcut felul fără ca nimeni să știe cum au fost omorâți.”³⁴⁶

„La Sparta, osânda de moarte se împlinește numai noaptea, niciodată ziua.”⁶¹³⁴⁷ Așa scrie Herodot, consemnând acest fapt fără vreun motiv evident.

Inițierea implică o metamorfoză fiziologică: sângele circulant și tiparele de gândire ale minții absorb o nouă substanță, parfumul unei înțelepciuni secrete. Acel parfum este parfumul totalității: dar, în versiunea spartană, este parfumul societății ca totalitate. Astfel trecem de la vechiul la noul regim.

Egalitatea ia naștere doar prin inițiere. Nu există în natură, iar societatea nu ar putea să o raționalizeze dacă egalitatea nu ar fi structurată și formulată prin inițiere. Ulterior, vine un moment în care egalitatea este cuplată cu istoria și de aici cele două mășăluiesc împreună până când teoreticienii naivi ai democrației își imaginează că au descoperit-o – și o confruntă cu inițierea, *ca și cum inițierea ar fi opusul ei*.

Acel moment este Sparta. Spartanii erau mai presus de toate *hómoioi*, „egali”, în măsura în care făceau parte din același grup de inițiați. Acel grup însă era întreaga societate. Sparta: singurul loc din Grecia, și de atunci din toată istoria Europei, unde toți cetățenii constituiau o sectă a inițiaților.

După ce au băut pe săturate din licoarea puterii, deși mai mult din idee decât din realitate, spartanii au ignorat și au disprețuit curând toate celelalte licori ale nemuririi: nu aveau timp pentru științele cerului („nici nu vor să audă de așa ceva”⁶²³⁴⁸, observă Hippias iritat), iar poezia îi lăsa reci. În ciuda faptului că, demult, Alcman scrisese versuri fermecătoare pentru a cânta frumusețea leucippidelor care alergau ca niște mânji pe malurile Eurotasului, „spartanii sunt, dintre toți oamenii, cei care admiră cel mai puțin poezia și gloria poetică”.³⁴⁹ Atitudinea lor față de fiecare formă, fiecare artă, fiecare dorință poate fi rezumată prin felul în care percepeau muzica: voiau să o facă „mai întâi inofensivă și apoi utilă”.³⁵⁰

Au fost primii care s-au antrenat goi și și-au uns corpul cu ulei, și bărbații, și femeile. Hainele lor au devenit din ce în ce mai simple și mai practice. Spartanii au fost strămoșii sumbri ai utilitarismului. Îi țineau pe iloți sub teroare – și totuși au fost nevoiți să trăiască sub teroarea iloților lor. Mergeau cu sulițele peste tot, fiindcă moartea putea apărea după fiecare colț. Nu din partea „egalilor”, ci a celor muți, nenumărați, care îi slujeau, înainte de a fi batjocoriți și decimați.

Sparta are acea aură erotică a școlii-internat, a garnizoanei, a locului de antrenament, a închisorii. Peste tot sunt *Mädchen in Uniform*, chiar dacă uniformă este pielea lucioasă, întinsă bine.

Sparta înțelegea, cu o claritate ce o deosebea de toate celelalte societăți ale lumii antice, că adevăratul dușman era excesul, care face parte din viață. Cele două reguli necruțătoare ale lui Lycurgus, care previn și zădărnicesc orice lege, nu fac decât să împiedice consemnarea vreunei legi și luxul de orice fel. Este poate cea mai evidentă demonstrație de laconism oferită de spartani, presupunând că lăsăm deoparte preceptele morale sumbre pe care ni le-a transmis tradiția. Aproape că se simte răsuflarea malignă a oracolului în acele reguli: interzicerea scrisului și a luxului era suficientă pentru a elimina *tot* ce scăpa de sub controlul statului.

„Carte învățau deci numai câtă aveau nevoie.”⁶³³⁵¹ În fiecare colț al vieții lor, ca un temnicer mereu cu ochii în patru, Lycurgus înlăturase tot ce era inutil, oprindu-l să degenereze. A existat un singur moment când spartanii au avut senzația unei vieți generoase cu ei: când flautiștii au cântat marșul lui Castor, urmat de cântecul de victorie, iar șirurile compacte au pornit la luptă, cu părul lung până la umeri.

„O priveliște înspăimântătoare și maiestuoasă”³⁵², războiul. Acela era momentul în care zeul era și în Stat, și în individ, singurul moment când regulile le permiteau tinerilor „să-și pieptene părul, să-și pună mantiile și să se înarmeze”³⁵³ arătând ca „niște cai care pășeau mândri și nechezau de nerăbdare să țâșnească în galop”.³⁵⁴ Când marșul s-a oprit, spartanul „stă cu picioarele depărtate, înfipite bine în pământ, și își mușcă buzele”.³⁵⁵

La fel „cum spune Platon că, după ce a făcut lumea și a îndeplinit prima mișcare, zeul s-a umplut de bucurie, tot așa și Lycurgus, cuprins de încântare și plăcându-i frumusețea și măreția legiurii sale, care ajunsese la faptă și-și mergea drumul propriu, a dorit, pe cât este cu putință prevederii omenești, s-o facă nemuritoare și neschimbătoare pentru viitor”⁶⁴.³⁵⁶ Meșterul divin al lui Platon din *Timaeus* a creat lumea și a armonizat-o; Lycurgus a fost primul care a creat o lume care excludea lumea: societatea spartană. El a fost primul care a făcut experimente pe un grup social, adevăratul precursor pe care toți conducătorii moderni, chiar dacă nu au anvergura unui Lenin sau Hitler, încearcă să-l imite.

Atenienii știau că exista un surplus de frumusețe în relația cu puterea în orașul lor. Vedeau deja ruinele Atenei în timp ce, pentru Tucidide, „dacă spartanii și-ar abandona orașul și ar supraviețui doar fundația clădirilor, odată cu trecerea timpului posteritatea pur

și simplu nu ar crede că orașul a fost atât de puternic pe cât se spunea”.³⁵⁷

Ce deosebește Sparta de Atena este reacția la practica schimbului. În Sparta, schimbul provoacă teroare, în Atena fascinează. Astfel, deplinătatea sacrului este împărțită în două jumătăți pure din punct de vedere chimic. Aurul este dus în Sparta, dar nu iese de acolo niciodată: „De mai multe generații încoace, într-acolo se scurge averea, din toate părțile elenilor, iar adesea și de la barbari, dar de acolo nu mai iese nimic”.⁶⁵³⁵⁸ Monedele sunt atât de grele și de incomode încât nici nu pot fi purtate de colo colo. În Atena, „unde se vorbește mult”³⁵⁹, cuvintele pur și simplu sar de pe buze ca un șuvoi care irigă toate apeductele din oraș. În Sparta, cuvântul este mereu ținut în frâu.

Moralitatea spartană nu se baza pe preceptele care îi ajutau pe oameni să ia decizii înțelepte, ci pe tratarea cuvântului ca pe un dușman, exponentul inutilului. Sparta era o invenție care urmărea înghețarea și stabilizarea puterii cât mai mult posibil, fapt ce explică atracția pe care Platon a simțit-o față de Sparta până la *Legile* scrise în ultima parte a vieții – acel ordin al spartanilor părea capabil să stopeze proliferarea imaginilor.

Dar iată Sparta în câteva cuvinte, mulțumită unui Platon în același timp laconic și malițios: „Astfel de oameni vor pofti averile la fel ca cei ce trăiesc în regimurile oligarhice. Ei iubesc strașnic aurul și argintul îngropate, ca oameni ce au vistierii și tezaure personale, unde, depunând banii, îi pot ascunde la întuneric. De asemenea, le place să aibă case împrejmuite de ziduri, ca niște cuiburi întru totul personale, unde ar putea, din belșug, să cheltuiască pe femei și pe orice altceva ar pofti... Vor fi și zgârciți, ca unii ce țin la mare preț banul și nu-l dobândesc pe față, dar, din pricina dorințelor, le va plăcea să cheltuiască banul străin; și, culegând pe ascuns roadele plăcerilor, căutând să scape de lege precum copiii de tată, ei vor fi educați nu de către convingere, ci de către forță, din pricină că vor fi neglijat Muza cea adevărată, cea sosită împreună cu artele cuvântului și cu filosofia și că vor fi prețuit mai vârtos gimnastica decât arta Muzelor.”⁶⁶³⁶⁰ Niciodată nu poți fi sigur ce simte Platon cu adevărat.

Este meritul spartanilor că au fost primii care au stabilit cât de mult se bazează ordinea socială pe ură – și poate supraviețui doar atât timp cât se menține această bază. Spartanii au acceptat consecințele acestei descoperiri: egale și interschimbabile între ei, au format un front solid împotriva lumii exterioare. În lumea exterioară erau masele (*tò plêthos*), pe care, spre deosebire de atenieni, spartanii nu-și făceau iluzii că le-ar putea atrage și manipula. „Cei mai buni

gânditori spartani nu cred că ar fi în siguranță să trăiască alături de cei pe care i-au nedreptățit. Felul lor de a acționa este cât se poate de diferit: au hotărât să fie egali între ei și că democrația este necesară pentru a garanta o unitate constantă a intenției. Pe oamenii de rând însă îi țin departe de oraș și astfel le subjugă spiritul cam la fel cum o fac cu sclavii lor.”³⁶¹

Spartanii erau perfect conștienți de suferințele atroce pe care le provocau și nu-și imaginau că victimele lor le vor uita. Soluția a fost instaurarea terorii ca o condiție normală de viață – aceasta a fost marea invenție a Spartei: să facă în așa fel încât teroarea să fie văzută ca ceva normal. Isocrate, atenian până în măduva oaselor, era indignat la culme: „Dar ce rost ar avea să descriu toate suferințele provocate maselor? E de ajuns să o amintesc pe cea mai îngrozitoare. Dintre cei care au fost în mod constant victimele unor nedreptăți strigătoare la cer, dar care în împrejurările actuale încă mai sunt folositori, eforii sunt liberi să aleagă pe cine vor ei și să-i trimită la moarte fără vreo judecată; în timp ce pentru toți ceilalți greci până și uciderea celui mai ticălos dintre sclavi este o fărădelege pentru care trebuie să plătești.”³⁶² Eforii erau birocrați cu mare influență; nu se remarcă printr-o „gândire îndrăzneată” (*méga phroneîn*), precum mai-marii Atenei, temuți de toată lumea.³⁶³ În compensație, eforii puteau în orice clipă, și fără vreo justificare, să ucidă pe cine doreau ei din mulțimea de iloți.

Deși nu a ajuns la ororile practicate în Sparta, Atena nu a fost departe de ele. Orașul de-abia descoperise libertatea, acea experiență la care nimeni din Persia sau Egipt nu visase vreodată, când a început să descopere noi metode de persecuție, metode mai subtile decât cele aplicate de marii regi și faraoni. O armată de informatori a invadat centrul orașului și piața. Nu mai erau agenții secreți ai unei poliții, ci un colectiv de cetățeni alcătuit de bunăvoie cu scopul de a apăra binele comun. Astfel, în clipa în care a descoperit cât de important este individul cu o gândire superioară, Atena a dezvoltat un resentiment feroce față de el. Nici unul dintre marii oameni ai secolului al V-lea î.Hr. nu a putut trăi în Atena fără teama constantă că va fi alungat din oraș sau condamnat la moarte. Ostracismul și sicofanții au fost cleștele care nu a slăbit societatea din strânsoare. Jacob Burckhardt a fost primul care a recunoscut că meschinăria iacobină devenise o forță de temut în *pólis*. Binele comun putea revendica victime cu autoritatea arogantă și peremptorie care cândva fusese apanajul zeilor. Iar dacă un zeu vorbea prin intermediul profeților sau al Pythiei, care scandau în hexametri și foloseau imagini nebuloase, *pólisul* apela la un instrument mai puțin solemn: opinia publică, vocea poporului, influențabilă și setoasă de sânge, care se făcea auzită, tot mai mult, în agora.

Atena a lăsat posterității nu numai Propylaea, ci și discuțiile politice. Anecdota ajunsă la noi datorită lui Plutarh este mai mult decât elocventă: un analfabet s-a dus la Aristides, pe care nu-l mai întâlnise până atunci, și l-a rugat să scrie un nume, *Aristides*, pe un ciob, ca să poată vota pentru ostracizarea lui. Aristides l-a întrebat: „Ce rău ți-a făcut Aristides?” Analfabetul i-a răspuns: „Nici unul. Nu-l cunosc, dar nu-mi place când aud cum toată lumea îi spune Aristides cel Drept.” Fără să mai stea la vorbă cu el, Aristides și-a scris numele pe ciob.

Este o cruntă ironie a istoriei faptul că Sparta continuă să fie asociată cu ideea de virtute, în forma ei cea mai rigidă și mai detestabilă. Ca și cum Egalii ar fi plasat domnia necruțătoare a legii deasupra tuturor, câștigând astfel reputația de a fi duri, reci, dar în același timp nobili.

Adevărul este că spartanii au inventat un mod foarte diferit și mult mai eficient de a face lucrurile. Au creat imaginea unei societăți corecte, virtuoză, ca un puternic instrument de propagandă pentru consumul extern, când realitatea din interiorul Spartei arăta că nici nu le păsa de așa ceva. Au lăsat atenienilor elocvența, cu un zâmbet disprețuitor, știind că acea națiune mult prea vorbărească va fi prima care va ofta după sobrietatea spartanilor, incapabilă să priceapă că această virtute nu era decât o strategie menită să-i deruteze și să-i descurajeze pe dușmani. De aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că spartanii nu îi lăseau pe străini să intre în orașul lor și erau atât de secretoși când venea vorba despre ce se întâmpla în interiorul său. Un raport bine întocmit le-ar fi demascat insensibilitatea arogantă față de însăși ideea de lege, care avea o influență atât de puternică asupra minții vecinilor lor. Căci cele mai tulburătoare exemple de indiferență față de nedreptate nu veneau de la acele animale în călduri, tiranii, ci de la efori, paznicii impasibili, supremi, ai secretului Spartei. Trista poveste a lui Skedasus ni le dezvăluie în toată cruzimea lor ezoterică.

Skedasus era un om sărman din Leuctra. Avea două fiice, Hippos și Miletia. Îi plăcea ca lumea să-i treacă pragul, chiar dacă nu prea avea ce să pună pe masă. Într-una din zile a fost vizitat de doi spartani tineri, cărora le-au și căzut cu tronc fetele frumoase ale lui Skedasus, dar, fiindcă tatăl lor era de față, s-au stăpânit și și-au continuat călătoria spre Delphi. La întoarcere s-au oprit din nou la casa lui Skedasus care, de data aceasta, era plecat. Cele două fiice i-au primit pe străini. Când și-au dat seama că sunt singuri, spartanii le-au violat pe fete. Apoi, văzându-le cât de mult suferă, le-au omorât și le-au aruncat într-o fântână. Când s-a întors acasă, Skedasus a găsit doar câinele, care schelălăia și alerga între stăpân și fântână. Skedasus a ghicit ce se întâmplase și a scos cadavrele din fântână. Vecinii i-au spus că cei doi spartani se opriseră acasă la el și

atunci a înțeles ce se întâmplase, amintindu-și cum cei doi „îi admiraseră fetele și vorbiseră cu însuflețire despre cât de norocoși aveau să fie viitorii lor soți”.³⁶⁴

Așa că Skedasus a plecat spre Sparta, vrând să le spună eforilor despre crimele comise de cei doi tineri. Într-o seară a intrat într-un han. Lângă el s-a întâmplat să se așeze un bătrân din Oreos care a început să se plângă de spartani. Skedasus l-a întrebat ce îi făcuseră aceștia. Bătrânul i-a explicat că spartanii îl numiseră pe Aristodemus guvernator al Oreosului. Acesta se îndrăgostise de fiul bătrânului și încercase să-l răpească pe băiat din *gymnasium*, dar instructorul îl oprise. A doua zi, Aristodemus a reușit să-l răpească pe băiat. L-a suit pe o corabie și a pornit spre celălalt țărm. Acolo a încercat să-l violeze. Băiatul s-a împotrivit. Drept care Aristodemus i-a tăiat gâtul. În seara aceea guvernatorul s-a întors la Oreos și a dat un banchet. Bătrânul a organizat funeraliile băiatului și a pornit spre Sparta, unde a solicitat o audiență la efori. Eforii nici nu au vrut să asculte. Apoi Skedasus și-a spus povestea lui. Când a terminat, bătrânul i-a zis că nu are rost să meargă în Sparta. Dar Skedasus nu a ținut cont de sfatul lui. Le-a vorbit eforilor. Aceștia nici nu au vrut să-l asculte. Așa că s-a dus la rege, s-a rugat de oamenii de pe stradă. În zadar. În cele din urmă Skedasus s-a sinucis. Dar într-o bună zi, istoria s-a răzbunat. Sparta a fost înfrântă pentru totdeauna în bătălia de la Leuctra. Lupta a avut loc nu departe de mormintele fiicelor lui Skedasus.

Ani de-a rândul imaginea cioplită în lemn a lui Artemis Tauriana a stat ascunsă într-un pâlț de trestii nu departe de râul Eurotas. Oreste o furase din sanctuar. A călătorit săptămâni întregi ținând-o strâns în mâini, atât timp cât a simțit nebunia care plana asupra lui. Apoi într-o zi s-a hotărât să se împace cu soarta și a ascuns statuia în acest loc sălbatic. Doi tineri spartani de sânge nobil, Astrabacus și Alopecus, au dat de ea când își făceau loc printre trestii. În picioare și înfășurată în papură, statuia îi privea fix. Neștiind ce văd, cei doi spartani au fost cuprinși de nebunie. Aceasta este puterea imaginii: îi vindecă doar pe cei care știu ce reprezintă. Pentru toți ceilalți este o boală.

Spartanii au construit un templu în jurul micuței statui a lui Artemis. Au închinat-o lui Artemis Orthia și Lygodesma, dreaptă și legată în papură. Oamenii puneau măști la picioarele ei, înspăimântătoare de obicei, imagini ale nopții și ale lumii morților. Ca odinioară printre taurieni, când Ifigenia a avut grijă de ea și a spălat-o, statuia cerea sânge tânăr. Dar uneori până și spartanii o lăsau mai moale cu astfel de obiceiuri sângeroase. Așa se face că au hotărât să nu mai ucidă tineri pentru statuie, ci doar să-i biciuiască până când sângele curgea în fața zeiței. Acum puteai vedea cum cei mai insolenți dintre spartani, care făceau incursiuni în afara orașului

ca să se distreze ucigând iloți, acceptau să fie biciuiți până la sânge de alți băieți. Unii dintre cei care biciuiau nu o făceau cu tragere de inimă, mai ales dacă tânărul biciuit era foarte chipeș sau aparținea uneia dintre cele mai ilustre familii. Statuii însă nu-i plăcea asta. Preoteasa stătea lângă băieții care erau biciuiți. Dacă loviturile se înmuiau, greutatea statuii creștea tot mai mult, ca un meteorit care încearcă să se scufunde în pământ, iar lemnul protesta: „Mă tragi în jos, mă tragi în jos“.

Platon a învățat de la spartani cum să pui un grup de inițiați să preia puterea politică într-un oraș fără ca nimeni să se scandalizeze. *Éphoroi* și *phýlakes* sunt foarte apropiați chiar și din punct de vedere lingvistic: ambele cuvintele înseamnă „paznici“, „observatori“.³⁶⁵ „Ai unei turme“, spune Platon; „ai unui teritoriu“³⁶⁶, spune Sofocle; „ai copiilor“³⁶⁷, spune Platon din nou; „ai unui măcel“³⁶⁸, spune Euripide. Dar ce trebuie să faci ca să devii un astfel de paznic? Să te supui unei torturi inițiatice. Aspirantul trebuie „încercat [*basanizómenon*] precum aurul încercat în foc“.⁶⁷³⁶⁹ Dar scos din contextul materialelor nobile precum aurul, *basanízein* înseamnă „a tortura“.

Biciuirile sângeroase pe care Artemis Orthia le cerea tinerilor spartani, *hómoioi*, sunt doar o aluzie, o mică aluzie, la acele „plăceri și dureri... greutate și... teamă“⁶⁸³⁷⁰ pe care Platon voia să le impună viitorilor săi paznici. Iar aici își dezvăluie el planul cel mai îndrăzneț: să laicizeze inițierea, să o facă să arate ca o școală bună, puțin dură, asemănătoare unei școli-internat din Anglia, dar la fel de justificabilă ca orice tip de instrucție, pentru oșteni, de exemplu, sau pentru artiști. Deși, în realitate, planul lui era mult mai ambițios, scopul fiind de a selecta, o dată pentru totdeauna, un grup care, doar pentru statutul de inițiați al membrilor săi, să poată conduce întreg orașul. „Am ezitat, prietene, să spun lucrurile neplăcute pe care le-am spus acum“³⁷¹, adaugă Platon cu o prudență mimată, ca și cum cel mai curajos lucru spus vreodată de el a fost că „filosofii sunt cei care trebuie puși drept paznicii cei mai autentici“.⁶⁹³⁷² Și, chiar în timp ce își acoperă urmele astfel, dă de înțeles care este adevăratul punct de plecare: ca să fie niște „paznici autentici“, filosofii trebuie inițiați și, în consecință, supuși acelor patimi excesive pe care Platon însuși le condamnase.

Dar ce este un inițiat? O persoană care a dobândit o cunoaștere invizibilă din exterior și comunicabilă doar prin același proces de inițiere. Inevitabil, explică Platon, numărul inițiaților trebuie să fie „mic“.³⁷³ De fapt, când îl comparăm cu versiunea spartană, procesul de inițiere în viziunea lui Platon este mai subtil și mai dificil. Aspiranții trebuie să treacă prin mai multe încercări și, dacă supraviețuiește ultimei, inițiatul s-ar putea trezi că este

„singurul“.³⁷⁴ Situație în care nu ar avea suficient timp ca să transmită mai departe inițierea, s-ar putea să nu-l urmeze nimeni și astfel lanțul s-ar rupe.

Așa că Platon s-a apucat să scrie *Republica*. Și a scris astfel textul încât cel care voia să-l înțeleagă să poată fi supus acelui proces de inițiere în „plăceri și dureri... greutate și teamă“.³⁷⁵ Cei mulți care nu l-au înțeles, și nici nu trebuiau să-l înțeleagă, și-au imaginat că citească un tratat despre Statul perfect.

Băieții nou-născuți erau îmbăiați în vin pentru a li se testa rezistența. Cei mai slabi erau aruncați în „în așa-zisele Apothetai, un loc prăpăstios, pe muntele Taiget“.⁷⁰³⁷⁶ Nou-născuții nu erau înfășurați în scutece și erau lăsați să plângă în întuneric. Acei băieți țineau de „obștea cetății“⁷¹³⁷⁷, prin urmare trebuia să devină utili orașului cât mai curând posibil. Toată viața trebuiau să mănânce alături de alți bărbați, de cele mai multe ori borș negru. Bărbaților mai în vârstă le plăceau farsele și poveștile despre război. Băieții trebuiau să se împacă și cu unele, și cu altele. Învățau să citească și să scrie, atât. Ideea de *mai mult* era detestată, în absolut orice. Căsnicia însemna să părăsești dormitorul băieților în unele nopți ca să-ți vezi soția. Sexul era făcut pe furiș și în grabă, iar soții nu dormeau împreună. „Unii dintre ei aveau și copii înainte de a-și vedea femeile la lumina zilei.“⁷²³⁷⁸

Spre deosebire de mulți naivi din întreaga Grece, aceștia știau încă de la început că „fiecare dintre ei, toată viața, trebuie să poarte un război perpetuu împotriva oricărui oraș“.³⁷⁹ Dar primul oraș cu care se războiau era chiar orașul lor. Se uitau la iloții, mult prea mulți, care munceau pe câmp și știau că într-una din zile vor trebui să ucidă unul. Știau și că trebuie să fie mereu cu ochii în patru, să aibă mereu o armă la ei. Știau că trebuie să-și încuie ușile cu chei speciale. Simțeau ura iloților. Cea mai mare plăcere a Egalilor nu era *pleonexia*, păcatul originar al setei de putere, ci, și prin asta erau unici, să se joace de-a poliția. O plăcere mai subtilă și mai de durată: așa puteau simți că viața altora depindea de deciziile lor, în același timp rămânând anonimi, parte dintr-un grup, dintr-o haită de lupi. Avem puține informații esențiale despre Lycurgus, dar știm ce înseamnă numele lui: „Cel care acționează precum lupul (sau se dedă orgiilor lui)“.

Sodomizate înainte de căsătorie („înainte de nuntă, regula era ca fetele să se împreuneze la fel ca băieții“)³⁸⁰, vizitate în grabă de soții lor noaptea ca să nască și să păstreze „o rămășiță a flăcării dorinței și plăcerii“⁷³³⁸¹, scutite de obligația de a-și crește copiii, neinteresate de țesut, ce anume făceau femeile spartane? O întrebare fără răspuns, ca și cea pe care și-o puneau sofistii la banchete: „Ce cântec cântau *Sirenele*?“

Însuși Platon regreta că viața femeilor spartane nu era organizată la fel de minuțios ca aceea a bărbaților acestora, fiindcă acest lucru le dădea ocazia să se „destrăbăleze”.³⁸² Malițiozitatea ateniană a ales să-și amintească un pic mai mult despre femeile spartane decât coapsele lor goale care puteau fi întrezărite prin tunica despicată lateral. Poetul Ibycus chiar le numește „coapse-goale”.³⁸³ Pe de altă parte, atenienii le apreciau robustețea și frumusețea. Iată cum o întâmpină Lysistrata pe spartana Lampito: „Te pup, dragă Lampito din Sparta! O, ce frumusețe-mi ești, scumpete! Și la trup ce zdravănă! (O pipăie.) Ai și ditamai mușchii, că un taur ai putea sugușa!” La care Lampito răspunde: „No, că crez și io așa! Dară fac gimnastică și săr de mi-ajung cu picioarele în buci!” Intervine Cleonice: „Și ce ale naibii balcoane ai!” Lampito: „No, hai că parcă-s o junincă la altar, așa mă cercați!”⁷⁴³⁸⁴

În timpul exercițiilor fizice și al jocurilor, fetele spartane erau goale la fel ca băieții, strânși laolaltă „nu chiar din necesități «geometrice», ci erotice”⁷⁵³⁸⁵, remarcă Platon. Dacă femeile vorbesc în public, o fac doar ca să preamărească spiritul civic. Lor le datorăm inventarea celei mai triste dintre figuri, Eroul Pozitiv. „Numai noi facem bărbați adevărați”³⁸⁶, tună mândra Gorgo, soția lui Leonidas, adresându-se unei femei străine. Astfel Gorgo pregătește terenul pentru răspunsul dat de Napoleon la prima lui întâlnire cu Madame de Staël: „Care este, după părerea dumneavoastră, cea mai bună dintre femei?”, întreabă ea. Napoleon: „Cea care face cei mai mulți copii, madame”. Dar ce am dori noi să știm este cu totul altceva: ce își spuneau aceste urmașe ale leucippidelor prin norii de praf stârniți în timp ce alergau ca niște mânji de-a lungul malurilor râului Eurotas, scuturând „mereu den plete, / Ca bacantele cari cu tirsul / În mâni saltă-n danțuri cu foc”⁷⁶³⁸⁷ Dar sirenele spartane tăceau și ele.

Ideea că fericirea este un indiciu timpuriu al nenorocirii, că are forța, „intrinsecă”³⁸⁸, de a produce nenorocire, în primul rând prin resentimente (*phthónos*) din partea oamenilor sau a zeilor, este o viziune care a persistat printre greci chiar și când aproape toate celelalte s-au estompat. Cu toate acestea, grecii voiau să fie fericiți. Acum putem înțelege de ce tocmai spartanii s-au izolat de ceilalți greci, transformându-se într-o insulă inaccesibilă. La fel cum au simțit pericolele schimbului, tot așa le-au văzut și pe cele ale fericirii. Când nu erau siguri că pot rezolva o problemă, decât să piardă controlul preferau să o abandoneze. Astfel puneau în practică ceea ce mai târziu va atrage cea mai usturătoare judecată din partea lui Aristotel: „Au pierdut fericirea de a trăi”.³⁸⁹

Sub Lycurgus, Sparta a suferit o transformare care a comprimat în doar câțiva ani întreaga istorie politică, de la regalitatea sacră până la toate regimurile care s-au perindat până în ziua de azi.

Suveranitatea a trecut de la doi regi, o instituție arhaică, obscură, la cinci efori, expresia nouă, originală, a puterii absolute deghezate sub forma puterii judecătorești care, la rândul ei, era un paravan pentru ceea ce inițial a fost puterea clericală. Tranziția îndelungată de la regele sacru la Biroul Politic a fost astfel realizată printr-o singură mișcare care, inevitabil, s-a dovedit fatală. Iar faptul că autorii ei au pretins că vechile instituții vor rămâne intacte a accentuat modernitatea îndrăzneată a demersului lor. Nu a fost nevoie ca cei doi regi să fie decapitați. Puteau rămâne unde erau, dar lipsiți de putere. Dar, dacă făceau valuri, eforii puteau decide „să-i ucidă fără judecată”.³⁹⁰ La fel de bine eforii puteau decide să-i ucidă pe regi într-o noapte înstelată, fără lună, în timp ce priveau cerul. Dacă vedeau o stea căzătoare, însemna că unul dintre regi „ofensase divinitatea”.³⁹¹ Inițial doar observatori ai cerului, eforii au devenit supraveghetori supremi și „paznici”³⁹², ochi vigilenți care priveau de sus. Așa exploatau ei trecutul lor clerical. Cu o mantie sclipitoare ce proteja secretul politicii.

Pe de o parte, un rege divin care deține atributele suveranității cosmice; pe de altă parte, un grup de inchizitori în mare parte fără chip, fără nume, atotvăzători: întreaga istorie politică este cuprinsă între aceste două extreme. Este povestea modului în care puterea liturgică a fost transformată în putere invizibilă. Iar această transformare, care avea să continue secole la rând până în zilele noastre, a avut loc în Sparta aproape instantaneu și cu un efort minim. Singurul lucru greu de realizat era ca nimeni din afară să nu-și dea seama ce se întâmplase. Toată lumea trebuia să creadă în acele anecdote inofensive despre disciplina, curajul și frugalitatea spartanilor. Erau totuși câțiva oameni care nu puteau fi păcăliți atât de ușor. Tucidide era unul dintre ei. Însă cel mai intuitiv era Platon.

Întreaga gândire politică a lui Platon este obsedată de o singură figură: paznicul, sau paznicii. Indiferent dacă sunt filosofi, cum propune el în *Republica*, sau oameni preocupați de Binele comun, cum îi place să susțină în *Legile*, puterea supremă este concentrată în mâinile paznicilor. Platon însă nu i-a conceput ca pe niște figuri ipotetice: dimpotrivă, paznicii existau deja în bogatul Peloponez. Erau marii sofști menționați de Socrate în *Protagoras*, cei care își foloseau sofistica nu ca să-și demonstreze importanța, ci ca să și-o ascundă. Erau eforii, primul exemplu de putere complet nelegiuită. Eforii însă nu-i lăsau pe oameni să vadă nici această latură a lor; dimpotrivă, nemulțumiți de toate cultele existente, au creat unul nou, căruia îi erau dedicați fără rezerve. Au construit un templu al Fricii, aproape de sala banchetelor. „Nu o onorau ca pe un demon întunecat care trebuia ținut în frâu, ci fiindcă erau convinși că Statul funcționa în primul rând datorită fricii.”³⁹³

Marile societăți arhaice erau imagini ale ceva care le cuprinde, izomorfe ale cosmosului. Fiul Cerului a fost axa lumii înainte de a deveni axa orașului. Numai odată cu hybrisul grecilor societatea s-a declarat autosuficientă. Așa s-a născut Marele Animal, cum îi spune Platon. Din acel hybris au apărut toate celelalte repudieri: a fost semnul primei încercări a omului de a se desprinde de ceilalți, momentul în care rasa umană s-a închis în ea însăși, într-o formațiune de atac.

Pe de o parte era Atena: cuvântul mușcător, cruzimea, jocul de culori. Pe de altă parte era Sparta: calculată, circumspectă, setoasă de sânge, gata să scoată profit din orice. Spartanii au dat și un legiuitor, pe Lycurgus, care s-a sinucis crezând că așa va ajuta Sparta. „S-a lăsat să moară de foame, ajungând la concluzia că societatea ar avea de câștigat chiar și din moartea politicienilor, că sfârșitul vieții lor nu ar trebui să treacă neobservat, ci să fie o dovadă de virtute și de sacrificiu pentru binele tuturor.”³⁹⁴

Poate că Alcibiade a înțeles cel mai bine „secretul regimului” instaurat în Sparta. Exilat fiind, a cerut azil în Sparta, ca urmaș al eupatrizilor care, de generații întregi, aveau legături cu familia eforului Endius. „Se rădea în cap, se spăla cu apă rece și mânca pâine uscată și borș negru.”³⁹⁵ Deși la vremea aceea regele Spartei nu era o marionetă în mâinile eforilor, ci un mare general, Agis, Alcibiade „i-a sedus soția, pe Timea, și a lăsat-o grea”.³⁹⁶ Datorită lui, chiar și regalitatea arhaică și uneori ridicolă rămasă în Sparta a devenit astfel ilegală în persoana bastardului pe nume Leotychides, „a cărui mamă, acasă, vorbind în șoaptă cu slujitorii și cu prietenii, îl chema pe Alcibiade, atât de mare era pasiunea care o obseda”.³⁹⁷

Alcibiade nu ne-a lăsat impresiile sale despre Sparta, dar a vorbit cu Tucidide. Și citindu-l pe Tucidide ai senzația că mirajul unei Sparte virtuoză a dispărut pe de-a-ntregul. Tucidide vede și judecă faptele spartanilor ca și cum ar fi fost de față, ca și cum mecanismul ar fi funcționat în fața ochilor săi, acționat de două pârghii puternice: înșelăciune și forță brută. Înainte de a fi nimiciți de atenieni până la ultimul om capabil să țină o armă în mână, melienii speraseră într-un ajutor venit din partea Spartei. Trimișii Atenei au încercat în zadar să-i convingă de faptul că astfel de speranțe erau deșarte, că apelau la cei care, „mai ostentativ decât orice altă națiune pe care o știm, cred că ceea ce fac este onorabil și că ceea ce se potrivește cu interesele lor este drept”.³⁹⁸

Situat în partea asiatică a Hellespontului, în punctul lui cel mai îngust, Abydos era inclus pe lista Atenei cu orașele depravate. De acolo s-a hotărât Alcibiade să-și înceapă marea călătorie. „De îndată ce ai ajuns la vârsta majoratului și ai primit aprobarea îndrumătorilor tăi, ți-ai luat moștenirea de la ei și ai pornit spre

Abydos, nu ca să te recompensezi față de ei, nici într-o calitate oficială, ci ca să înveți de la femeile abydiene năravurile înrudite cu aplecarea ta spre nelegiuire și desfrâu, ca să le cultivi și tu mai departe.”³⁹⁹ Așa scrie Antiphon, cu mânie oratorică.

Dar, după sofști, plecarea lui Alcibiade poate fi înțeleasă ca una dintre acele pasiuni ce izbucnesc la distanță, pornind de la un singur nume sau de la o poveste auzită de la cineva sau de la o imagine văzută în vis. Adevărul este că Alcibiade auzise despre o curtezană legendară pe nume Medontis și părăsise Atena în compania unchiului și iubitului său, Axiochus, tocmai ca să o găsească. Aici, Lysias i se alătură lui Antiphon în atacul la Alcibiade, concentrându-se pe toate păcatele lui într-o singură anecdotă: „Astfel Axiochus și Alcibiade au călătorit spre Hellespont și au debarcat în Abydos, unde s-au însurat amândoi cu femeia abydiană Medontis și au locuit cu ea. Medontis a născut o fetiță, dar fără să știe care din cei doi era tatăl ei. Iar când fata a ajuns la vârsta măritişului, amândoi au trăit cu ea; ori de câte ori Alcibiade se împreuna cu ea spunea că este fiica lui Axiochus; iar când venea rândul lui Axiochus, acesta spunea că este fiica lui Alcibiade.”⁴⁰⁰

Este adevărat că Alcibiade se va întoarce în Abydos ca lider militar, victorios pe mare și pe uscat, înălțând pânzele purpurii. Dar nimic nu dovedește că povestea lui Medontis și a fiicei ei nu este doar o invenție a lui Lysias, ca să arate cât de stricat era Alcibiade. Tot ce putem spune cu siguranță este că de la început destinul lui Alcibiade pare să fi fost marcat de o predilecție coplesitoare pentru prostituția de o formă sau alta. Ca și cum a se prostitua pentru Alcibiade era semnul secret prin care sunt recunoscute forța și desăvârșirea. „Lăsând în urmă femeile din Sparta și Atena, bătea la ușa curtezanelor plin de entuziasm.”⁴⁰¹ Iar când a apărut la banchetul lui Platon „purtând un soi de cunună deasă de iederă amestecată cu violete, înfășurată cu numeroase panglici”⁷⁷⁴⁰², florile acelea erau „prima invitație la o întâlnire și o demonstrație a dorinței... căci atracția florilor și a fructelor proaspete cere în schimb primele fructe ale trupului persoanei care le culege”.⁴⁰³ Astfel, o prostituată, Timandra, a fost cea care a recuperat cadavrul lui Alcibiade, ciuruit de săgețile și de sulitele asasinilor lui spartani. Timandra „l-a înfășurat și l-a acoperit cu hainele ei și l-a înmormântat, potrivit cu împrejurarea, cu strălucire și cu fast”.⁷⁸⁴⁰⁴ Cu puțin înainte, ca o premoniție a morții, Alcibiade visase că Timandra îl înfășura în hainele ei și îl machia ca pe o femeie.

Aproape tot ce știm despre Sparta a fost scris de străini. Singurii poeți ai orașului, Alcman și Tyrtaeus, probabil că nu erau născuți în Sparta și oricum au trăit înaintea reformelor din secolul al VI-lea, care au evocat o dată pentru totdeauna mirajul Spartei. Nici un spartan nu a vorbit, cum nu a făcut-o nici un preot din Eleusis.

Adevărata lor moștenire nu a fost o moralitate concisă, sentențioasă, ci tăcerea.

Ce s-a întâmplat în Grecia antică și nu se mai întâmplase niciodată? O ușurare a poverii noastre. Minte a uitat de lume cu un gest brusc ce avea să dureze câteva secole. Când, în desenele geometrice de pe vase, începem să găsim dreptunghiuri în care apar siluete negre, acele siluete au deja un spațiu gol în spatele lor, defrișat, o zonă în sfârșit eliberată de înțeles. Poate tocmai din recunoștință față de acest gest insolent Grecia a salutat în tragediile ei încercarea, chiar dacă zadarnică și de scurtă durată, de a scăpa de consecințele gestului și ale acțiunii.

Apoi, încetul cu încetul, eriniile au întunecat cerul tot mai rar, până când preocuparea principală a fost găsirea unei modalități de a controla acțiunea, ca și cum un astfel de control ar fi fost suficient să golești acțiunea de natura ei insidioasă, ca și cum controlul nu ar implica o altă acțiune, la fel de insidioasă ca și prima. Fragmentul lui Anaximandru despre *dikē*, cum vede Platon o pajiște, încadrată de patru abisuri, celeste și terestre, cu mulțimi de suflete care se întâlnesc acolo: unul dintre rarele apeluri la înțelesul riguros al *harman*, apeluri pe care spiritul elen le respingea. Grecii le vor abandona, fără scrupule, lăsându-le în seama sectelor, a inițiaților, a Egiptului. Ca și personajele de pe o scenă, acum cetățenii cosmopoliți vor avea nevoie doar de glume și lacrimi. Cosmosul se destrăma în cronică alexandrină.

Herodot ar fi preferat să scrie despre mari realizări inginerești, nu despre religie, în Egipt însă cultele invadau fiecare colț din țară. Printr-o remarcă pripită, Herodot a sugerat care ar fi principala trăsătură ce deosebește Egiptul de Grecia: „Cultul eroilor nu este obișnuit în Egipt”.⁷⁹⁴⁰⁵ În Egipt, trecutul, ca și reliefurile, nu avea suișuri și coborâșuri. Singura denivelare era acel povârniș minuscul alcătuit din aluviunile depozitate de Nil în fiecare an. Dar cel puțin pentru greci deteriorarea continuă a epocilor, de la aur la fier, fusese întreruptă de acel dâmb, epoca eroilor, spre care privea toată lumea, chiar dacă perioada fusese doar o încrețitură pe suprafața timpului.

Întreaga Grecie era împânzită de mormintele eroilor, la fel cum cimitirele Egiptului erau împânzite de mormintele pisicilor. Eroii și animalele deschideau drumul spre cei morți. Și, la fel cum în Grecia eroii vor fi confundați cu zeii, repetându-le faptele și preluându-le însușirile, în Egipt, animalele care făceau parte din viața de zi cu zi vor reapărea în desenele cu șoimi, pisici, ibiși și șacali care se îngrijeau de suflet în călătoriile lui celeste. Dar nu se cădea să rămâi prea surprins de astfel de diferențe. Până la urmă Herodot, în înțelepciunea lui, a conchis că religia este o realitate pe care trebuie să o recunoști. Tocmai de aceea, scria el: „Din câte povești am auzit

din gura lor, pe cele sfinte nu-s doritor să le înșir, afară doar de numele zeilor, socotind că toți oamenii cunosc deopotrivă legendele despre zei“.⁸⁰⁴⁰⁶

Egiptenii puneau cercei crocodililor. Când crocodilii mureau, îi depuneau în cripte subterane, uriașe. Orașele Crocodililor. Când izbucnea un incendiu, singura grijă a egiptenilor era să salveze pisicile. Iar pisicile se aruncau în foc. Totul era mai mare, mai lung și mai plat decât la alte popoare. Numerele erau cuprinse de frenezia tăcută a multiplicării. Așa erau egiptenii. Era o țară în care toate ființele, oameni și animale, imediat ce își dădeau ultima suflare erau trimise la îmbălsămare – cu excepția femeilor, care erau trimise abia după trei zile, pentru ca îmbălsămătorii să nu le violeze.

Pentru egipteni, istoria era o succesiune de statui așezate pe tronuri. Primul șir era alcătuit din zei. Cel de-al doilea, din oameni. Cele două șiruri nu se deosebeau prea mult. Și totuși distanța dintre ele era de neacoperit. Hekataios, viclean ca toți grecii, pretindea că familia lui descinsese, cu 16 generații în urmă, dintr-un zeu. Preoții Tebei din Egipt l-au umilit cu un simplu gest. L-au dus în templu și i-au arătat sute de statui din lemn, una lângă alta: erau mai-marii preoților până la data respectivă. Toți foarte asemănători. Oameni și fii ai oamenilor, au explicat preoții cu sarcasmul lor măsurat. De la alți preoți Herodot a aflat lista celor 330 de suverani care au domnit în Egipt. Nici unul, au spus ei, nu a făcut ceva deosebit, cu excepția unei regine, Nitocris, și a lui Moeris, ultimul rege, care construisese mai multe piramide în jurul unui lac.

Grecii care ancorau în Naucratis, la gura Nilului, erau mai ales neguțători, turiști sau mercenari. Mergeau la piață care, la fel ca în Corint, era celebră pentru prostituate („cele mai frumoase“⁸¹⁴⁰⁷, remarcă Herodot). Acești greci au fost primii care s-au stabilit în Egipt și care au continuat să vorbească o limbă străină. Șapte mercenari din orașelele din Ionia au inscripționat câteva cuvinte împreună cu numele lor pe piciorul stâng al unei statui uriașe a lui Ramses al II-lea, aproape de a doua cataractă de la Abu Simbel. Astfel de mercenari au fost mulți: sub domnia lui Amasis au format Legiunea Străină, din 30 000 de oameni.

Charaxus a venit la Naucratis ca să facă avere, aducând o corabie plină cu vin de Lesbos. Dar, în loc să facă avere, și-a cheltuit banii pe Doricha, cunoscută și ca Rhodopis, o curtezană foarte frumoasă. Rhodopis venise din Tracia, ca sclavă a unui bogătaș din Samos. Unul dintre sclavii care o însoțeau era povestitorul Esop. Charaxus a plătit răscumpărarea pentru Rhodopis și s-a lăsat în voia pasiunii pentru ea. În Lesbos, Sappho a scris mai multe poezii pline de mânie, implorând-o pe Afrodita să-i aducă fratele înapoi, „nevătămat“⁴⁰⁸ și cu ce îi mai rămăsese din avere.

Herodot a rămas șocat când i s-a spus că piramida din Micerine fusese construită pentru Rhodopis. Cum să aparțină unei curtezane o construcție „care a înghițit nenumărate mii de talanți”^{82?409} Dar peste secole, când Strabon străbătea Marea Mediterană și a văzut capetele Sfincșilor răsărind din nisipul deșertului, călăuzele lui i-au arătat piramida din Micerine numind-o Piramida Curtezanei. Și au adăugat că a fost construită de „iubiții lui Rhodopis”.⁴¹⁰ Apoi i-au spus această poveste. Într-una din zile, Rhodopis a ieșit să se îmbăieze. Un vultur i-a smuls o sanda din mâinile slujnicei. Pasărea a zburat la Memphis, unde a lăsat sandaia să cadă în poala faraonului care tocmai împărțea dreptate unor oameni. Faraonului i-a plăcut sandaia, drept care a trimis slujitori în tot Egiptul ca să o caute pe femeia căreia îi aparținea. În cele din urmă slujitorii au găsit-o, în Naucratis. Rhodopis a devenit soția faraonului, iar după moartea ei egiptenii au construit piramida din Micerine.

Hermes ofta după Afrodita, care nu-i dădea nici o atenție. Lui Zeus i s-a făcut milă de el. În timp ce Afrodita se îmbăia în râul Acheloús, a trimis un vultur ca să-i ia unul dintre papuci (*socum*).⁴¹¹ Cu papucul în cioc, vulturul a zburat până în Egipt ca să i-l dea lui Hermes. Afrodita a mers pe urmele lui până în orașul Amitarnia, unde a găsit papucul, dar și pe zeul îndrăgostit de ea. În schimbul papucului, Afrodita l-a lăsat pe Hermes să facă dragoste cu ea. Hermes și-a arătat recunoștința punând vulturul pe cer, deasupra lui Ganimede, care fusese răpit într-o zi de un vultur.

Pe vremea lui Plutarh, călăuzele din Delphi încă le mai arătau oamenilor spațiul gol unde erau păstrate odată lăncile lungi pe care curtezana Rhodopis le închinase oracolului. Eliberată din sclavie și adunând o avere considerabilă, folosisese o zecime din câștiguri ca să „construiască ceva nemaivăzut și care nu mai fusese închinat vreodată într-un templu”.⁴¹² A făcut-o fiindcă era nerăbdătoare „să lase în Grecia o amintire despre ea”.⁸³⁺⁴¹³ Unii spun că fusese un mare scandal. Dar răspunsul la obiecțiile lor era la îndemână: privind de sus, din afara templului, vedeai statuia aurită a lui Phryne, pe care un stoic o catalogase disprețuitor drept „un monument închinat depravării grecilor”.⁴¹⁴ Până la urmă nu a fost decât omagiul adus de Praxiteles iubitei lui. Phryne dorise să-și ofere corpul aurit ca un fel de prim fruct, împreună cu toate celelalte „prime fructe și zeciuiele de pe urma omorurilor, războaielor și prădăciunilor”⁴¹⁵ lângă „acest templu care gemea de tot felul de lucruri luate cu de-a sila de la alți greci”.⁴¹⁶ Acum numai acestea rămăneau. Grecia devenise un loc de vizitat ca oricare altul, însoțit de o călăuză care putea fi și Plutarh.

Aceasta este versiunea greacă a evenimentelor. Dar egiptenii care, după cum remarcă Herodot, sunt „opusul”⁴¹⁷ grecilor în toate privințele și mereu văd totul din perspectivă istorică, au o poveste diferită. Pe lista lui de conducători egipteni, Manetho menționează, la sfârșitul celei de-a VI-a dinastii, o anumită regină Nitocris, „femeia cea mai nobilă și mai frumoasă din vremea ei, cu pielea albă, care a construit a treia piramidă”⁴¹⁸, cunoscută drept Piramida din Micerine. Nitocris a fost și o războinică neînfricată. Domnia ei s-a sfârșit printr-o revoltă. Ca să răzbune moartea fratelui ei, și-a înecat toți dușmanii într-o încăpere subterană. Apoi s-a încuiat într-o cameră plină de cenușă. Într-o descriere care a ajuns până la noi este „blondă, cu obraji rozalii”. Iar *ródōpis* înseamnă „cu fața rozalie”.⁴¹⁹

Au fost în jur de 1 500 de ani între viața lui Nitocris și cea a curtezanei pentru care Charaxus și-a cheltuit averea. Și în jur de 600 de ani între viața lui Sappho și cea a lui Strabon. Atât timp i-a trebuit unei regine egiptene să devină o prostituată blondă sosită în Egipt ca sclavă tracă și, invers, prostituatei din Grecia să devină o regină egipteană. Cele două sunt unite acum într-o piramidă. Iar timpul a confirmat adevărul versurilor, puține, pe care Posidippus i le-a închinat lui Rhodopis: „Doricha, oasele tale se împodobesc cu panglica ce-ți leagă cosițele moi / și cu șalul înmiresmat / în care l-ai învăluit cândva pe chipeșul Charaxus, / trup lângă trup, până la prima cupă a dimineții. / Dar paginile albe, pline de ecoul aceluia cânt semnat de Sappho / rămân și dăinuie de-a pururi. / Binecuvântat îți este numele, iar Naucratis va veghea asupra lui / câtă vreme pe maiestuosul Nil vor pluti corăbii spre marea cea mare.”⁴²⁰

Pentru eroii care luptau sub zidurile Troiei viața nu era ceva ce se cerea salvată. Nici nu aveau un cuvânt care să însemne „salvare” – poate doar *pháos*, „lumină”. Salvarea era o reafirmare temporară a unui lucru care era deja acolo. Nu însemna salvarea existenței sau salvarea cuiva de existență. Existența era dincolo de salvare. Viața: ceva iremediabil, care trebuia acceptată așa cum era ea, în toată răutatea și splendoarea ei. În cel mai bun caz puteai spera să te ții mai mult pe creasta valurilor înainte să o iei în jos, de-a berbeleacul, pe povârnișul abrupt, spre străfundurile întunecate ale mării. Cuvântul cel mai des folosit în legătură cu moartea era *aipýs*, „abrupt”.⁴²¹ Moartea însemna să te scufunzi de îndată ce ai ajuns pe creasta lumii aparenței.

Cea mai înspăimântătoare trăsătură a vieții de apoi în versiunea lui Homer este apatia ei, creată de absența oricărei pedepse. De ce să mai faci diferența între virtute și viciu dacă toți în viața de apoi au parte de aceeași neputință, aceeași lipsă de substanță, aceeași dorință de a bea sânge ca să hrănești rămășițele de suflet pe care rugurile funerare nu le-au ars, nu le-au desprins de pe oasele albite? O astfel

de viziune nu putea dura prea mult într-o epocă ce nu mai aparținea eroilor, ci poezilor care spuneau povești despre eroii trecutului.

Poezia lui Homer încă mai răsona în urechile tuturor când primii discipoli ai unei prime secte a Cărții, orficii, au început să cutreiere Grecia. Totul era altfel acum, cel puțin așa susțineau orficii. Fiecare acțiune, oricât de neînsemnată, pune în mișcare întregul mecanism al cosmosului. Se puteau obține tot felul de recompense pentru recitarea unor cuvinte meșteșugite care slăveau numele zeilor preolimpici. Orficii băteau la ușile bogaților. Aveau la ei obiecte ciudate – cărți, o mulțime – și dădeau de înțeles că sunt în contact cu zeii. Dacă pe cineva îl muștra conștiința, dacă altcineva voia să-i facă rău unui dușman, orficii erau gata să-i ajute la un preț modest. Jertfe, vrăji, ceremonialuri. Până când, într-un târziu, au devenit agresivi: cei care refuzau serviciile lor riscau pedepse înfiorătoare, jos, în mlaștinile lui Hades. Oamenii sectei, oamenii Cărții, orficii, cu „grămada de cărți”⁸⁴⁴²², ca și pitagoreicii, atât de concentrați pe micile variațiuni ale sunetului încât păreau că „ar voi să tragă cu urechea la vecini”⁸⁵⁴²³, erau priviți cu suspiciune și nervozitate. Pentru moștenitorii puternicei Grecii a trecutului, precum Platon și Aristofan, convingerile lor erau agasante și lipsite de eleganță. Dar, în ultimă instanță, ei au fost cei care au câștigat datorită, surprinzător, lui Platon. Căci, deși stilul lui de expunere prin dialog a mutat armonia poeziei obscure pe o scenă unde totul era exagerat de clar și mustea de ironie, noua doctrină s-a strecurat exact la fel. „A te elibera de acel cerc care duce la sfârșeală și durere copleșitoare”⁴²⁴, a scăpa de existență ca de o povară sau de o fărădelege; această dogmă orfică de bază a fost răspândită mai mult prin stilul lui Platon decât prin preceptele convertiților, până când, în cele din urmă, va deveni indisolubil legată de invitația Evangheliei de a-l respinge pe Prințul acestei lumi.

Numai cei care s-au îndepărtat de lume din cauza unor credințe păgâne sau creștine, numai cei care s-au retras într-un crâmpei de suflet ale cărui origini sunt în altă parte, în lumea de dincolo, numai cei care nu aparțin complet acestei lumi sunt în măsură să folosească lumea și să o transforme atât de eficient și de necruțător. Iar cu această tranziție finală către simpla folosire a lumii am ajuns la o epocă care nu este nici păgână, nici creștină, dar care, fără să-și dea seama, continuă să facă același gest dublu, de detașare și de fugă, în timp ce își înfige ghearele și în pământ, și în praful selenar.

O mare greșală a lui Homer, pentru care Platon nu l-a iertat niciodată pe poet, a fost omisiunea unui comentariu serios asupra structurii cosmosului. Cerul era anonim și de prisos. Pentru narațiunea lui, Homer a folosit doar trei niveluri: Olimpul, sus, în aer; pământul, un disc multicolor, un corp letargic, de al cărui spate se agăța parazitul invizibil, Hades; și, ultimul, Tartarul înghețat. Dar

între palatul lui Zeus și pământ, între pământ și gheața Tartarului, Homer nu a găsit nimic interesant.

Acel hău care se căsca sub pământ era dovada unei euforii blasfemiatoare. Era un mod de a omite, chiar de a desființa mașinăria celestă, calculele matematice ale Creatorului. Era un prim cataclism produs de poezie: cosmosul se ignora pe sine. Dar, odată cu orficii, adepții Cărții, și ulterior cu Platon, înțelepciunea caldeeană s-a răzbunat pe Homer. Corpurile cerești – insule rătăcitoare, înaintarea poticnită a Căii Lactee, sunetele blânde ale sferelor, toate și-au recâștigat privilegiile. Minunata planeitate a viziunii homerice s-a pierdut în abisurile ordonate care s-au deschis încă o dată între un cer și următorul. Hades a fost scos din lumea lui mușcărită și catapultat în atmosferă, plasat în conul de umbră dintre Pământ și Lună, ca și cum căptușeala planetei ar fi fost întoarsă pe dos și scuturată spre cer, trimițând mulțimile de suflete pe care le găzduise în întunericul turbulent. Așa arăta sala de așteptare, imensă, bătută de vânturi, a morților.

Există o divergență de păreri radicală și șocantă între Homer și toți teologii de mai târziu, inclusiv Hesiod. Homer, după cum remarcă Plutarh, refuză să facă distincția dintre zei și *daímones*: „Pare că folosește cele două cuvinte ca fiind echivalente și vorbește despre zei ca despre *daímones*“.⁴²⁵ Motiv pentru care este imposibil să dai vina pe *daímones* pentru activitățile mai tenebroase ale zeilor și exclude ideea unei evoluții a omului, în cursul căreia, printr-o serie de fapte purificatoare, omul ar putea urca spre divin sau, invers, divinul ar putea coborî în mod regulat spre om. Această idee, care constituie punctul de plecare pentru orice formă de platonism, este deja implicită în cele patru categorii de ființe stabilite de Hesiod: oameni, eroi, *daímones*, zei.

Homer însă ignoră o astfel de mediere. Pentru el, cuvântul „erou“ poate fi înlocuit, mai generic, de „om“; de asemenea, Homer nu a crezut de cuviință nici să introducă o clasă separată, *daímones*. Astfel, poetul a adus laolaltă extremele, fără să apeleze la ceva care să atenueze din violența coliziunii. Dar, după cum citim din nou în Plutarh: „Cei care refuză să recunoască existența unei clase *daímones* înstrăinează lucrurile oamenilor de lucrurile zeilor, împiedicându-le să se amestece și eliminând, cum spunea Platon, «rolul de a interpreta și de a asista al naturii» sau invers, ne forțează să creăm o harababură generală, făcând din zei părtași ai pasiunilor și ai faptelor noastre, trăgându-i în jos, la nivelul nostru, ori de câte ori ne convine, la fel cum despre femeile din Tessalia se crede că pot da jos luna de pe cer“.⁴²⁶ Poate că în nici un alt pasaj celebrul scandal iscat în jurul lui Homer, dușmanul medierii, nu a fost descris mai clar decât a făcut-o înțeleptul Plutarh. Când Părinții Creștinismului au criticat vehement poziția lui Homer, nu au făcut decât să readucă în

prim-plan predilecția lui Platon, ca și a adeptilor săi, pentru scandal, rezumată aici de Plutarh cu atâta luciditate. Astfel, mersul civilizației grecești se relevă ca un proces în care fondatorul ei incontestabil, Homer, devine tot mai inacceptabil.

Timarchus era un tânăr discipol al lui Socrate care voia să „cunoască puterea demonului maestrului său”.⁴²⁷ Era „curajos și de-abia prinsese gustul filosofiei”.⁴²⁸ Așa că a hotărât să se supună unei încercări teribile: va coborî în peștera lui Trophonius din Lebadeia, unde Kore se jucase cândva cu nimfa Hercynia, care ținea o găscă. Când nimfa a fost distrasă pentru o clipă, gâsca a dispărut într-o peșteră ascunsă în spatele unei pietre. Kore a căutat-o prin peșteră, a prins-o și a ridicat piatra, de sub care a țâșnit o apă mare, din adâncul întunericului. Dintre toate versiunile despre aventurile lui Kore, aceasta a fost cea mai ocolită și mai secretă, atât de secretă încât nimeni nu știa de ea: singura dovadă era statuia unei fete cu o găscă în brațe, în templul Hercyniei.

Ajungând în Lebadeia, Timarchus a petrecut mai multe zile purificându-se în Casa Norocului și a Spiritului Bun. S-a îmbăiat în apele reci ca gheața ale râului Hercynia. A mâncat din carnea animalelor sacrificate. Și, de fiecare dată când preoții sacrificau un animal, prorocul citea în măruntaie ca să vadă dacă Timarchus avea să-și primească oaspetele cu inima deschisă. Într-o seară, Timarchus a fost luat din casă și dus la râu. Doi tineri l-au spălat cu un respect pe care numai la sclavi îl găseai. Apoi cei doi l-au dus la un grup de preoți, aproape de locul în care izvora râul. Și i-au spus să bea din două izvoare. Primul se numea apa Uitării. Celălalt – apa Amintirii. Apoi Timarchus a pornit spre oracol, îmbrăcat într-o tunică din pânză de in, împodobită cu panglici. În picioare purta ghete grele, ca toți localnicii. În fața oracolului erau doi stâlpi din bronz, legați cu un lanț. În spate era o peșteră: o deschizătură artificială, îngustă, ca un cuptor de copt pâine.

Timarchus ducea o scară ușoară și câteva prăjituri cu miere pentru șerpi. S-a strecurat prin deschizătură mai întâi cu picioarele și a simțit imediat că este aspirat în întuneric – unde îl așteptau șerpii. A rămas pe loc multă vreme. Apoi și-a dat seama că plăcile craniului i se depărtează, încet-încet. Spiritul lui s-a strecurat afară, respirând liber, ca după o presiune îndelungată, și a început să se înalțe. Să se umfle și să se întindă. Ca o pânză de corabie pe cer. Marea pe care o brăzda era presărată cu „insule pe care străluceau focuri delicate”⁴²⁹, insule mari, deși diferite ca dimensiuni, și rotunde. Sus, Timarchus a văzut cum se apropie fața lunii. Persefona venea în goană, urmată de câinii ei, de planete. De jos, unde era Pământul, se ridica un murmur, un vaiet, ca dintr-un tumult îndepărtat și fără sfârșit.

Coborând în peștera lui Trophonius, Timarchus crezuse că se îndreaptă spre regatul morților. Acum însă înțelegea că regatul morților fusese întors pe dos, în cer, devenise conul de umbră dintre Lună și Pământ, iar Pământul era doar continuarea regatului morților în abis. Dar cum să fie cele două lumi atât de diferite dacă amândouă erau locuri de exil? În timp ce spiritul lui Timarchus reflecta la acest lucru, Timarchus a văzut locul, lângă Lună, unde conul de umbră se îngusta până ajungea un punct, și și-a dat seama că aici se adunau sufletele rătăcitoare. Voiau să se oprească pe fața acelei femei, Luna, în ciuda faptului că, pe măsură ce se apropiau de ea, devenea tot mai înspăimântătoare. Fața părea acoperită de o pudră extrem de fină, în care morții recunoșteau substanța altor suflete. În clipa în care încercau să se agațe de o încrețitură de pe suprafața Lunii, orbiți de lumina albă, multe suflete simțeau cum sunt trase înapoi, de o forță irezistibilă, până se prăbușeau din nou prin spațiu. Și totuși acolo era salvarea lor, iar ele fuseseră atât de aproape. Dacă ar fi reușit să ajungă pe acest avanpost al Persefonei, mai târziu ar fi avut parte de o a doua moarte, mai lentă și mai ușoară decât prima. Persefona le-ar fi separat mințile, *noûs*, de suflete, la fel cum Apollo desprindea armura de pe umerii unui războinic. Apoi, când substanța sufletelor rămânea în urmă, în praful alb, păstrând doar „cojile și visele vieții”⁴³⁰, ar fi apărut pe cealaltă parte a Lunii, unde Câmpiile Elizee se întind peste un loc pe care ființele terestre nu l-au văzut niciodată. Când Timarchus s-a întors, mai întâi cu picioarele, din cuptorul oracolului, corpul lui strălucea de lumină. Trei luni mai târziu a murit în Atena.

Atitudinea lui Platon față de mituri este una la care ajung uneori și filosofi moderni mai lucizi. Pe de altă parte, cei mai obtuzi încă se mai ciondănesc pe marginea ideii de *credință*, un cuvânt fatal când vine vorba de mitologie, ca și cum credibilitatea dată de antici miturilor ar avea vreo legătură cu convingerea superstițioasă cu care filologii din epoca lui Wilamowitz credeau în lumina unei lămpi de pe biroul lor. Nu, Socrate însuși a clarificat această problemă cu puțin înainte de a muri: intrăm în mitic în momentul în care intrăm pe tărâmul riscului, iar mitul este fascinația pe care o generăm în noi înșine în astfel de momente. Mai mult decât o credință, este o legătură magică ce se strânge în jurul nostru. Este o vrajă la care sufletul se supune singur. „Căci e un risc frumos și tot ce ține de el trebuie să ni-l repetăm [*epádein*] ca pe o incantație.”⁸⁶⁴³¹ *Epádein* este verbul care apare în „cântecul ce vrăjește”. „Acestea”, după cum scrie Socrate cu nonșalanță, sunt ficțiunile, miturile.

În Grecia, mitul scapă din ritual precum duhul din sticlă. Ritualul este legat de gest, iar gesturile sunt limitate: ce altceva poți face după ce ai ars ofrandele, ai făcut libațiile, te-ai înclinat, te-ai uns cu ulei, ai

participat la o întrecere, ai mâncat, te-ai împreunat? Dar, dacă poveștile încep să fie independente, să născocască nume și relații, într-o bună zi descoperi că au o viață proprie. Grecii au fost singurii dintre popoarele din bazinul mediteraneean care nu și-au transmis poveștile printr-o autoritate clericală. Poveștile lor erau dezlănate, unul dintre motivele pentru care se amestecau atât de ușor. Iar grecii se obișnuiseră atât de mult să audă aceleași povești cu intrigi diferite, încât acest lucru li se părea perfect normal. Și nici nu exista o autoritate supremă care să stabilească versiunea corectă. Homer era numele suprem care putea fi invocat: Homer însă nu a spus toate poveștile.

Această îndepărtare a mitului de ritual amintea constantele aventuri adultere ale lui Zeus. Prin aceste incursiuni, cel care era tatăl lui Dike și o așezase pe tron în dreapta lui ca personificare a Dreptății și a Ordinii, s-a dovedit a fi „împotriva dreptății”⁴³² și să nutrească „gânduri opuse ordinii”.⁴³³ Revelația conform căreia nesocotirea dreptății și a ordinii nu era condamnată la nesfârșit, ci putea fi acceptabilă, cel puțin dacă venea de sus: acesta era darul epocii lui Zeus. Incursiunile divine erau o neașteptată revărsare a realității. Astfel, în contrast cu constrângerile dure ale ritualului, istoria era o revărsare constantă, care lăsa în urmă acele relicve pe care le numim personaje.

Multe dintre lucrurile implicite în miturile grecești s-au pierdut. Când privim cerul nopții, prima noastră reacție este de uimire în fața unei abundențe de stele împrăștiate la întâmplare pe un fundal întunecat. Platon recunoștea „podoabele de pe cer”.⁴³⁴ Și susținea că acele podoabe erau imaginile „cele mai frumoase și mai precise”⁸⁷⁴³⁵ din ordinea vizibilă. Dar când vedem o eșarfă albă, cu marginile zdrențuite, Calea Lactee, cingătoarea unei uriașe, nu putem percepe nici o ordine, darămite o mișcare în acea ordine. Nu, imediat începem să ne gândim la distanțe, la anii-lumină de neconceput. Am pierdut capacitatea, chiar capacitatea optică, de a plasa miturile pe cer. Și totuși, chiar dacă din ele a rămas doar parfumul de poveste, încă mai simțim că miturile grecești sunt coerente și interconectate, până la varianta cea mai umilă, de parcă am ști de ce sunt așa. Dar nu știm. O trăsătură a lui Hermes, a lui Artemis, a Afroditei sau a Athenei reprezintă o parte din imagine, ca și cum modelul materialului inițial ar apărea în ce a mai rămas din fragmentele care au supraviețuit.

Nu ar trebui să fim prea îngrijorați că am pierdut multe dintre secretele miturilor, deși trebuie să învățăm să le ghicim, să percepem vastitatea a ceea ce rămâne nedescifrat. A fi nostalgic ar însemna să vrei să vezi, când ridici ochii spre cer, cele șapte Sirene, fiecare cântând o altă notă în jurul fiecăreia dintre cele șapte planete. Nu numai că nu vedem Sirenele, dar nici nu mai deslușim planetele. Și

totuși încă mai putem strânge acel material zdrențuit în jurul nostru, încă ne mai putem cufunda în poveștile deformate ale zeilor. Iar în lume, ca și în mintea noastră, același material încă se mai țese.

Secole de-a rândul oamenii au vorbit despre miturile grecești ca despre ceva ce trebuie redescoperit, redeșteptat. Adevărul este că miturile care încă mai dăinuie așteaptă să ne trezim și să le vedem, ca un copac care așteaptă să ne salute ochii pe care tocmai i-am deschis.

Miturile sunt alcătuite din fapte ce includ contrariile lor. Eroul ucide monstrul, dar chiar în timp ce o face noi ne dăm seama că și contrariul este valabil: monstrul îl ucide pe erou. Eroul o răpește pe prințesă, dar chiar în timp ce o face noi ne dăm seama că și contrariul este valabil: eroul o părăsește pe prințesă. Cum putem fi siguri? Variantele ne asigură. Ele mențin sângele mitic în mișcare. Dar haideți să ne imaginăm că toate variantele unui mit anume s-au pierdut, șterse de o mână invizibilă. Mitul ar rămâne la fel? Aici ajungem la deosebirea foarte fină dintre mit și orice alt fel de narațiune. Chiar și fără variante, mitul include contrariul său. Cum știm asta? Ne-o spune cunoașterea intrinsecă romanului. Romanul, o narațiune lipsită de variante, încearcă să le recupereze făcând mai dens, mai detaliat, singurul text de care dispune. Astfel acțiunea romanului tinde, ca spre propriul paradis, să includă contrariul, ceva ce mitul posedă de drept.

Mitograful trăiește într-o stare permanentă de confuzie cronologică, pe care susține că vrea să o rezolve. Dar în timp ce pe o masă așază în ordine generații și dinastii, ca un majordom bătrân care cunoaște istoria familiei mai bine decât stăpânii lui, poți fi sigur că pe o altă masă talmeș-balmeșul crește, iar firele se încâlcesc și mai mult. Deși nici un mitograf nu a reușit să-și ordoneze materialul într-o succesiune consistentă, toți sunt decisi să impună ordinea. În acest sens, ei au fost fideli mitului.

Gestul mitic este un val care, când se sparge, ia o formă, la fel cum zarurile dau un număr când le aruncăm. Dar, pe măsură ce valul se retrage, în urma lui apar complicațiile neînfrânte, ca și talmeș-balmeșul și dezordinea din care va lua ființă următorul gest mitic. Prin urmare mitul respinge orice sistem. Într-un fel, la apariția lui, sistemul a fost doar o clapă pe mantia unui zeu, un mic dar de la Apollo.

Miturile grecești erau povești transmise cu variante. Scriitorul – Pindar sau Ovidiu – le-a recreat, de fiecare dată altfel, omițând ceva, adăugând ceva. Dar noile variante trebuiau să fie rare și discrete. Așadar fiecare scriitor reconstruia și remodela cuprinsul poveștilor. Astfel mitul a supraviețuit în literatură.

Sublimul autor al cărții *Sublimul* susține că literatura se trage din *megalyphía*, o „măreție a naturii”⁴³⁶, care uneori reușește să creeze o natură similară în mintea cititorului. Dar cum poate accepta natura, „căreia îi place să se ascundă”⁴³⁷, împovărătoarea claritate a mașinăriei retorice? Cum să evite ostentația *téchnē*? Acea *chassé-croisé* între Natură și Artă, care va genera comentarii vreme de două milenii și în secolul al XVII-lea va fi scrisă cu majuscule, a fost rezumată într-o singură frază demult, la apogeul decadentei clasice: „Arta este perfectă numai când seamănă cu natura, iar natura are efectul scontat numai când ascunde arta în ea însăși”.⁴³⁸

Perfecțiunea, orice fel de perfecțiune, cere mereu un fel de disimulare. Fără ca ceva să se ascundă sau să rămână ascuns, nu există perfecțiune. Dar cum poate scriitorul să ascundă caracterul evident al cuvântului și al figurilor de stil? Cu lumina. Iată ce spune scriitorul anonim: „Și cum ascundea retoricianul figura de stil pe care o folosea? E clar că o ascundea cu ajutorul luminii.”⁴³⁹ A ascunde prin intermediul luminii: specialitatea grecilor. Zeus a folosit tot timpul lumina ca să se ascundă. Motiv pentru care lumina care vine după lumina grecească este altfel, mult mai puțin intensă. Cealaltă lumină este menită să dezvăluie ce a fost ascuns. În timp ce lumina grecească îl protejează. Îl lasă să se arate că este ascuns chiar și la lumina zilei. Și chiar reușește să ascundă ce este evident, negru la lumină, la fel cum figura de stil retorică devine de nerecunoscut când este copleșită de splendoare și de o „măreție care se revarsă din toate părțile”.⁴⁴⁰ Aceasta a fost concluzia la care a ajuns scriitorul anonim prin analiză literară, susținând, pe drept cuvânt, că „aprecierea literaturii este rezultatul perfect al unei experiențe îndelungate”.⁴⁴¹

Bătrân și orb, Homer a petrecut iarna în Samos. În mai a mers din poartă în poartă urmat de o droaie de copii. Fiecare purta o *eiresiōnē*, o ramură de măslin împodobită cu panglici din lână albă și purpurie și cu primele fructe ale primăverii. În timp ce Homer își făcea rondul, copiii recitau poezii despre *eiresiōnē*, despre smochine uscate și pâini rotunde, care se legăneau încolo și-ncoace, despre miere și vin. Purtau ramurile de măslin, spuneau ei, pentru ca fiecare *eiresiōnē* „să adoarmă, îmbătată”.⁴⁴²

Dar de ce voiau să adoarmă această ramură împodobită? Ce anume o ținea mereu trează? Urmat de copii, Homer a mers la casele samienilor bogați, anunțând că porțile lor se vor deschide singure, că acolo unde este bogăție va fi și mai multă și, odată cu ea, „veselia și darul păcii”.⁴⁴³ Bardul cânta, bogătașul apărea și le dădea ceva bătrânului și cetei de copii. Dar, chiar dacă nu le dădea nimic, nu conta. Homer se întorcea, precum rândunelele. Acum însă sosise momentul să părăsească insula fiindcă era un hoțar fără casă. Într-una din zile a plecat și nu s-a mai întors, dar de sărbătorile lui Apollo

copiii din Samos au continuat să interpreteze cântecul cerșetorului în fața caselor celor avuți.

Ori de câte ori voiau să uite de viața anostă, ori de câte ori viața devenea mai intensă prin orice mijloace, prin onoare sau moarte, victorie sau sacrificiu, căsătorie sau rugăciune, inițiere sau posesiune, purificare sau doliu, orice și tot ce impresiona o persoană și trebuia înțeles, grecii celebrau cu panglici de lână, majoritatea albe și roșii, pe care le legau în jurul capului sau al brațelor ori de o ramură, de prova unei corăbii, de o statuie, de o secure, de o piatră, de o oală de bucătărie. Ochiul modern întâlnește aceste panglici de lână peste tot, în fragmentele care au ajuns până la noi, dar nu le vede, le consideră doar niște detalii decorative și, prin urmare, fără însemnătate. Pentru ochii grecilor era invers: tocmai acele panglici din lână, ușoare, fluturate de vânt, generau un înțeles, îi arătau limitele, îl celebrau. Tot ce se întâmpla în intimitatea acelor panglici de lână era diferit și separat de rest. Ce reprezentau acele panglici de lână, acei canafi? Un surplus, un drum fluctuant care a fost adăugat unei ființe sau unui lucru. Și, în același timp, o funie care lega acea ființă sau acel lucru.

Isidore din Sevilia scria: *Vittae dictae sunt, quod vinciant*⁴⁴⁴ – „Legăturile din lână sunt numite astfel fiindcă leagă“. Dar ce era această legătură? Era ieșirea la suprafață, de moment, a unei verigi din acea plasă invizibilă care înfășoară lumea, care coboară din cer pe pământ. Legându-le și legănându-se în vânt. Oamenii nu ar suporta să vadă tot timpul acea plasă în întregimea ei: s-ar încurca în ea imediat și s-ar sufoca. Însă de fiecare dată când cineva realizează ceva deosebit sau este supus unei realizări deosebite – dar fiecare realizare implică supunere și fiecare supunere implică o realizare – care îl înalță sufletește, care generează intensitate și sens, panglicile din lână, legăturile, se desfac. La un capăt sunt legate strâns de corp cu un nod care poate deveni laț. La celălalt flutură în aer, ne țin companie, ne însoțesc, ne protejează. Atletul victorios are panglici de lână prinse de brațe, de tors, de coapse și aceste panglici îl urmează, fluturând în aer ca un cuib triumfător de șerpi. Nike, Victoria, poartă mereu un mănunchi de legături de lână ca să le dea favoriților ei. Iar inițiatul păstrează toată viața, ca pe o relicvă, panglica de lână pe care a purtat-o în ziua inițierii. Dar panglicile de lână erau atârinate și de coarnele taurilor ce urmau să fie sacrificați. Fetele le prindeau cu grijă înainte de ceremonial, la fel cum mama miresei le prindea în jurul torțelor de cununie, din lemn de păducel, iar rudele le agățau de patul mortului.

Toate aceste panglici de lână, acești canafi înaripați, inutili, erau nervuri ale *nexus rerum*, interconectivitatea care, numai ea, dă sens vieții. Trăim fiecare clipă a vieții înfășurați în aceste panglici albe, fiindcă albul este culoarea preferată de olimpieni, sau roșii, fiindcă

sângele ne leagă de moarte, sau purpurii, galbene și verzi. Dar nu le putem vedea mereu, și nici nu trebuie, fiindcă am paraliza, n-am mai avea scăpare. Simțim cum încep să se agite în jurul nostru încercând să ne alunge apatia în clipa în care se întâmplă ceva, simțim cum suntem duși de valurile unui râu ce curge spre necunoscut. Și uneori, dar foarte rar, acele legături se răsucesc și se amestecă în jurul nostru până când un capăt se înnoadă cu altul. Apoi, aproape pe nesimțite, ne înconjoară, alcătuiesc un cerc care este coroana, perfecțiunea.

Îmbătat de nectar, Poros s-a întins în grădina lui Zeus. A adormit, dar gândurile nu-i dădeau pace: „Ce este o grădină? Splendoarea excesivă a bogăției“. Apoi Afrodita a apărut printre ființe. Era fiica gândului. Curând vor fi multe copii ale Afroditei peste tot. Erau demoni, fiecare însoțit de un alt Eros, cu roiul său de tăuni.

Homer, *Odiseea*, p. 538 (n.tr.)

Victor Eftimiu, *Trei clasici*, Casa Școalelor, București, 1944, p. 83 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 40 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 39 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 86 (n.tr.)

Herodot, op. cit., pp. 77–78 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. I, *Protagoras*, traducere de Șerban Mironescu, pp. 457–458 (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 134 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 364 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. II, *Hippias Maior*, traducere de Gabriel Liiceanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 76

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 124 (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 135 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. I, *Alcibiade*, p. 123 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. V, *Republica*, pp. 352–353 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. V, *Republica*, p. 300 (n.tr.)

Ibid. (n.tr.)

Ibid., pp. 300–301 (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 123 (n.tr.)

Ibid., p. 122 (n.tr.)

Ibid., p. 121 (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, p. 122 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. V, *Republica*, p. 246. Aristofan, op. cit., p. 64 (n.tr.)

Platon, op. cit., p. 246 (n.tr.)

Aristofan, op. cit., p. 64 (n.tr.)

Platon, *Banchetul*, p. 151 (n.tr.)

Plutarh, *Vieți paralele*, vol. II, p. 64 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 156 (n.tr.)

Ibid., p. 134 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. II, p. 192 (n.tr.)

Ibid., p. 191 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 192 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. V, *Republica*, p. 128 (n.tr.)

Ibid., p. 333 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. IV, *Phaidon*, traducere de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 135 (n.tr.)

Platon, *Opere*, vol. V, *Republica*, p. 332

IX

IX

La sosirea în Patras Acropolis, Pausanias a aflat povestea templului lui Artemis Triclaria: „Se spune că demult era o preoteasă a zeiței, pe nume Komaithò, o tânără foarte frumoasă. Tânăra s-a îndrăgostit de Melanippus, care își întrecea semenii în toate privințele, mai ales la felul în care arăta: era foarte chipeș. Făcând-o pe Komaithò să se îndrăgostească de el, Melanippus i-a cerut tatălui mâna fetei. Este firesc ca vârstnicii să se opună tinerilor, cu precădere în probleme ce țin de dragoste. Așa i s-a întâmplat și lui Melanippus: deși amândoi voiau să se căsătorească, părinții amândurora refuzau categoric să le dea consimțământul. Aventurile nefericite ale lui Melanippus, ca ale multor alora, arată cum dragostea tinde să submineze legea oamenilor și să le afecteze devoțiunea față de zei. Căci, pentru că nu se puteau căsători, Komaithò și Melanippus și-au dat frâu liber pasiunii în templul lui Artemis, pe care apoi l-au folosit în mod regulat drept cameră nupțială. În consecință, Artemis a început să-și verse furia pe localnici. Pământul nu a mai rodit, iar oamenii au contractat boli ciudate și fatale. Într-un târziu, au dat fuga la oracolul din Delphi, unde Pythia le-a zis că de vină sunt Melanippus și Komaithò. Oracolul a poruncit ca cei doi îndrăgostiți să fie sacrificați lui Artemis și în fiecare an cea mai frumoasă fată și cel mai chipeș băiat să fie sacrificați zeiței. Din cauza acestui sacrificiu, oamenii au botezat râul care curgea pe lângă templu Nemilosul. Până atunci râul nu avusese nume. Pentru băieții și fetele care aveau să piară fără să fi făcut nimic rău, ca și pentru familiile lor, acesta a fost un destin groaznic; dar pentru Melanippus și Komaithò nu cred că a fost o nenorocire; pentru oameni, un singur lucru valorează la fel de mult ca viața însăși: dragostea împlinită.”⁴⁴⁵

Aici nu avem de-a face cu *Romeo și Julieta* (unde se repetă sacrificiul închinat lui Artemis Triclaria). Nu Shakespeare este cel care ne oferă această demonstrație, în același timp drastică și clară, a unei iubiri capabile să răstălmăcească și să nesocotească legea în semn de supunere față de „Așa-numita Afrodită a haosului”⁴⁴⁶, de care se temea Platon. Și cu siguranță nu găsim o astfel de poveste în Grecia clasică, sceptică în privința atacurilor demonului. Nu, povestea apare în toamna din Grecia, în proza lui Pausanias, un comentator itinerant erudit al ruinelor deja transformate în pășuni. Intriga poveștii pe care ne-o spune amintește de o aventură romantică alexandrină. Înțelesul ei însă se îndepărtează de mistere. Face aluzie la tensiunea ascunsă dintre hierogamie și sacrificiu.

Dacă a fi sacrificat nu a fost, sau nu numai, o „nenorocire” pentru Komaithò și Melanippus, este pentru că aceștia joacă un rol în ritual încă de la început, rolul cel mai ascuns, rolul pe care au neobrăzarea să-l dea în vileag. Eros aduce în față ceea ce trebuie să ascundă legea, un fapt care îi este intrinsec: templul este o cameră nupțială. Din nou trebuie să mergem la un alexandrin, la deziluzionatul Lucian, ca să găsim în scris dovada că acea cameră secretă a „zeiței siriace” se

numea *thálamos*, camera nupțială. Dar denumirea a apărut cu mult înainte de Lucian, atât de demult încât oamenii nu au mai găsit motiv să o folosească în perioade mai liniștite. Dacă hierogamia este secretul sacrificiului, sacrificiul cu siguranță ascunde acest lucru. Și înalță un zid de sânge și de cadavre în fața locului în care Komaithò și Melanippus s-au abandonat „iubirii lor împlinite“⁴⁴⁷, improbabile.

Fațada templului impune „legea oamenilor“. Interiorul nupțial o subminează. Dar, dacă interiorul devine exterior, lumea este amenințată de adolescentul *diable au corp* care apoi o invadează. Prin urmare, lumea ripostează și o face letal. Sacrificiul și hierogamia sunt două forțe care se presupun una pe alta, se suprapun și se leagă între ele. Se opun una alteia, dar se și sprijină reciproc. Fiecare este nimbul celeilalte. Tânăra care urmează să fie sacrificată pare că își așteaptă consortul. În timp ce fundalul plăcerii erotice este întunecat și sângeros. Tot ce se întâmplă este o mișcare oscilatorie între aceste două forțe. Față în față, fiecare o reflectă pe cealaltă în privirea ei. Hierogamia tinde spre distrugerea legii, în timp ce sacrificiul îi reconstruiește baza sângeroasă. Pentru a strica acest echilibru este nevoie doar de o „iubire împlinită“. Istoria însă are grijă ca echilibrul să supraviețuiască.

Hierogamia: a fost prima modalitate aleasă de zei ca să comunice cu oamenii. Printr-o invadare a corpului și a minții, prin saturarea lor cu tot ce este divin. Dar aceeași saturare venea dinspre erosul olimpienilor. Când Zeus și Hera au făcut dragoste pe muntele Ida, erau învăluiți într-un nor auriu din care cădeau picături strălucitoare.

De ce n-au putut oamenii să continue cu hierogamia? Din cauza unei fărâdelegi, a fărâdelegii comise de Prometeu. Oamenii au fost nevoiți să reacționeze la acea invazie și, reacționând, au ales un mod propriu de a intra în legătură cu zeii: au împărțit aceeași victimă, bându-i sângele, mâncându-i măruntaiele și lăsând fumul zeilor. Aceasta a fost baza „sacrificiului olimpien“. De aceea *thýein*, „a sacrifica“, înseamnă de fapt „a afuma“: un omagiu ușor ipocrit al divinului. Fărâdelegea comisă de Prometeu este natura omului, care îl obligă să mănânce și astfel să ucidă. De aceea pentru oameni asimilarea este legată pentru totdeauna de ucidere.

În pofida formelor sale atât de variate, practica sacrificiului poate fi redusă la numai două gesturi: expulzare (purificare) și asimilare (comuniune). Aceste două gesturi au un singur element în comun: distrugerea. În fiecare caz victima este ucisă sau devorată ori lăsată pradă unei morți sigure. Noi ucidem ca să mâncăm, să asimilăm; de asemenea, ucidem ca să separăm, ca să expulzăm. Cele două gesturi diferă în toate celelalte privințe.

Forma extremă de expulzare este lapidarea, întrucât aici cei care îndeplinesc sacrificiul nu se expun riscului de a fi în contact cu victima; forma extremă de asimilare este consumul cărnii victimei, caldă, cu urme de viață. Dar să fie oare o convenție greșită, o denumire veche, improprie, definirea ambelor ritualuri ca *sacrificiu*? Așa se pare, cel puțin până când perceperea unui alt fenomen din spatele celor două gesturi le aduce din nou împreună: hierogamia. Hierogamia însă nu implică nici un element distructiv, singurul care alătură cele două gesturi extreme ale sacrificiului. Cum putem explica asta? Hierogamia este premisa sacrificiului, dar din partea zeilor. Este acel prim amestec al celor două lumi, divină și umană, cărora încearcă să le răspundă sacrificiul, dar cu un răspuns care este doar uman, răspunsul ființelor din lumea ireversibilului, ființe care nu pot asimila (sau expulza) fără să ucidă. La invadarea erotică a corpului nostru răspundem cu cuțitul care taie gâtul, cu mâna care aruncă piatra.

În timp, oamenii și zeii vor dezvolta o limbă comună, alcătuită din hierogamie și sacrificiu. Felurile nenumărate în care aceste două fenomene se despart se opun unul altuia și se amestecă, sunt corespunzătoare expresiilor din acea limbă. Iar când limba a murit, oamenii au început să vorbească despre mitologie.

Hierogamia și sacrificiul au în comun posedarea unui corp, fie prin invadarea lui, fie prin consumarea lui. Dar, așa cum ar fi vrut Prometeu, ca să asimileze un corp oamenii au trebuit să-l ucidă și să-i mănânce carnea moartă. Între timp, fumul îi învăluia pe zei. Și, drept răspuns, zeii învăluiau corpurile ca un nor și le sorbeau esențele îmbibate în eros. Saliva devine simbolul sacrificiului, singurul în care converg cele două laturi ale sacrificiului – expulzarea și comuniunea. Expulzăm saliva ca pe ceva impur, dar în același timp o amestecăm cu alte substanțe asemănătoare și le asimilăm, în eros.

Pentru oameni, hierogamia și sacrificiul se suprapun numai în invizibil, în sacrificiul sinelui pentru Sine, *coniunctio* dintre sine și Sine. Ceea ce este invizibil pentru oameni este vizibil pentru zei. Apariția lumii a avut loc odată cu împreunarea unui zeu cu ceea ce nu era divinitate, cu lacerarea și dispersia corpului unui zeu; a fost expulzarea în spațiu a unui nor de materie infectată, infestată de sacru.

Modalitatea cea mai discretă și mai delicată de a-i face pe zei să înțeleagă ireversibilul, osânda tuturor muritorilor, era libația: vărsai un lichid nobil pe pământ și îl pierdeai pentru totdeauna. Era un fel de omagiu, desigur: recunoașterea prezenței și a drepturilor unei forțe invizibile. Dar mai era ceva: o încercare de a face conversație.

Ca și cum oamenii le-ar fi spus zeilor: orice am face, suntem acest lichid care se pierde.

Și zeii apăreau uneori ținând în mână o cupă. Dar în cinstea cui o varsă? În cinstea lor? În cinstea vieții? Și ce anume oferă? Se oferă pe ei înșiși? Și cum de varsă un lichid doar ca să-l piardă, ei care nu pierd nimic, ei, pentru care totul rămâne de-a pururi intact? Acest gest al zeilor nu a fost niciodată explicat. Poate era felul lor de a înviora conversația, o aluzie admirabilă la frumusețea aceluia gest pe care oamenii îl făceau atât de des sub privirea zeilor, iar acum zeii voiau să-l imite.

„... iar oamenii, după cum se asemuiesc chipurile zeilor cu sine, fac astfel și cu viețile acestora.”⁸⁸⁴⁴⁸ Concis ca întotdeauna, Aristotel indică acest aspect anormal al zeilor greci, antropomorfismul lor total. Total? În toate privințele, mai puțin una: hrana. Hrana zeilor este diferită de cea a oamenilor, la fel cum este și lichidul care le curge prin vene. Homer explica de ce cu o claritate perfectă: zeii „fără de sânge sunt ei și nemuritori”.⁸⁹⁴⁴⁹ Zeii sunt nemuritori fiindcă nu mănâncă ce mănâcă noi. Nu au sânge, fiindcă sângele se hrănește cu ce mănâcă oamenii. Prin urmare hrana poartă moartea cu ea, dependența noastră de moarte, care ne silește să ucidem pentru hrană, ca să ținem moartea departe. Deși nu pentru mult timp.

Tocmai pentru că au redus la minimum diferența dintre zei și oameni, grecii au măsurat cu o precizie atât de categorică distanța care încă îi mai separa de ei: o distanță infinită, imposibil de acoperit. Și nimeni nu a definit acea distanță mai bine decât grecii. Nici o ceață nu învăluia apropierea morții. Era un abis cu marginile ascuțite, imposibil de trecut. Tocmai de aceea grecii erau conștienți de ineficacitatea sacrificiilor. Fiecare ceremonial în care era ucisă o ființă vie era o modalitate de a le aminti tuturor participanților că sunt muritori. Iar fumul pe care îl dedicau zeilor nu avea cum să fie folosit de aceștia ca hrană. Singurele lucruri pe care le mâncau zeii erau nectarul și ambrozia. Nu, mirosul de sânge și fumul erau un mesaj dinspre pământ, un dar inutil, care le amintea olimpienilor de existența precară a tuturor locuitorilor pământului, care în toate celelalte privințe erau egali zeilor. Iar ceea ce apreciau zeii la oameni era tocmai această diferență, această precaritate, de care oamenii erau conștienți și pe care o savurau doar prin intermediul oamenilor. O aromă pe care ambrozia sau nectarul nu o aveau. De aceea inhalau uneori fumul sacrificiului, suflarea celeilalte vieți care se bucura de privilegiul de a schimba aerul în Olimp.

De la Ifigenia la fiicele lui Erechtheus și Coronides, există întotdeauna o fecioară splendidă care trebuie sacrificată. Iar sacrificiul este întotdeauna un pendul care oscilează între sinucidere

și nuntă. În timpul anului, prin care înțelegem natura în totalitatea ei, sunt „zile sumbre și de rău augur”⁴⁵⁰ când unor tinere li se va tăia gâtul. Fiindcă aceasta este singura modalitate cunoscută de oameni de a le face pe acele fete să treacă granița invizibilului și să-i întâlnească astfel pe răzbunătorii divini care le așteaptă de cealaltă parte.

Acești răzbunători simt „dorințe nebunești, tiranice”⁴⁵¹ față de corpul fetelor și le hărțuiesc continuu, deși în lumea vizibilă nu se pot „cupla cu el, nu-l pot penetra”.⁴⁵² În consecință, noi, oamenii, trebuie să găsim o cale de a satisface această impotență furioasă a *daïmones* și o facem abandonând trupurile fără viață ale fetelor de-a lungul acelei granițe ce trece prin altar. Aici se află originea oricărui eros întunecat.

Zeus și Hera se certau din vremuri imemorale. Hera a hotărât să se ascundă în Euboea. Când o mare zeiță se retrage și se ascunde, nu peste mult timp lumea se destramă. „Trist și disperat”⁴⁵³, Zeus a început să o caute. A cutreierat toată Beoția. Ce să facă? Cum să o scoată pe zeiță din ascunzătoare?

Cel care a sugerat un șiretlic a fost un om, Alalcomeneus. Zeus trebuie să anunțe că se însoară cu altcineva. Cealaltă femeie trebuie să fie o bucată de stejar sculptată în formă de fată și acoperită de voaluri. Pe urmă această mireasă neînsuflețită trebuie așezată pe un car și dusă la nuntă. Miresei i-au dat numele Daedala, sinonim cu Artefact, fiindcă ea a fost prima ființă care a întruchipat arta. Când a început ceremonia și carul cu noua mireasă, rușinoasă, se afla deja pe străzile întortocheate din Plataea, Hera nu a mai rezistat. A sărit furioasă în car, s-a uitat la rivala ei imobilă și i-a smuls voalurile, vrând să o zgârie pe față. Dar apoi și-a dat seama că se uita la o *xóanon*, una dintre nenumăratele statui de lemn, păstrate în templele din toată Grecia. Și zeița a izbucnit în râs. Un râset ascuțit, plin de cruzime, un râset de fetiță. Și poate că, cel puțin până acum, lumea nu s-a destrămat tocmai datorită acelui râset. Dar femeile din Plataea nu au înțeles ce s-a întâmplat. Au văzut cum zeița se pune în fruntea alaiului și s-au luat după ea. Mai întâi au ajutat-o pe Hera să îmbăieze statuia, ca pe o mireasă, în râul Asopus. Apoi au urmat carul până în poiana străjuită de stejari din vârful muntelui Cithaeron. Zeița le-a poruncit să aprindă un foc mare și a așezat statuia cu voalurile rupte chiar în mijloc. De jur împrejur, pe trunchiurile de copaci adunate pentru foc, oamenii și-au îngrămădit animalele. Cei mai bogați au oferit chiar vaci și tauri. Au turnat vin și tămâie. Apoi zeița a aprins focul.

Statuia s-a făcut scrum în timp ce urletele animalelor care ardeau de vii acopereau trosnetul lemnului. Ceremonialul s-a repetat mulți ani, în același loc. Pausanias a văzut rugul și a spus: „N-am mai văzut un foc atât de înalt, care să se vadă atât de departe”.⁴⁵⁴

În ceea ce Plutarh numea „fiziologie antică”⁴⁵⁵ și definită ca „discurs despre natură întretesut în mituri”⁴⁵⁶, hierogamia și sacrificiul devin cele două extreme ale procesului respirator: aerul inspirat ajunge în sânge și îl hrănește, devenind de nerecunoscut în amestecul astfel obținut (hierogamie); aerul expirat este expulzat pentru totdeauna (sacrificiu) și se face una cu aerul lumii. Dar, chiar în punctul celei mai mari distanțe și tensiuni, aceste extreme se suprapun.

Un foc înalt, distructiv; penetrarea trupului zeiței de către zeu. Aceste două evenimente sunt legate de ceva: statuia de lemn. Hera a râs în timp ce sfâșia voalurile de pe consoarta neînsuflețită a lui Zeus. Dar asta nu înseamnă că a renunțat la ideea de a o ucide, de a face scrum statuia, ca pe o rivală periculoasă. Cât despre Zeus, dacă vrea să o ademenească pe zeiță, să o scoată la lumină, trebuie să adauge o copie, o imagine, lumii. Mai puțin de atât nu ar fi suficient să creeze acea legătură care să reunească perechea suverană. Un mic fals de lemn care este adus în lume înfășurat în voaluri salvează totul. Apoi însă trebuie ars. Iar imaginea trebuie să fie înfășurată în voaluri fiindcă ea însăși este un voal, un surplus, care ascunde altceva. Mireasa este înfășurată în voaluri, la fel cum povestea este înfășurată în mit. Când voalul este rupt, rămân doar râsetul și flăcările. Mai întâi pentru salvare, apoi pentru distrugere: dar adevărul este că cele două sunt simultane. Ca parte din acele „lucruri nerostite” ce împânzesc toate miturile și liturghiile care întotdeauna au părut „mai suspecte decât lucrurile despre care se vorbește”.⁴⁵⁷

Lumea păgână mai mult s-a autodistrus decât au distrus-o păgânii. Nici unul dintre atacurile înveninate ale Părinților Bisericii nu a avut aceeași forță distructivă ca *Alexandru sau falsul profet*, un pamflet scris de un păgân desăvârșit, Lucian din Samosata. Este un portret fără egal al unui mare impostor, model pentru o civilizație care avea să producă impostori cu nemiluita. Alexandru din Abonuteichos chiar a existat? Unele bijuterii, monede și inscripții confirmă acest lucru. Și totuși, în afară de acești martori tăcuți, singura urmă a trecerii lui prin viață care ne-a rămas este pamfletul violent al lui Lucian. Să credem ce spune Lucian acolo? Nu știu, dar impactul acestei capodopere literare face inutilă o astfel de întrebare.

Disprețuind absolut orice, Lucian a văzut în Alexandru din Abonuteichos o copie malignă, o umbră infamă a celui alt Alexandru, primul împărat al Apusului. Oare Alexandru cel Mare nu pornise să cucerească Răsăritul ca un nou Dionysus (al patrulea, ar spune mitografii)? Nu insinuase el primul că un suveran ar putea fi considerat zeu? Ei bine, Alexandru din Abonuteichos a trăit și s-a purtat ca un zeu.

La fel ca Alexandru cel Mare, Alexandru din Abonuteichos a crescut în provincii, în Paphlagonia – dar, în fond, tot ce nu era Atena era provincie. Până să moară ajunsese renumit în întreg

Imperiul Roman. În adolescență, Alexandru din Abonuteichos era foarte frumos, cu pielea albă, cu o barbă moale și părul lung – iar dacă părul nu era întru totul al lui, nimeni nu observa. „Ochii îi străluceau de un entuziasm divin, molipsitor.”⁴⁵⁸ Avea vocea limpede și blândă. Gândea mai iute decât mulți alții. Părea că nu-i lipsește nici o calitate. „De fapt, la prima vedere, toți, fără excepție, rămâneau cu impresia că au vorbit cu cel mai valoros și mai drept dintre oameni, și cel mai modest, și cel mai puțin afectat. Dar, mai presus de toate, avea un aer măreț, de parcă nu-și îngăduia să se oprească asupra lucrurilor neînsemnate din viață, ci se concentra numai asupra celor care contau cu adevărat.”⁴⁵⁹

Pentru că avea un corp foarte atrăgător, Alexandru a început imediat să se prostitueze. Unul dintre clienții lui era un șarlatan, genul de om care vindea amulete, descântece și hărți ale unor locuri unde erau îngropate comori. Alexandru a învățat meserie de la el și, la fel cum șarlatanul se îndrăgostise de corpul lui, și el s-a îndrăgostit de trucurile lui. Pe care și le-a însușit la perfecțiune. Dar prietenul său a murit curând, iar trupul lui Alexandru trecuse de perioada în care putea obține cele mai bune câștiguri din prostituție. Drept care Alexandru s-a hotărât să-și schimbe meseria și să devină el însuși șarlatan. A început să vândă amulete prin tot ținutul. Într-una din călătorii a întâlnit o macedoneancă bogată, și ea cam trecută, dar încă doritoare de sex, așa că Alexandru a rămas cu ea, fiindcă plătea bine.

Femeia era din Pella, un oraș frumos cândva, acum doar o mână de case dărăpănate. Aici, Alexandru a găsit mai multe specii de șerpi foarte mari, dar și foarte blânzi. Dormeau cu copiii și, dacă din întâmplare călcai pe ei, nu te mușcau. Zona părea a fi plină de șerpi, făcându-l pe Lucian să creadă că unul dintre ei se cuplase cu Olimpias și astfel se născuse Alexandru cel Mare. Acum aceiași șerpi se dovedeau utili altui Alexandru. A cumpărat câțiva pe mai nimic și a pornit la drum foarte mulțumit. Cu prietenul său Coccona, un poet care îl însoțea în călătorii (fiindcă un escroc se simte mai bine când are cui să împărtășească escrocheriile), Alexandru a ajuns la concluzia că cea mai bună cale de a face bani era să devină oracol. Dar pentru asta avea nevoie de un loc pe măsură. Cei doi au căutat un astfel de loc în care oamenii să creadă absolut orice. După mai multe discuții, au ales Abonuteichos. Mai rămânea să-și regizeze sosirea în cele mai mici amănunte. Mai întâi au îngropat câteva tăblițe din bronz în templul lui Asclepius din Chalcedon. Apoi le-au dezgropat și au citit cuvintele profetice înscrise pe ele: Apollo, tatăl lui Asclepius, urma să stea în Abonuteichos. Vestea a ajuns repede la destinație. Unde locuitorii s-au hotărât să înceapă construirea unui templu. Zeul nu avea cum să-i prindă pe nepregătite.

Dar Coccona a fost mușcat de o viperă în timp ce își repeta profețiile în versuri și a murit. Așa că Alexandru a trebuit să meargă de unul singur la Abonuteichos. Buclele false îi cădeau pe umeri, pe tunica albă-purpurie, cu o mantie. O sabie încovoiată, precum cea folosită de Perseu, îi atârna la sold, fiindcă era un urmaș al lui Perseu, spunea el, din partea mamei. Desigur, locuitorii Paphlagoniei îi cunoșteau prea bine pe Alexandru și pe părinții săi modești: dar cum oracolele le repetau cum, înnebunit de pasiune, Podalirius, fiu al lui Asclepius, venise tocmai din Tricca pentru a-i face curte mamei lui Alexandru, până la urmă au crezut. Oracolul s-a apucat de lucru. Și totuși faptul că avea atacuri și făcea spume la gură, cu ajutorul unei rădăcini pe care o mesteca de zor, nu era suficient. Un oracol serios trebuia să se folosească de șerpi. Alexandru adusese cu el zece șerpi macedoneni.

Într-o seară a mers la un izvor din apropierea noului templu, unde a găsit un ou de găscă și un pui de șarpe. A vârât șarpele în coaja oului și l-a îngropat în noroi. În dimineața următoare a apărut în piață și, după ce a sărit de colo colo ca un nebun, strigând mai multe cuvinte în ebraică și feniciană, i-a anunțat pe cetățenii uimiți că sosește zeul. Apoi a dat fuga la templu.

A intrat în apa izvorului și l-a invocat pe Apollo. A cerut un vas pentru libații și l-a vârât în noroi. Vasul a apărut cu oul de găscă, pe care Alexandru îl lipise cu ceară. Lumea privea înmărmurită. Apoi Alexandru a spart coaja și a lăsat ca puiul de șarpe să i se răsucescă pe degete. Noul Asclepius, a spus el. Oamenii l-au urmat, plini de devoțiune. După care Alexandru a avut grijă să nu mai apară în public preț de mai multe zile. Apoi a chemat mulțimea la el, care a venit în goană, mai credulă ca oricând. Alexandru stătea întins ca un zeu, pe un pat dintr-o mică încăpere, cu șarpele macedonean în jurul gâtului, apoi pornind la vale, pe burtă și, într-un târziu, căzând în rotocoale pe podea. Lângă barba lui, Alexandru i-a lăsat pe cei din jur să vadă un cap făcut de el, jumătate șarpe, jumătate om, pe care îl umpluse cu păr de cal. Oamenii au crezut că este capul șarpelui. Pe lângă faptul că lumina era slabă, toți se îngrămădeau să vadă îndeaproape acest pui de șarpe, care în doar câteva zile se metamorfozase ca prin minune într-un balaur cu cap de om. Oamenii veneau tocmai din Bithynia, Tracia și Galatia, iar Alexandru îi primea în aceeași poziție. La un moment dat s-a hotărât să-și schimbe numele în Glycon, care suna mai muzical. „Eu sunt Glycon, nepotul lui Zeus, lumina omenirii.”⁴⁶⁰ De acum oracolul putea face bani. Cei care veneau să-l consulte își scriau dorințele pe o bucată de pergament făcută sul și sigilată. Alexandru desfăcea sigiliile cu un ac înroșit în foc și le refăcea exact cum fuseseră înainte, apoi dădea răspunsuri care uimeau pe toată lumea. Doi oboli consultația.

Lucian susține că Alexandru câștiga „între 70 000 și 80 000 de drahme pe an”.⁴⁶¹ Unii voiau să știe atât de multe încât îi puneau oracolului zece sau chiar mai multe întrebări. Printre cei care au venit la el a fost și Rutilianus, reprezentantul Romei în regiune, un om experimentat, dar oricând gata să se închine unei pietre vechi, cu condiția să fie sfințită. Alexandru l-a convins repede pe Rutilianus să se însoare cu fiica lui, spunându-i că fata este rodul iubirii lui pentru Selene. Întocmai, norocul lui Endymion fusese și al lui; se întâmplase într-o noapte, când luna îi luminase trupul alb, adormit. Astfel Rutilianus, care avea 60 de ani, a devenit mire, oferind jertfe uriașe Lunii, pe care o considera soacra lui. Lui Alexandru îi plăcea la culme să pună în scenă mistere religioase în sanctuar, preferatul său fiind propria naștere. În cea de-a treia zi a ceremoniilor prilejuite de nuntă a organizat un spectacol despre cum făcuse el dragoste cu Selene. S-a prefăcut că doarme în fața spectatorilor, în timp ce din tavan, ca din cer, atrăgătoarea Rutilia, soția unuia dintre administratorii săi, a fost coborâtă deasupra lui. Alexandru și Rutilia erau amanți, iar acum aveau ocazia să se pipăie fără rușine în fața unui public din care făcea parte și soțul Rutiliei. Din când în când, chipurile din întâmplare, Alexandru lăsa mulțimea să vadă una dintre coapsele lui, aurită. Astfel oamenii au început să șușotească între ei cum că sufletul lui Pitagora se reîncarnase în el. Acum Alexandru avea zeci de oameni în subordine. Grupuri de băieți erau aduși din Paphlagonia ca să muncească în sanctuar. El îi numea „cei dintr-un sărut”.⁴⁶² Dar pe cei trecuți de 18 ani nu-i săruta. Datorită bunelor relații în care era cu împăratul Verus, s-au bătut monede cu el, purtând brățările lui Asclepius și sabia lui Perseu, un omagiu adus strămoșilor lui. Pe cealaltă față a monedei era un șarpe cu cap de om.

Alexandru prezisese că vă trăi până la 150 de ani și va muri doar lovit de trăsnet. Până la urmă a murit înainte să împlinească 70 de ani, după ce a făcut cangrenă la un picior și piciorul s-a umplut de viermi. Ca să-l ungă pe cap cu balsam, doctorii au trebuit să-i scoată peruca. Cine moștenește sanctuarul acum? Mereu credinciosul Rutilianus a hotărât ca nimeni să nu ia locul profetului. Înainte de moarte, Alexandru a reușit să convingă autoritățile de la Roma să schimbe numele orașului din Abonuteichos în Ionopolis. Oamenii au continuat să practice cultul lui Alexandru timp de un secol. Chiar și în ziua de azi orașul se cheamă Inebolu. Nu vom ști niciodată dacă Alexandru chiar a fost escrocul abject descris de Lucian sau un înțelept care, spre sfârșitul vieții, a preferat să reconstituie scena primordială. Acolo unde autoparodia păgână și mânia creștină spumegă de furie, unde reprobabilul și ridicolul domnesc, adesea stă ascuns cel mai străvechi secret.

În solitudinea lumii primordiale zeii își rezolvau problemele pe o scenă goală, fără să se oglindească în ochii cuiva. Se auzea un foșnet, dar nimeni nu ridica vocea. Apoi, de la un anumit moment (dar din ce moment? și de ce?) fundalul a început să licărească, aerul a fost invadat de o puzderie de ființe noi, aurii, și de zeci de voci ascuțite, stridente. Dactili, cureți, coribanți, telchini, silenii, cabiri, satiri, menade, bacante, lenai, thyade, bassaride, mimallone, naiade, nimfe, titire: cine erau toate aceste ființe? A vorbi despre un grup e ca și cum ai vorbi despre toate. Sunt ajutoarele, asistenții, paznicii, doicile, tutorii și spectatorii zeilor. Vortexul metaforic este complet; înconjurați de această mulțime devotată și zgomotoasă, zeii acceptă să se întrupeze după cum îi știm. Uneori, mulțimea apare ca o bandă de ucigași, alteori ca un grup de meșteșugari, o trupă de dans sau o turmă de animale.

Mulțimea adoroare a fost prima comunitate, primul grup, prima entitate în care s-a folosit câte un nume pentru fiecare membru. Nici nu știm dacă sunt zei, *daímones* sau ființe umane. Dar ce anume îi unește, ce face din ei un singur grup, chiar și când sunt foarte diferiți unii de alții? Sunt inițiații, cei care au văzut. Sunt cei care s-au lăsat atinși de divin. Care dintre ei au venit primii? Nu știm, fiindcă pentru fiecare zeu există întotdeauna un zeu sau o zeiță corespunzătoare – în Asia sau în Tracia ori în Creta – care îl precedă și care se înconjoară totodată de astfel de ființe. Dar despre toți am putea spune că au fost *hoți de miere*.

„Se zvonește că în Creta este o peșteră sacră, o peșteră locuită de albine unde, conform mitului, Rhea i-a dat naștere lui Zeus. Potrivit unei legi sacre, nici un om și nici un zeu nu are voie să calce acolo. În fiecare an, într-o zi anume, din peșteră țâșnește o flacără orbitoare. Mitul spune că acest lucru se întâmplă când fierbe sângele vărsat de Zeus la naștere. Peștera este locuită de albinele sacre care l-au hrănit pe Zeus în pruncie. Laius, Celeus, Cerberus și Egolius s-au aventurat în peșteră cu speranța că vor putea să fure o mare cantitate de miere; și-au pus armuri din bronz și au început să fure mierea; în clipa în care au văzut scutecele lui Zeus, au simțit cum le crapă armurile. Zeus a tunat și a fulgerat, dând să-i trăsnească, dar moirele și Themis l-au oprit; sfîntenia locului ar fi avut de suferit dacă ar fi murit cineva acolo; așa că Zeus i-a transformat pe intruși în păsări; din ei au apărut speciile care prevestesc ceva: vrabia singuratică, ciocănitoarea verde, cerberul și striga. Când apare oricare dintre aceste păsări, prevestirea ei este mai aproape de adevăr decât a altor păsări, fiindcă a văzut sângele lui Zeus.”⁴⁶³

Așadar accesul în locul de naștere al lui Zeus, peștera cretană, era interzis și zeilor, și oamenilor. Mai era și locul în care nu puteai muri. Acea peșteră deținea un secret mai important decât toate

celelalte. Un ritual este secret fiindcă „imită natura divinului, care ne eludează percepția”.⁴⁶⁴ Aici însă divinul voia să eludeze chiar și percepția zeilor. Ce voia să ascundă cu tot dinadinsul Zeus de ceilalți zei? Cei patru tineri cretani au pășit în acel spațiu întunecat din care picura dulceața. Pereții erau acoperiți de un strat gros de miere. Mierea se lipea de pereții de stâncă la fel cum corpul lor se lipea de armura din bronz. Într-un colț au deslușit niște scutece pătate de sânge. Când a deschis ochii la naștere, primul lucru pe care l-a văzut Zeus au fost acești pereți de stâncă. Arăta exact ca un prunc: „Pătat de sângele și de apa din pântecul mamei, mai mult ca o ființă care tocmai fusese ucisă decât ca una care tocmai se născuse”.⁴⁶⁵ Cei patru tineri cretani se gândeau la toate astea, la petele de sânge din miere – peștera fusese scena unei crime? – când au simțit cum li se crapă armura din bronz. Zeus a tunat. Și s-a făcut o lumină mare.

În Creta, secretul a fost întotdeauna la vedere. Sus, pe un munte, cretanii îți arătau mormântul lui Zeus. Și spuneau adevărul pe care nimeni nu avea voie să-l spună. Și nimeni nu-i credea. De atunci a rămas zicala: cretanii sunt niște mincinoși, cu toții.

Ce ne-a lăsat Zeus să aflăm despre viața lui au fost războaiele și aventurile lui amoroase. Cam atât. Și-a împărtășit secretele celor doi fii, Apollo și Dionysus, care mai târziu vor revendica puterea absolută. Fiecare epocă trăiește, fără să știe, visul epocii precedente. La fel cum Zeus se trezea gândindu-se la ce visează tatăl lui, Cronos, tot așa și Dionysus, și Apollo vor suferi ce suferise și Zeus, în secret. Lui Dionysus și lui Apollo lumea le va atribui fapte și pasiuni care își aveau originea în cele mai ascunse cotloane ale vieții tatălui lor.

Dar Zeus nu poate avea secrete. Zeus pur și simplu este. „Tu ești mereu”⁴⁶⁶, va spune mai târziu un poet. Iar în Dodona primele femei care vor scanda versuri vor spune: „Zeus a fost, este și va fi, o, marele Zeus”.⁴⁶⁷ Iar acum secretul lui Zeus era să meargă în acel loc întunecat în care cei doi tineri zei înfloritori se împăcaseră cu gândul morții. Secretul lui Zeus era alcătuit din două părți: faptul că îl ucisese pe Typhon; faptul că el însuși fusese ucis, prunc fiind, în peștera cretană. Zeus și-a transferat primul secret lui Apollo: Apollo l-a ucis pe Python. Iar pe al doilea i l-a transferat lui Dionysus: pruncul Zagreus a fost ucis de titani. Împărțindu-se între cei doi fii, Zeus a reprodus întregul în fiecare dintre ei. Fiindcă Apollo și Dionysus conțin contrariile în ei înșiși și oscilează între cele două extreme. La fel cum Dionysus este cel care desface și este desfăcut, tot așa și Apollo este vânătorul și vânatul.

Tânărul din Delphi care la fiecare opt ani fugea din Delphi în timpul serbărilor Stepteria fără să privească înapoi, după ce dădea foc unei colibe, imita fuga lui Apollo din Delphi când zeul s-a dus să se purifice în Tempe după ce îl ucisese pe Python. Dar, în același

timp, amintea și de vânarea lui Python, rănit de săgețile lui Apollo. Zeul a urmărit șarpele pe același drum, „care acum se numește Drumul Sacru”⁴⁶⁸, doar că a ajuns prea târziu, chiar dacă „puțin prea târziu”⁴⁶⁹, ca să-l scape de chinuri. Fiul lui Python, Aix, Țapul, își îngropase deja tatăl, acel șarpe uriaș care se târâse, muribund, de la Focis până în Tessalia.

Dactili, cureți – apoi, noaptea, titanii: ei sunt primii *koûroi*, degete sprintene, jucăușe, ecoul scuturilor din bronz, al sunetelor ascuțite de fluier. Cureții sunt „clipele, păstorii timpului”⁴⁷⁰, care încremenesc continuumul. Dansează în cerc, fluturând lănci și jucării. Ascuns în mijlocul aceluia cerc este un copil lipsit de apărare: Zeus – sau Zagreus. Îl protejează? Sunt pe cale să-l ucidă? Îl salvează cu zăngănitul înspăimântător al armelor, îl păcălesc cu jucăriile, înainte de a-și înfige cuțitele în carnea lui. Inițiații nu sunt doar cei care știu cum să scape de vină, ci și cei care, mai mult decât alții, au motiv să se simtă vinovați. Complicitatea dintre inițiați are legătură cu o cunoaștere comună, dar și de o fărădelege. Oricât de mult am încerca, nu putem tăia legătura dintre inițiați și banda de răufăcători.

Înainte ca lama cuțitului să-l străpungă, pruncul Zagreus a văzut acele siluete palide înconjurându-l, oferindu-i jucării, ca paznici și ca prieteni ai săi. Cureți? Titani? Astfel de diferențieri le puteau fi de folos doar mitografilor. În întuneric, Zagreus a văzut că acești străini (sau poate îi cunoștea?) cu fețele mânjite cu cretă, erau conduși de o siluetă mai atrăgătoare, înaltă și albă, cu o albeață ce nu era de la cretă, ci de la o strălucire naturală. Zagreus mai văzuse aceeași ființă (o femeie, poate? dar ce era o femeie?) conducându-i pe paznicii săi, cureții. Tăcută și înarmată, Athena supraveghea tortura la care urma să fie supus fratele ei, Zagreus.

Băiatul și-a atins fața și a simțit praful de cretă al titanilor. Acum îi dădeau ocol, de parcă se mișcau după ritmul unui cântec de leagăn, și Zagreus și-a dat seama că așteptau momentul potrivit să-l omoare. A privit jucăriile din jurul lui: un titirez, păpuși, mere aurii, un con de pin, o oglindă. S-a întins după oglindă și s-a uitat în ea. A văzut o „imagine necunoscută”.⁴⁷¹ O altă față albă. Și l-a recunoscut pe cel care avea să-l ucidă.

Ca dintr-o obligație, văzând cuțitul care lucea în mâna titanului, Zagreus s-a preschimbat într-un Zeus tânăr, în bătrânul Cronos, într-un prunc, într-un adolescent, într-un leu, într-un cal, într-un șarpe, într-un tigru. Și, în final, într-un taur. Moment în care, ca din senin, s-a auzit glasul bubuitor al Herei, disperat. Uluit, taurul a înghețat în acea formă cu o secundă mai mult decât trebuia. Fețele albe ale ucigașilor au fost improșcate de sânge, în timp ce titanii își treceau cuțitul din mână în mână ca să lovească iar și iar.

După ce l-au fiert pe Zagreus, după ce l-au fript bine și l-au devorat, titanii au fost spulberați de trăsnetele lui Zeus. Din ei a mai rămas doar un strat de funingine prin iarba și țepii de pe munții Cretei. Apoi Athena a privit în jur, în aerul înăbușitor, și a văzut, pe pământ, o bucată de carne ce pulsa, ce nu fusese mâncată. Era inima lui Zagreus, căreia părea că nu-i pasă că fusese smulsă din pieptul lui. Părea că se hrănește cu o limfă invizibilă și o pompează la loc, în invizibil. Athena era fascinată de acea bucată de carne roșie, ce tremura întruna. Și părea că îi vorbește, așa cum stătea zeița detașată de orice, cenușie, albastră, conturată perfect în armura ei. Cineva îi pronunța numele. *Pállein* înseamnă „a pulsa“; Pallas, „pulsând“; asta făcea Athena sub acel exterior rece, al armelor ei, unde suprafața tare întâlnea mintea indivizibilă, pe care acum o vedea în afara ei, pentru prima dată, în acea bucată de carne roșie, murdară, aruncată la câini. Zeița a ridicat inima cu grijă și a pus-o într-un coș pe care l-a acoperit cu capacul. Apoi a plecat. Cu intenția de a da „inima care gândește“⁴⁷² tatălui ei, Zeus.

Multă vreme, Zeus a fost copleșit de durere. Își amintea cum Hera râsese de el că nu intervenise în timp ce fiul său era sfâșiat în bucăți. Când a văzut că nu-l lasă durerea, Zeus a luat niște ghips și a început să modeleze statuia unui *koûros*, ca o armură întreagă de un alb strălucitor. Epoca metamorfozelor se sfârșise, începea epoca statuiilor. Și, din nou, Zeus a fost începutul: el a ridicat prima statuie pentru fiul său mort. De îndată ce a terminat, zeul a strecurat inima lui Zagreus, printr-o gaură din ghips, în interiorul statuii. În cavitatea întunecată a artefactului, inima s-a trezit la viață. Gândind: din nou alb peste tot, precum fețele ca de ceară ale ucigașilor mei, ca și noaptea. Acum însă dansul s-a sfârșit, albeața este nemișcată, precum cerul, precum capacul unui sarcofag. Văzută din afară, statuia arăta ca piatra funerară a unui tânăr frumos. Înăuntru, inima lui Zagreus continua să bată în tăcere și să gândească.

În *Etymologicon Magnum*, numele Zagreus este tradus prin „Marele Vânător“. Dar printre zei au fost și alți Mari Vânători. Zeus este Marele Vânător. Și Hades este Marele Vânător. Un fir cu plumb atârână din eter, trece prin pământ și ajunge chiar în străfundurile lumii de dincolo: el este Marele Vânător. Nimic din ființa lui nu este acolo unde divinul renunță la gestul de a urmări o pradă. La nici o înălțime sau adâncime, fie că e vorba de aerul limpede al Olimpului, de aerul mereu în mișcare al pământului sau de aerul mereu sumbru al Hadesului, profilul bine definit al Marelui Vânător nu se estompează niciodată.

O menadă avea tatuat un pui de căprioară pe brațul ei drept, gol, moale. Alăpta un pui de căprioară, mângâindu-l și jucându-se cu el. Apoi, pe neașteptate, l-a strâns cât a putut de tare, l-a făcut bucăți și

și-a înfipt dinții în carnea lui, care încă mai pulsa. De ce această secvență? Și de ce această secvență trebuie să ia forma unui raptus neașteptat când, de fapt, era vorba de un ceremonial? Ce a fost în mintea menadei? Dionysus a chinuit-o fremătând de plăcere. Menada a luat-o la fugă, neștiind cum să reacționeze. Sacrificiul, acea sfâșiere a victimei, lentă, solemnă, nu a fost de ajuns ca să-i potolească nebunia. Singurul lucru care conta era „plăcerea de a mânca tot ce înseamnă carne vie”.⁴⁷³ În absența unui altar, menada a rătăcit printre copaci. Sfâșiind puiul de căprioară, menada s-a sfâșiat pe sine, posedată fiind de zeu. În consecință, devorând puiul de căprioară, menada l-a devorat pe zeu, amestecat în sângele puiului. Posedată fiind, a încercat să posedez o parte din zeu. Dar ce s-a întâmplat după aceea? O mare tăcere. Căldura sufocantă a pădurii. Fâșii de carne, sângerânde, zărite printre frunze. Zeul nu era acolo. Viața – de neînțeles, opacă.

Pentru un timp foarte scurt, Zagreus, regele-copil, șade pe tronul pe care Zeus l-a părăsit ca să plece într-o călătorie (unde?). Apoi va fi prima pradă. Va fi sfâșiat în bucăți. Apoi îi va conduce pe inițiații lui să-i sfâșie pe alții în bucăți, alții ca el, poate preoții lui. Cel care are forma unui taur conduce grupul care devorează taurul de viu. Dionysus Zagreus: în el avem cea mai violentă dintre identificări, aceea a vânătorului cu prada.

La Osiris și Hristos, *páthē*, suferința, este surprinsă și redată în imaginile victimei sfâșiate în bucăți sau răstignite pe cruce. Dar cu Dionysus Zagreus cercul reîncepe imediat să se învârtă. Mânate de zeu, menadele repetă toate gesturile care l-au ucis pe zeul însuși. Și, în primul rând, îiucid pe toți cei care încearcă să oprească cercul.

Orfeu a renunțat la cultul lui Dionysus la fel cum cineva renunță la cultul brahmanic. Înainte de a se retrage în pădure ca să trăiască printre animalele sălbatice, și el a cunoscut „plăcerea de a mânca tot ce înseamnă carne vie”.⁴⁷⁴ Acum noul element din gândirea lui ar putea fi rezumat în două cuvinte: *phónōn apéchesthai*, „abține-te de la a ucide”.⁴⁷⁵

În toate celelalte privințe, la fel cum cel care se lepăda de cultul brahmanic se închina structurii metafizicii vedice, tot așa și Orfeu respecta teologia olimpică. Dar știa că acest nou precept era suficient ca să-i submineze ordinea. Știa că întrerupsese acel du-te-vino dintre a ucide și a fi ucis. Soarele se înălța prin aerul pur, luminos, iar Orfeu, îmbrăcat în alb, îl saluta dintr-un vârful de munte din Tracia. În spatele lui, în pădure, auzea tot felul de urlete. Se apropiau bassaridele, femeile care îi fuseseră cândva însoțitoare, dornice să-l sfâșie în bucăți. Din corpul lui Orfeu a rămas doar capul; sălta pe valurile râului care curgea în vale, cântând și așa.

Pe vremea lui Aristofan, sărbătoarea Bouphonia era privită ca o relicvă a vremurilor trecute, ceva ușor perimat, precum cicadele de aur purtate cândva în păr de eminenții atenieni ca agrafe. Textele care au ajuns până la noi despre sărbătorile ateniene, despre admirabila tradiție care dădea ritm anotimpurilor și momentelor importante din viața oamenilor, sunt puține și fragmentate. Dar întâmplarea face să avem un pasaj despre Bouphonia, pe care Porfiriu l-a copiat din Teofrast, un pasaj ce oferă cea mai nobilă și mai clară formulare mediteraneeană a metafizicii sacrificiului.

„În timpuri străvechi, cum am mai spus, oamenii închinau zeilor roadele pământului, dar nu și animale. Nici nu mâncau animale. Se spune că, în timpul unui sacrificiu public ținut în Atena, un anume Sopratus, care nu era de acolo, dar avea o bucată de pământ în Attica, a pus pe masă o pâine și câteva prăjituri ca ofrande aduse zeilor; un bou care se întorcea de la munca câmpului s-a apropiat de masă, a mâncat o parte din ofrande și a călcat restul în picioare. Înfuriat de ce s-a întâmplat și văzând că cineva din apropiere ascutea o secure, Sopatrus i-a luat-o din mână și a izbit vita cu toată puterea. După ce a ucis animalul, i-a mai trecut furia și a înțeles ce făcuse. A îngropat vita și a fugit în Creta, unde s-a autoexilat, de parcă ar fi fost vinovat de o mare nelegiuire. A urmat o secetă îngrozitoare și lumea a început să se confrunte cu o lipsă de alimente. Mai mulți locuitori s-au dus să consulte zeul, iar Pythia le-a spus că omul exilat acum în Creta va pune capăt secetei: dacă îl pedepseau pe ucigaș și puneau victima pe picioare în cursul aceluiași sacrificiu în care ucigașul era ucis, dacă mâncau din carnea victimei fără să facă mofturi, situația avea să se îmbunătățească. Așa că s-au dus să-l caute pe Sopratus, din cauza căruia sufereau atât de mult. Sopratus s-a gândit că poate scăpa din situația disperată în care îl adusesese gestul său necugetat dacă îi convingea pe ceilalți să facă același lucru. Așa că în momentul în care atenienii au venit la ei, le-a spus că trebuie ucisă o vită din oraș. Văzând că toți se codeau când au trebuit să-l aleagă pe cel care trebuia să ucidă animalul, s-a oferit să o facă el, cu condiția ca și ceilalți să-l accepte drept cetățean al orașului și ca sacrificiul să fie responsabilitatea întregului grup. Ceilalți au fost de acord și, întorcându-se în oraș, au hotărât ca ceremonialul să se desfășoare astfel, neschimbat până în ziua de azi:

«Au ales câteva fete care să aducă apă: apa au folosit-o ca să ascutească securea și cuțitul. După ce le-au ascuțit, unul a întins securea altuia, acesta a izbit boul cu ea și un al treilea i-a tăiat gâtul; apoi alții l-au jupuit și toți au gustat din carnea lui. Apoi au cusut pielea boului, au umplut-o cu fân și au pus animalul pe picioare, în aceeași poziție în care stătea când era viu. Apoi l-au înjugat la plug, ca și cum ar fi fost gata de muncă. Apoi au ținut o judecată, toți cei care participaseră la ceremonial fiind chemați să se justifice. Fetele care aduseseră apă au arătat spre cei care ascuțiseră securea și cuțitul, spunând că sunt mai

vinovați decât ele, iar cei care ascuțiseră securea și cuțitul au arătat spre cel care lovise boul cu securea. Acesta a arătat spre cel care tăiase gâtul boului, care a arătat spre cuțit. Întrucât cuțitul nu putea vorbi, a fost acuzat de uciderea animalului. Din acea zi și până astăzi, în timpul Dipoliei ținute în Acropole, un bou este sacrificat exact la fel. După ce pun pâine și prăjituri pe masa din bronz, cineva plimbă un animal în jurul ei și dacă acesta mănâncă ofrandele, este ucis. Acum cei care participă la acest ritual sunt împărțiți în familii. Toți urmașii celui care a ucis pentru prima oară un bou, Sopratus, sunt numiți *boutýpoi* (cei care lovesc boul); urmașii celui care plimbă boul în jurul ofrandelor sunt numiți *kentriádai* (cei cu biciul); iar urmașii celui care a tăiat gâtul boului sunt numiți *daitroí* (cei care serbează), datorită serbărilor care urmează după împărțirea cărnii. După ce au umplut pielea boului cu fân și au apărut la judecată, oamenii au aruncat cuțitul în mare.»⁴⁷⁶

Primii care au stabilit regulile sacrificiului au fost niște teologi prea subtili pentru a susține că vina s-a manifestat doar prin uciderea unei ființe vii: au lăsat această problemă viitoarelor tribunale, care nu cunosc decât ordinea limitată a oamenilor. Dacă ar fi fost suficient doar să te abții de la a ucide, viața ar fi devenit cu adevărat inocentă. Dar vina curge prin venele omului – și nu poate decât să se miște dintr-un loc în altul, să se transforme, să se dezvăluie, să se celebreze.

Crima primordială este acțiunea prin care ceva care există dispare: gestul de a mânca. Astfel vina este obligatorie și eternă. Și, întrucât oamenii nu pot supraviețui fără să mănânce, vina este parte integrantă din fiziologia lor și se reînnoiește mereu. Dar cine este la originea vinii? Boul, boul care îl ajută pe om în muncă, boul care într-o zi a mâncat pâinea și prăjiturile oferite zeilor. Acel gest, de înțeles pentru cine l-a făcut, a fost primul prejudiciu adus sferei existentului, iar fiecare prejudiciu care a urmat a fost implicit: gestul care fură ceva ce există, la fel cum Hades a furat-o pe Kore. Din acel gest, legate printr-un singur lanț, provin toate celelalte crime. Vina este atât de adânc înrădăcinată în existență, încât tot ce a trebuit ca să intre în conștiință a fost botul unui bou întins spre o plăcintă.

Dar pe cine găsim la celălalt capăt al lanțului vinii? Cuțitul „fără voce” (*áphonos*). Singurele două entități condamnate, boul și cuțitul, nu pot vorbi. Cel care nu poate vorbi este condamnat imediat. Cel care poate vorbi – și este vinovat – trăiește cu o condamnare mereu suspendată. Între ele, între un capăt al lanțului și celălalt, boul și cuțitul, suntem toți: fetele încântătoare care aduc apa, amintind de cele 50 de danaide, izvoare de limfă și de moarte; instigatorii fără scrupule, care își folosesc biciul ca să îndrepte boul spre prăjitură, fac fără să-și dea seama gestul vinovat prin care se alege victima; apoi cei care își petrec viața preocupați să ascută securile și cuțitele

ceremoniale; cei care sunt fericiți să întindă securea celui care vrea să lovească victima; cel care o lovește cu securea, făcându-le pe femei să spargă tăcerea cu un țipăt ascuțit (*ololugê*) de bucurie și de groază; cei care taie gâtul animalului căzut la pământ, fiindcă, dacă nu curge sânge, moartea nu are sens, iar animalul nu poate fi mâncat; cei care folosesc același cuțit care a tăiat gâtul animalului ca să împartă câte o porție de carne fiecărui cetățean; și, în sfârșit, cei care urmăresc uciderea și mănâncă din carnea animalului: toată lumea.

Preoții din Delphi păzeau nu numai *logosul*, ci și doctrina sacrificiului. Când atenienii au consultat oracolul după gestul plin de cruzime al lui Sopratus, Pythia a răspuns cu cuvintele brutale care vor face posibilă întemeierea orașului, întemeierea oricărui oraș, fiindcă orașele nu se pot întemeia decât pe vină. *Mâncați din carnea victimei și nu fiți mofturoși*: cu aceste cuvinte s-a născut civilizația. În rest, doar miere de pădure, viață orfică, nostalgie după un început pur. Dar nici măcar viața aceea nu putea ignora faptul că lumea înseamnă risipă și destrămare. Pe masa din bronz stă pâinea. Apoi pâinea dispare. Absența, absența bruscă și ireversibilă, semn că destrămarea își vede de treabă. Și fiecare persoană, fiecare ființă – animalul de povară, neștiutor, omul care ucide, ca și lama din metal –, toți joacă un rol în acest proces. Vina este în tot ce înseamnă acțiune. Totul este supus judecății. Dar nu pentru ca, după judecată, vina să fie lăsată deoparte, să dispară. Dimpotrivă, vina ne-a fost impusă de zei, chiar înainte de lege.

Pythia oferă atenienilor o enigmă alcătuită din cinci fragmente: străinul trebuie chemat din exil; crima trebuie repetată și, de aici, preamărită; ucigașul trebuie judecat; victima trebuie „repusă pe picioare în cursul aceluiași sacrificiu în care a fost ucisă”; oamenii trebuie să mănânce din carnea victimei și să nu facă mofturi. Numai dacă toate aceste cinci condiții sunt îndeplinite simultan „situația s-ar putea îmbunătăți”. Răspunsul Pythiei este plin de contradicții. Străinul este vinovat, dar trebuie chemat din exil; de fapt, el este elementul esențial în orice salvare posibilă. Boul este vinovat fiindcă a mâncat ofrandele pentru zei, dar trebuie să reapară, pus pe picioare și umplut cu paie. (Iar pentru toți contemporanii noștri cărora le surâde posibilitatea reînvierii, trebuie să spunem că boul umplut cu paie sub pielea însângerată nu este un bou reînviat: este doar boul *prezent*, „în aceeași poziție în care se afla când era viu”, adus înapoi ca să ne amintească de faptul că adevărata fărădelege comisă, chiar înainte de moarte, este dispariția.) Toți trebuie judecați pentru uciderea boului, la fel cum toți trebuie, imediat, să mănânce din carnea lui și „fără să facă mofturi”.

De fapt, despre ce este vorba aici? Zeii nu sunt mulțumiți doar să impună vina omului. Nu ar fi suficient, fiindcă vina este oricum parte din viață. Ceea ce vor zeii este o conștientizare a vinii. Iar acest

lucru se poate realiza doar prin sacrificiu. De una singură legea servește doar la pedepsirea vinii, dar nu și la conștientizarea ei, ceea ce este mult mai important. Sacrificiul este mașinăria cosmică ce ajută viețile noastre vinovate să-și conștientizeze vina. După ce și-a abătut securea asupra bouului, Sopatrus s-a trezit din furie ca dintr-un vis și „a devenit conștient de [*sunephronēsen*] ceea ce făcuse“. A aruncat securea și a fugit departe. Sopratrus însă a acționat de unul singur, acțiunea lui a fost individuală. Și a avut remușcări. A îngropat boul în loc să-i mănânce carnea. Vina lui nu s-a amplificat; Sopratrus nu a mers până la capăt.

Pythia a cerut ca securea lui Sopratrus să lovească pentru totdeauna și ca fiecare, întreaga comunitate, polisul și fiecare membru, să participe la acest act și să fie conștient că îl comite. Și a mai fost ceva: comunitatea trebuia să-l accepte pe Sopratrus – Sopratrus Străinul – să-l accepte tocmai fiindcă el comisese acel act, el ucisese în culmea furiei un bou care înfulecase pâinea și făcuse să dispară tot ce era pe masă.

Kore și Demetra sunt o ființă duală și ca nume (*Deó*). Printr-o transpoziție uluitoare, fiecare gest făcut de una corespunde unui gest făcut de cealaltă. Când poveștile lor ajung aproape de o stază care ar fi fatală – Kore șezând pe tronul lui Hades într-o liniște funebră și Demetra șezând pe „piatra care nu râde“ –, ceva se întâmplă ca să alunge acea rigiditate: Kore, atentă la ce spune Hades, mănâncă o sămânță de rodie; Demetra, atentă la dansul obscen al lui Baubo, mănâncă borșul inițiaților exact ca un călător înfometat. Din aceste două gesturi au apărut misterele. Acceptând și asimilând hrană care nu era nici nectar, nici ambrozie, Demetra și Kore împart vina specifică oamenilor, se expun acelei slăbiciuni pe care zeii o batjocoreau mereu: supunerea în fața timpului care face ființele să dispară și complicitatea acelor ființe cu cel care le distruge, fiindcă omul nu poate trăi fără a face altceva să dispară. Misterele sunt rana care se deschide în epiderma olimpienă intactă până acum, o rană care încearcă în zadar să se vindece prin ceremonial după ceremonial. Faptul că acea rană nu se poate vindeca niciodată este speranța inițiaților.

Palaiôn pénthos, „durerea străveche“⁴⁷⁷, persistă în timp, nediminuată, și cere ca oamenii să se elibereze într-un fel sau altul. Oare nu asta sunt misterele? Trăim înconjurați, în aerul invizibil, de răzbunători hoinari care nu uită niciodată „contaminările străvechi“.⁴⁷⁸ Unul dintre paradoxurile olimpiene este că această vendetă tiranică îi afectează și pe zei, și pe oameni. Astfel, când Apollo a comis crima sa primordială ucigându-l pe Python, acest zeu, cel mai mândru și mai distant, nu face decât să-i imite, umil, pe

oameni, oferind libații și plecând în exil, cum vor face și Oedip și Oreste.

Când zeii vin în contact cu vina, își apleacă privirea spre oameni și încep să le imite gesturile ca să se elibereze de ea. Astfel se dezvoltă un paralelism între felul în care oamenii îi imită pe zei și viceversa. „Oamenii“, scrie Strabon, „mai ales atunci ating perfecțiunea în imitarea divinității când fac bine altora; dar s-ar putea spune și mai corect că ei ating acest stadiu când sunt fericiți.“⁹⁰⁴⁷⁹ Zeii, prin contrast, îi imită pe oameni când fac un rău sau suferă (iar pentru greci cele două sunt legate prin același nod: *adikeîn*, *adikeîsthai*) sau mai degrabă când sunt nefericiți. Avem dovezi ale nefericirii zeilor în „ceea ce auzim despre zei în mituri și imnuri – răpirile, peregrinările lor secrete, exilul, servitutea“.⁴⁸⁰ Tocmai cu aceste elemente, aceste prețioase indicii, de fapt singurele indicii privind faptele zeilor pe pământ, oamenii au conceput misterele. Aici fiecare gest atinge densitatea maximă și ne îndeamnă la tăcere: în mistere, oamenii repetă gesturile pe care le făceau zeii în timp ce imitau oamenii pentru a se elibera de vina divină. De unde și vârtejul misterelor. Mai mult chiar și decât atunci când sunt fericiți, oamenii se apropie de zei prin felul în care celebrează gesturile zeilor când erau nefericiți.

Pentru cei care nu sunt inițiați în mistere, acestea par să aibă legătură cu nemurirea oamenilor; pentru inițiați, misterele sunt un moment când zeii au de-a face cu moartea. „Multe lucruri legate de moarte și doliu se găsesc amestecate în ceremonialurile de inițiere“⁴⁸¹, spune Plutarh. Dar cel mai periculos renegat al lumii păgâne, Clement din Alexandria, este mai precis și chiar mai brutal: „Misterele pot fi rezumate în doar două cuvinte“, spune el. „Crime și înmormântări.“⁴⁸²

Nu oamenii care trec prin mistere sunt nemuritori, ci misterele însele. Când, în Smirna, aude că un atac al costobocilor a devastat Eleusisul, oratorul Aelius Aristides spune: „Luptele pe mare și luptele pe uscat, legile și constituțiile, aroganța și limbile vorbite, toate celelalte au dispărut treptat: numai misterele rămân“.⁴⁸³

Pelasg: așa se refereau grecii la originea lor amestecată. Erau pelasgi pe Samothrace, care celebrau misterele cu cocori și pigmei; au fost primii care au cioplit pietre din care ieșeau capete de tineri și falusuri drepte. Erau pelasgi în Arcadia, Aeolis, Lemnos, Imbros, Argos, Atena. Mii de ani, din Ephorus până în Klages, cărturarii au fost obsedați să-i identifice pe pelasgi. Dar pelasgul este alunecos. Nu-l poți prinde cu nimic: el este mereu „vecinul“ mut (*pélas*), de care s-au desprins și limbajul, și istoria. Fără să se oprească asupra subiectului, Herodot remarcă faptul că, „neamul celor din Attica fiind tot pelasgic a învățat o altă limbă abia când s-a preschimbat

într-un neam elen“.⁹¹⁴⁸⁴ Astfel, atenienii susțineau două lucruri despre originea lor: erau autohtoni, adică aparțineau acelui pământ, fiindcă erau pelasgi; în același timp respinseseră limba teritoriului pe care locuiau, limba pelasgă pierdută, pe care însuși Herodot o găsea de neînțeles.

Herodot nu spune ce importanță ar fi avut acest lucru. Dar când a sosit în Dodona, ca un călător curios ce era, iată ce i-au spus cele trei preotese ale sanctuarului, Promeneia, Timarete și Nicandra. Cu mult timp în urmă, la un moment dat în istoria veche a sanctuarului, un grup de pelasgi a sosit la stejarul lui Zeus (dar îi spuneau Zeus? sau doar *theós*?) ca să consulte oracolul. Până atunci pelasgii „aduceau tot felul de jertfe, înălțând rugi zeilor, fără însă să-i dea vreunuia dintre ei porecle și nume, deoarece nu auziseră încă de ele“.⁹²⁴⁸⁵ Acum un marinar se întorsese din Egipt cu numele zeilor. Dar aveau dreptul să le folosească? Iar aceste nume necunoscute erau corecte? Stejarul le-a spus că numele erau corecte și că aveau dreptul să le folosească. Zeus este zeul care le permite celorlalți să aibă un nume. Zeus este zeul care permite lucrurilor să apară.

Povestea pe care cele trei preotese din Dodona i-au spus-o lui Herodot este și povestea care introduce opoziția și suprapunerea lui *nómos* și *phýsis*, legea (sau convenția) și natura, de unde și structura de bază a gândirii de acum înainte. De-abia în ziua aceea, în Dodona, grecii au devenit greci: dacă prin grec înțelegem doar coexistența unui fundal întunecat, obscur, precum foșnetul unui copac, dedicată tuturor puterilor, cu un sunet care vine dintr-o altă țară și suprapune pentru totdeauna peste acel fundal capriciul suveran al unui nume. Pelasgii au trecut de la un omagiu mut adus zeilor la un omagiu în care i-au evocat pe acei zei cu nume străine despre care nu știau nimic. Așa și-au încordat grecii arcul metafizic; acesta era stilul lor când l-au dus la umăr.

Zeus a avut un templu în Dodona, cel mai vechi dintre oracole, de-abia în secolul al V-lea. În mijlocul sanctuarului era un stejar protejat de un cerc de tripozi. Sanctuarul dădea spre o vale întinsă, plată. De o parte și de alta a văii se înălțau dealuri lungi, ca multe altele, cu povârnișurile pătate de o iarbă care se îndesea până alcătuia un covor verde, gros, întins pe fundul văii. Dodona nu era un loc ieșit din comun, strategic, la vedere, precum Delphi; nu era nici un loc fericit ca Olimpia. Dodona nu era impunătoare, spre deosebire de Delphi. Însă Delphi era Apollo. Iar tot ce nu este Apollo este un dușman al lui Apollo. Prin contrast, Zeus este tolerant, acceptă tot, fără rezerve.

Zeus nu are un caracter anume, el este suportul fiecărui caracter. La fel cum statuia lui din Olimpia era suportul tuturor formelor și paraziților de pe ea, locul lui acceptă orice alt loc. Iar vocea lui,

foșnetul stejarului, este cea mai apropiată de un sunet nedefinit, o voce care, mai mult decât orice altă voce de pe pământ, amintește de mare. Numai Zeus este în stare să transforme fundalul anost al existenței în ceva minunat. Toți ceilalți zei au formele lor, semnele lor, profilurile lor. Zeus are fundalul și zgomotul fundalului. Zeus este banalitatea care susține unicitatea. Unicitatea nu poate exista fără acel suport. Suportul însă poate exista singur. Unicitatea tinde să fie invidioasă, fiindcă există lucruri care nu îi aparțin. Suportul tinde să fie indiferent, fiindcă totul se sprijină pe el.

Pe micile discuri de plumb pe care oamenii le foloseau ca să consulte oracolul din Dodona citim: „Pistus e cel care a furat lâna din saltea?“, „Eurydamus ar vrea să știe unde și-ar putea găsi cupa.“⁴⁸⁶ Dar pe lângă aceste cereri minore, care se referă la obiecte uzuale, găsim unele cu totul diferite: „Pe care zeu să-l rog să mă ajute să fac ce am de gând să fac?“ „Peithione ar vrea să știe dacă e bine să i se roage lui Asclepius și să-i închine ofrande.“ „Hermone Corintianul ar vrea să știe ce zeu să invoce ca să aibă copii buni cu nevasta lui, Cratea.“⁴⁸⁷

În Delphi, oamenii o consultau pe Pythia ca să afle ce gândea Apollo despre una sau alta. În Dodona, oamenii se adresau stejarului pentru ca Zeus să-i ghideze prin multitudinea de zei. Cei care veneau la oracol nu întrebau dacă să facă un sacrificiu, ci voiau să se asigure că fac sacrificiul pentru zeul care trebuie. Nimic nu este mai trist decât un sacrificiu făcut din greșeală altui zeu. Iar viața noastră este plină de sacrificii. Tocmai pentru a evita astfel de greșeli oamenii îi urmau pe hiperboreeni la Dodona. Ca un oficiu poștal suprem, Zeus le sorta cererile și îi trimitea pe solicitanți la un olimpian sau la un erou, sugerând filonul, invizibil, în care trebuiau turnate ofrandele. Nici o problemă nu era prea neînsemnată, nici o cerere nu era prea exagerată pentru Zeus. Apollo urzea comploturi cu cei care veneau la el, îi întâmpina într-un templu ticsit de ofrande. Zeus stătea într-un trunchi de stejar și, de acolo, cu neutralitatea unui ghid, arăta drumul spre recuperarea cupei pierdute și cum să intri în grațiile unui zeu sau ale altuia.

Alături de numeroșii salcâmi și plopî a rămas un singur stejar în Dodona, nu foarte mare. Dar acesta este Zeus: orice stejar bătrân. Numai Zeus poate susține minunea normalității.

Imnul gravat în stela din Palaikastro îl descrie pe Zeus ca pe *mégistos kouros*, „cel mai mare dintre *kouroi*“.⁴⁸⁸ Ca și cum de-abia s-ar fi desprins de însoțitorii lui identici ca să devină suveran, Zeus unicul; ca și cum zeul s-ar naște dintr-o proiecție a privirii inițiaților. Aceștia se văd în singurul *kouros* care face un pas înainte din șirul celorlalți. Ei sunt cureții care au dansat în jurul pruncului Zeus, zângănindu-și scuturile. Acum sunt gata să-l urmeze prin munți,

hoinari și vrăjitori, și fierari. Pe stela din Palaikastro Zeus este invocat și drept *pankratēs gánous*, „suveran al splendorii lichide“.⁴⁸⁹ Dar *gános* este ceva ce nimeni nu poate defini. *Etymologicum Magnum* îi atribuie următorul șir de sensuri: *hýdōr chárma phōs lípos augé leukótēs lampēdōn*, „apă bucurie lumină gras strălucire albeață explozie de lumină“.⁴⁹⁰ Apoi adaugă aceste cuvinte, ignorate vreme de secole, cuvinte care arată locul de unde, în apele Mării Mediterane, s-au întâlnit esențele Atenei și Ierusalimului: „*Gános*, pentru ciprioți, înseamnă paradis (*parádeisos*)“.⁴⁹¹

Gános este o substanță, o trăire, o strălucire. Zeus este făcut din *gános*; Cei Doisprezece Olimpieni sunt făcuți din *gános*. Zeus este suveranul materialului strălucitor cu care se întrupează și cu care cercul Celor Doisprezece se întrupează în jurul lui. O reflecție a acelei substanțe a apărut în statuia pe care Zeus a cioplit-o ca să ascundă inima lui Zagreus.

Aristotel, *Politica*, traducere de Raluca Gheorghiu, Editura Paideia, București, 2001, p. 8 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 215 (n.tr.)

Strabon, *Geografia*, vol. II, traducere de Felicia Vanț-Ștef, Editura Științifică, București, 1972, p. 433 (n.tr.)

Herodot, op. cit., vol. I, p. 38 (n.tr.)

Ibid., p. 156 (n.tr.)

X

Din când în când eroii se adunau pentru o aventură comună: o vânătoare, cucerirea unei cetăți, un război. Prada putea fi un animal fabulos sau o imagine, o statuie: mistrețul caledonian, Lâna de Aur, Paladiumul troian. Ce priveliște magnifică oferă eroii, perfect aliniați pe băncile corabiei Argo, cu mușchii lucind ca niște flăcări. Și toți olimpienii îi urmăresc din balcoanele cerului. Sau acel moment în care Iason își face loc prin mulțimea de magneți, înainte de a porni în călătoriile lui, iar preoteasa lui Artemis îi sărută mâinile și îl privește cu atâta pasiune, încât nu mai poate să scoată un cuvânt, iar Iason o părăsește, la fel cum tinerii îi părăsesc pe bătrâni. Sau acel moment în care Pollux, fiul boxer al lui Zeus, se pregătește să-l înfrunte pe Amycus, rege al bebricilor, și radiază forță deși de-abia i-au apărut tuleiele, iar ochii îi sunt umezi de lacrimi, ca ai unui copil. În astfel de momente, nu în gesturile lor mai subtile, transpare întreaga splendoare a eroilor. În afară de Tezeu și de Ulise, ale căror aventuri au fost solitare, eroii dezvăluie ceva despre ei când sunt împreună, ceva ce este deja acolo și îi frământă când sunt singuri: un fel de cortină întunecată le apasă mintea, o obtuzitate nobilă îi urmărește peste tot.

Înainte să pornească la drum, Iason este cuprins de gânduri negre. Simte că nu controlează aventura. Oamenii lui o așteaptă cu entuziasm, cu strigăte de bucurie, până și natura este de partea lor, cu un strigăt dinspre portul Pagasae și unul dinspre corabia Argo, din „traversa divină”⁴⁹², care se întinde de la stem la etravă și provine dintr-un stejar din Dodona. Și, într-adevăr, la începutul aventurii lor argonauții se poartă ca niște somnambuli, dau impresia că se supun orbește unui mecanism care își bate joc de ei. Înnebuniți de dorință, toți, fără nici o excepție, sar pe femeile din Lemnos. Într-o noapte comit din greșală un masacru, ucigându-i pe cei mai buni dintre dolioni, care i-au întâmpinat cu prietenie. Într-o altă zi ridică ancora și, în largul mării, descoperă că nu i-au luat pe Heracles și Polifem și este prea târziu ca să se întoarcă după ei. Treptat, începi să înțelegi de ce marii eroi doreau cu atâta ardoare să devină inițiați, cum s-a întâmplat cu Heracles și dioscureii la Eleusis sau cu întregul grup de argonauți la Samothrace: eroii știu că există ceva foarte important pe care ei nu îl au și de care au mare nevoie; eroii știu că nu sunt perfecți.

La început, inteligența eroului este intermitentă și limitată la rolul său de ucigaș de monștri. Dar când reușește să iasă din acest rol, fără să-l abandoneze, când învață să fie trădător, mincinos, seducător, călător, dezmoștenit al sorții, eroul devine Ulise, apoi, la prima sa vocație de ucigaș de monștri, poate adăuga una nouă: înțelegerea tuturor lucrurilor.

Argonauții tocmai ajunseseră la Thynias, o insulă nelocuită din largul Pontusului. Erau epuizați după ce vâsliseră fără încetare o zi și

două nopți, asudând precum vitele în jug. Acum se mișca de ziuă. La un moment dat au văzut o siluetă, o siluetă uriașă. Buclele blonde îi atârnau pe obraji. În mâna stângă ținea strâns un arc din argint care strălucea în primii zori ai dimineții. Brusc, marea s-a învolburat, pământul s-a cutremurat și valuri furioase au început să se spargă de țărm. Altceva nu se mai auzea. Argonauții au căzut la pământ, uluiți și neajutorați, neîndrăznind să privească silueta în ochi în timp ce aceasta, ignorându-i, trecea pe lângă ei. Doar când picioarele zeului au părăsit insula și au început să calce aerul, suspendat deasupra apei, și-au dat seama că era Apollo în drum spre hiperboreeni. Argonauții au rămas cu capul plecat. În cele din urmă Orfeu a spus: „A fost Apollo al Zorilor, să înălțăm un altar în cinstea lui pe plajă“,⁴⁹³

Argonauții stăteau ascunși printre trestii. Iason era posomorât. Deși era puternic, puterea trăiește cu frica întâlnirii unei puteri mai mari, care o va distruge. Și poate că tocmai găsisese un astfel de adversar, chiar aici, în Colchis: un monstru care nu dormea niciodată și care păzea Lâna de Aur care atârna de crengile unui stejar. Iason știa că sosise clipa în care trebuia să o descătușeze pe zeița din el, altfel murea.

Sus, pe cer, într-un iatac din Olimp, Athena și Hera stăteau împreună. Și se gândeau: unde este un monstru este și o femeie, iar unde este o femeie este și Afrodita. Prin urmare, trebuiau să o vadă, lucru pe care nu-l mai făcuseră de multă vreme. Afrodita tocmai făcuse din nou patul lui Hefaistos, care plecase cu treabă, departe, pe o insulă rătăcitoare. În semiîntunericul din cameră, își netezea părul lung cu un pieptene de aur. Și-a scos pelerina care îi acoperea umerii ca să-și împletească părul. Apoi a început. Afrodita nu avea nici o prietenă; era conștientă că își petrece majoritatea timpului cu bărbații. Și nu era obișnuită să primească vizite de la două zeițe puternice, care probabil o invidiau și cu siguranță o credeau incapabilă să înțeleagă ceva cu adevărat important. Afrodita a ghicit imediat ce voiau cele două: să-l trimită din nou pe fiul ei, Eros, în lume. Preț de o clipă a lăsat garda jos și a început să le spună adevărul: fiul ei o respecta chiar mai puțin decât pe alte femei, fiindcă amândoi erau la fel, ea și fiul ei. De fapt, Eros îi râdea în nas; nu-i era rușine de nimic. Dar, de îndată ce Afrodita a început să vorbească despre necazurile ei, Athena și Hera au schimbat o privire complice, iritată.

Destul, și-a spus Afrodita, văd că nu le interesează. Dar tot voia să le arate cât de eficientă putea fi de data aceasta. L-a găsit pe Eros în livada lui Zeus. „Poznașul inefabil“, *áphaton kakón*, juca zaruri cu Ganimede, trișa și câștiga. Afrodita știa că cel mai mult îl atrăgeau jucăriile de un anumit fel: zaruri aurite, titirezi, mingi. De data aceasta voia să-i ia ochii cu o jucărie a lui Zeus, pe care i-o dăduse

doica lui, Adrasteia, una dintre parce: o minge de aur, cu o mulțime de cercuri pe ea, traversate de o spirală din smalt. Când o aruncai în sus, lăsa o urmă de foc. În timp ce îi descria jucăria lui Eros, și-a dat seama că băiatul va accepta imediat târgul: mingea de aur în schimbul unei săgeți trase în inima Medeei, adânc până la pene dacă se putea. Așa că Eros, tinerețea perenă, nemiloasă, a lumii, cel care lovește, dar nu este lovit niciodată, a coborât din nou din Olimp. Deja se gândea cum, la întoarcere, va avea timp să se joace cu mingea de aur traversată de spirala din smalt.

Există o neînțelegere între erou și prințesă, care va continua să se repete în relațiile dintre bărbați și femei, cel puțin atâta vreme cât bărbatul se consideră erou, iar femeia, prințesă, adică aproape întotdeauna. În noaptea în care Iason a apărut la palatul din Colchis, prințesa Medeea a visat că eroul a venit nu ca să ucidă monstrul, ci ca să o ia cu el. Iason știa că avea nevoie de ajutorul Medeei ca să învingă monstrul care păzea Lâna de Aur. Și, dacă prințesa îl ajută, o va lua cu el. Era un joc al tăcerilor, al lucrurilor înțelese, dar nerostite: atât eroul, cât și prințesa voiau să dea impresia, el ei, ea lui, că uciderea monstrului era doar un pretext pentru ca Iason să o ia cu el.

După ce Iason a luat Lâna de Aur și Argo s-a îndreptat spre Grecia cu Medeea la bord, părea că visul prințesei se adevărase. Chiar de la început, Medeea îl considerase pe Iason drept o viziune nocturnă când, „furișându-se ca un vis, mintea ei îi urmase pașii hotărâți”.⁴⁹⁴ Așadar cine își amintea monstrul acum? Pentru erou nu există un singur monstru. Deci monstrul nu poate fi uitat, căci fiecare monstru este predecesorul următorului. Este mult mai probabil ca prințesa să fie uitată. Identitatea monstrului este difuză, reapare și se repetă în fiecare fragment de monstru; pe de altă parte, fiecare femeie este un profil și în orice clipă un profil nou le poate șterge pe cele mai vechi. Așa se face că poveștile despre eroi și prințese tind să se sfârșească prost. Poate din acest punct de vedere, ca și din altele, Tezeu a fost cel mai lucid și mai plin de tact dintre eroi; cel puțin el a abandonat-o pe Ariadna pe o insulă înainte de a ajunge acasă.

Darurile zeilor sunt otrăvite, poartă pecetea de rău augur a invizibilului devenit palpabil. Trecând din mână în mână, emană otravă. Colierul Afroditei și tunica aurită a Athenei, amândouă dăruite Harmoniei la nunta ei cu Cadmus, duc la un masacru al eroilor ce va dura două generații, de la expediția Celor Șapte asupra Tebei la uciderea, ca răzbunare, a epigonilor. La fel și cu tunica purpurie, sacră, în care a adormit Dionysus, cu capul pe sânii dalbi ai Ariadnei. Purpuriul strălucea pe nisipurile din Naxos. Dar într-una din zile, acea pânză, chiar și îmbibată de fericire, va deveni port-

drapelul abandonării, al trădării, al crimei. Și totuși parfumul lui Dionysus nu a părăsit-o, iar „dorința dulce”⁴⁹⁵ de a atinge și a privi acea tunică nu va dispărea niciodată. Cele trei charite au țesut-o pentru Dionysus; Dionysus s-a înfășurat în ea împreună cu Ariadna. Apoi i-a dat-o fiului său, Thoas. Thoas i-a dat-o fiicei lui, Hypsipyle, care i-a dat-o iubitului ei, Iason, înainte ca acesta să o părăsească. Iar tunică purpurie a lui Dionysus a fost darul pe care Iason și Medeea l-au ales pentru Apsyrtus, fratele Medeei, când s-au hotărât să-l ucidă.

S-a întâmplat fără martori, pe mica insulă întunecată din estuarul Dunării, unde brigii îi înălțaseră un templu lui Artemis. Nici urmă de alți oameni. Medeea și-a așteptat fratele la intrarea în templu. Iason stătea ghemuit în întuneric. Medeea a întors privirea și și-a acoperit ochii cu un văl alb când Iason l-a lovit scurt pe Apsyrtus, ca măcelarul care își sacrifică vitele. Apsyrtus a căzut în genunchi ca un taur ce nu-și mai poate ține capul sus. Înainte să-și dea ultima suflare a reușit să păteze vălul alb al surorii lui cu sângele negru de pe mâini. Iason a dat ocol leșului și i-a tăiat mâinile, picioarele și urechile. Primele roade. De trei ori a lins sângele mortului și i l-a scuipat în gură. Medeea a ridicat o torță, semnul stabilit cu prietenii iubitului ei.

Nepoate ale soarelui, se vedea imediat că Ariadna și Medeea sunt rude. Din ochii amândurora răzbătea un fel de lumină aurie. Se născuseră la mare distanță una de alta, în sudul îndepărtat și în nordul îndepărtat al pământului. Amândouă au ajutat un străin, au fost luate de el și tot de el abandonate. Nu s-au întâlnit niciodată, dar s-au atins prin pânza tunicii. Fiecare a pipăit acea tunică purpurie, țesută pentru un zeu și care încă mai păstra parfumul corpului dispărut.

Oistrus, tăunul care chinuiește vitele, este cea mai ambiguă și, în același timp, cea mai omniprezentă dintre toate puterile care i-au condus pe greci. Ate, pasiunea care include propria pedeapsă, corespunde parcelor, femeile destinului. Oistrus însă este un băiat și își face apariția foarte rar. În căldura mitologică înăbușitoare în care trăiau trupurile lor seminude, zeii, eroii, fiii și fiicele zeilor se mișcau cu ochii umezi, strălucitori, până când un bâzâit se apropia de ei dinspre invizibil. Simțeau cum îi înțeapă ceva până în adâncul sufletului și astfel se declanșau evenimentele. La început le-a venit greu să facă deosebirea între delirul erotic și cel criminal. La originea lor era acel bâzâit intermitent, incursiunea acelei mici creaturi răuvoitoare. O singură dată, pe acel minunat vas pentru vin din Canosa, aflat acum în München, Oistrus apare în toată mărirea lui. Este o viziune sincronă a ultimei convulsii a tragediei Medeei. Personajele sunt aranjate pe trei niveluri. Sus, ca întotdeauna, sunt

câteva divinități cu gândul în altă parte: dioscureii se privesc între ei, poate vorbind în șoaptă. Athena stă jos, cu un braț sprijinit pe scut, iar în celălalt își ține coiful. Heracles, gol și înarmat, se uită la ea. La următorul nivel este palatul lui Creon. Creon stă întinsă pe tron, pe cap poartă coroana otrăvită, un dar de la vrăjitoarea Medeea, înnebunită de gelozie: *Coronam ex venenis fecit auream*.⁴⁹⁶ Fratele ei, Hippotes, dă fuga să-i smulgă coroana de pe cap, în timp ce Creon, tatăl ei, își smulge părul disperat. Alți oameni sar în ajutor, chiar și un bătrân cu un toiag în mână. Și toți știu că nu pot face nimic. La ultimul nivel o găsim pe Medeea, nepoata orientală a Soarelui. Poartă cele mai ornamentate haine, cele mai somptuoase, care ascund totul, mai puțin fața frumoasă, cu privirea fixă, și mâinile, în dreapta cu o sabie mare, în timp ce cu stânga înșfacă din spate părul căzut pe fruntea fiului ei. Fiul s-a ridicat pe vârfuri, parcă dansează, pe o piatră de altar. Încă o secundă și sabia se va împlânta în pieptul lui dezgolit. Iason apare din dreapta, Iason trădătorul, eroul copleșit de evenimente. Este încordat, puternic, mai ceva decât Heracles, cu o privire în care se amestecă furia cu neputința. Mai încolo, tot în dreapta, este o altă figură orientală, solemnă. Cel care a pictat vasul a scris în jurul capului său: „Simulacrul lui Aeetes“.

Fantoma tatălui Medeei, care a fost mereu împotriva pasiunii fiicei pentru Iason, urmărește astfel deznodământul pe care l-a prevăzut. Mai sunt și două obiecte, lăsate pe un fundal întunecat, ca niște jucării: o cutie deschisă în care Medeea a pus coroana otrăvită; un vas nupțial, răsturnat, uitat. Iar în mijloc, drept și bine înfipt pe picioare, un tânăr cu părul lung și pieptul lat ține câte o torță în fiecare mână. Stă într-un car cu roțile subțiri, tras de doi șerpi lungi care se înalță în spirală, cu limba bifurcată întoarsă spre Medeea. Tânărul din car este Oistrus, el este cel care decide; el este inițiatorul, arhonul care doar acum se arată în toată splendoarea lui. Dar în alte părți, chiar și în elementul în care sălășluiește invizibilul, Oistrus este însoțitorul tuturor exceselor, al poftelor și al pasiunilor cu care de secole și-au țesut grecii poveștile.

Una dintre cele mai fermecătoare enigme ale lumii antice este viața lui Nonnus. Despre el nu se știe aproape nimic cu certitudine, în afară de locul nașterii: Panopolis, Egipt. În privința datei de naștere, cercetătorii au opinii divergente, care uneori frizează ridicolul, însă acum pare general acceptat că trebuie să fi fost în secolul al V-lea d.Hr. Enigma constă în ordinea în care și-a scris lucrările: Nonnus ne-a lăsat *Dionysiaca* în 48 de cânturi (număr egal cu suma cânturilor care alcătuiesc *Iliada* și *Odiseea*) și o *Parafrază* la Evanghelia după Ioan.

Acest mare scriitor, care a fost adesea etichetat drept „baroc“, dar care în același spirit ar putea fi considerat rococo, și-a înfrumusețat poezia cu idile erotice și secrete cosmologice. *Dionysiaca* este o

trecere în revistă detaliată a lumii păgâne, o lume care ar fi trebuit să fie pe punctul de a dispărea, dar care aici se deschide în fața ochilor noștri ca un câmp cu narcise. Derutant este faptul că cealaltă lucrare a lui Nonnus, *Parafraza* la Evanghelia după Ioan, presupune un autor creștin. Dar nimic nu ne îndreptățește să susținem că *Parafraza* a fost scrisă după *Dionysiaca*. De unde și următoarele întrebări: Nonnus a sărbătorit ultimele lumini, cu adevărat orbitoare, ale lumii păgâne cu poemul său despre Dionysus pentru ca apoi să se convertească la noua și deja dominantă credință și să scrie *Parafraza*? Sau a fost invers: Nonnus, creștin fiind, a avut brusc o viziune păgână, ca o străfulgerare, și a trecut de la *Parafrază* la *Dionysiaca*, acest adevărat tsunami? Sau o a treia ipoteză: Nonnus a scris *Dionysiaca* și *Parafraza* în același timp. Cu o mână a descris aventurile lui Dionysus și cu cealaltă a evocat procesul lui Iisus. Nonnus a fost impresionat de ambele ființe divine. Și poate că nici nu a trebuit să-și pună problema credinței în ele din moment ce erau subiectul scrierilor sale.

Nu există fapte demonstrabile care să ne ajute să rezolvăm enigma. Nu avem decât textele, stilul. Iar procedeul retoric care ne frappează imediat la toată opera lui Nonnus este redundanța. *Dionysiaca* este cea mai somptuoasă celebrare imaginabilă a variantei redundante și a excedentarului folosit până la refuz. Dar în spatele poetului Nonnus se ascunde teologul Nonnus. Această policromie exagerată, vanitoasă ca și natura însăși, trimite de fapt la adevărul suprem al poveștii pe care o spune: tocmai acele culori aflate într-o schimbare fără sfârșit și fără sens stau la baza divinului. Viziunea lui Nonnus nu se schimbă nici când îi abandonează pe zeii atât de numeroși ca să spună povestea unicului fiu al unicului Dumnezeu. Forma pe care o alege de data aceasta nu este poemul epic împărțit într-o multitudine de idile, ci parafraza, adică redundanța redusă la esența ei, astfel încât fiecare dintre formulările fruste din evanghelie este extinsă, iar și iar, ca un balon în care sufli și tot sufli sau un aluat în care ai pus mai multă drojdie decât trebuia.

În preferința pentru acest stil putem desluși ceva din credința lui Nonnus: înainte de a fi păgân sau creștin este o credință în redundanță ca mod în care cosmosul își face simțită prezența. Iar dacă analizăm narațiunea în detaliu, există cel puțin unul care ne-ar putea convinge să alegem ipoteza cea mai puțin probabilă: Nonnus a scris *Dionysiaca* și *Parafraza* în același timp sau cel puțin fără să vadă vreo discrepanță între ele. *Dionysiaca* este dominată de Oistrus. Îl vedem mereu în acțiune, iar câteva dintre cele mai toride scene erotice încep cu bâzâitul acelui tăun. Dar să ne întoarcem la Palestina, așa cum o vede Nonnus. Evreii îl acuză pe Iisus. Și acolo unde Evanghelia după Ioan spune „Oare, nu zicem noi bine că Tu ești samarinean și ai demon [*óti daimónion écheis*]?”⁹³⁴⁹⁷ Nonnus

parafrazează: „Iar acum rătăcitorul, răzbunătorul tăun [*alástoros oístros*] al demonului Lyssa [*Nebunia*] te împinge de la spate“. ⁴⁹⁸ Aceste cuvinte demonstrează cu delicatețe și precizie consecvența lui Nonnus: imparțial în aceeași măsură cu Dionysus și Hristos, găsește mereu același tăun demonic în poveștile lor care îi apropie de o stare de euforie, frenezie, delir, iluminare.

Deși au trecut 15 secole, cititorii care l-au înțeles pe Nonnus se pot număra pe degetele de la o mână. Giovan Battista Marino, care l-a citit pe Nonnus în traducerea în limba latină a lui Eilhard Lubin (Hanau, 1605), nu a avut nici o îndoială: Nonnus a fost singurul care se putea pune cu Homer, singurul poet care își putea goli opera de întreaga sobrietate eroică ca să încurajeze orice piruetă și capriciu și, în același timp, să păstreze cadrul vast al acțiunii. Exact ce își dorea Marino pentru al său *Adonis*: o autoritate antică care să-i justifice îndepărtarea de constrângerile impuse de existența Sfântului Mormânt și de alte fapte nobile și îndrăznețe. Invocându-l pe Nonnus, poetul se putea abandona unui proiect care până atunci părea o blasfemie: împletirea într-un poem epic masiv a unor ghirlande de versuri erotice.

Astfel Marino îi aduce frecvent lui Nonnus omagiul suprem pe care îl poate aduce un scriitor altuia: furtul – și încă cel mai discret dintre toate, cel care rămâne secret, împărțit complice între cei doi autori, fiindcă altcineva nu-l observă. Marino i-a scris lui Achillini pe un ton ușor sfidător: „Ei [alți literați] nu vin pe marea în care pescuiesc și-mi văd de ale mele și nici cu năvodul plin n-au cum mă prinde, doar dacă vreau eu le arăt ce-am prins“. ⁴⁹⁹

Încă din 1817, în eseul său *Nonnos der Dichter*, dedicat lui Goethe, tânărul cărturar Ouvaroff din Sankt-Petersburg, prieten cu Senatorul, adică Joseph de Maistre, se plângea pe drept cuvânt: „Pajiștea cu flori a poeziei grecești a fost atât de bine desțelenită, încât foarte greu s-ar putea găsi un poet care nu a fost apreciat și studiat cu toată grija, ca să nu spun dragoste; doar Nonnus plătește pentru păcatele epocii lui; secole la rând, poemul lui a fost condamnat să fie o magazie plină de praf și de rugină, unde numai cel mai zelos dintre mitografi se încumetă să intre. Mi-ar fi greu să numesc măcar câțiva dintre cei care i-au citit poezia și au apreciat calitatea ei, cum mi-ar fi și mai greu să numesc pe cineva îndeajuns de curajos ca să declare că Nonnus a fost un poet adevărat, în deplinul înțeles al cuvântului.“ ⁵⁰⁰ Vor mai trece încă 150 de ani până când Giorgio de Santillana va afirma, la o conferință, că *Dionysiaca* lui Nonnus a marcat apariția acelei „flori japoneze“ care pentru el este „mitul arhaic“. ⁵⁰¹

Iason ar fi preferat o viață de burghez acasă, la fel cum Nietzsche ar fi preferat să fie profesor la Basel, și nu Dumnezeu. „Aș fi fericit să

trăiesc în țara mea, dacă Pelias ar fi de acord. Fie ca zeii să mă scape odată de muncile la care mă supun”⁵⁰², îi spune Iason lui Hypsipyle. Iar vocea lui este concomitent cea a iubitului mereu ipocrit care încearcă să atenueze din cruzimea cu care își părăsește iubita și cea a eroului care privește, obosit și detașat, locul în care este obligat să ucidă, să înșele, să călătorească, să părăsească și, în cele din urmă, să fie ucis, cu puțin noroc, de o scândură putrezită din coasta corabiei în timp ce doarme la umbra ei. Sfârșitul fericit al poveștii nu este o opțiune pentru erou. Rolul său a fost scris înainte de a se naște; muncile lui deja îl așteaptă: nu sunt alese de el, ci vin în întâmpinarea lui, ca un val uriaș.

Iason nu a reușit niciodată, nici măcar pentru o clipă, să-și depășească rolul de erou. A înțeles repede acest lucru și l-a ținut în el, într-o tăcere sumbră. Și-a văzut de aventuri: exact asta a făcut, și-a văzut de ele. Aventurile au avut întâietate chiar și în fața femeilor pe care le-a întâlnit și care, de obicei, s-au îndrăgostit de el. A părăsit-o pe Hypsipyle fiindcă trebuia să plece cât mai curând în expediție. I-a promis Medeei că se va însura cu ea fiindcă trebuia să pună mâna pe Lâna de Aur și avea nevoie de ajutor. Apoi s-a însurat cu ea forțat de regele Alcinous; Lâna de Aur le-a servit drept saltea nupțială în peștera Macris, pe care o lumina din plin. Apoi a părăsit-o pe Medeea fiindcă trebuia să-și unească familia cu cea a casei regale din Teba. Tot ce a făcut a fost cu un scop anume și mereu în urma poruncilor venite de sus. Au fost și zile în care acest lucru i-a făcut mai suportabile amintirile despre faptele lui cele mai pline de cruzime – îi aparțineau fiindcă așa îi era destinul. Călătorise în lung și-n lat, vizitase cele mai îndepărtate popoare, totuși trăise mereu ca un asin care de-abia se târăște în jurul aceleiași fântâni.

Încă de la început, cu toată frumusețea ei, Iason a simțit o repulsie ciudată față de Medeea, o femeie care oscila între două stări: fie nefericire, disperare, singurătate, jale, respingere, neajutorare; fie putere năucitoare. Cu o astfel de femeie era clar că poți trece prin tot felul de aventuri (în care putea fi foarte utilă, mai mult chiar decât mulți eroi); dar se putea trăi cu ea zi de zi? Iason era bătrân acum, ocolit de toată lumea. Oamenii le povesteau copiilor aventurile lui, motiv pentru care Iason nu mai găsea pe nimeni care să i le povestească și lui. S-a întors în Corint, unde a fost martorul unor orori fără sfârșit, unde chiar a fost rege. Acolo, trasă pe uscat, stătea înclinată într-o parte corabia lui, Argo. Fusese primul și ultimul lui însoțitor adevărat. Și nu un însoțitor tăcut, fiindcă traversa ei principală avea voce, scotea un sunet nemaiauzit, pe care Iason nu l-a uitat niciodată. Cândva îl înspăimântase; acum îi producea nostalgie, ca vocea unei doici bătrâne. Își privea lung corabia pe care o iubea mai mult decât pe orice femeie, cu siguranță mai mult decât o iubea pe Medeea, acea impotografie care părea că este mereu pe

marginea prăpastiei, dar care în ultimul moment reușea să scape nevătămată, furișându-se dintr-un palat în altul, dintr-un regat în altul, aducând doar nenorociri pe unde trecea și salvându-se mereu, împreună cu carul și cu șerpii ei. Farmecul corabiei Argo era mai rar și mai nobil. Iason spera că Argo îi va face un ultim favor: îl va lăsa să se spânzure de bompres. Apoi cugeta din nou, rezemat de chilă. O scândură putrezită s-a desprins din punte, l-a lovit în cap și l-a omorât.

Eroii ocupă o perioadă foarte scurtă în istoria Greciei. Se cunoșteau între ei sau auziseră despre isprăvile celorlalți de la oameni care îi cunoscuseră. Ca verigile dintr-o brățară, ciclul cretan, ciclul argonauților, ciclul teban și ciclul troian sunt interconectate. Dar fenomenul a dispărut în doar câțiva ani. Între uciderea Minotaurului și uciderea lui Agamemnon au fost doar două generații. Tezeu și-a împlântat sabia în Minotaur, iar fiul său, Acamas, a fost unul dintre aheii care s-au ascuns în calul troian. Căderea Cretei, căderea Micenei, căderea Troiei, ridicarea Atenei: eroii și-au pus pecetea pe marile evenimente, apoi au dispărut. Iuțeala a fost primordială la ei. Ca și cum grecii ar fi vrut să-și concentreze toate poveștile, ale căror consecințe le vor suporta îndelung, în cel mai scurt interval de timp posibil. Epoca eroilor a fost scurtă, supraaglomerată, plină de cruzime. Iar pământul a gemut: „Apăsător de greutatea oamenilor, când nu mai rămăsese pic de devoțiune printre ei”.⁵⁰³

Dacă, în ochii grecilor, originea tuturor crimelor istorice ar putea fi găsită în Războiul Troian, originea războiului în sine era departe de a fi evidentă. Elena, care a fost singurul martor de la început și până la sfârșit și cea care a înclinat balanța, pune cauza pe seama unui plan cu dublu scop al lui Zeus: să despovăreze pământul și să-l preaslăvească pe Ahile. Aceste scopuri nu par să aibă vreo legătură între ele: pe de o parte, avem măcelul a sute de eroi, de parcă aceștia ar fi fost o cantitate neglijabilă, un balast de picioare care calcă pântecul pământului; pe de altă parte, slăvirea unei singure persoane, a unui erou, și nu atât a forței sale, care nu a ținut mult și i-a fost impusă, cât a numelui său, pur și simplu, sinonim cu gloria. Și acest lucru trebuia realizat printr-un singur artificiu: Elena, dar nici măcar Elena însăși, ci „fantoma ei vie”⁵⁰⁴, „numele” ei.⁵⁰⁵ Analizând natura acestui artificiu fatal începem să vedem cât de unitar a fost planul lui Zeus, cum, de fapt, are un singur scop: să creeze un gol în lumea materială, să-i diminueze densitatea, să insereze o cutie de rezonanță între piele și umbră. Plenitudinea cuvântului homeric, care face să existe tot ceea ce numește, este ultima moștenire a unui pământ plin și oprimat de eroi, de pașii lor grei, fără milă, și de aventurile lor amoroase. Ceea ce urmează este o altă poveste în care

ceva a fost extras din densitatea corpului ca să facă loc vidului cuvântului.

Zeus a hotărât să facă acest lucru conștient că apariția lui Ahile anunța nici mai mult nici mai puțin decât începutul unei noi ere: era postumă a lui Zeus, o eră în care Ahile venea să-l înlocuiască, deși pentru scurt timp (dar semnul era valabil pentru totdeauna), fiul lui Tetis care urma să-l detroneze pe Zeus. Chiar dacă suveranitatea lui Zeus rămânea intactă, iar acel fiul nu s-ar fi născut, schimbarea tot se produsese: un zeu poate doar să schimbe înțelesul a ceea ce este predestinat, nu să-l și anuleze. Astfel, după cum apare prima dată, simbolul este un instrument pe care zeii îl folosesc ca să se apere de destin. Forțând pământul să înghită nenumăratele corpuri ale eroilor, Zeus a acceptat ca și propriul corp să-și piardă din importanță. Astfel a deschis calea cuvântului, un gol chiar în corpul zeului, un memento al celui alt Zeus, care a existat înainte de Ahile și pe care acum poeții îl celebrau în cântecele lor, în măsura în care Zeus îi lăsa să-l celebreze pe Ahile.

Ceea ce numim teologie homerică a fost un interval scăpat de sub control din viața zeilor. Pentru o scurtă perioadă lumea a acceptat supremația vizibilului, dar nu pentru ca puterea invizibilului să fie diminuată. Nimeni nu-și imagina că puterea ar putea exista în altă parte. Doar că, pentru prima dată, invizibilul accepta să apară în toate detaliile, cât de mici, potrivit regulilor vizibilului, de parcă ar fi fost profund atras de acel mod precar de a fi.

Privită de la înălțimea sălașului divin, viața de pe pământ se deschidea ca un vast evantai tremurător: valoarea ei era intrinsecă și a durat atât cât a durat, distingându-se clar în lumină. După aceea viață nu venea nici pedeapsă, nici recompensă, ci aceeași suferință pentru toți: prelungirea, sub pământ, a unei existențe lipsite de vlagă, în care forța mentală era redusă la un mormăit de resemnare, corpul la o umbră impalpabilă, vocea la un țipăt de liliac. Numai în Grecia lui Homer strigătul războinicului care se roagă de Zeus să fie ucis în lumină mai are sens: „Și la lumină măcar să pierim, dacă astfel ți-i voia”.⁹⁴⁵⁰⁶ Lumina nu te scapă de moarte, ci o aduce mai repede. O moarte într-o ceață groasă ar fi deja un fragment din viața tristă de apoi, numai slăbiciune și șovăială, pe când o moarte în lumină este o ultimă clipă de claritate. Lumina invocată de erou nu are nimic de-a face cu fotismul mazdean, precursorul oricărei lumini interne, ce transfigurează. Este o lumină externă, aproape solidă, lumina în care lucrurile, toate lucrurile, strălucesc, ies în evidență. O astfel de viziune a vieții, și a unei vieți de apoi care o urmează batjocoritoare, este capabilă de o cruzime fără egal. Cu atât mai irezistibilă trebuie să fi arătat scurta apariție în lumină a cuiva. Dar nu era o tensiune pe care omul să o poată suporta prea mult.

Eroii s-au omorât între ei sub zidurile Troiei nu fiindcă Zeus voia să lumineze pământul, ci fiindcă ei înșiși nu mai suportau această formă de viață și astfel, cu o aprobare tacită, au preferat să-și găsească moartea împreună. Luptele de la poalele Troiei au fost, printre altele, un banchet sângeros de adio.

Neoptolemus era foarte tânăr când a ridicat sabia deasupra capului bătrânului Priam, am putea spune chiar un copil, dacă armele și armura nu i-ar fi dat un aer fioros. Și-a înfipt bine picioarele în pământ, încordându-și pulpele care dădeau să iasă din apărători, înainte de a-și lăsa sabia grea asupra capului aproape chel, deja mânjit de sânge, aplecat spre el și acoperit în parte de mâini deznădăjduite. Între degetele mâinilor se zăreau câteva smocuri de păr, ca niște fire de iarbă albă. Priam ședea pe piatra scobită a altarului lui Zeus Herkeios, unde ani la rând sângele cursese șiroaie, lăsând în urmă dăre lungi și pete întunecate. Pe genunchi ținea corpul unui tânăr nu foarte diferit de Neoptolemus, dar gol și cu răni adânci la piept, abdomen și o coapsă: era Astyanax, fiul lui Hector. Astfel se amestecau pe corpul lui Priam sângele vechi al jertfelor, sângele care încă mai țâșnea din Astyanax și sângele bătrânului rege, din rănilor de la cap și umăr.

Sosise ora copiilor eroilor – acum ei ucideau și erau uciși, la fel ca tații lor, dar mai repede, fără lacrimi, fără frenezia divină, fără cuvinte emoționante: poveștile erau complete acum; tot ce mai rămânea era o ultimă pecete. Când Neoptolemus și-a ridicat brațul subțire, numai fibră, frunzele palmierului de lângă altar s-au aplecat în vântul nopții, făcând loc metalului să treacă și să despice capul lui Priam. Ca să-i țină capul nemișcat, ca pe o bucată de lemn, Neoptolemus l-a prins pe bătrân de umăr cu mâna stângă și l-a strâns prin tunica îmbibată de sânge.

Exact în aceeași clipă, o altă mână se întindea spre un alt corp în întunericul plin de fum al templului Athenei. Mâna lui Ajax Oïleus a înșfăcat părul scurt care de-abia acoperea ceafa Casandrei. Degete puternice urmau direcția în care priveau ochii lui injectați, plini de dorință. Ca și tatăl ei, Priam, Casandra își lipea corpul de ceva sacru: nu de stânca lui Zeus, ci de Paladium. Acea statuie mică, rigidă, Athena cu scutul și lancea ridicată, era paznicul Troiei. Orașul putea să existe numai acolo unde era statuia, la fel cum limba există numai acolo unde este poetul ei. Casandra și-a lipit și mai tare corpul catifelat de statuie. Era complet goală, cu excepția unei mici mantii înnodate sub bărbie care îi cădea pe umeri ca un fel de fundal pentru sânii ei mari, cu sfârcurile îndreptate lateral de parcă ar fi vrut să scape care-ncotro. Ajax Oïleus și-a întărit strânsoarea în timp ce degetele ei se agățau de Paladium. Violența degetelor războinicului a trecut în degetele preotesei lui Apollo și de la ea la statuie. Tatăl ei, Priam, își acoperise ochii cu brațele; de jur împrejur mai multe femei

troiene s-au ghemuit și au început să plângă, îngrozite, cu capul în mâini; dar privirea Casandrei era fixă și calmă, în timp ce se uita cum armura lui Ajax Oïleus se apleacă asupra ei: cu mâna ei liberă părea că își întărește agresorul, desfăcându-și degetele între sabia eroului și coapsele lui, trăgându-l spre ea, îndemnându-l să lovească.

În drumurile lor, grecii au înălțat monumente în amintirea morților. Dar ce le aminteau acele stele? Despre caii lui Ahile care vărsau lacrimi fierbinți la moartea lui Patrocle. Își lipeau capul de pământ „ca o stelă înfiptă în pământ”⁵⁰⁷, spune Homer. În jurul lor, zgomotul armelor. Grecii și troienii se luptau pentru cadavrul lui Patrocle, trăgând de el ca de pielea unui taur. Sudoarea și oboseala transformă carnea în apă. Dar durerea o pietrifică. În stelele ridicate pentru morții lor, grecii au surprins viața transparentă, concentrată, a acelor cai nemuritori, care plângeau. Privind de sus, Zeus nu a rămas impresionat de felul în care războinicii cădeau în luptă, ci când a văzut lacrimile cailor care priveau la prietenul căzut al stăpânului lor. Zeus s-a simțit mai aproape de acele animale decât de orice om. Ca și el, caii erau nemuritori. Și totuși acum se abandonau unei reacții care le era interzisă nemuritorilor: lacrimile.

După moartea lui Patrocle, când Ahile se întoarce pe câmpul de luptă, scrâșnind din dinți, din scutul lui fulgerând o lumină ca dintr-un far îndepărtat, Zeus își convoacă din nou zeii. De data aceasta sunt de față și nimfele, mai puțin importante, și râurile. Cu toții așteaptă un semn. Dar pe moment nu se poate decide nimic, nici o intrigă divină nu-i descumpănește pe războinici. Toți, și zeii, și oamenii, știu ce se va întâmpla. Ahile va muri. Xanthus, calul nemuritor, deja își jelește stăpânul. Ahile își simte moartea ca pe ceva palpabil, ca un coif care i se vâra pe cap. Apoi Zeus alege tocmai acum momentul ca să asmută întreaga haită de zei asupra câmpului de luptă. „Astfel s-aprinsă zeii la harță-ntre ei.”⁹⁵⁵⁰⁸ Absolut toți. Chiar și cei care, precum Hefaistos și Leto, până acum s-au ținut departe.

Oare de ce i-a aruncat Zeus pe toți în luptă? Aici ne apropiem de cutezanța teologiei homerice. Splendoarea maximă se află în inutilitatea maximă. Iar realul nu strălucește la fel de tare decât atunci când realitatea este dublată, când pentru brațul fiecărui erou există brațul unui zeu care îl ghidează în clipele în care două scene, una vizibilă, cealaltă invizibilă, devin derutante, sunt una în cealaltă, fiecare articulație fiind astfel dublată. Lui Ahile i se refuză orice șansă de a-și amâna sfârșitul, care trebuie să vină fiindcă așa s-a hotărât, într-un fel anume, într-un moment anume. Destinul însă îi acordă o ultimă onoare lui Ahile, iar Zeus nu dorește să-l lipsească de ea, fiindcă această onoare este plăcerea lui: ca ultima bătălie să fie aprigă, nesigură, plină de furie.

În același timp, Zeus are și un alt gând: trebuie să aibă grijă ca nimeni de pe pământ să nu poată face nimic prin forță, care să facă „în ciudă ursitei”⁹⁶⁵⁰⁹, ca nimeni să nu-și poată amâna moartea. Furia lui Ahile l-ar putea ajuta să cucerească acele ziduri care oricum sunt destinate să cadă mai târziu. Asta însă ar putea da peste cap ordinea lucrurilor. De aceea acum, prin intervenția olimpienilor, tensiunea de pe câmpul de luptă este aproape insuportabilă și totodată plasată într-un nou echilibru. Zgomotul armelor crește de la o clipă la alta, arătând că o concentrare de forțe fără precedent este la lucru. Într-adevăr, zgomotul îl face să tresară până și pe Hades. Singurul zeu care nu este pe câmpul de luptă simte excesul de tensiune de pe pământ și se ridică de pe tron, temându-se că învelișul de iarbă de deasupra lui s-ar putea sparge, ar putea expune la lumină mucegaiul nesfârșit al lumii lui subterane, detestată în aceeași măsură de zei și de oameni.

În *Iliada*, toate ființele, chiar și calul Xanthus, chiar și râul Scamander, ne spun că nu ele sunt „cauza”⁵¹⁰, că nu sunt vinovate de nimic. Dar nu spun asta ca să dea vina pe altcineva. Nu, acea recunoaștere este dovada supremă a devoțiunii homerice, un pas înapoi în fața puterii covârșitoare. Orice manifestare a eului ar fi nelalocul ei, aici, unde diferența dintre cât poate face singură o persoană și cât o lasă zeul să facă sau cât îi dă zeul este atât de subtilă. O simplă suflare poate decide totul, o schimbare în ritmul masacrului poate pune în avantaj o tabără sau alta.

Există un lucru care deosebește personajele homerice de tot ce s-a scris înainte sau se va mai scrie. Acestea se comportă precum ateii desăvârșiți care nu au existat niciodată și care sunt convinși că viața este concomitentă cu respirația. După moarte, pentru ateul care crede doar în știință vine neantul, ceva nedeslușit. Pentru personajul homeric urmează un chin lung, o dorință aprigă, fără minte și fără memorie. Nu o altă viață, nici măcar o pedeapsă pentru viața lui, ci o fiziologie delirantă, vlăguită, aproape de viață.

Dar, atât timp cât respirau, totul era plin de zei. Referindu-se la Ahile care, la ivirea zorilor, târa cadavrul lui Hector în jurul rugului funerar al lui Patrocle, Hecuba spune: „El pe Patroclu ucisul de tine, dar totuși pe dânsul / Nu l-a-nviat”.⁹⁷⁵¹¹ Nici un artificiu, nici un ritual, nici un merit nu poate schimba acest lucru. Zeii „sunt mereu”⁵¹², cum ni se repetă la nesfârșit; cei care îi recunosc pe zei trăiesc puțin. În modestia lor, ateii sunt plini de vanitate. În scurta lor viață sunt convinși că totuși controlează ceva, o insulă de independență care ulterior se va risipi într-un număr infinit de atomi. Eroii homerici nu își permitau o astfel de consolare: cât trăiau erau conștienți că sunt susținuți și impregnați cu ceva inefabil, întreg, care apoi îi abandona la moarte, ca pe niște zdrențe.

Iliada este lumea trecerilor bruște, grăbite, de la o stare la alta. Exemplul cel mai elocvent este Ahile. Ahile plânge cu Priam, tatăl dușmanului său, apoi îl privește cu admirație, apoi, doar câteva clipe mai târziu, de-abia se abține să nu-l omoare. Intensitatea este extremă în fiecare scenă. Și fiecare scenă trăiește prin și pentru sine, nefiind preocupată de ce a fost înaintea ei sau de ce va fi după. De ce trebuie ca lucrurile să treacă dintr-unul într-altul? Corpul nemișcat, plin de sânge, este urmarea firească a corpului încordat, hăituit de dușmani? Aceste stări se succed ca niște secțiuni dintr-un zid uriaș, din care au rămas doar niște ruine. Și de fiecare dată trebuie să ne amintim că acele ziduri formează o singură linie, în ciuda izolării puternice a blocurilor. Părăsite în izolarea puternică a fiecărei bucăți de zid, nu trebuie să uităm că acele ziduri alcătuiesc o linie continuă. Când își vizitează fiul, pe Ahile, care îl jalește pe Patrocle, Tetis nu încearcă să-i aline treptat suferința, ci îl privește și îi aduce aminte de existența pâinii și a patului. Apoi adaugă: „Că pe lângă odihnă și dragostea-i bună”.⁹⁸⁵¹³

Când construiau biserici pe locul sanctuarelor păgâne, încorporând vechile capiteluri și coloane în naosurile lor, creștinii se purtau ca Heracles cu leul din Nemea sau ca Athena cu Gorgona. În relația eroului cu monstrul contează ca monstrul să posede sau să apere sau chiar să fie comoara. A ucide monstrul înseamnă a-l integra în propria ființă, a-i lua locul. Eroul devine noul monstru, îmbrăcat în pielea vechiului și împodobit cu un trofeu metonimic. Astfel Heracles își va arăta fața doar prin fălcile nemișcate ale leului pe care l-a ucis.

Monstrul este cel mai prețios dintre dușmani: prin urmare este dușmanul pe care trebuie să-l cauți. Alți dușmani pot doar să ne atace: uriașii, de pildă, sau titanii, reprezentanți ai unei ordini care este în curs de înlocuire ori care vrea să se răzbune fiindcă a fost deja înlocuită. Monstrul este cu totul altfel. Monstrul așteaptă aproape de izvorul fântânii. Monstrul *este* izvorul. Nu are nevoie să fie eroul. Eroul are nevoie de el pentru propria existență fiindcă puterea lui va fi protejată de monstru și trebuie smulsă de la monstru. Când se confruntă cu monstrul, eroul nu are nici putere, nici cunoaștere. Monstrul este tatăl lui secret, care îi va da putere și cunoaștere ce poate aparține doar unui singur om și pe care numai monstrul i le poate da.

La început, monstrul a fost în centru, centrul pământului și al cerului, unde se ridică apele. Când monstrul a fost ucis de erou, corpul lui dezmembrat a migrat în cele patru colțuri ale pământului pentru a se recompune. Apoi a cuprins lumea într-un cerc de solzi și de apă. Era o delimitare a tot ce exista. Era cadrul. Artizanii barocului știau prea bine că acel cadru era sălașul monstrului, dar

cadrele făcute de ei erau mult mai complicate, mult mai dense, mult mai arhaice decât toate idilele pe care le includeau – și pe care poate cândva le vor sufoca. Apoi a sosit momentul în care oamenii nu au mai vrut cadre. Muzeele au expus tablouri fără rame, ce păreau că fuseseră smulse de undeva. Cadrul nu este demodat, ci îndepărtat. Prin dispariția cadrului, monstrul își pierde ultimul sălaș. Și își reia peregrinările pe unde dorește.

Grecii erau atrași de enigme. Dar ce este o enigmă? O formulare misterioasă, ați putea spune. Dar nu ar acoperi întregul înțeles al enigmei. Celălalt lucru pe care ar trebui să-l spuneți este că și răspunsul la o enigmă este misterios. Tocmai aceasta deosebește enigma de problemă, deși la începutul civilizației grecești cele două categorii se confundau. Când o problemă este rezolvată, și întrebarea, și răspunsul se dizolvă, sunt absorbite într-o formulă mecanică. Să te cațări pe un perete este o problemă până te folosești de o scară. Pe urmă nu mai ai nici o problemă și nici o soluție, doar un perete și o scară. Ceea ce nu este valabil și pentru o enigmă. Să o luăm pe cea mai faimoasă dintre toate, cea a Sfinxului: „Ce ființă are doar o voce și uneori două picioare, alteori trei, alteori patru, și își pierde puterea cu cât are mai multe picioare?” Oedip răspunde: „Omul”. Dar, dacă ne gândim la răspuns, ne dăm seama că tocmai faptul că „omul” este soluția unei astfel de enigme sugerează natura enigmatică a omului. Ce este această ființă disproporționată care trece de la condiția animalică a patrupedului la proteză (bastonul bătrânului), păstrând tot timpul o singură voce? Soluția enigmei este astfel ea însăși o enigmă, una și mai dificilă.

Rezolvarea unei enigme înseamnă ridicarea ei la un alt nivel, pe măsură ce prima dispare. Sfinxul face aluzie la natura indescifrabilă a omului, această ființă multiformă, ambiguă, a cărei definiție nu poate fi decât evazivă și multiformă. Oedip a fost atras de Sfinx și a rezolvat enigma Sfinxului, doar ca să devină el însuși o enigmă. Astfel antropologii au fost atrași de Oedip și încă se mai măsoară cu el, punându-și întrebări despre el.

Oedip a fost cel mai nefericit dintre eroi și cel mai vulnerabil, dar și singurul care a făcut un pas mai departe decât ceilalți eroi. Relația eroului cu monstrul este una de contact, piele lângă piele. Oedip este primul care nu atinge monstrul. Doar îl privește și îi vorbește. Oedip ucide cu vorba; aruncă vorbe letale la fel cum Medeea l-a vrăjit pe Talos. După răspunsul lui Oedip, Sfinxul a căzut într-o prăpastie. Oedip nu a coborât ca să-l jupoaie, să ia acei solzi plini de culoare care îi ademeneau pe călători precum hainele bogate ale unei curtezane orientale. Oedip a fost primul care a simțit că se poate lipsi de contactul cu monstrul. Dintre toate nelegiuirile lui cea mai gravă este cea pentru care nu îl învinovățește nimeni: faptul că nu a atins monstrul. Oedip orbește și devine cerșetor fiindcă nu are o gorgonă

pe piept care să-l apere, nu are blana unui animal sălbatic pe umeri, nu are un talisman pe care să-l țină strâns în mână. Cuvintele îi conferă o victorie prea curată, fără trofee. Iar puterea rezidă tocmai în trofee. Cuvântul poate câștiga acolo unde orice altă armă nu reușește. Dar rămâne gol și solitar după victorie.

Odată cu Oedip uciderea monstrului se împarte în două: pe de o parte avem uciderea perfect conștientă – cuvintele distrug Sfînxul; pe de altă parte, uciderea perfect inconștientă, când Oedip îl omoară pe Laius într-o încăierare între călători. După aceea luciditatea pe care o asociem cu conștiința este întoarsă pe dos, fapt care nu poate fi decât de rău augur. Aceasta este răzbunarea monstrului. Monstrul îl poate ierta pe eroul care l-a ucis. Dar nu-l va ierta niciodată pe eroul care nu va catadicsi să-l atingă.

Biblia, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1975, p. 1209 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 719 (n.tr.)

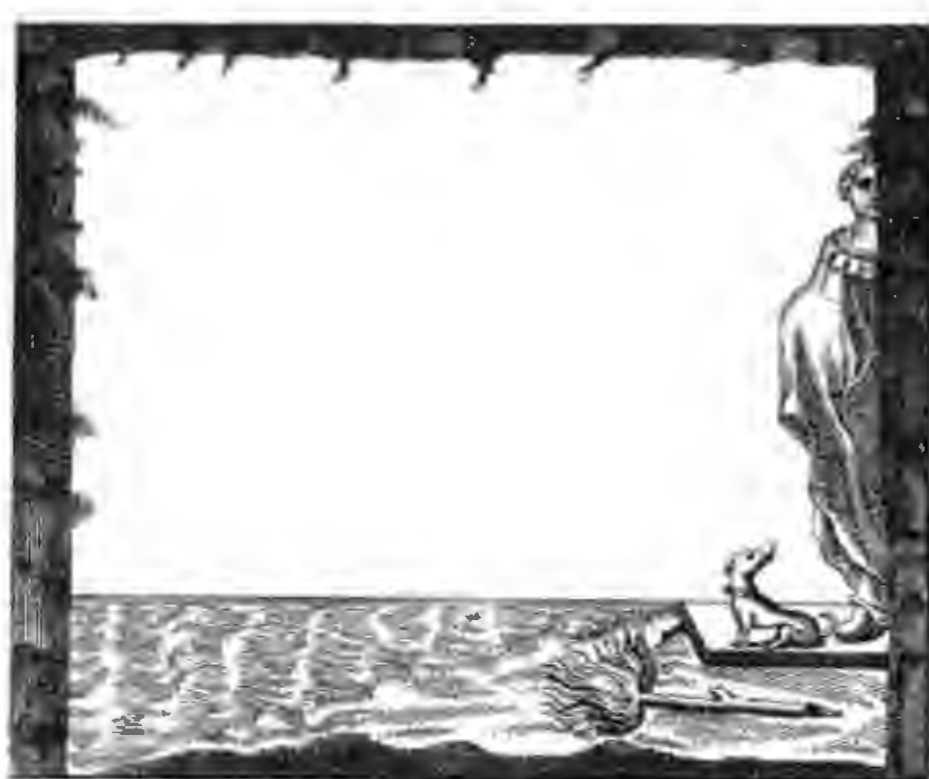
Homer, *Iliada*, p. 795 (n.tr.)

Ibid., p. 791 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 989 (n.tr.)

Ibid., p. 951 (n.tr.)

XI

Lungul șir de povești care preced istoria, *Iliada* și *Odiseea* fiind două dintre ele, a început cu împreunarea dintre Uranus și Gaia și s-a încheiat cu moartea lui Ulise. Cercul s-a deschis cu împerecherea pământului și a cerului și s-a închis cu o încăierare mărunță, un accident fatal, când, într-o țară străină, tânărul Telegonus, fără să știe, își omoară tatăl, pe bătrânul Ulise, împungându-l cu o lance al cărei vârf era înmuiat în veninul unei rândunici de mare. După Ulise începe viața fără eroi; poveștile nu mai sunt exemplare, dar sunt repetate și repovestite. Ceea ce se întâmplă este doar istorie.

În parte fiindcă este atât de aproape de hotar, atât de aproape de locul în care se închide cercul, Ulise este eroul care spune povești cel mai des. Cercul a început cu ambiguitatea maiestuoasă și sufocantă a originilor lumii, impunând tăcerea; se sfârșește cu acest războinic deghizat în neguțator fenician, pe care unii îl bănuiesc că ar fi un neguțator fenician deghizat în războinic. Ulise invită la impietate, la insinuare. Cu siguranță inspiră mai puțin respect decât orice alt erou. Chiar umblau zvonuri că ar fi fost iubitul lui Homer. Tocmai de aceea, susțineau detractorii, poetul l-a tratat atât de bine, ascunzându-i multe dintre defecte și chiar scoțându-l pe Palamedes din *Iliada* ca să nu lase nici un indiciu privind asasinarea lui mișelească, pusă la cale de Ulise. Tocmai de aceea a spus că Ulise le-a învins pe sirene, când, de fapt – clamau unii cu dispreț –, sirenele au fost cele care l-au expediat pe acest navigator cu „nasul zdrobit”⁵¹⁴ considerându-l „inapt din punct de vedere erotic”.⁵¹⁵ Când, la sfârșitul *Odiszeii*, Zeus lasă, pentru o vreme, ca armonia să cuprindă Itaca și astfel epopeea să se încheie cu bine, ai impresia că prea repede cade cortina, înainte ca lumea să pună prea multe întrebări. Dar în secolele de după Homer oamenii au continuat să-și pună întrebări despre Ulise, întrebările și răspunsurile trecând din gură în gură, ca un foc ce cuprinde o miriște întreagă.

Este în firea lui Ulise să fie ultimul dintre eroi, cel care încheie ciclul. Fiind ultimul, Ulise este cel mai aproape de viața care va urma, o viață ce nu se va sfârși în nici un ciclu. Ulise calcă pe hotar. Astfel nu *Iliada*, acea stâncă enigmatică abandonată pe câmpie, este cea care ne-a dat romanul multiform, ci sinuoasa *Odisee*: „O problemă personală, nu una publică”⁵¹⁶, cum spune Telemah despre intenția lui de a-și căuta tatăl. Și totuși, fiind ultimul dintre eroii care se întorc, Ulise este cel care până la sfârșit păstrează contactul – și cât de intim este acest contact – cu forțele primordiale care au apărut în primele faze ale ciclului. Peregrinările lui au fost în parte un compendiu, un apel, al tuturor ființelor și locurilor care deveneau deja confuze în multe amintiri, fiind deja trecute în sfera fabulosului. Împreună cu Ulise ele sunt prezente, puternice și întregi pentru ultima dată, iar în Ulise ele îl salută pe ultimul călător capabil să le vadă cu proprii ochi și să stea mărturie.

În timp ce Ulise se întorcea anevoie la insula lui, în sălile palatului din Itaca bardul Phemius preamărea deja faptele războinicilor cu care se luptase sub zidurile Troiei. Aproape totul era deja transpus în cuvinte. Un singur spațiu rămânea gol: faptele lui Ulise, catarama ce avea să închidă ciclul. Ulise, maestrul cuvintelor, a fost ultimul care ne-a convins că nu totul se reduce la cuvinte atât timp cât încă mai lipseau poveștile lui palpitante. După revenirea lui în Itaca, după *Odiseea*, apropierea omului de ființele și de locurile primordiale s-a putut face doar prin literatură.

Singur printre conducătorii ahei, Ulise stă cu ochii în pământ. Nu de teamă. În timp ce coboară privirea, Ulise se concentrează, își izolează mintea de tot ce este în jur, fapt cu care tovarășii lui de luptă nu sunt obișnuiți, urzește un plan. Dă formă unui *mēchanē*. El este opusul celui care este mereu prins între forțele, mașinăriile, și *mēchanai* ale naturii și ale zeilor. La încurcătura lor invizibilă, Ulise adaugă noi *mēchanai*, create de el însuși. Acum, că deține secretul, nu mai trebuie doar să i se supună. Astfel Ulise mărește confuzia elementelor aflate în joc, apoi se folosește de această confuzie ca să evite diferitele capcane. Abordarea frontală a eroului nu-i captează deloc atenția. Ulise face un pas înapoi, spre mintea întortocheată a lui Cronos, ca să-și ia avânt și să sară dincolo de eroi. Când eroii vor fi morți sau demodați, Ulise încă se va mai uita spre marea în care crede că își va găsi moartea, încă va mai visa să ridice ancora din nou, poate spre un loc în care oamenii nu știu nimic despre mare.

Ulise și Oedip, cei mai inteligenți dintre eroi, au ucis și au fost uciși din greșeală. Ulise a fost ucis de fiul său, Telegonus, care nu l-a recunoscut; Oedip și-a ucis tatăl, pe Laius, fără să-l recunoască. În ambele cazuri moartea a fost rezultatul unei încăierări fără rost: pornită de la cine să treacă primul la o răscruce de drumuri, de la o gâlceavă între paznicii palatului din Itaca și un străin. Luciditatea lui Ulise și a lui Oedip îi înconjoară cu o perdea de fum groasă, copleșitoare.

Socrate nu a fost primul grec ucis fiindcă era drept. În timpul Războiului Troian aceeași soartă a avut și Palamedes, deși acesta încă nu era un om drept, ci doar înțelept. Cei zece ani sub zidurile Troiei au fost doar într-o mică parte ocupați de hărțuiri și de confruntări mai serioase. Mai mult decât frica, cea care nu i-a părăsit mai deloc pe războinici, a fost plictiseala. După ce și-au instalat tabăra pe întinsa câmpie asiatică, au privit în zare. Nu aveau cu ei femei și chiar și pasiunile dintre bărbați puteau deveni plictisitoare. An după an aveau doar o distracție: un om ca și ei, un războinic, Palamedes, îi învățase să joace zaruri, dame, astragal. Cu ochii ațintiți la acele mici obiecte care se rostogoleau, la tabla de dame, pierdeau noțiunea timpului. Se spunea că Palamedes mai inventase

și alte lucruri: câteva dintre literele alfabetului, durata lunilor, farurile. Dar pentru soldatul de rând el era inventatorul jocului, al unei vrăji persistente, fără sfârșit. În rest, Palamedes era un prinț ca oricare altul. Singura lui trăsătură distinctivă era că nu purta barbă. Și totuși exista cineva, un om cu influență, care îl ura: Ulise.

Într-una din zile, în Itaca, când se prefăcea că este nebun ca să nu meargă în Troia, Ulise i-a văzut pe Agamemnon, Menelaos și Palamedes venind spre el. Ulise ara o bucată de pământ. Și-a văzut de treabă, aruncând câte un pumn de sare în brazde, împingând plugul tras de un bou și un măgar. Arunca marea, care nu cunoștea recolta, în scobiturile pământului roditor; el, cel care într-o zi, după ce va vedea toată lumea, avea să ajungă, cu pielea sa sărată, într-un loc în care oamenii nu cunosc marea. Dar era prea devreme pentru ca Ulise să priceapă că acest gest simboliza propria viață. Ca să adauge insolență la prefăcătorie, purta o tichie țuguiață, ca inițiații Cabiri. Numai un alt inițiat îi putea înțelege jocul. Palamedes l-a privit lung. Apoi, pe neașteptate, l-a smuls pe micul Telemah din brațele Penelopei și l-a aruncat pe pământ, în fața plugului. Moment în care Ulise s-a oprit. Înfrânt. Palamedes îl silise să-și recunoască prefăcătoria. Nimic nu a urât Ulise mai mult, chiar dacă știa că fusese o capcană, căci pentru el simularea nu trebuia să aibă limite. Acesta a fost secretul lui, lucrul care îl deosebea de Ajax și de cei de o teapă cu el, toți cu mintea îngustă. Simularea însemna să alunece încet de sus, să-i domine pe toți cu privirea, fără a fi comandat vreodată de un alt ochi și mai sus. Palamedes era chiar celălalt ochi.

Ulise nu a spus nimic și l-a urmat. Ascunsă în sufletul lui, ura față de Palamedes nu se compara cu cea față de un dușman. Au luptat umăr la umăr, ani la rând. În comparație cu Ulise, Palamedes era „mai iute la minte, dar nu la fel de priceput ca să iasă din încurcături”.⁵¹⁷ Invențiile lui îi încântau pe oșteni, dar fără folos. Se supuneau puterii abstracțiunii și mimau mersul naturii. Palamedes era conștient de acest lucru. I-a închinat zarurile inventate de el lui Tyche, în sanctuarul ei din Argos. La vremea aceea Tyche nu era o divinitate foarte îndrăgită. Dar într-o bună zi toată lumea a recunoscut în ea imaginea cea mai apropiată de natură. Tot ce se întâmplă este o ciocnire constantă a unor zaruri aruncate. Odată ce imaginea s-a fixat în mintea oamenilor, nimic nu a mai putut să o înlocuiască. Dar Palamedes a fost singurul dintre cei de sub zidurile Troiei care a văzut adevărul în toată goliciunea lui. Tocmai de aceea Ulise îl ura atât de mult, tocmai de aceea simțea că acest om îi sufla în ceafă. Inteligența lui avea nevoie de solitudine și de distanțare de alții. Nu putea accepta o complicitate pe care nu o căutase.

Când aheii au vrut să-l găsească pe Ahile ca să-l convingă să meargă la război, Ulise s-a gândit imediat la șiretlicul folosit de Palamedes ca să-l demaște. A mers la Scyros deghizat în neguțător și a rugat pe cineva să-l ducă unde își aveau sălașul femeile. Avea cu el

un coș cu găтели pe care le-a întins pe podea. Imediat mâinile fine au început să pipăie țesăturile și să caute printre giuvaiere. Dar printre ele se aflau un scut și o lance. O roșcată le-a înșfăcat fără să stea pe gânduri, de parcă toată viața ei le-ar fi purtat atârinate de umăr. Era Ahile. Ulise și-a dat seama că, folosind șiretlicul lui Palamedes, câștigase războiul. Cu Ahile alături de ei, Troia era ca și cucerită. Acum nu-i mai rămânea decât să se răzbune pe Palamedes.

A cugetat la răzbunare ani în șir. Pentru ca până la urmă să aleagă șiretlicul cel mai laș, cel mai sigur de reușită și cel mai filosofic. Prin demascarea prefăcătoriei lui Ulise, Palamedes demonstrase existența unui adevăr dincolo de simulare. Un adevăr al gestului. Ulise a răspuns demonstrând opusul: cel mai adevărat dintre gesturi poate fi luat drept o prefăcătorie perfectă. A pus un prizonier troian să-i ducă lui Palamedes o scrisoare falsă, chipurile de la Priam. În scrisoare se promitea aur în schimbul unei înțelegeri între ei. Apoi Ulise l-a ucis pe prizonierul troian și a făcut în așa fel încât scrisoarea să fie descoperită ca din întâmplare. Între timp a ascuns mai multe obiecte de aur sub patul lui Palamedes. Când scrisoarea a fost descoperită și Palamedes a susținut că este nevinovat, Ulise a sugerat ca ceilalți să se uite sub patul lui. La vederea aurului toți l-au condamnat pe Palamedes și l-au lapidat. Fiecare dintre cei care jucau zaruri a aruncat o piatră în el, la fel și conducătorii aheilor, și Ulise, și Agamemnon. Singurul lucru pe care Palamedes l-a spus înainte de a muri a fost că deplânge moartea adevărului, care a murit înaintea lui. Acele cuvinte au fost răspunsul adresat lui Ulise. Dușmanul lui Palamedes a arătat că un acord total între lume și minte ar putea fi falsitatea însăși. Toată lumea îl condamnase pe Palamedes cu sinceră indignare. Toți au văzut aurul sub patul lui. Minciuna a fost mai credibilă decât adevărul. În sfârșit Ulise se putea simți singur din nou, în alunecarea euforică a inteligenței lui.

Șirurile de morți din lumea de apoi i-au apărut lui Ulise ca o adunătură de femei. Cea care le comanda era regina lor, Persefona. Dar cum le comanda? Cu ce le îmboldea să se scoale din hățișurile lor reci ca să se adune în fața sângelui negru și a acestui bărbat cu sabia atârnată de coapsa puternică? Femeile acestea fuseseră fiicele sau soțiile eroilor. Unele se culcaseră cu zeii. Toate voiau să bea sânge și să vorbească, în același timp. Acea adunătură de femei este amintirea în starea ei naturală: toate la fel, toate particule ale aceluiași nor. Minte este îngrozită de acest nor, care o însoțește pretutindeni. Iar puterea minții stă în istețimea cu care reușește să separe aceste particule una de alta și apoi să le ia la întrebări una câte una.

Ulise a scos sabia și le-a amenințat. Femeile s-au pus la rând. Fiecare a băut din sânge și a vorbit. Ulise a vrut să le audă pe toate. Auzea cunoașterea în forma ei primordială: genealogia. Una a vorbit

despre „treburile amoroase”⁵¹⁸ ale lui Poseidon: se îmbăia într-un râu când un val s-a ridicat deasupra ei ca un munte. Alta a vorbit despre cum a fost spânzurată. Alta despre darurile prețioase acceptate în schimbul trădării. Alta despre vânarea unor vite scăpate de sub control. În timp ce asculta, Ulise simțea cum pânza de păianjen, complicată, a descendențelor, i se lăsa ușor peste minte: deucalionizii, inachizii, asopizii, antlantizii, pelasgii. Nu toate firele s-au reunit în pânza aceea. Unele se suprapuneau peste altele, se înnodau; altele alcătuiau forme fragile, răsturnate, altele atârnavă în întuneric, abandonate.

Epoca lui Ulise, epoca hibridă a eroilor, era toată acolo, la intersectarea acelor nume, a acelor nașteri, a acelor fapte. Dacă ar fi putut asculta la nesfârșit vocile acelor femei, una după alta, Ulise ar fi știut ce nu știa nimeni: cursul istoriei, istoria unei epoci care avea să moară odată cu el. Dar curând, sau poate după foarte mult timp, Persefona a împrăștiat mulțimea de femei în țipetele liliacilor.

După epoca eroilor, grecii au măsurat timpul potrivit succesiunii preoteselor în sanctuarul Herei din Argos. În epoca eroilor, trecerea timpului urma succesiunea violurilor divine. Autorul anonim al *Catalogului femeilor* menționează 16 doar pentru deucalionizi și opt pentru inachizi. La pelasgi erau mai rare. La neamurile unde violul divin era frecvent, la fel erau contactul, schimbul și metisajul cu ținuturi îndepărtate, fabuloase. Între aceste neamuri s-au deschis căi maritime, s-au înălțat și s-au prăbușit regate, au migrat dinastii. La neamurile unde violul divin era rar, evenimentele au avut caracter local, îngrădit, precum pelasgii îngrașiți de munții Arcadie.

È hoîē, „Sau precum cea care...”, aceasta era formula recurentă din *Catalogul femeilor*, atribuită vreme de secole lui Hesiod și apoi pierdută. Astfel, iar și iar, începea povestea altei femei din catalog. Astfel se deschidea fiecare nouă verigă din lanțul generațiilor ca și cum, pentru greci, singura formă în care trecutul eroic, de la început și până la sfârșit, putea fi consemnat nu era ca o genealogie de regi, ci ca o înșiruire a zeci de tinere și a poveștilor lor într-o succesiune derutantă și monotună. Până la urmă *Iliada* și *Odissea* au evocat doar câteva zile și câțiva ani din poveste, agonia epocii eroice, în timp ce epoca, în întregimea ei, putea fi evocată doar ca o înșiruire a unor povești despre femei, ca atunci când răsfoiești, pagină cu pagină, un album de familie. Pentru genealogii erudiți a căror ambiție supremă este să deseneze arborele timpului cu toate ramurile lui, singurul cadru care putea include epoca eroilor era acolo, în acele două cuvinte: *È hoîē* ..., „Sau precum cea care...”

Spre deosebire de popoarele epocilor care i-au precedat – Epoca de Aur, Epoca de Argint, Epoca de Bronz –, eroii nu au avut un metal anume după care să se modeleze și să-și modeleze lumea.

Compoziția lor fiziologică era hibridă, dar impalpabilă, fiindcă jumătate din ființa lor era alcătuită din substanța zeilor. Iar apariția lor marchează o pauză în ordinea descendențelor care, până atunci, degenerase de la un metal la altul.

Pe neașteptate, când oamenii Epocii de Bronz, un neam de războinici voinici, înarmați până în dinți, au ajuns în pământ, lăsând doar tăcere în urma lor, pentru că se omorâseră între ei fără ca numele sau gloria vreunuia să reziste – deodată, Zeus a avut această idee năstrușnică de a întrerupe, pentru o vreme, mersul omenirii și de a-i lăsa pe zei să-i urmeze exemplul, primul și cel mai important, acela de a se cupla cu fiicele oamenilor. O distracție scurtă și periculoasă, din care s-a născut istoria. Era epoca eroilor. De-abia atunci au apărut Numele care vor supraviețui celor care le-au purtat. Până într-o zi când Elena tocmai o născuse pe Hermione în Sparta și, în timp ce ceilalți zei se certau furioși în jur, lui Zeus i-a venit o idee: eroii trebuie să moară ca toți ceilalți. Era momentul cel mai potrivit. Eroii, această paranteză în istoria lumii și în succesiunea metalelor, trebuiau să dispară. Se apropia Epoca Fierului, epoca unor oameni care aveau să-i pomenească pe eroi. Zeus se tot gândea, iar în jurul lui nici unul dintre Cei Doisprezece nu înțelegea ce se întâmplă. Se obișnuiseră atât de mult cu eroii, se implicaseră atât de mult în problemele lor încât credeau că așa va fi mereu, de parcă ar fi fost cât se poate de normal ca olimpienii să aibă aceste jucării mobile, minunate, pe pământ, jucării de la care acum se certau în fiecare zi.

Clima începea să se schimbe. Blocați în Aulis, grecii erau uimiți de furtunile neobișnuite pentru acel anotimp, de uraganele care îi împiedicau să ridice ancora. Ca și zeii, nu-și dădeau seama că aceste furtuni neobișnuite marcau începutul sfârșitului epocii lor. Mai rămâneau doar câțiva ani, îndeajuns ca toți cei care porneau la luptă pe câmpiile Troiei să dispară. Evenimentele acelor ani vor fi descrise în detaliu, cum nici un alt eveniment nu a mai fost descris, ca și cum din cer ar fi coborât o lentilă uriașă ca să mărească fiecare gest, cât de mic. Dacă spre sfârșit timpul a început să se grăbească, cu siguranță și descrierea a devenit mai amănunțită: în acea ultimă generație de eroi chiar și numele celor care au trăit în umbra gloriei, numele paharnicilor, ale cârmacilor, ale slujnicilor, vor fi gravate în aer pentru prima dată.

De ce s-a hotărât Zeus să-i înlăture pe eroi? O mie de triburi călcau pământul și, „văzând aceasta, Zeus s-a întristat tare”.⁵¹⁹ Așa spune poetul în *Kypria*. Dar de ce s-a îngrijorat Zeus, care nu se lăsa impresionat foarte ușor, de marea întindere a pământului pe care, văzută de sus, stirpea eroilor, oricât de numeroși ar fi fost ei, nu se putea deosebi prea mult de paraziții care se agățau de ei?

Vina eroilor consta, probabil, nu atât în călcarea pământului, cât în faptul că se detașau de el. Eroii au fost primii care au privit pământul ca pe un obiect. Și, privindu-l ca pe un obiect, îl loveau

fără milă. Modelul lor era Apollo, care își slobozea săgețile asupra solzilor lui Python împeștrăți la fel cum povârnișurile din Delphi erau împeștrăte cu tufe. Cel care lovește șarpele lovește pământul pe care acesta se târăște și apa care țâșnește din pământ. Eroii îl imitau pe Apollo, iar Apollo îl imita pe Zeus. Imitația este cea mai periculoasă pentru ordinea lumii, fiindcă tinde să doboare barierele. La fel cum Platon voia să-i surghiunească din oraș pe poeți, pe care îi iubea, și Zeus voia ca eroii, pe care îi iubea, să dispară de pe fața pământului. Trebuiau să dispară înainte să înceapă să calce pământul cu aceeași nepăsare cu care olimpicii îl călcaseră înaintea lor.

Zeus însă nu voia doar moartea eroilor: „A trimis Helenilor războiul și nefericiților frigieni de asemenea, ca să fie maica noastră Glia sărăcită de-o mulțime de oameni și ca Helenul cel mai vrednic s-ajungă de pomină“.⁹⁹⁵²⁰ Aici planul lui Zeus este mai mult decât șocant. Exterminarea unei întregi stirpe apare ca un pas necesar spre glorificarea unei singure persoane, Ahile – și aceasta într-o lume care încă nu descoperise gloria, în sensul că puterea merge înaintea stirpei. A glorifica un erou înseamnă a-i glorifica pe toți eroii. Înseamnă a evoca gloria însăși, un fapt necunoscut popoarelor Epocii de Aur, de Argint sau de Bronz. Gloria este un pact cu timpul. Legământul cel mai dificil, superior din punct de vedere metafizic tuturor celorlalte. Zeus a vrut ca moartea eroilor să fie o moarte nouă. Ce însemna moartea până atunci? A fi acoperit din nou de pământ. Dar, în cazul eroilor, moartea coincidea cu evocarea gloriei. Gloria se putea respira acum. Oamenii Epocii Fierului nu vor fi la fel ca eroii în privința corpului și a minții, dar se vor mișca într-un aer mustind a glorie, dat fiind că predecesorii lor trăiseră printre *daímones* „încețoșați“⁵²¹, cei 30 000 de „paznici invizibili ai oamenilor“⁵²² în care se transformaseră ființele Epocii de Aur.

Cum și-au explicat eroii acest plan al lui Zeus care îi condamnă la dispariție? Nu și l-au explicat – i s-au supus. Doar doi dintre cei care trăiau printre ei au îndrăznit să numească motivele acestui plan: Elena și Alcinous. În doar câteva cuvinte, aproape aceleași în fiecare caz. Adresându-i-se lui Hector și referindu-se de două ori la ea ca la o „sfruntată“⁵²³, Elena conchide: „Și ne-a fost dat de la Zeus ursită din cele mai triste, / Chiar după moarte pe lume s-ajungem a fi de poveste“.¹⁰⁰⁵²⁴ Alcinous, rege al țărâmului intermediar, al unui neam de barcagii care merg mai degrabă prin timp decât pe apă, îl surprinde pe Ulise cum își ascunde lacrimile când aude povestea devastării Troiei și spune: „Doar zeii vrur-așa: ursiră moartea / Vitejilor, ca-n urma lor să fie / Un cântec pentru cei care-or să vie“.¹⁰¹⁵²⁵ Lui Alcinous, ca și celor din neamul lui, îi plac petrecerile, călătoriile pe mare și cântecul. Îi plac „schimb de haine, calde băi și patul“.¹⁰²⁵²⁶ Nimic altceva. Iar lumea lui marginală,

aproape perfectă, este la o distanță sigură de toți ceilalți. Elena este opusul: ochiul furtunii exterminării care se învârtă în jurul corpului ei. Dar oare corpul ei există la fel ca alte corpuri? Și ce se petrece în mintea Elenei, acea minte căreia nimeni nu-i dă atenție?

Imensul scandal provocat de Homer vine, în primul rând, din faptul că a lăsat-o pe Elena să supraviețuiască distrugerii Troiei. Ajuns în Sparta, Telemah a găsit-o pe Elena lângă Menelaos pe un jilț incrustat, cu picioarele pe un scăunel. Avea un fus în mână și arăta ca Artemis. Cu mulți ani înainte, un alt oaspete – Paris – o găsisese în aceeași postură. Singura diferență era că acum erau o mulțime de povești, povești care trebuiau spuse. Chiar înainte ca Elena să intre în încăpere, Menelaos începuse să le povestească celor doi străini despre lungă și chinuitoarea întoarcere din Războiul Troian.

Elena de-abia se așezase și deja se uita direct la Telemah, recunoscându-l imediat: aproape sigur era fiul lui Ulise. Câteva clipe mai târziu jeleau cu toții, inclusiv Elena, „... cuprinși de jale”.¹⁰³⁵²⁷ Fiecare avea pe cineva pe care să-l jelească. Iar toți morții aparțineau aceleiași povești, care începuse chiar în acea încăpere, când un alt străin și musafir beneficiase de ospitalitatea gazdelor și Paris se uitase lung la Elena. Primul care și-a șters lacrimile a fost tânărul Peisistratus, din neamul fericit al lui Nestor, care călătorea cu Telemah. Nu fusese la Troia, dar își pierduse un frate drag acolo. Cu blândețea caracteristică familiei din care provenea, a propus să amâne pomenirea morților pentru dimineața următoare. Menelaos a fost de acord. După care s-au pus pe benchetuit.

Dar pe moment să-i lăsăm pe bărbați și să vedem ce se petrecea în mintea Elenei, cea mai de nepătruns dintre toate. Un gând venit pe neașteptate a făcut-o să ia un vas în care se amesteca vinul și să toarne un drog în el. Era opium, limfa uscată a macilor cultivați pe un pământ bogat în farmece. Regina Polydamna i-l dăduse pe când Elena era în Egipt. Elena știa că drogul te împiedica să plângi o zi întreagă, chiar dacă „naintea-i / Cădea zdrobit un frate-al lui sau fiul / Și el vedea sfârșitul lor cu ochii”.¹⁰⁴⁵²⁸ A așteptat ca bărbații să bea vinul cu opium. Apoi i-a îndemnat să se lase în voia „plăcerii de a vorbi”⁵²⁹ (*mýthois térpesthe*). Și s-a hotărât să înceapă chiar ea. Cu ceva „potrivit”⁵³⁰, a adăugat ea. Lui Ulise, a zis ea, îi plăcea să se îmbrace ca un cerșetor. Odată chiar a încercat acest șiretlic pe străzile Troiei. Nimeni nu l-a recunoscut, cu excepția Elenei. S-au certat, fiindcă Ulise nu avea încredere în ea. Apoi Ulise s-a hotărât să facă precum i-a spus. S-a spălat, s-a îmbrăcat în hainele oferite de ea, Elena asigurându-l că poate conta pe loialitatea ei de trădătoare. Imediat Ulise a scos o sabie lungă și a început să-i masacreze pe troieni. Mai târziu, când le-a auzit pe femei jelind cadavrele pline de sânge, Elena a jubilat. Atē, pasiunea insuflată de Afrodita, care îi

dominase viața, părea că s-a stins. „... dar eu în mine / Mă bucuram, căci m-apucase dorul / De-ntors acasă...”¹⁰⁵⁵³¹

În noaptea aceea Ulise a reușit să pună mâna pe Paladium în templul Athenei. Elena știa, fiind o fantomă, un idol, că viața unui oraș depinde de o imagine și că, dacă imaginea îl părăsește, orașul este pierdut. Elena a spus povestea ca să celebreze una dintre multele fapte ale tatălui tânărului lor oaspete. Menelaos i-a aruncat o privire fericită, sentimentală. I-a plăcut povestea, a asigurat-o el și i-a spus „dragă”⁵³², ca și cum și-ar fi petrecut împreună seara după o zi de vânătoare, iar acum toată lumea îi aștepta să povestească ceva interesant de peste zi.

Dar, dacă voiau povești despre Ulise, aveau ce auzi. De exemplu, a spus Menelaos, ce a făcut eroul în noaptea în care Troia a fost devastată. Când bardul curții regale, fenicianul Demodocus, a evocat în versuri noaptea aceea, Ulise nu și-a putut stăpâni lacrimile. Dar pentru Demodocus era doar literatură și istorie recentă. Acum însă Menelaos voia să spună povestea acelei nopți, o poveste în care fuseseră implicați și el, și Elena. A spus-o ca să evoce, în fața fiului eroului, faptele mărețe ale unui prieten pierdut.

Eroii stăteau ghemuiți în burta calului. Toată ziua, în întunericul sufocant, cu doar o adiere de aer ce pătrundea prin botul deschis al animalului, auziseră cum se contraziceau troienii. Calul fusese tras până la zidurile Troiei, ca o jucărie uriașă pe roți. Apoi, unindu-și forțele, troienii îl trăsese până la Acropole. Cearta dintre ei a continuat. Unii voiau să-l golească, alții să-i dea foc, alții să-l păzească, văzându-l ca pe o statuie sacră. Din afară, calul inspira „groază și frumusețe”.⁵³³ Coama lui era aurie, ochii din beril și ametist. Troienii i-au prins la gât ghirlande de flori. Pe pământ, în fața lui, au întins un covor de trandafiri. Copiii țipau și îi dădeau ocol.

Deodată, vocea ascutită a Casandrei le-a acoperit pe celelalte. Casandra a vorbit despre Athena, biciul orașelor, le-a spus că era un vicleșug al zeiței. Casandra vedea sânge. Și spunea adevărul. Apoi s-a auzit vocea bătrânului Priam, care le-a vorbit despre dansuri, miere și libertate. Și i-a spus fiicei să plece de acolo. La căderea nopții, războinicii ascunși în cal nu au mai auzit vocile contrazicându-se. Doar larma unei petreceri. Apoi și larma s-a domolit. Petrecerea era pe sfârșite. Pași poticniți, voci tot mai slabe. Atunci a venit Elena, însoțită de Deiphobus, noul ei soț.

S-a oprit în fața calului. Liniște deplină acum. I-a dat ocol, încet. Apoi a început să atingă burta calului înțesată de războinici. Și, brusc, în timp ce mâna Elenei aluneca pe scânduri, ciocnind ușor ca în ușa unui iubit, cei dinăuntru i-au auzit vocea. Îi chema. Pe Menelaos, Diomedes, Ulise, Anticlus. Pentru fiecare nume altă voce. În întuneric, având grijă să nu-și atingă apărătorile de la picioare, unii dintre eroi au început să se agite. S-a auzit un cor de gemete

înăbușite. Era cel mai nepotrivit moment și loc pentru nostalgie și dorință. Menelaos și Diomedea mai să sară în picioare. Anticlus nu s-a putut abține și a dat să-i răspundă Elenei. Ulise însă i-a astupat gura și l-a strâns bine de gât. Vocea Elenei a continuat să-i strige pe nume în timp ce Anticlus își dădea ultima suflare, strangulat. O ultimă convulsie, apoi, încet, ceilalți eroi l-au întins pe podea și l-au acoperit cu o pătură.

Menelaos a tăcut, încântat de poveste. Telemah l-a privit și a spus câteva cuvinte încărcate de tristețe. Da, era adevărat, tatăl lui, Ulise avea „o inimă de fier”.¹⁰⁶⁵³⁴ Dar și el sfârșise rău, numai zeii știau unde. Era vremea să meargă la culcare, a zis el. Meritau să aibă parte „de-odihnă dulce”.¹⁰⁷⁵³⁵ Elena le poruncise deja slujnicilor să pregătească paturile pentru oaspeți, în portic. Apoi, în tunica ei lungă, s-a îndreptat spre dormitorul unde Menelaos avea să se întindă lângă ea.

Menelaos nu i-a spus lui Telemah cum se sfârșise acea noapte în Troia. După plecarea Elenei, peste Acropole s-a așternut o liniște netulburată nici măcar de lătratul unui câine. Eroii s-au pregătit să dea năvală, „ca niște albine pornite de pe trunchiul unui stejar”.⁵³⁶ Apoi măcelul tăcut a început în dormitoarele troiene. Menelaos și Ulise nici măcar nu au privit în urmă. S-au repezit direct în casa lui Deiphobus. L-au găsit în pat, încălzit după îmbrățișarea Elenei. Menelaos era hotărât să-l muteze sistematic. I-a tăiat mâinile și urechile, i-a crăpat tâmpile și i-a despiciat capul în două de-a lungul nasului. Apoi a început să caute prin casă. În capătul ultimei încăperi a găsit-o pe Elena. S-a apropiat de ea fără să scoată un cuvânt, cu sabia plină de sânge și rămășițe de creier îndreptată spre burta ei. Elena l-a privit lung și și-a dezgolit sânii. Menelaos a lăsat sabia din mână.

Potrivit lui Stesichorus și Euripide, Elena a fost o fantomă. Potrivit lui Homer, Elena a fost fantoma, *eídolon*. Viziunea homerică este de departe mai complexă și mai înspăimântătoare. A avea de-a face cu o fantomă când știi că există o realitate care să o contracareze nu creează aceeași tensiune ca atunci când ai de-a face cu o fantomă când știi că este și reală. Elena este ca aurul pentru alte mărfuri: și aurul este marfă, dar o marfă care le reprezintă pe toate celelalte. Fantoma, sau imaginea, este exact actul reprezentării. În timp ce Troia ardea, Menelaos s-a trezit în fața sânilor goi ai Elenei. Ar fi putut să o înece în sânge, să repete ce îi făcuse lui Deiphobus. Dar cum să ucizi aurul? Elena ar fi continuat să respire într-o firidă a minții ucigașului ei, ca și în mințile celorlalți războinici care voiseră să reacționeze la vocea ei ademenitoare când erau închiși în burta calului. Elena era o reflecție pe luciul apei. Cum poți ucide o reflecție fără să ucizi apa? Și cum poți ucide apa? Menelaos nu s-a

gândit la nimic din toate astea când a lăsat sabia din mână, dar tocmai acest lucru l-a făcut să o lase.

Între timp, Menelaos se gândea la altceva. Se gândea la Agamemnon. Se temea că fratele lui îl va considera din nou un laș și un nevolnic. Așa că s-a hotărât să recurgă la un șiretlic, cum făceau și alții. A înșfăcat-o pe Elena de încheietura mâinii și a târât-o după el, chipurile ca să o omoare de față cu ceilalți. În cele din urmă a apărut și Agamemnon. Menelaos, chipurile furios la culme, a dat să o ucidă pe Elena, sperând că fratele lui îl va opri. Credul, Agamemnon i-a făcut jocul. Cuvintele rostite cândva de Priam i-au venit și lui pe buze: „Nu Elena e de vină pentru ce s-a întâmplat”.⁵³⁷ Menelaos a fost numaidecât de acord. Mai rămânea o problemă: armata de războinici. Din nou Menelaos s-a hotărât să joace rolul soțului care se răzbună. S-a apropiat de tabăra aheilor ținând-o strâns de încheietură pe Elena, cu o privire feroasă. Mulțimea le-a făcut loc. Aveau cu toții pietre în mâini. Le aleseseră cu grijă ca să o lapideze pe Elena. Menelaos și-a continuat drumul, târându-și soția necredincioasă și, în timp ce războinicii alcătuiau un semicerc în jurul lor, i-a auzit cum le aruncă la pământ, deja uitate.

În calmul profund creat de opium, Menelaos a reușit să evoce, fără nici o urmă de resentiment, felul în care Elena a încercat până în ultima clipă să-i nenorocească pe greci. Din cauza ei Anticlus fusese strangulat. Dar, dacă Ulise nu l-ar fi strangulat, dacă unul dintre eroi ar fi răspuns vocii ei ademenitoare, probabil că ar fi ars cu toții de vii în burta calului. Sau poate că troienii le-ar fi găsit o altă moarte, la fel de îngrozitoare. Și totuși Menelaos a evocat episodul, în fața Elenei și a oaspeților, ca pe o faptă de glorie, care trebuia savurată cum se cuvine.

După 20 de ani, Menelaos înțelesese câte ceva despre femeia de lângă el. Nu mai voia să o pedepsească, cum gândise atâția ani, obsesiv, închipuindu-și cum o va ucide. Era fericit să o înțeleagă atât cât măsura tivul tunicii ei. Iată ce înțelesese, printre altele: și pentru greci, și pentru troieni Elena fusese fantoma, imaginea, mereu periculoasă. A trăi cu fantoma duce la dezastru, dar nici una dintre cele două tabere nu a vrut să trăiască fără ea. Pentru fantomă s-au luptat. Iar acum fantoma continua să amenințe și să farmece viața în Grecia.

În noaptea în care Troia fusese incendiată, Elena împinsese pericolul la limită, atât pentru greci, cât și pentru troieni, căci aceasta era esența ei. Și-a insinuat vocea în bezna înăbușitoare din cal, zdruncinând sufletul războinicilor ahei. Apoi, doar câteva clipe mai târziu, în timp ce dansa pe Acropole împreună cu celelalte femei din Troia, a fluturat torța, semn că ceilalți ahei care așteptau pe corăbii trebuiau să atace. Două acțiuni incompatibile, una după alta. Elena le-a îndeplinit pe amândouă cu aceeași seninătate. Aceste

două acțiuni au fost Elena. Ca în noaptea aceea Elena nu și-a mai dezvăluit esența atât de clar, o lună plină, ametoare, care își revărsa lumina cu imparțialitate asupra tuturor.

Care este răul cel mai mare al exilului? „Unul teribil“, suspină Polynices: „A nu avea libertatea de exprimare [*parrēsia*].“⁵³⁸ Iar mama lui, Iocasta, adaugă: „Numai servitorul nu poate spune ce gândește“.⁵³⁹ Onestitatea, prima trăsătură a eticii aristocrate, devine în democrație libertate de expresie. Ulise s-a ferit de amândouă. A renunțat la onestitatea războinicului când s-a prefăcut nebun ca să nu meargă la războiul cu Troia; a renunțat la libertatea de expresie când a jucat rolul cerșetorului vagabond care putea fi redus la tăcere și alungat chiar și de cel mai umil dintre servitori.

Ulise a fost primul care a triumfat asupra imediatului prin mediat, asupra prezenței prin amânare, asupra francheții prin viclenie. Toate trăsăturile de caracter care de-a lungul secolelor vor fi atribuite neguțătorului, străinului, evreului, saltimbancului au apărut prin Ulise care a anticipat o condiție umană în care nici francheța aristocratică și nici libertatea democratică de expresie nu vor fi suficiente. Multe secole mai târziu acea condiție pare normală, dar în vremea lui Ulise a fost o premoniție îngăduită numai unuia care a călătorit mult între cer și pământ. Prin urmare, dacă Ahile și Agamemnon rămân în amintirea noastră ca niște rămășițe ale unei alte creații, mistuită de o catastrofă, Ulise ne este și acum familiar, un fel de companion invizibil. Prezența la care a renunțat, prin imediatețea ei, este salvată în fluxul memoriei și al istoriei. Ahile trebuie evocat; Ulise este deja alături de noi, oriunde am merge, indiferent de împrejurări.

De-a lungul vieții lui Ulise și, în primul rând, în anii călătoriei spre Itaca, a existat un schimb constant de replici șoptite între el și Athena. Nimic nu i s-a întâmplat eroului fără acele șoapte. O singură dată schimbul a încetat și atunci Ulise a trebuit să găsească o altă voce feminină, chiar mai îndepărtată, o voce dincolo de care toate vocile tac. Se ținea strâns de pluta pe care o încropise cu propriile mâini pe insula lui Calipso. Valuri uriașe se izbeau de catarg. Gol, agățat de cele câteva bucăți de lemn, ar fi putut fi primul sau ultimul om pe apele umflate. Nu auzea vocea Athenei. Apoi, privind în sus, printre valurile înspumate, a văzut un pescăruș alb în vârful catargului, cu o eșarfă purpurie în cioc.

Acea eșarfă, care nu-și avea locul pe o asemenea furtună, i-a amintit de ceva. Era absurd să-și amintească ce anume când în orice clipă valurile îi puteau răsturna pluta pentru totdeauna. Ulise însă era hotărât să-și amintească. Odată, în Samothrace, după ce fusese inițiat în misterele Cabirilor, cineva s-a apropiat de el și l-a legat la brâu cu o eșarfă purpurie, *krēdemnon*. Acum tocmai acea eșarfă

părea să fluture în ciocul pescărușului. Ulise și-a dat seama că numai un voal stătea între el și moarte și că acel voal era inițierea. Când totul este redus la elementele de bază și mai are puțin și dispare, mai există încă o eșarfă care flutură în întuneric.

În loc să se apere de valuri, Ulise a riscat, întinzând un braț ca să smulgă eșarfa purpurie din ciocul pescărușului. Apoi și-a legat-o la brâu. A repetat ritualul în Samothrace, dar de data aceasta cu propriile mâini. Ani la rând cu eșarfa purpurie care salvase viața lui Ulise și-a legat părul Leucothea, Zeița Albă. Înainte să devină zeița care se ridică din adâncul oceanului ca să-i salveze pe navigatori, Leucothea fusese o sărmană femeie nebună care se înecase după ce se aruncase în mare de pe o stâncă, cu pruncul ei în brațe. La momentul acela se numea Ino; Ino era una dintre cele patru fiice ale lui Cadmus și soția regelui Athamas. În timpul vieții Harmoniei, mama ei, și poate fiindcă Harmonia „avea știre despre numeroasele fărâdelegi comise în trecut de barbari și de greci”⁵⁴⁰, elementele cele mai eterogene și mai îndepărtate acceptaseră să poarte același jug. Apoi, în timpul vieții fiicelor ei, fiecare unitate a fost dezmembrată, distrusă, ca și cum zeii ar fi vrut ca toată lumea să aprecieze, fără să stea pe gânduri, că jugul armonios care leagă elementele disparate este cea mai precară dintre toate formele.

Ino a fost ultima dintre fiicele lui Cadmus care au înnebunit și au ucis. Își văzuse mama prefăcută în cenușă, văzuse cum Agave își ciopârțise fiul, pe Pentheus. Văzuse cum Autonoë culesese rămășițele cerbului care fusese fiul ei, Actaeon, sfâșiat de câinii lui Artemis. Toate aceste grozavii se reflectaseră în ochii lui Ino înainte de a se repeta pentru ultima oară, cu ea în rolul principal, când l-a vârat pe micuțul Melicertes într-un cazan cu apă clocotită, pe când celălalt fiul al ei, Learchus, era străpuns cu sabia de către tatăl său, Athamas. Dar această prințesă care s-a sinucis a fost salvată și a devenit ea însăși salvatoare. De ce? Fusese bună cu orfanul Dionysus; îl deghizase în fetiță la palatul ei; îl alăptase la fel ca pe propriul fiu, Melicertes; îl ascunsese într-o încăpere întunecată, înfășurat într-un văl purpuriu, în timp ce Mystis, slujitoarea, îl familiarizase cu sunetul cimbalelor și al tamburinei și îi oferise obiectele lui mistice ca jucării. Dar nu numai Dionysus își amintea de Ino. Și Afrodita își amintea de ea. *Spuma fui*, „Am fost însăși spuma”⁵⁴¹, i-a spus zeița lui Poseidon, încurajându-l să o accepte pe Ino printre divinitățile mării. Spuma era eșarfa din părul Leucotheei; era voalul de la brâu inițiatilor din Samothrace; era lumina care creștea în zori dând la vedere tot ce era ascuns; era albeața apariției înseși și purpuriul suveran al sângelui; era singurul voal întins peste epavă.

Voalul, sau ceva ce acoperă, ce înfășoară sau leagă o panglică, o eșarfă, o bandă, este ultimul obiect pe care îl întâlnim în Grecia.

Dincolo de voal nu mai este nimic. Voalul este celălalt. Ne spune că lumea existentă, singură, nu poate rezista, că în cel mai rău caz trebuie să fie mereu acoperită și descoperită, să apară și să dispară. Tot ce se împlinește, inițiere, căsătorie sau sacrificiu, are nevoie de un voal, tocmai fiindcă tot ce se împlinește este perfect, iar perfectul reprezintă totul și totul include voalul, acel surplus care este mireasma lucrurilor.

Nimeni nu a fost vreodată mai singur decât Calipso. De la intrarea în peștera ei privea valurile violete știind că nici unul dintre zei nu se arăta interesat de ea. În spatele ei auzea cum bulboana, adânc sub pământ, azvârlea apă la suprafață, în patru direcții. Gazdă divină, timpul îi refuza orice oaspete. Dar de ce marea din jurul ei era atât de pustie, de ce fumul sacrificiilor nu ajungea până la ea de pe uscat? Depărtarea lui Calipso de lume nu era măsurată doar în întinderea uriașă de ape, ci, în primul rând, și în timp. Ca și tatăl ei, Atlas, „care cunoaște / Adâncurile mărilor”¹⁰⁸⁵⁴² și veghează asupra marilor coloane ce separă pământul de cer, Calipso a trăit la o intersecție cosmică: Ogigia era o insulă primordială, care nu putea fi confundată cu alta, la fel cum apa Styxului, care dizolva orice material și îi înspăimânta chiar și pe zei, nu putea fi confundată cu altă apă. Dar nimeni nu băga în seamă aceste locuri. Erau orfani ai unei epoci pierdute, ai imperiului uzurpat al lui Cronos. Acum zeii ședeau pe un munte și scânteiau în lumină.

Calipso înseamnă „Cea care ascunde lucruri”. Cel mai mult îi plăcea să ascundă, să acopere ceva cu un vâl, ca vâlurile pe care le purta uneori pe cap. Dar nu avea ce să ascundă, cu excepția apelor cerești și pământești care se amestecau mereu sub peștera ei, un vuiet surd ce se deosebea de cel al mării din fața ei. În copilărie se jucase pe pajiștile înflorite cu Persefona și cu alte nimfe. Acum singurele ființe pe care le vedea erau două slujnice și păsările cocoțate în copacii întunecați din jurul peșterii. Față de Calipso, Ulise a simțit aceeași atracție pe care a simțit-o Ghilgameș față de Siduri, sinonimă cu atracția pe care o simți față de o barmaniță care îți umple paharul și vorbește cu tine sau ascultă ce spui. Ce ascundea acea atracție? Ulise știa că mai târziu va fi uitat: o ascundea pe femeia care ne întâmpină la intrarea în regatul morților.

În acea lume dintre lumi, suspendată, singurul loc în care ai putea avea iluzia de a fi dincolo de viață și de moarte, se bea și se joacă zaruri. Conversația cu femeia care îți umple paharul continuă într-o noapte fără sfârșit, neamenințată de zorii apăruiți la fereastră. După Ulise, oamenii vor uita: dar tot vor simți o atracție de neînțeles față de barmanițe, ca și cum fiecare teighea pe care se umplu paharele ar fi pragul spre o altă lume.

Ulise a petrecut șapte ani cu Calipso, suficient pentru ca mulți dintre supușii lui să-l considere pierdut. Au fost ani în care timpul l-

a aruncat în trecut, într-o închisoare fabuloasă care era și un sepulcru plutitor. Dacă privea în jos vedea violete și leuștean, plante de obicei presărate în jurul morților. Dacă ridica ochii vedea anini, chiparoși, plop negri, sălcii: copacii morților. Și totul era de o frumusețe primordială care îi uimea până și pe zei. Vorbind cu Ahile în lumea de dincolo, Ulise se confruntase cu ororile morții. Acum, de jur împrejur, găsea o altă moarte, una care apărea sub forma înșelătoare a unei vieți mai bune, dar care, de fapt, era doar o scufundare statică în timp. Căci Ulise știa că nu există o viață mai bună. Ca și Câmpiile Elizee și grădina hesperidelor, Ogigia era un loc unde dobândeai cunoștințe, dar nu un loc în care să poți trăi. Zi de zi, ghemuit pe plajă, Ulise îi povestea lui Calipso despre Războiul Troian. Cu un băț desena pe nisip pozițiile taberelor și ale armatelor. De fiecare dată când vorbea schimba povestea sau modul în care o spunea. Calipso ședea lângă el, tăcută, concentrată. Apoi un val mai mare decât celelalte ștergea liniile din nisip. Odată Calipso i-a zis: „Vezi? Asta face marea. Și tu vrei să-i încredințezi viața ta?” După aceea Ulise nu s-a mai dus cu ea pe plajă. Acum ședea singur, pe o stâncă, cea mai expusă dintre toate, și plângea. La apusul soarelui se întorcea în peșteră ca după o zi de muncă. Fiecare seară era la fel. De pe scăunelul lui aurit Ulise se întindea să-și ia hrana omenească, așezată lângă ambrozia și nectarul pe care le mânca Calipso, în fața lui, privindu-l cu atenție. În fiecare seară, vreme de șapte ani, Calipso a sperat că Ulise va gusta din hrana ei. Apoi avea să devină nemuritor, fără vârstă, un semizeu pierdut la hotarele lumii. Ulise însă nu se atinge de ea. Mai târziu se împreunau în patul din capătul peșterii, iar în acele nopți Calipso simțea că trăiește cu adevărat fiindcă îl ascundea pe Ulise între trupul ei masiv și așternuturi. În restul timpului era copleșită de melancolie și de îndoială, ca și cum viața ei nu era mai reală decât numele războinicilor despre care povestea Ulise, nume care acum îi erau familiare, prezente impalpabile.

Când Calipso i-a spus că îl lasă să plece, Ulise a bănuț că vorbele ei ar putea ascunde un alt vicleșug ca să-l țină acolo, „un alt șiretlic”.⁵⁴³ Erau dușmani care luptau până la moarte cu armele specifice lor, în tăcere și fără martori. Într-un acces de tandrețe, Calipso l-a făcut *alitrós*, „hoțoman”⁵⁴⁴, „și-l netezi cu mâna”.¹⁰⁹⁵⁴⁵ Ulise nu va mai auzi niciodată o altă femeie care să folosească un cuvânt atât de intim și de adevărat în privința lui.

O verișoară de-a Elenei, Penelopa a fost dată de nevastă celui mai iute și mai voinic dintre pețitori, care alergase mai repede decât toți ceilalți – Ulise. Tatăl ei, Icarius, nu era mulțumit de această căsătorie. I-a urmat pe cei doi și i-a oprit când deja ajunseseră departe de Sparta. Dar Penelopa a rămas fermă pe poziții. Era o tipă foarte încăpățanată.

După ani, când Ulise lupta sub zidurile Troiei, cineva a sosit în Itaca anunțând că Ulise a murit. Disperată, Penelopa s-a aruncat în mare, dar un cârd de rațe a urmat-o în apă și a scos-o la mal, trăgând-o cu ciocurile de hainele ude.

Pan, cel mai nestăpânit și mai senzual dintre zei, Pan onanistul, teroristul, și-a ales-o ca mamă pe femeia pe care de secole oamenii o considerau un exemplu de castitate și de fidelitate: Penelopa. Există două versiune despre nașterea lui Pan. Unii susțineau că, la întoarcerea în Itaca, Ulise și-a găsit „casa invadată de hoți libidinoși de femei”.⁵⁴⁶ În mijlocul lor trona Penelopa, „bacanta, vulpea preacurvită, care-și conduce bordelul ca o regină și golește toate încăperile de bogății, risipind averea bietului de el pe banchete”.⁵⁴⁷ Bietul de el era soțul ei, Ulise. Drept care Ulise i-a făcut vânt. Penelopa a trebuit să se întoarcă la tatăl pe care fusese fericită să-l părăsească, agățându-se de consortul ei. Așa a revăzut câmpia Spartei și munții înconjurători. Pe înălțimile din Mantinea a făcut dragoste cu Hermes. Și, după ce l-a născut pe Pan, a murit. De atunci Pan cutreieră stâncile din Arcadia cântând la cimpoi.

Alții spuneau că, la întoarcerea lui Ulise în Itaca, Penelopa se culcase deja cu toți cei 108 pețitori. Și că ei erau tații lui Pan. Pașii lui Ulise răsunau pe coridoarele pustii ale palatului în timp ce pețitorii zăceau plini de sânge, iar Penelopa își continua somnul. Ulise a deschis ușa unei încăperi despre care nu-și amintea să fi fost acolo. Încăperea era goală. Din întuneric îl privea un copil cu ochi vicleni. Două coarne delicate îi răsăreau printre bucle, iar picioarele păreau că-i sunt de țap. De sub blana de iepure în care era înfășurat pruncul Pan se vedeau două copite lucioase. Ulise a închis imediat ușa. Fără să scoată o vorbă, a coborât în port și a părăsit din nou Itaca. Nu știa încotro, iar de data aceasta era singur.

Cadavrele pețitorilor formau un covor de carne, sânge, măruntaie și praf. În curtea palatului se legănau în ștreang cele 12 slujnice necredincioase. În rest totul era nemișcat, mai puțin fâlcile câinilor care se băteau pe testiculele și penisul lui Melanthius.

Penelopa încă dormea. Somnul ei în această dimineată era cel mai dulce pentru ea din ultimii 20 de ani. Se abandonase plăcerii iresponsabile, lăsase ca o mare greutate să-i apese pleoapele, în timp ce dinspre ușă și prin pereții groși se auzea cum se prăbușesc pețitorii și cum zbârnâie arcul lui Ulise. Când a trezit-o Euriclea și i-a spus că Ulise se întorsese și îi ucisese pe pețitori, Penelopa i-a tratat cu dispreț emoția și agitația, căci pentru ea imediatul era un mare rău. Toată viața îl evitase cu iscusință. Și, la fel cum soțul ei, Ulise, lăsa ochii în pământ ca să poată gândi, cu fața ascunsă de cei din jur, Penelopa, coborând treptele ce păreau că nu se mai sfârșesc, și-a ridicat tunica peste față ca să-și ascundă expresia. Acum însă

trebuia să coboare din nou ca să-l întâmpine – se spune – pe noul venit al Ulise.

Sala era goală și mirosea a sulf. Slujitorii dăduseră cu sulf și încinseseră un foc ca să încerce să acopere mirosul greu de carne măcelărită. Penelopa și Ulise s-au așezat față în față, la lumina vie a focului. Din nou, Ulise a lăsat ochii în pământ. Privirea Penelopei s-a oprit la fiecare trăsătură a lui. În acel moment de încordare mută erau și apropiați, și ostili, cum nu mai fuseseră până atunci. Erau două „inimi de fier”.⁵⁴⁸ Două ființe baricadate în dosul minții, folosindu-se din când în când de armele forței și ale frumuseții pentru ca imediat să se retragă în fortărețele lor invizibile. Atât de obișnuiți cu viața solitară, parcă nu voiau să-și împartă monologurile cu cineva. Penelopa este descrisă ca *períphrōn*, *echéphrōn*; Ulise ca *polýmētis* – toate cuvinte care sugerează supremația minții: un artizan al controlului subtil, în cazul Penelopei, unul al invenției complexe și constante, în cazul lui Ulise. Mai mult decât complicitatea cărnii, cei doi împărțeau complicitatea inteligenței. Inteligența însă este izolată și suspicioasă; astfel, înainte de a deveni complici, Penelopa și Ulise s-au înfruntat.

Fiul lor, Telemah, nu putea înțelege acest lucru. Era furios pe mama lui fiindcă se arăta atât de rece. Penelopa a răspuns că îl va putea recunoaște pe Ulise dacă acesta îi va da unul dintre acele „semne / Ce numai noi le știm și nimeni altul”.¹¹⁰⁵⁴⁹ La care Ulise a surâs. Da, și Penelopa voia „să-l pună la încercare”.⁵⁵⁰ În ultimă instanță, aceasta a fost singura constantă din viața lui. Chiar și Athena, zeița care îl proteja, le permisesse pețitorilor să-l insulte pentru „ca astfel / Tot mai adânc să-l doară pe Ulise”.¹¹¹⁵⁵¹ Până la sfârșit, când lupta cu pețitorii începuse deja și, apărând ca o rândunică cocoțată pe o bârnă ca să urmărească masacrul, zeița, de fapt, a preferat să-i „încerce bărbăția și vrednicia”.¹¹²⁵⁵² Unul după altul, favorurile și abandonurile au alcătuit un șir nesfârșit de urcușuri și de coborâșuri în viața lui, singura legătură dintre cele două fiind capacitatea lui Ulise de a rezista atât norocului, cât și ghinionului. Căci norocul și ghinionul sunt o încercare: suveranitatea minții rezidă în recunoașterea lor, în abordarea lor pe măsură, în trecerea prin ele cu acea curiozitate aproape indiferentă a călătorului.

Ulise s-a ridicat și a început să poruncească. De parcă timpul s-ar fi întors cu 20 de ani în urmă. Penelopa însă a rămas tăcută. Ulise și-a pus slujitorii să-l spele și să-l dea cu ulei. Athena i-a apărut din nou, revărsând „mândrețe multă”.¹¹³⁵⁵³ Acum Penelopa l-a recunoscut. Dar, înainte ca genunchii să-i tremure, voia să-i smulgă cel puțin unul dintre semnele lor secrete. Pe un ton autoritar, i-a poruncit Euricleiei să mute patul lui Ulise. De data aceasta Ulise a mușcat momeala. Nimeni nu putea să-i mute patul, a zis el, doar

dacă îl tăia în două. Îl făcuse cu mâinile sale, dintr-un trunchi uriaș de măslin. Dormitorul fusese construit în jurul trunchiului.

Exact semnul pe care îl aștepta Penelopa. Acum și-a lăsat genunchii să tremure și, îmbrățișându-l pe Ulise, a izbucnit în lacrimi. Ulise a plâns și el, mult timp. Când a început să vorbească din nou, nu a pomenit nimic despre casă și despre femeia la care se întorsese. A vorbit din nou despre încercări, despre o ultimă încercare, iminentă. „Femeie, noi cu trudele și greul / La capăt încă n-am ajuns. Mai este / Chiar mult nainte înc-atâta zbucium / și lung și-anevoios peste măsură / Și totul de făcut numai de mine.“¹¹⁴⁵⁵⁴ Astfel, primele cuvinte ale lui Ulise adresate Penelopei după ce aceasta l-a recunoscut se refereau la o nouă încercare și la un nou abandon. Dar încercările erau și limbajul lor secret. Ceea ce îi despărțea în viață îi alătura în minte. Penelopa era deja pregătită să privească din nou spre viitor. A cerut amănunte despre această încercare. Ulise i-a spus despre noi peregrinări, despre călătoriile pe care va trebui să le facă de la un oraș la altul până când ajungea, singur ca întotdeauna, la acei oameni „care nu sunt deprinși cu marea“.¹¹⁵⁵⁵⁵ Penelopa nu a făcut decât să-i răspundă în felul ei, sobru: „Dacă zeii / Ursitu-ți-au frumoase bătrânețe, / Tu ai nădejde-a fi scutit de rele“.¹¹⁶⁵⁵⁶ Eurynome a făcut un pas înainte cu o torță și i-a condus spre patul lor, cu rădăcinile sale puternice.

Victor Eftimiu, op. cit., p. 226 (n.tr.)

Homer, *Iliada*, p. 269 (n.tr.)

Homer, *Odiseea*, p. 343 (n.tr.)

Ibid., p. 319 (n.tr.)

Ibid., p. 161 (n.tr.)

Homer, *Odiseea*, p. 166 (n.tr.)

Ibid., p. 163 (n.tr.)

Homer, *Odiseea*, p. 169 (n.tr.)

Ibid. (n.tr.)

Homer, *Odiseea*, p. 45 (n.tr.)

Homer, *Odiseea*, p. 223 (n.tr.)

Homer, *Odiseea*, p. 897 (n.tr.)

Ibid., p. 737 (n.tr.)

Ibid., p. 867 (n.tr.)

Ibid., p. 900 (n.tr.)

Homer, *Odiseea*, p. 907 (n.tr.)

Ibid., p. 907 (n.tr.)

Ibid., p. 909 (n.tr.)

XII

XII

Zeus nu este niciodată ridicol, fiindcă niciodată nu-și face probleme în privința demnității. *Non bene conveniunt nec in una sede morantur / Maiestas et amor*⁵⁵⁷, spune Ovidiu, un maestru în chestiuni ce țin de erotic. A seduce o femeie cu un pumn de trăsnete ar fi o nechibzuință și departe de a fi foarte interesant. Dar un taur alb, un vultur, o lebădă, un satir fals, un armăsar, un râu de aur, o vâlvătaie – acestea sunt divine. Numai când apare sub aceste forme Zeus reușește să „nu mai fie Zeus”⁵⁵⁸. Astfel, ori de câte ori zeul a coborât din Olimp ca să seducă o muritoare, a lăsat trăsnetul acasă, uitat. Zeus prefera să fie neînarmat când se expunea tăunului amoros care îl chinuia și îl excita la fel cum le făcea până și celor mai neînsemnați dintre supușii săi. Eros este neputința a ceea ce este suveran: este forța care se abandonează unui lucru evaziv, ceva ce înțeapă.

Zeus o seducea pe nimfa Pluto când Gaia, răzbunătoarea tuturor victimelor epocii olimpiene, a înclinat din cap spre fiul ei, Typhon, așa cum un asasin îi face semn altuia să treacă la treabă. Un corp uriaș se întindea peste cer și pământ: un braț, unul dintre cele 200 legate de acel corp. S-a întins spre Olimp, degetele lui căutând în spatele unei stânci de unde se înălțau dâre de fum. Mâna lui Typhon a adunat trăsnetele lui Zeus. Astfel, zeul suveran și-a pierdut arma. Olimpul a fost cuprins de teroare. Zeii au luat-o la fugă precum o turmă lovită de streche, renunțând la formele umane care îi făceau unici și ușor de recunoscut. Tremurând, s-au acoperit cu blănuri de animale: ibiși, șacali, câini. Și au zburat spre Egipt, unde se puteau amesteca printre sutele și miile de ibiși, șacali și câini, paznicii pictați, nemișcați, ai mormintelor și ai templelor.

Părul fin al Europei se micșora văzând cu ochii, pierzându-se pe întinderea nemăsurată a mării, când regele Agenor și-a chemat fiii, pe Cilix, Phoenix, Cepheus, Thasus și Cadmus, și le-a poruncit să plece în căutarea surorii lor. Și să nu se întoarcă în Sidon fără ea. Fiii călătoriseră deja ani buni cu tatăl lor prin Egipt, Asiria și Fenicia. Acum trebuiau să pornească din nou, de data aceasta singuri. Astfel au început îndelungatele peregrinări ale lui Cadmus. Frații lui au pornit și ei, dar curând au găsit alte lucruri mai bune de făcut decât să îndeplinească porunca tatălui. Cadmus se tot gândea la taur, taurul „pe care nici un muritor nu-l poate găsi”.⁵⁵⁹

Tot căutându-și sora, a ajuns în munții cilicieni. Tocmai traversa o pădure deasă când un stol de păsări a trecut pe deasupra lui, dând repede din aripi, îndreptându-se spre sud. Cadmus a simțit imediat că totul se golește deasupra și sub el. Nu știa că olimpienii erau stolul de păsări și zburau spre Egipt. Olimpul era pustiu acum, un muzeu noaptea. Și, într-o peșteră la câțiva metri de Cadmus, deși acesta încă nu o găsise, zăcea Zeus, neajutorat. Înfășurându-se în jurul zeului, Typhon reușise să-i smulgă secera adamantină și să-i

taie tendoanele de la mâini și de la picioare. Acum, scoase din corpul lui Zeus, tendoanele alcătuiau un mănunchi de vrejuri de un negru lucios, nu deosebite de mănunchiul de trăsnete de lângă ele, deși acestea fumegau și luminau totul în jur. Corpul lui Zeus doar se ghicea în umbră, un sac abandonat. Înfășurate în piele de urs, tendoanele lui erau păzite de Delphine, jumătate fată, jumătate șarpe. Iar dinspre peșteră răzbătea răsuflarea din gurile lui Typhon – Typhon cel cu 100 de capete de animal și miile de șerpi care le încadrau. Olimpienii erau pierduți. Deja natura degenera, încetul cu încetul. Iar singurul martor la această scenă era acel călător rătăcit în pădure, îmbrăcat ca un păstor.

Cadmus se simțea mai singur ca niciodată. Natura trăgea să moară, ordinea răsufla un horcăit de moarte, destinul se redusese la un singur punct, în acea pădure, la acea gură de peșteră, unde un prinț fenician avea să se confrunte cu o creatură primordială, diabolică, Typhon. Cadmus nu avea nici o armă la el, doar resursele invizibile ale minții. Și-a amintit cum, în copilărie, când își însoțea tatăl în călătorii, preoții din templele egiptene îi storseseră în gură „laptele inefabil al cărților”.⁵⁶⁰ Și-a amintit și de cea mai mare bucurie pe care o cunoscuse: odată Apollo îi dezvăluise, numai lui, „muzica cea dreaptă”.⁵⁶¹ Ce era *muzica cea dreaptă*? Nimeni altcineva nu va ști, Cadmus însă s-a hotărât să i-o cânte monstrului acum, o ultimă voce din lumea abandonată a zeilor. Ascunzându-se într-un pâlț de copaci, a început să cânte la cimpoi. Notele au pătruns în peștera lui Typhon, trezindu-l din toropeala plăcută. Apoi Cadmus a văzut cum mai multe brațe ale lui Typhon se târăsc spre el. Capetele s-au înălțat în fața lui, unul câte unul, până când singurul cap de om i-a vorbit cu un glas prietenos. Typhon l-a invitat pe Cadmus să se ia la întrecere cu el: cimpoiul contra tunet. Vorbea ca un bandit care vrea companie și se folosește de prima ocazie ca să-și arate forța. Cu întreg arsenalul unui fanfaron, Typhon i-a promis tot felul de minunății, deși în acel moment fanfaronul era singurul stăpân al cosmosului. Și, în timp ce vorbea, se străduia să-l imite pe Zeus, pe care îl urmărise multă vreme, plin de ranchiună. I-a spus lui Cadmus că îl va duce în Olimp. Îi va da corpul Athenei, neatins până acum. Iar dacă nu-i plăcea Athena, le putea avea pe Artemis, pe Afrodita sau pe Hebe. Numai Hera era intangibilă, fiindcă îi aparținea lui, noul suveran. Nimeni nu mai fusese atât de ridicol și de puternic.

Cadmus a reușit să pară serios și plin de respect, dar nu și speriat. Și a zis că nu avea nici un rost să cânte la cimpoi. Poate cu lira avea mai multe șanse. A născocit o poveste despre cum se luase la întrecere cu Apollo. Și a adăugat că Zeus, ca să-l scutească pe fiul său de rușinea de a fi învins, îi făcuse scrum strunele lirei. Dacă ar avea mușchii tari, și-ar putea face un instrument pe măsură! Cu muzica lirei lui, a continuat Cadmus, va putea opri planetele din

mersul lor și vrăji sălbăticiunile. Aceste cuvinte l-au convins pe monstrul naiv, căruia îi plăcea conversația numai când aceasta se mărginea la putere, puterea imensă, singurul lucru care îl interesa. Typhon a fost de acord. Capetele lui au intrat în peșteră și au revenit nu peste mult timp. Într-o mână Typhon ținea mănunchiul lucios al tendoanelor lui Zeus. I l-a dat lui Cadmus, asigurându-l că este un dar pentru oaspetele lui. Typhon credea că așa se poartă suveranii. Cadmus a început să pipăie tendoanele divine ca un meșter care analizează materialul înainte să se apuce de treabă. Apoi s-a îndepărtat ca să-și facă instrumentul. A ascuns tendoanele lui Zeus sub o stâncă. Apoi a intrat în pâlcul de copaci și, îndulcind cu măiestrie sunetele cimpoiului, a început să cânte ceva.

Typhon și-a ciulit sutele de urechi. A auzit cântecul, dar nu l-a înțeles. Armonia însă îl fermeca. Cadmus i-a spus că inventase cântecul ca să celebreze fuga zeilor din Olimp. Typhon se umfla în pene. Muzica îl prindea cu dulceața ei. A ieșit din peșteră ca să audă mai bine. Pentru prima dată credea că înțelege cum se simțea Zeus când ochii i se opreau pe sânii și șoldurile unei femei care mai avea puțin și îi ceda. Acea senzație fusese mereu nedeslușită, impenetrabilă pentru el. Acum însă trebuia să afle totul despre ea, dacă tot urma să-i ia locul lui Zeus. Typhon era îmbătat de muzică, fiecare dintre cele 100 de capete fiind vrăjit de ce aude. Zeus s-a folosit de ocazie ca să se furișeze afară din peșteră. De-abia târându-se, și-a găsit tendoanele în dosul stâncii. În câteva clipe, mănunchiul de trăsnete a fost din nou în mâna lui. Zeus le văzuse fumegând în întuneric. Când s-a întors în peșteră, Typhon a găsit-o goală.

Întruchipat în taur, Zeus i-a apărut lui Cadmus înainte ca acesta să se întreacă la cântat cu Typhon. Era agitat, se temea foarte tare că întrecerea se va încheia cu înfrângerea lui Cadmus și cu umilirea acestuia. Moment în care cosmosul își putea întrerupe tăcerea cu un hohot de râs batjocoritor din partea bătrânului său tată, Cronos. Se temea și că „Hellas, mama miturilor”⁵⁶², și-ar putea schimba toate poveștile, punând pe seama lui Typhon toate acele epitete laudative privind suveranitatea de care se bucurase el până acum. Așa se face că taurul, ca și Typhon, i-a promis solemn lui Cadmus o femeie și încă ceva: se va culca cu Harmonia și va fi „salvatorul armoniei cosmice”.⁵⁶³

Astfel, după ce Cadmus l-a păcălit pe Typhon, iar Zeus, cu ajutorul trăsnetelor recuperate, l-a azvârlit pe monstru în adâncurile de sub Etna, călătorul fenician a pornit din nou la drum, doar că acum nu mai căuta o femeie, ci două: Europa și Harmonia. Iarna era pe sfârșite și Orion se înălța pe cer. Cadmus a coborât de pe munții Taurus, urmând râurile repezi ale Ciliciei, cu malurile presărate cu șofran. Și a pornit din nou pe mare. „Brizele profetice”⁵⁶⁴ ale lui

Zeus l-au împins din spate. Cadmus nu știa încotro se îndreaptă, știa numai că la capătul drumului era Harmonia. Marinarii lui Cadmus au adormit pe plaja din Samothrace. Valurile erau molcome, vântul uitase să mai bată, era o liniște ce părea că va ține o veșnicie.

Când să se mijească de ziuă, Cadmus a fost trezit de mai multe sunete ciudate. Bătăi ritmice de tobe, pași măsurați, foșnet de stejari, voci de după frunze. Cadmus a părăsit plaja luând-o spre oraș. La intrarea în oraș a dat de câteva spălătorese care călcau rufe murdare în apă și cântau. Cadmus le-a privit intrigat, amuzat, parcă uitând să meargă mai departe. Într-un târziu a pornit-o pe străzile înguste, cutreierând orașul până a ajuns în fața palatului care arăta ca nou, strălucitor, sufocat de ornamente. Uși pe care erau înfățișate scene din istorie, stucatură deschisă la culoare, un dom, palmieri și zambile. În mijlocul grădinii era o fântână înconjurată de statui din aur și din argint ale unor tineri și tinere. Și statui ale unor câini: doar că, în clipa în care Cadmus se apropia de ele, acești câini vorbeau ca niște automate și dădeau din coadă. Impresionat de frumusețea și ochii lui expresivi, Haematus, regele orașului, l-a întâmpinat pe Cadmus ca pe un oaspete de seamă.

La sfârșitul banchetului, Cadmus și-a spus povestea, ca toți vizitatorii. Primele cuvinte nu s-au deosebit prea mult de cele pe care, într-una din zile, Ulise le va rosti la curtea regelui Alcinous. Apoi și-a descris genealogia complicată, începând cu Io, vaca ce rătăcea de la o mare la alta, și încheind cu taurul care s-a înălțat din mare ca să-i răpească sora, pe Europa. „Pentru ea, călătorind fără încetare, am ajuns până aici, atât de departe de casă.”⁵⁶⁵ În timp ce spunea asta Cadmus știa că omite lucrul cel mai important: căutându-și sora răpită, venise la Samothrace ca să câștige o altă fată, care acum îl asculta în tăcere, bănuitoare.

La sfârșitul banchetului, regina-mamă, Electra, care ședea lângă oaspetele străin, a văzut cum un tânăr cu părul cârlionțat, care îi atârna peste obraji, se apropie de ea și îi vorbește. Era Hermes. Zeul a luat-o deoparte pe regină și i-a spus că Zeus, primul ei iubit, îi poruncea să o dea străinului pe fiica ei, Harmonia. Și, spre deosebire de alte dăți, Hermes a adoptat un ton solemn: „Acest om l-a apărut pe iubitul tău într-un moment de cumpănă, acest om a adus eliberarea Olimpului”.⁵⁶⁶

Electra a reflectat: și-a amintit copilăria petrecută alături de cele șase surori, pleiadele. Zeus o sedusese de mică. Așa îl născuse pe Haematus. Odată, în timp ce-l alăpta, i-a apărut Afrodita, cu o fetiță în brațe. Atunci a văzut-o prima dată pe Harmonia, copilul nelegitim al Afroditei și al lui Ares. Mama fetei o scosese pe ascuns din Olimp și voia să i-o încredințeze Electrei. Electra a lipit gura Harmoniei de sânul ei și din clipa aceea a tratat-o ca pe propria fiică.

Dar, la fel cum apăruse ca din senin, tot așa această „fecioară coborâtă din cer”⁵⁶⁷ urma să dispară.

Electrei nu i-a fost ușor să o convingă pe Harmonia. Încuindu-se în iatacul ei, Harmonia a vărsat lacrimi de furie în timp ce atingea toate lucrurile dragi, pe care nu voia să le părăsească. De ce hotărâse mama ei să o dea acestui străin care spunea minciuni gogonate și nu-i putea oferi decât corabia lui? Era un pierde-vară, un fugar, un marinar, un om fără căpătâi. Dar, în cele din urmă, nu Electra a convins-o, ci prietena ei, Peisinoe. A venit și s-a încuiat împreună cu Harmonia. Peisinoe voia să i se confeseze, simțea un gol chiar deasupra stomacului, o ardea ceva, nu-și putea lua gândul de la acest străin atât de chipeș. A descris pătimașă corpul lui Cadmus, și-a închipuit cum ar fi ca mâna lui să-i atingă sânii rotunzi, cum ar fi ca mâinile ei să-i atingă ceafa. Harmonia a ascultat-o și și-a dat seama că se schimbă ceva în ea: se lăsa cuprinsă de dorința prietenei ei și în același timp privea cu disperare în jur știind că, dacă pleca, nu va mai vedea acea încăpere niciodată.

Pentru prima dată a simțit că ceva îi dă ghes, o pornire care o copleșea. În sinea ei deja își lua rămas-bun. De la peșterile Cabirilor și de la vocile ascuțite ale coribanților, de la palatul în care crescuse și de la coastele colțuroase din Samothrace. Și, pe neașteptate, a înțeles ce este mitul, a înțeles că mitul este precedentul din spatele fiecărei acțiuni, învelișul ei invizibil, mereu prezent. Nu avea de ce să se teamă de viața nesigură ce se deschidea în fața ei. Indiferent de drumul pe care mergea soțul ei rătăcitor, eșarfa atotcuprinzătoare a mitului se va înfășura în jurul tinerei Harmonia. Pentru fiecare pas, urma lui era deja acolo. Drept care Harmonia s-a trezit că spune aceste cuvinte: „Îl voi urma pe acest băiat, invocând căsătoriile zeilor oriunde voi merge. Dacă iubitul meu mă va duce peste mare spre est, voi celebra dorința lui Eos pentru Orion și îmi voi aminti paturile nupțiale ale lui Cephalus; dacă voi merge spre vestul încețoșat, mângâierea mea va fi Selene, care a suferit la fel pentru Endymion pe Latmon.”⁵⁶⁸ Când s-a dus să-i întâlnească pe ceilalți în sălile palatului, Harmonia avea o strălucire ciudată în ochi. Și-a trecut degetele peste tocurile ușilor, le-a îmbrățișat pe slujnice, s-a întors în iatac și a mângâiat patul, pereții. A luat un pumn de pământ și l-a dus la buze.

A sosit și momentul plecării. Cadmus și Harmonia stăteau la prova, o singură figură a galionului, în bătaia vântului care le răsfira părul. În jurul lor erau o mulțime de călători necunoscuți, neguțători în cea mai mare parte, care voiau să treacă de pe coastele Asiei în Grecia. Toți îi priveau pe cei doi tineri visători, cu fața spre mare, ca pe niște tovarăși de călătorie obișnuiți, pe care îi întâlnești o dată și apoi nu-i mai vezi. Dar atât de frumos era nimbul din jurul lor, încât ceilalți vedeau în el un semn de bun augur pentru călătoria în care tocmai porniseră.

Multe zile au trecut, Cadmus și Harmonia au supraviețuit numeroaselor aventuri înainte de a face nunta. În fruntea mulțimii de călători și a căruțelor pline cu lucrurile lor, cei doi au sosit în Delphi. Acolo Cadmus a auzit-o pe Pythia rostind cuvintele care aveau să-i decidă cursul vieții: „În zadar, Cadmus, pașii te duc peste mări și țări; cauți un taur care nu s-a născut dintr-o vacă; cauți un taur pe care nici un muritor nu-l poate găsi. Uită de Asiria; ia o junincă obișnuită drept călăuză și urmeaz-o; nu căuta taurul olimpien. Nici un vâcar nu l-ar putea stăpâni pe consortul Europei; acesta nu calcă pe nici o pășune, pe nici o miriște și nu se supune nici unui bici. Acest taur a ales legăturile delicate ale Afroditei, nu jugul și plugul. Numai lui Eros își înclină capul, nu și Demetrei. Uită de dorul față de Tyre și de tatăl tău. Așază-te într-o țară străină și întemeiază un oraș care să poarte numele ținutului tău natal, Teba din Egipt. Întemeiază-l acolo unde juninca, prin inspirație divină, cade la pământ și își întinde copitele ostentive.”⁵⁶⁹

Picioarele au lăsat-o pe junincă în valea Tanagrei. Imediat, Cadmus a căutat un izvor care să-l purifice înainte de a sacrifica juninca. A găsit unul. Dar, încolăcit în jurul apei cristaline, șarpele uriaș al lui Ares, de-abia îl aștepta. Șarpele trebuie să le fi zdrobit oasele multora dintre însoțitorii lui Cadmus înainte ca acesta să-l poată ataca. Cadmus îl simțea deja cum i se încolăcește în jurul picioarelor, tot mai strâns, când Athena a venit să-l îmbărbăteze. Apoi zeița a dispărut, lăsând în văzduh urma călcâiului ei. Cadmus a tras adânc aer în piept, simțind cum prinde putere: a ridicat o piatră și a trântit-o de capul șarpelui. Apoi a scos cuțitul de la brâu și l-a implantat în lighioană. Însoțitorii lui l-au privit cum răsucesc cuțitul în gâtul șarpelui cu iscusința unui măcelar. În cele din urmă, Cadmus a retezat capul șarpelui și l-a ridicat în aer, în timp ce restul se zvârcolea în praf.

Acum Cadmus trebuia să întemeieze orașul. În mijloc avea să așeze patul Harmoniei. În jurul lui totul trebuia modelat după geometria cerului. Fierul a mușcat din pământ, punctele de referință au fost calculate. Pietre de diferite culori, precum semnaturile planetelor, au fost aduse din munții Cithaeronului, Heliconului și Teumesusului, și așezate în grămezi. Cele șapte porți ale orașului au fost astfel concepute ca să corespundă celor șapte ceruri, fiecare dedicată unui zeu. Cadmus și-a privit orașul, terminat acum, ca pe o jucărie nouă și a hotărât că trebuie să țină nunta.

Sălile numeroase ale palatului din Teba erau pline de murmurul vocilor, de foșnetul pașilor sprinteni, de revederi și urări de bun venit. Toți zeii coborâseră din Olimp ca să asiste la nunta lui Cadmus și a Harmoniei. Cutreierau încăperile împărtășindu-și impresiile. Afrodita se îngrijise de ornamentarea patului nupțial.

Nesăbuit și vesel ca întotdeauna, Ares și-a scos armele și a încercat câțiva pași de dans. Muzele și-au cântat toate cântecele. Amuzată, făcând-o pe slujnica, Nike își atinge aripile de cele ale lui Eros, care își încorda arcul.

În cele din urmă au apărut mirele și mireasa, amândoi drepti ca niște statui, într-un car tras de un leu și de un mistreț. Apollo cânta la liră pe lângă car. Nimeni nu părea surprins de acele animale neobișnuite: nu asta voia Harmonia să spună, înjugând împreună opusul și sălbaticul? În amurg s-au aprins mii de torțe. Zeus a străbătut străzile Tebei. I-a plăcut orașul. Îi amintea de cer. Era ca un ring de dans. Apoi s-au adunat cu toții la banchet, pe scaune din aur. Zeus și Cadmus și-au pus mâinile pe aceeași masă, au stat unul lângă altul, și-au turnat vin unul altuia. Zeus îl privea pe Cadmus cu ochii unui prieten care și-a ținut o promisiune secretă. Când Dragonul a apărut pe cer, Cadmus s-a pregătit să-și conducă mireasa spre patul nupțial. Acum olimpienii s-au înșiruit ca să-și ofere darurile. Cel mai misterios și cel mai important a fost darul lui Zeus. Acesta i-a dat lui Cadmus „toată perfecțiunea”.⁵⁷⁰ Ce însemna asta? Cadmus s-a înclinat plin de recunoștință.

Afrodita s-a apropiat de fiica ei, Harmonia, și i-a prins la gât un colier purtător de noroc. Era colierul minunat făurit de Hefaistos în cinstea nașterii lui Eros arcașul? Sau colierul pe care Zeus i-l dăduse Europei, când o întinsese sub un platan în Creta? Harmonia a roșit toată, în timp ce pielea i se înfiora sub greutatea rece a colierului. Era un șarpe bătut cu stele, un șarpe cu două capete, într-o parte și în cealaltă, cu gurile căscate, față în față. Dar gurile nu se puteau mușca, fiindcă între ele, prinși între dinți, erau doi vulturi aurii cu aripile întinse. Strecurați în gâtul dublu al șarpelui, vulturii erau ca o clemă. Pietrele emanau dorință. Erau șarpe, vultur și stea, dar și mare, iar lumina pietrelor tremura în aer, ca pe valuri. În acel colier, cosmosul și ornamentul se întâlneau prima dată.

Printre oaspeți era și Iasion, fratele Harmoniei, care venise în grabă din Samothrace. Demetra îl zărise în mulțime în timpul pregătirilor de nuntă și imediat și-l dorise cu acea pasiune nestăpânită pe care olimpienii o cunoșteau atât de bine. Acum toată lumea se îndrepta spre camera mirilor. Privind în jur, Zeus și-a dat seama că Demetra și Iasion dispăruseră. A pornit după ei, în noapte. Larma petrecerii se îndepărta la fiecare pas. Zeus a trecut pragul uneia dintre cele șapte porți ale orașului. Acum, de jur împrejur era doar câmp, gol, întunecat față de strălucirea torțelor și a celorlalte lumini din palat. Într-un șanț adânc, săpat în pământul negru, a văzut două trupuri care se încleștau furios și se amestecau cu solul. A recunoscut strigătul lui Iasion și al Demetrei.

După acele vremuri îndepărtate când zeii și oamenii erau atât de apropiați, să inviți zeii acasă la tine era acum cel mai periculos lucru,

o sursă de necazuri și de blesteme, un semn al tensiunii de nerezolvat în relațiile dintre cer și pământ. La nunta lui Cadmus și a Harmoniei, Afrodita îi dăruiește miresei un colier care, trecând din mână în mână, va genera dezastru după dezastru până la masacrarea epigonilor sub zidurile Tebei și după aceea. La nunta lui Peleus și a lui Tetis, faptul că Eris nu a fost invitată duce la Judecata lui Paris în favoarea Afroditei și împotriva Herei și Athenei, astfel creând premisele Războiului Troian. Banchetul lui Lycaon, unde este servită și carne de om, și carne de animal, duce la Potop. Banchetul lui Tantalus, unde micul Pelops este fiert într-un cazan, marchează începutul unui șir de fărâdelegi care se vor înmulți și se vor complica până în ziua în care Athena își va da votul care îl achită pe fugarul Oreste.

Ce concluzii putem trage? A-i invita pe zei ne strică relația cu ei, dar pune istoria în mișcare. O viață în care zeii nu sunt invitați nu merită trăită. Va fi mai liniștită, dar lipsită de povești. Și s-ar putea crede că aceste invitații periculoase erau, de fapt, puse la cale de zeii înșiși, fiindcă zeii se plictisesc de oamenii care nu au povești.

Zeii nu-și dădeau seama, ca și oamenii de altfel, că acea nuntă din Teba era ultima ocazie în care aveau să fie atât de apropiați unii de alții. A doua zi dimineată, olimpienii au părăsit palatul. Cadmus și Harmonia s-au trezit în patul făcut de Afrodita pentru ei. Acum erau doar un rege și regina lui.

Au avut împreună patru fiice: Autonoë, Ino, Agave și Semele. Cadmus era slab și avea părul alb, lânos, când într-una din zile, peste ani, s-a oprit la mormântul fiicei lui, Semele, aproape de palat, într-un loc lăsat în paragină. De unde fusese patul lui Semele, când Zeus venise să facă dragoste cu ea, acum se înălțau dâre subțiri de fum. Lăstari de viță-de-vie se răsuceau în jurul pietrelor aproape sfărâmate. În acea scenă în care decăderea stătea alături de splendoare, Cadmus a văzut însăși imaginea vieții lui. Dâra de fum era semnul lăsat de trăsnetul lui Zeus, trăsnetul recuperat de Zeus din peștera lui Typhon numai datorită lui Cadmus. Dar Cadmus nu putea povesti nimănui despre asta. Acea poveste de demult era închisă pentru totdeauna în el. Nu ar fi sunat deloc bine faptul că Zeus fusese salvat de la înfrângere de un simplu călător fenician. Și ar fi sunat și mai rău dacă pomenea de tendoanele furate din corpul lui Zeus. Nimeni nu trebuia să afle despre asta. Cadmus a continuat să privească mormântul lui Semele. Coloanele sfărâmate erau acoperite de un strat subțire de scrum. Cine să știe care parte a corpului atât de delicat al fiicei lui se transformase în acel praf cenușiu – Semele, cea mai mică, cea mai frumoasă dintre fiicele lui, invidiată de celelalte încă de la naștere, cu toate că și ele erau foarte frumoase. Semele dispăruse în flăcări la fel cum Europa dispăruse peste ape. Zeus, mereu Zeus, cel care te învăluia fără scăpare.

Aceasta era o altă poveste care nu putea fi spusă. Celelalte fiice ale lui Cadmus, care își urau de moarte sora, spuneau că aceasta se împreunase fără rușine cu un străin pentru ca apoi să mintă că Zeus urcase în patul ei. Surorile lui Semele erau fericite că aceasta ajunsese o mână de cenușă. Iar Cadmus nu putea nici măcar să o jelească sau să o adore ca mamă a unui zeu vechi și nou, zeul care își anunța prezența prin lăstarii de viță-de-vie care se răsuceau printre pietrele sfărâmate și care până la urmă era nepotul său: Dionysus.

Cadmus privea în continuare mormântul lui Semele. Șirul de calamități încă nu se terminase. Când se însurase cu tânăra Harmonia, extremele lumii se alăturaseră, într-un acord vizibil, pentru ultima oară. Imediat după aceea s-au separat, s-au rupt una de alta. Semele a ajuns cenușă; toate surorile ei, la un moment dat, au fost tăiate în bucăți sau au tăiat pe cineva în bucăți. Nimeni nu a îndurat atâtea chinuri precum fiicele Harmoniei. Actaeon, fiul lui Autonoë, a fost sfâșiat de câinii lui Artemis. Learchus, fiul lui Ino, a fost străpuns de frigarea tatălui său, Athamas. Iar timpul mai pregătea și alte chinuri. Cadmus nu a mai fost regele Tebei. I-a lăsat tronul nepotului său, Pentheus, copilul lui Agave. Iar acest nepot, care îl considera un bătrân care nu mai face două parale, și-a găsit să se certe cu Dionysus, noul zeu, despre care nu știa nimic și pe care nu-l înțelegea deloc. Cadmus s-a văzut obligat să joace rolul bătrânului lipsit de demnitate care nu iese din cuvântul celorlalți. Pentheus îl privea cu dispreț. Pentheus credea că el este orașul, refuzând să-și amintească felul în care Teba fusese doar un deal acoperit de iarbă sălbatică înainte ca bunicul lui, Cadmus, să-și afunde plugul în pământ. Doi bătrâni, sprijinindu-se reciproc, Cadmus și Tiresias au pornit spre munții unde trăiau menadele nebune. Pierdute printre ele, de nerecunoscut între acele trupuri adormite sau extatice, erau cele trei prințese: Autonoë, Ino, Agave. Pășind anevoie, Cadmus și Tiresias au urcat în pădure. Știau că nu trebuie să te cerți cu zeii.

Cadmus s-a întors la Teba tocmai la timp ca să culeagă ce mai rămăsese din Pentheus, sfâșiat pe munte de mama lui, cu mâinile goale. I-a spus Harmoniei, bătrâna lui soție, să se pregătească de călătorie, pentru ultima dată. Era un hoinar când îl cunoscuse și hoinari trebuiau să-și sfârșească zilele. La scurt timp, Dionysus și-a făcut apariția în Teba. A pus stăpânire pe oraș și i-a alungat pe Agave, pe Cadmus și pe Harmonia. După moartea atroce a lui Pentheus, purtau cu toții stigmatul. Ajutat de slujitorii săi, Cadmus a încărcat mai mulți saci într-o căruță. Harmonia ținea frâiele în mână. Dionysus le-a arătat încotro să o ia. Spre hotarele vestice ale pământului, cețurile Iliriei.

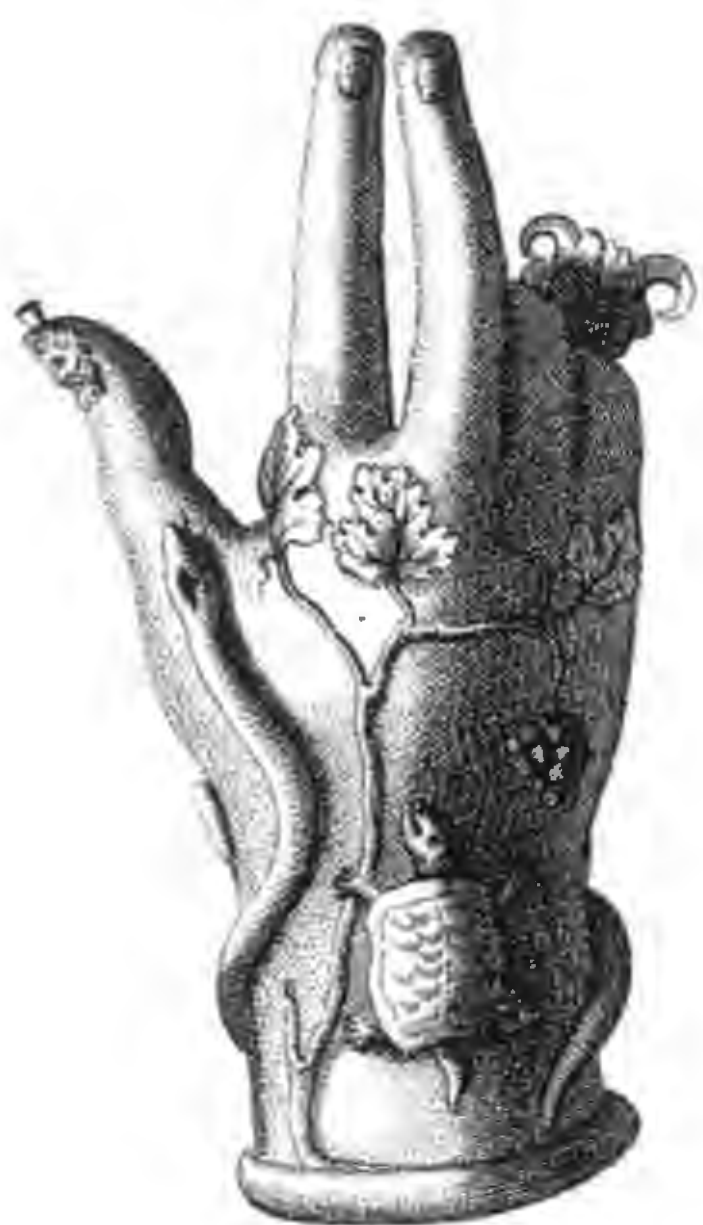
În ziua nunții, tineri și radioși, Cadmus și Harmonia sosiseră într-un car tras de un leu și de un mistreț. Acum, alungați din casă,

acești doi exilați s-au suit într-o căruță trasă de boi și încărcată de amintiri. Când căruța s-a pornit, Cadmus și Harmonia s-au așezat unul lângă celălalt, iar tebanii au văzut cum spatele celor doi se înnoadă și se acoperă de solzii unui singur șarpe. Cadmus și Harmonia s-au îndepărtat, șerpi împlețiți dedesubt, cu capul sus. Așa îi mai vedem și astăzi pe piatra de mormânt, „din marginea defileului negru al râului ilirian”.⁵⁷¹

În timp ce mâna căruța spre vest, înnodat cu consoarta lui, ca un emigrant încăpățânat care încă mai caută un oraș nou deși este prea târziu, Cadmus se gândea la trecut. Ce mai rămăsese din el? Câțiva saci cu lucruri într-o căruță, iar în urma lor, un oraș pe care Dionysus îl zguduise cu un cutremur. Cadmus îl salvase pe Zeus, dar asta nu-l scutise de o viață precară. Pornise să-și caute sora, pe Europa, și o câștigase pe tânăra Harmonia. Un călător îi spusese că Europa devenise regina Cretei. Harmonia era alături de el, un șarpe bătrân. Cadmus se simțea la fel ca atunci când coborâse de pe corabie la Samothrace: un om fără daruri, fiindcă tot ce avea era în căruță. Darul lui Cadmus era totuși impalpabil.

Un alt rege din Egipt, Danaus, cu cele 50 de fiice însetate de sânge, adusese Greciei apa. Cadmus adusese Greciei „darurile minții”⁵⁷²: vocale și consoane legate împreună în semne minuscule, „model gravat al unei tăceri care vorbește”⁵⁷³ – alfabetul. Cu alfabetul, grecii vor învăța să cunoască zeii în tăcerea minții, nu în carne și oase, cum îi cunoscuse Cadmus în ziua nunții. Se gândea la regatul pierdut: la fiicele și la nepoții rupți în bucăți sau rupându-i pe alții în bucăți, aruncați în apă clocotită, străpunși cu frigări, înecați în mare. Iar Teba era o grămadă de moloz. Dar nimeni nu putea șterge acele litere mici, acele picioare de muscă pe care Cadmus fenicianul le împrăștiase în toată Grecia, unde îl mânaseră vânturile în căutarea Europei răpite de taurul ridicat din mare.

Note asupra surselor

- ¹ *Imnul homeric închinat Demetrei*, 5.
- ² *Ibid.*, 10–11.
- ³ Lycophron, *Alexandra*, 1293.
- ⁴ *Ibid.*, 1297.
- ⁵ Herodot, *Istorii*, I, 4, 2.
- ⁶ G. Moreau, *Pasiphaé*, în *L'assembleur de rêves*, Fontfroide: Fata Morgana, 1984, p. 69.
- ⁷ Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, V, 77, 3.
- ⁸ Ovidiu, *Faste*, III, 498.
- ⁹ Chaeremon, *Centaurul*, 71 F 11 în *Tragicorum Graecorum Fragmenta* (TrGF), vol. I, ed. B. Snell.
- ¹⁰ Euripide, *Hipolit*, 339.
- ¹¹ Callimah, *Aetia*, II, fr. 48 (Pfeiffer).
- ¹² Nonnus, *Dionysiaca*, XLVIII, 372.
- ¹³ *Ibid.*, XV, 409.
- ¹⁴ *Ibid.*, X, 339.
- ¹⁵ F. Solmsen, *Eratosthenes' Erigone: A Reconstruction*, „Transactions of the American Philological Association“, 78, 1947, p. 262.
- ¹⁶ Hyginus, *Astronomica*, II, 4, 2.
- ¹⁷ Ovidiu, *Metamorfoze*, VI, 125.
- ¹⁸ Eratostene, *Erigone*, fr. 22, în I. U. Powell, *Collectanea Alexandrina*.
- ¹⁹ R. Merkelbach, *Die Erigone des Eratosthenes*, în „Miscellanea di studi Alessandrini in memoria di A. Rostagni“, Torino, 1963, p. 472.
- ²⁰ *Rig Veda*, VII, 87, 5.
- ²¹ Nonnus, *Dionysiaca*, XLVII, 135.
- ²² *Ibid.*, XLVII, 190, 249.
- ²³ Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, II, 65, 2.
- ²⁴ Plutarh, *Despre Isis și Osiris*, 364 d.
- ²⁵ Nonnus, *Dionysiaca*, XVI, 229, 252.
- ²⁶ *Ibid.*, XVII, 184; XXXVI, 469.
- ²⁷ Clement din Alexandria, *Cuvânt de îndemn către greci*, II, 39, 3.
- ²⁸ *Ibid.*
- ²⁹ Nicola Damasceno, H 90 F 38, F. Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker* (FGrH), II, A, p. 345.
- ³⁰ Hyginus, *Fabulae*, CCII, 1.
- ³¹ *Catalogul femeilor*, fr. 60 (Merkelbach-West).
- ³² Hesiod, fr. 298 (Merkelback-West).
- ³³ Isyllus, *Pietre din Epidauros*, I.U. Powell, *Collectanea Alexandrina*, p. 134, v. 47.
- ³⁴ Pausanias, *Descrierea Greciei*, X, 4, 3.
- ³⁵ *Ibid.*, 4, 1.

- 36 München, Museum antiker Kleinkunst, 2309, *Corpus Vasorum Antiquorum*, München, col. IV, bearbeitet von R. Lullies, placa 161.
- 37 Pindar, *Ode Pythiei*, III, 15.
- 38 *Ibid.*, III, 20.
- 39 *Ibid.*, III, 21–23.
- 40 Apollon din Rodos, *Argonautica*, IV, 612–614.
- 41 Plutarh, *Vieți paralele*, 6, 9.
- 42 *Ibid.*, 6, 4.
- 43 Isocrate, *Elogiu Elenei*, 23.
- 44 Pausanias, *Descrierea Greciei*, I, 39, 3.
- 45 J. Bachofen, *Das Mutterrecht*, în *Gesammelte Werke*, Basel: Schwabe, vol. II, 1, 1948, p. 271.
- 46 Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, IV, 28, 4.
- 47 *Ibid.*, 29, 3.
- 48 Tzetzes, *Comentariu la Belșugul de Aristofan*, 627 b, 1–4, în *Scholia in Aristophanem*, IV, ed. L. M. Positano, Groningen: Bonma, 1957.
- 49 Eschil, *Supliciile*, 9.
- 50 Pindar, *Ode Pythiei*, IX, 114.
- 51 Strabon, *Geografia*, VII, 6, 8.
- 52 Eschil, *Choeforele*, 631.
- 53 Eschil, *Danaidele*, fr. 44, în *TrGF*, vol. 3, ed. S. Radt.
- 54 Eschil, *Supliciile*, 291.
- 55 J.J. Bachofen, *Das Mutterrecht*, vol. II, 1, pp. 288–289.
- 56 Eschil, *Mirmidonele*, fr. 136, în *TrGF*, vol. 3, ed. S. Radt.
- 57 Pseudo-Lucian, *Dragoste*, 48.
- 58 Callimah, *Imnuri*, II, 49.
- 59 Plutarh, *De genio Socratis*, 591 b.
- 60 Euripide, *Alcestis*, 147.
- 61 Plutarh, *Despre dragoste*, 768 e.
- 62 Platon, *Banchetul*, 179 c.
- 63 *Ibid.*, 179 d.
- 64 Herodot, *Istorie*, VII, 129, 1.
- 65 Hesychius, *Lexicon*, A 1156.
- 66 Plutarh, *Despre dragoste*, F61 e.
- 67 Eschil, *Supliciile*, 214.
- 68 Euripide, *Alcestis*, 147.
- 69 Platon, *Banchetul*, 182 a.
- 70 *Ibid.*, 182 d.
- 71 *Ibid.*, 183 b.
- 72 Teocrit, *Idile*, XII, 13.
- 73 *Ibid.*
- 74 Anacreon, fr. 125 (Gentili).
- 75 Pseudo-Lucian, *Dragoste*, 42.

- ⁷⁶ *Ibid.*, 39.
- ⁷⁷ Achilles Tatius, *Aventurile lui Leucippe și Cleitophon*, II, 38, 3–4.
- ⁷⁸ Eschine, *Împotriva lui Timarchus*, 185.
- ⁷⁹ Pseudo-Lucian, *Dragoste*, 41.
- ⁸⁰ Plutarh, *Amatorius*, 750 c.
- ⁸¹ Pseudo-Lucian, *Dragoste*, 4.
- ⁸² *Ibid.*, 5.
- ⁸³ *Ibid.*, 12.
- ⁸⁴ *Ibid.*, 16.
- ⁸⁵ *Ibid.*, 17.
- ⁸⁶ Teocrit, *Idile*, XVI, 108–9.
- ⁸⁷ Simonides, în *Anthologia Palatina*, VI, 25, 3.
- ⁸⁸ Plutarh, *Amatorius*, 751 d.
- ⁸⁹ Strabon, *Geografia*, X, 4, 21.
- ⁹⁰ Plutarh, *Amatorius*, 751 c.
- ⁹¹ Aristofan, *Norii*, 978.
- ⁹² Xenophon, *Ospățul*, VIII, 21.
- ⁹³ Plutarh, *Amatorius*, 751 e.
- ⁹⁴ Herodot, *Istoriei*, II, 53, 1.
- ⁹⁵ *Ibid.*, I, 143, 310, 369.
- ⁹⁶ *Ibid.*, I, 298.
- ⁹⁷ *Ibid.*, I, 304.
- ⁹⁸ *Ibid.*, I, 447.
- ⁹⁹ Tucidide, *Istoriei*, I, 11, 1.
- ¹⁰⁰ M. Parry, *The Making of Homeric Verse*, Clarendon Press, Oxford 1971, p. 97.
- ¹⁰¹ Apollon din Rodos, *Argonautica*, IV, 794–95.
- ¹⁰² *Ibid.*, IV, 799.
- ¹⁰³ *Ibid.*, IV, 796.
- ¹⁰⁴ Pindar, *Ode istmiene*, VIII, 36.
- ¹⁰⁵ Apollon din Rodos, *Argonautica*, IV, 804.
- ¹⁰⁶ *Iliada*, I, 395.
- ¹⁰⁷ Eschil, *Prometeu încătușat*, 762.
- ¹⁰⁸ *Ibid.*, 768.
- ¹⁰⁹ Sofocle, *Antigona*, 613–14.
- ¹¹⁰ *Ibid.*, I, 599.
- ¹¹¹ *Ibid.*, VI, 138.
- ¹¹² Lucian, *Imagini*, 21.
- ¹¹³ Pausanias, *Descrierea Greciei*, II, 4, 7.
- ¹¹⁴ Parmenide, fr. 8, 30–31 (Diels-Kranz).
- ¹¹⁵ *Iliada*, IX, 337–38.
- ¹¹⁶ R.B. Onians, *The Origins of European Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1951, p. 333.

- ¹¹⁷ P. Chantraine, *Dictionnaire etymologique de la langue grecque*, Paris: A.-K. Klincksieck, 1968, p. 83.
- ¹¹⁸ Arrian, *Anabasis*, II, 3, 6–7.
- ¹¹⁹ *Ibid.*, II, 3, 7.
- ¹²⁰ *Ibid.*, II, 3, 8.
- ¹²¹ *Iliada*, XIII, 358–360.
- ¹²² Macrobius, *Saturnalia*, I, 19, 17.
- ¹²³ Simia, *Aripile dragostei*, în *Anthologia Palatina*, XV, 24, 3–4.
- ¹²⁴ *Ibid.*, XV, 24, 12.
- ¹²⁵ *Ibid.*
- ¹²⁶ *Ibid.*, XVI, 441.
- ¹²⁷ *Ibid.*, V, 593.
- ¹²⁸ Filostrat, *Imagini*, II, 29, 2.
- ¹²⁹ Callimah, *Hecale*, fr. 238, 15–16 (Pfeiffer).
- ¹³⁰ *Iliada*, X, 247.
- ¹³¹ *Ibid.*, X, 246–247.
- ¹³² *Ibid.*, X, 280.
- ¹³³ *Ibid.*, X, 272.
- ¹³⁴ F. Hölderlin, *Scrisoare către Böhlendorff din 4 decembrie, 1801*.
- ¹³⁵ F. Hölderlin, *Über Achill*, II.
- ¹³⁶ Filostrat cel Tânăr, *Imagini*, 392, 2.
- ¹³⁷ Euripide, *Ifigenia în Aulida*, 959–960.
- ¹³⁸ *Ibid.*, 987–989.
- ¹³⁹ *Ibid.*, 1083.
- ¹⁴⁰ *Ibid.*, 1083–1084.
- ¹⁴¹ *Ibid.*, 1318.
- ¹⁴² *Ibid.*, 1378.
- ¹⁴³ *Ibid.*, 1400–1401.
- ¹⁴⁴ *Ibid.*, 1401.
- ¹⁴⁵ *Ibid.*, 1218–1219.
- ¹⁴⁶ *Ibid.*, 1250–1251.
- ¹⁴⁷ Pliniu cel Bătrân, *Naturalis Historia*, XXI, 8, 11.
- ¹⁴⁸ Eschil, *Sfinxul*, fr. 235, în *TrGF*, vol. 3, ed. S. Radt.
- ¹⁴⁹ Hyginus, *Astronomica*, II, 15, 4.
- ¹⁵⁰ Eschil, *Prometeu încătușat*, fr. 202, în *TrGF*, vol. 3, ed. S. Radt.
- ¹⁵¹ Athenaeus, *Deipnosophists*, XV, 674 c.
- ¹⁵² C. Daremberg și E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Hachette, Paris, 1887, vol. I-2, p. 1524.
- ¹⁵³ Chaeremon, *Centaurul*, 71 F 11, în *TrGF*, vol. I, ed. B. Snell.
- ¹⁵⁴ Aristotel, *Simpozion*, fr. 101 (Rose).
- ¹⁵⁵ *Iliada*, I, 470.
- ¹⁵⁶ Athenaeus, *Deipnosophists*, XV, 674 f.
- ¹⁵⁷ Lucian, *Despre sacrificiu*, 12.

- ¹⁵⁸ Sappho, fr. 81 b, 1–4 (Lobel-Page).
- ¹⁵⁹ Sappho, fr. 58, 25 (Lobel-Page).
- ¹⁶⁰ Athenaeus, *Deipnosophists*, VI, 233 a.
- ¹⁶¹ Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, XVI, 64, 2.
- ¹⁶² Platon, *Republica*, 493 c.
- ¹⁶³ Platon, *Legile*, 967 a.
- ¹⁶⁴ Eschil, *Agamemnon*, 923–924.
- ¹⁶⁵ Euripide, *Ifigenia în Aulida*, 10.
- ¹⁶⁶ *Iliada*, I, 277–281.
- ¹⁶⁷ *Ibid.*, IX, 665.
- ¹⁶⁸ *Ibid.*, IX, 637.
- ¹⁶⁹ *Ibid.*, IX, 638.
- ¹⁷⁰ *Ibid.*, IX, 406–409.
- ¹⁷¹ *Odiseea*, XI, 476.
- ¹⁷² *Ibid.*, XI, 483.
- ¹⁷³ *Ibid.*, XI, 485.
- ¹⁷⁴ *Ibid.*, XI, 488–491.
- ¹⁷⁵ Eschil, *Agamemnon*, 231–247.
- ¹⁷⁶ Euripide, *Hecuba*, 553–554, 557–570.
- ¹⁷⁷ *Comentariu la Hecuba*, 574.
- ¹⁷⁸ *Iliada*, XIX, 325.
- ¹⁷⁹ Lycophron, *Alexandra*, 171–173.
- ¹⁸⁰ *Etymologicon Magnum*, 328, 7.
- ¹⁸¹ Euripide, *Andromaca*, 598–599.
- ¹⁸² Ovidiu, *Eroine*, XVI, 149–152.
- ¹⁸³ *Ibid.*, XVI, 250.
- ¹⁸⁴ *Ibid.*, XVI, 101.
- ¹⁸⁵ *Iliada*, IX, 571; XIX, 87.
- ¹⁸⁶ *Kypria*, fr. 6, 5 (Kinkel).
- ¹⁸⁷ *Ibid.*, fr. 6, 10.
- ¹⁸⁸ *Ibid.*, fr. 6, 3.
- ¹⁸⁹ *Ibid.*, fr. 6, 5–6.
- ¹⁹⁰ Teocrit, *Idile*, XVIII, 24.
- ¹⁹¹ Herodot, *Istorii*, II, 113, 2.
- ¹⁹² *Iliada*, VI, 289–292.
- ¹⁹³ Herodot, *Istorii*, II, 116, 1.
- ¹⁹⁴ Isocrate, *Elogiu Elenei*, 49.
- ¹⁹⁵ *Ibid.*, 53.
- ¹⁹⁶ *Ibid.*
- ¹⁹⁷ *Ibid.*, 68.
- ¹⁹⁸ *Ibid.*, 18.
- ¹⁹⁹ *Ibid.*, 16.
- ²⁰⁰ *Ibid.*, 25.

- ²⁰¹ *Ibid.*, 37.
- ²⁰² *Ibid.*, 59.
- ²⁰³ *Ibid.*
- ²⁰⁴ *Ibid.*, 60.
- ²⁰⁵ *Ibid.*
- ²⁰⁶ *Ibid.*, 16.
- ²⁰⁷ *Ibid.*, 65.
- ²⁰⁸ Athenaeus, *Deipnosophists*, XIII, 592 b.
- ²⁰⁹ Plutarh, *Vitae decem oratorum*, 838 b.
- ²¹⁰ Stesichorus, fr. 46, 4–5 (Page).
- ²¹¹ Eschil, *Agamemnon*, 62.
- ²¹² Euripide, *Troienele*, 936.
- ²¹³ Dares din Frigia, *Excidio Trojae Historia*, XII.
- ²¹⁴ Aristofan, *Lysistrata*, 155–156.
- ²¹⁵ Horațiu, *Satire*, I, 3, 107–108.
- ²¹⁶ Athenaeus, *Deipnosophists*, V, 191 b.
- ²¹⁷ *Ibid.*, V, 190 f.
- ²¹⁸ Euripide, *Ciclopui*, 179–181.
- ²¹⁹ Ammianus Marcellinus, *Istoria*, XIV, 11, 26.
- ²²⁰ *Ibid.*
- ²²¹ Pausanias, *Descrierea Greciei*, VII, 5, 13.
- ²²² *Ibid.*, X, 5, 5.
- ²²³ *Ibid.*, X, 12, 2.
- ²²⁴ *Ibid.*, X, 12, 6.
- ²²⁵ *Ibid.*, X, 7, 2.
- ²²⁶ Pindar, *Imnuri*, VIII, 65–67 (Snell).
- ²²⁷ *Ibid.*, 68–71.
- ²²⁸ Pausanias, *Descrierea Greciei*, X, 5, 12.
- ²²⁹ Pindar, *Ode pythiene*, IV, 216.
- ²³⁰ *Ibid.*, IV, 213.
- ²³¹ Muzeul Olimpiei, B 4422.
- ²³² Apollon din Rodos, *Argonautica*, II, 501–502.
- ²³³ Platon, *Fedru*, 75 d.
- ²³⁴ Euripide, *Ion*, 505.
- ²³⁵ *Ibid.*, 1013.
- ²³⁶ *Ibid.*, 1615.
- ²³⁷ Herodot, *Istoriei*, I, 47, 3.
- ²³⁸ *Ibid.*, I, 48, 2.
- ²³⁹ *Ibid.*, I, 30, 1.
- ²⁴⁰ Euripide, *Andromaca*, 1092–1093.
- ²⁴¹ Pausanias, *Descrierea Greciei*, X, 21, 3.
- ²⁴² *Ibid.*, X, 22, 4.
- ²⁴³ *Ibid.*, 23, 7.

- ²⁴⁴ *Ibid.*, X, 23, 8.
- ²⁴⁵ Plutarh, *Quaestiones Graecae*, 293 e.
- ²⁴⁶ Plutarh, *Despre principiul frigului*, 953 d.
- ²⁴⁷ Plutarh, *De E apud Delphos*, 387 a.
- ²⁴⁸ Plutarh, *Quaestiones Graecae*, 293 b.
- ²⁴⁹ Pausanias, *Descrierea Greciei*, V, 8, 5.
- ²⁵⁰ *Ibid.*, V, 8, 6.
- ²⁵¹ *Ibid.*, V, 8, 7.
- ²⁵² Quintilian, *Institutio oratoria*, XII, 10, 9.
- ²⁵³ Pausanias, *Descrierea Greciei*, V, 7, 1.
- ²⁵⁴ *Ibid.*, V, 7, 3.
- ²⁵⁵ *Ibid.*, V, 13, 11.
- ²⁵⁶ *Ibid.*, VI, 22, 9.
- ²⁵⁷ *Ibid.*, VI, 22, 10.
- ²⁵⁸ *Ibid.*, V, 7, 2.
- ²⁵⁹ *Ibid.*, V, 7, 3.
- ²⁶⁰ *Ibid.*, V, 13, 1.
- ²⁶¹ *Ibid.*, V, 20, 1.
- ²⁶² *Ibid.*, V, 13, 5–6.
- ²⁶³ *Odiseea*, I, 29.
- ²⁶⁴ Herodot, *Istorie*, I, 67, 4.
- ²⁶⁵ *Fragmenta Orphicorum*, 82 (Kern).
- ²⁶⁶ *Ibid.*
- ²⁶⁷ Euripide, *Elena*, 1307.
- ²⁶⁸ Anobius, *Adversus Nationes*, V, 20.
- ²⁶⁹ *Ibid.*
- ²⁷⁰ *Ibid.*, V, 21.
- ²⁷¹ *Ibid.*
- ²⁷² *Ibid.*
- ²⁷³ *Ibid.*
- ²⁷⁴ Anonymus Tarentine citat în Clement din Alexandria, *Cuvânt de îndemn către greci*, II, 16, 3.
- ²⁷⁵ *Fragmenta Orphicorum*, 31, 24 (Kern).
- ²⁷⁶ Platon, *Alcibiade*, 133 a.
- ²⁷⁷ *Ibid.*
- ²⁷⁸ Vergiliu, *Georgicele*, 1, 37.
- ²⁷⁹ Lucan, *Pharsalia*, VI, 740–741.
- ²⁸⁰ *Imnul homeric închinat Demetrei*, 10–11.
- ²⁸¹ *Ibid.*, 403.
- ²⁸² Clement din Alexandria, *Cuvânt de îndemn către greci*, II, 34, 3–4.
- ²⁸³ *Comentariu la Aristides*, 22, 4.
- ²⁸⁴ *Ibid.*
- ²⁸⁵ Grigore din Nazianz, *Orații*, 39, 4.

- ²⁸⁶ *Imnuri orfice*, 41, 9.
- ²⁸⁷ Platon, *Banchetul*, 187 d-e.
- ²⁸⁸ Pausanias, *Descrierea Greciei*, I, 37, 2.
- ²⁸⁹ Hyginus, *Fabulae*, CCLI.
- ²⁹⁰ Euripide, *Hipolit*, 1013.
- ²⁹¹ *Ibid.*, 957.
- ²⁹² *Ibid.*, 1080.
- ²⁹³ *Ibid.*, 1006.
- ²⁹⁴ Rufus, *Despre confesiune*, 112 (Daremborg-Ruelle).
- ²⁹⁵ Euripide, *Hipolit*, 1352.
- ²⁹⁶ *Ibid.*, 1333.
- ²⁹⁷ *Ibid.*, 1438.
- ²⁹⁸ Oppian, *Despre pescuit*, II, 488.
- ²⁹⁹ *Iliada*, V, 395.
- ³⁰⁰ *Imnul homeric închinat Demetrei*, 350.
- ³⁰¹ Ovidiu, *Faste*, IV, 555.
- ³⁰² *Imnul homeric închinat Demetrei*, 350.
- ³⁰³ Sofocle, *Ajax*, 764–65.
- ³⁰⁴ *Ibid.*, 767–769.
- ³⁰⁵ *Odiseea*, XIII, 313.
- ³⁰⁶ Eschil, *Eumenidele*, 737.
- ³⁰⁷ *Ibid.*, 738.
- ³⁰⁸ *Oracole chaldeene*, 34, 2 (Des Places).
- ³⁰⁹ Eschil, *Eumenidele*, 827–828.
- ³¹⁰ Callimah, *Hecale*, fr. 260, 19 (Pfeiffer).
- ³¹¹ Euripide, *Ion*, 22.
- ³¹² Pausanias, *Descrierea Greciei*, I, 27, 3.
- ³¹³ *Ibid.*
- ³¹⁴ Aristofan, *Lysistrata*, 640.
- ³¹⁵ *Ibid.*, 641–647.
- ³¹⁶ Tucidide, *Istorie*, VI, 54, 2.
- ³¹⁷ *Ibid.*, VI, 59, 1.
- ³¹⁸ *Ibid.*, VI, 31, 6.
- ³¹⁹ Herodot, *Istorie*, I, 60, 5.
- ³²⁰ *Ibid.*, I, 60, 3.
- ³²¹ G. De Sanctis, *Atthis*, La Nuova Italia, Florența, 1975, p. 348.
- ³²² *Ibid.*, p. 347.
- ³²³ Aristotel, *Constituția ateniană*, XIV, 4.
- ³²⁴ Iamblichus, *Introducere în aritmetica lui Nicomah*, 38.
- ³²⁵ Lucian, *Imagini*, 7.
- ³²⁶ Sofocle, *Ajax*, 385.
- ³²⁷ Pindar, fr. 140 (Bowra).
- ³²⁸ Hipolit, *Respingerea tuturor ereziilor*, 5, 40, 8.

- ³²⁹ Aristofan, *Broaștele*, 395.
- ³³⁰ *Ibid.*, 396.
- ³³¹ Euripide, *Bacchae*, 194.
- ³³² Aristofan, *Broaștele*, 389–390.
- ³³³ *Ibid.*, 392.
- ³³⁴ *Ibid.*, 410–412.
- ³³⁵ *Comentariu la Platon*, 485.
- ³³⁶ Herodot, *Istorie*, I, 153, 1.
- ³³⁷ Euripide, *Rhesus*, 355.
- ³³⁸ Cornutus, *Rezumat al tradițiilor legate de mitologia greacă*, 32, p. 67, 3–4 (Lang).
- ³³⁹ Herodot, *Istorie*, I, 131, 1–2.
- ³⁴⁰ Berossus, fr. 11, în Jacoby, *FGrH*, III, C, p. 394.
- ³⁴¹ J. Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*, în *Gesammelte Werke*, Basel: Schwabe, 1978, vol. V, p. 93.
- ³⁴² Platon, *Protagoras*, 342 a–d.
- ³⁴³ Platon, *Legile*, 686 d.
- ³⁴⁴ Plutarh, *Viața lui Lycurgus*, 28, 3–5.
- ³⁴⁵ J. Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*, vol. V, p. 9.
- ³⁴⁶ Tucidide, *Istorie*, IV, 80, 3–4.
- ³⁴⁷ Herodot, *Istorie*, IV, 146, 2.
- ³⁴⁸ Platon, *Hippias Major*, 285 c.
- ³⁴⁹ Pausanias, *Descrierea Greciei*, II, 8, 2.
- ³⁵⁰ J. Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*, vol. V, p. 110.
- ³⁵¹ Plutarh, *Viața lui Lycurgus*, 16, 10.
- ³⁵² *Ibid.*, 22, 5.
- ³⁵³ *Ibid.*, 22, 1.
- ³⁵⁴ *Ibid.*
- ³⁵⁵ Tyrtaeus, *Elegii*, 7, 31–32 (Gentili-Prato).
- ³⁵⁶ Plutarh, *Viața lui Lycurgus*, 29, 1.
- ³⁵⁷ Tucidide, *Istorie*, I, 10, 2.
- ³⁵⁸ Platon, *Alcibiade*, 122 e.
- ³⁵⁹ Platon, *Legile*, 641 e.
- ³⁶⁰ Platon, *Republica*, 548 a–c.
- ³⁶¹ Isocrate, *Panathenaicus*, 178.
- ³⁶² *Ibid.*, 181.
- ³⁶³ Plutarh, *Viața lui Aristides*, 7, 7.
- ³⁶⁴ Plutarh, *Amatorius*, 773 e.
- ³⁶⁵ Platon, *Republica*, 459 e.
- ³⁶⁶ Sofocle, *Oedip la Colonos*, 145.
- ³⁶⁷ Platon, *Fedru*, 265 c.
- ³⁶⁸ Euripide, *Rhesus*, 30.
- ³⁶⁹ Platon, *Republica*, 503 a.

- ³⁷⁰ *Ibid.*
- ³⁷¹ *Ibid.*, 503 b.
- ³⁷² *Ibid.*
- ³⁷³ *Ibid.*
- ³⁷⁴ *Ibid.*, 540 d.
- ³⁷⁵ *Ibid.*, 503 a.
- ³⁷⁶ Plutarh, *Viața lui Lycurgus*, 16, 2.
- ³⁷⁷ *Ibid.*, 15, 14.
- ³⁷⁸ *Ibid.*, 15, 9.
- ³⁷⁹ *Ibid.*
- ³⁸⁰ Athenaeus, *Deionosophists*, XII, 602 e.
- ³⁸¹ Plutarh, *Viața lui Lycurgus*, 15, 10.
- ³⁸² Platon, *Legile*, 637 c.
- ³⁸³ Ibycus, fr. 65 (Edmonds).
- ³⁸⁴ Aristofan, *Lysistrata*, 79–84.
- ³⁸⁵ Platon, *Republica*, 458 d.
- ³⁸⁶ Plutarh, *Viața lui Lycurgus*, 14, 8.
- ³⁸⁷ Aristofan, *Lysistrata*, 1312–1313.
- ³⁸⁸ Eschil, *Agamemnon*, 832.
- ³⁸⁹ Aristotel, *Politica*, 1333 b.
- ³⁹⁰ Plutarh, *Viața lui Cleomenes*, 10, 6.
- ³⁹¹ Plutarh, *Viața lui Agis*, 11, 5.
- ³⁹² Plutarh, *Viața lui Cleomenes*, 9, 2.
- ³⁹³ Plutarh, *Viața lui Lycurgus*, 29, 8.
- ³⁹⁴ Tucidide, *Istoriei*, V, 68, 2.
- ³⁹⁵ Plutarh, *Viața lui Alcibiade*, 23, 3.
- ³⁹⁶ *Ibid.*, 23, 7.
- ³⁹⁷ *Ibid.*
- ³⁹⁸ Tucidide, *Istoriei*, V, 105, 4.
- ³⁹⁹ Antiphon, fr. 67 (Blass).
- ⁴⁰⁰ Lysias, fr. 30 (Gernet-Bizos).
- ⁴⁰¹ Athenaeus, *Deionosophists*, XIII, 574 d.
- ⁴⁰² Platon, *Banchetul*, 212 e.
- ⁴⁰³ Athenaeus, *Deionosophists*, XII, 554 a.
- ⁴⁰⁴ Plutarh, *Viața lui Alcibiade*, 39, 7.
- ⁴⁰⁵ Herodot, *Istoriei*, II, 50, 3.
- ⁴⁰⁶ *Ibid.*, II, 3, 2.
- ⁴⁰⁷ *Ibid.*, II, 135, 5.
- ⁴⁰⁸ Sappho, fr. 5, 1 (Lobel-Page).
- ⁴⁰⁹ Herodot, *Istoriei*, II, 134, 2.
- ⁴¹⁰ Strabon, *Geografia*, XVII, 1, 33.
- ⁴¹¹ Hyginus, *Astronomica*, II, 16, 2.
- ⁴¹² Herodot, *Istoriei*, II, 135, 3.

- ⁴¹³ *Ibid.*
- ⁴¹⁴ Plutarh, *De Pythiae oraculis*, 401 a.
- ⁴¹⁵ *Ibid.*, 401 c.
- ⁴¹⁶ *Ibid.*
- ⁴¹⁷ Herodot, *Istorii*, II, 35, 2.
- ⁴¹⁸ Manetho, *O istorie a Egiptului*, fr. 20 (Waddell).
- ⁴¹⁹ *Ibid.*, fr. 21 b.
- ⁴²⁰ Posidippus, citat în Athenaeus, *Deionosophists*, XIII, 596c-d.
- ⁴²¹ *Iliada*, XVII, 365; XVIII, 129.
- ⁴²² Platon, *Republica*, 364 e.
- ⁴²³ *Ibid.*, 531 a.
- ⁴²⁴ *Tableta orfică din Thurii*, 6 (Colli 4 / A 65/).
- ⁴²⁵ Plutarh, *De defectu oraculorum*, 415 a-b.
- ⁴²⁶ *Ibid.*, 416 f.
- ⁴²⁷ Plutarh, *De genio Socratis*, 590 a.
- ⁴²⁸ *Ibid.*
- ⁴²⁹ *Ibid.*, 590 c.
- ⁴³⁰ Plutarh, *De facie in orbe lunae*, 994 f.
- ⁴³¹ Platon, *Phaidon*, 114 d.
- ⁴³² Nonnus, *Dionysiaca*, XXXI, 87.
- ⁴³³ *Ibid.*, XXXI, 95.
- ⁴³⁴ Platon, *Republica*, 529 c.
- ⁴³⁵ *Ibid.*, 529 c-d.
- ⁴³⁶ *Despre sublim*, 13, 2; 34, 4.
- ⁴³⁷ Heraclit, fr. A 92 (Colli).
- ⁴³⁸ *Despre sublim*, 22, 1.
- ⁴³⁹ *Ibid.*, 17, 2.
- ⁴⁴⁰ *Ibid.*, 17, 2-3.
- ⁴⁴¹ *Ibid.*, 6, 1.
- ⁴⁴² Plutarh, *Vieți paralele*, 22, 7.
- ⁴⁴³ Pseudo-Herodot, *Viața lui Homer*, 17.
- ⁴⁴⁴ Isidorus, *Etymologiae*, XIX, 30, 4.
- ⁴⁴⁵ Pausanias, *Descrierea Greciei*, VII, 19, 1-5.
- ⁴⁴⁶ Platon, *Legile*, 840 e.
- ⁴⁴⁷ Lucian, *De Syria Dea*, 31.
- ⁴⁴⁸ Aristotel, *Politica*, 1252 b.
- ⁴⁴⁹ *Iliada*, V, 342.
- ⁴⁵⁰ Plutarh, *De defectu oraculorum*, 417 c.
- ⁴⁵¹ *Ibid.*, 417 d.
- ⁴⁵² *Ibid.*
- ⁴⁵³ Plutarh, *Moralia*, fr. 157, 1 (Sandbach).
- ⁴⁵⁴ Pausanias, *Descrierea Greciei*, IX, 3, 8.
- ⁴⁵⁵ Plutarh, *Moralia*, fr. 157, 1 (Sandbach).

- ⁴⁵⁶ *Ibid.*
- ⁴⁵⁷ *Ibid.*
- ⁴⁵⁸ Lucian, *Alexandru sau falsul profet*, 3.
- ⁴⁵⁹ *Ibid.*, 4.
- ⁴⁶⁰ *Ibid.*, 18.
- ⁴⁶¹ *Ibid.*, 23.
- ⁴⁶² *Ibid.*, 41.
- ⁴⁶³ Antoninus Liberalis, *Metamorfoze*, XIX.
- ⁴⁶⁴ Strabon, *Geografia*, X, 3, 9.
- ⁴⁶⁵ Plutarh, *Despre dragostea unui copil*, 496 b.
- ⁴⁶⁶ Callimah, *Imnuri*, 1, 9.
- ⁴⁶⁷ Pausanias, *Descrierea Greciei*, X, 12, 10.
- ⁴⁶⁸ Plutarh, *Quaestiones Graecae*, 293 c.
- ⁴⁶⁹ *Ibid.*
- ⁴⁷⁰ Porfirio, *Despre imaginea zeilor*, fr. 8 (Bidez), citat în Eusebius, *Praeparatio Evangelica*, III, 11, 37.
- ⁴⁷¹ Nonnus, *Dionysiaca*, VI, 173.
- ⁴⁷² *Fragmenta Orphicorum*, 210 (Kern).
- ⁴⁷³ Euripide, *Bacchae*, 139.
- ⁴⁷⁴ *Ibid.*
- ⁴⁷⁵ Aristofan, *Broaștele*, 1032.
- ⁴⁷⁶ Teofrast, *Despre devotament*, fr. 18 (Pötscher), citat în Porfirio, *De Abstinencia*, II, 29–30.
- ⁴⁷⁷ Pindar, fr. 133, 1 (Snell).
- ⁴⁷⁸ Plutarh, *De defectu oraculorum*, 418 c.
- ⁴⁷⁹ Strabon, *Geografia*, X, 3, 9.
- ⁴⁸⁰ Plutarh, *De defectu oraculorum*, 417 e.
- ⁴⁸¹ *Ibid.*, 415 a.
- ⁴⁸² Clement din Alexandria, *Cuvânt de îndemn către greci*, II, 19, 2.
- ⁴⁸³ Aristides, *Orația eleusină*, XXII, 8 (Behr).
- ⁴⁸⁴ Herodot, *Istorie*, I, 57, 3.
- ⁴⁸⁵ *Ibid.*, II, 52, 1.
- ⁴⁸⁶ Muzeul Ioannina, M 34, M 42.
- ⁴⁸⁷ *Ibid.*, M 21, M 31, M 12–2941.
- ⁴⁸⁸ *Imnul Palaikastro*, 2.
- ⁴⁸⁹ *Ibid.*, 3.
- ⁴⁹⁰ *Etymologicon Magnum*, 223, 47–48.
- ⁴⁹¹ *Ibid.*, 223, 48.
- ⁴⁹² Apollon din Rodos, *Argonautica*, I, 526.
- ⁴⁹³ *Ibid.*, II, 129.
- ⁴⁹⁴ *Ibid.*, II, 446–447.
- ⁴⁹⁵ *Ibid.*, IV, 429.
- ⁴⁹⁶ Hyginus, *Fabulae*, XXV, 2

- ⁴⁹⁷ Ioan 8: 48–49.
- ⁴⁹⁸ Nonnus, *Parafrază la Evanghelia după Ioan*, VIII, 158–159.
- ⁴⁹⁹ G.B. Marino, *Scrisoare către domnul Claudio Achillini*, în *Epistolario*, Bari: Laterza, 1911, vol. I, p. 260.
- ⁵⁰⁰ S. Ouvaroff, *Nonnos der Dichter*, în *Etudes de philologie et de critique*, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, Sankt Petersburg, 1843, p. 248.
- ⁵⁰¹ Giorgio de Santillana, *Les grandes doctrines cosmologiques*, în *Reflections on Men and Ideas*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1968, pp. 281–282.
- ⁵⁰² Apollon din Rodos, *Argonautica*, I, 902–903.
- ⁵⁰³ *Kypria*, fr. 1 (Kinkel).
- ⁵⁰⁴ Euripide, *Elena*, 34.
- ⁵⁰⁵ *Ibid.*, 43.
- ⁵⁰⁶ *Iliada*, XVII, 647.
- ⁵⁰⁷ *Ibid.*
- ⁵⁰⁸ *Ibid.*, XX, 75.
- ⁵⁰⁹ *Ibid.*, XX, 30.
- ⁵¹⁰ *Ibid.*, XXI, 370; II, 164; XIX, 86; XIX, 410.
- ⁵¹¹ *Ibid.*, XXIV, 756.
- ⁵¹² *Ibid.*, XXI, 518; XXIV, 99; *Odiseea*, I, 263; I, 378; II, 143; III, 147; IV, 583.
- ⁵¹³ *Iliada*, XXIV, 130–31.
- ⁵¹⁴ Filostrat, *Despre eroi*, 11.
- ⁵¹⁵ *Ibid.*
- ⁵¹⁶ *Odiseea*, II, 82.
- ⁵¹⁷ Ovidiu, *Metamorfoze*, XIII, 37–38.
- ⁵¹⁸ *Odiseea*, XI, 246.
- ⁵¹⁹ *Kypria*, fr. 1, 3 (Kinkel).
- ⁵²⁰ Euripide, *Elena*, 38–41.
- ⁵²¹ Hesiod, *Opera et Dies*, 255.
- ⁵²² *Ibid.*, 253.
- ⁵²³ *Iliada*, VI, 344, 356.
- ⁵²⁴ *Ibid.*, VI, 357–358.
- ⁵²⁵ *Odiseea*, VIII, 579–580.
- ⁵²⁶ *Ibid.*, VIII, 249.
- ⁵²⁷ *Ibid.*, IV, 183.
- ⁵²⁸ *Ibid.*, IV, 225–226.
- ⁵²⁹ *Ibid.*, IV, 239.
- ⁵³⁰ *Ibid.*
- ⁵³¹ *Ibid.*, IV, 260–261.
- ⁵³² *Ibid.*, IV, 266.
- ⁵³³ Trifiodorus, *Cucerirea Troiei*, 103.
- ⁵³⁴ *Odiseea*, IV, 293.
- ⁵³⁵ *Ibid.*, IV, 295.

- ⁵³⁶ Trifiodorus, *Cucerirea Troiei*, 534.
- ⁵³⁷ Quintus Smyrnaeus, *Posthomerica*, XIII, 412.
- ⁵³⁸ Euripide, *Fenicienele*, 391.
- ⁵³⁹ *Ibid.*, 392.
- ⁵⁴⁰ Pausanias, *Descrierea Greciei*, IX, 16, 4.
- ⁵⁴¹ Ovidiu, *Metamorfoze*, IV, 538.
- ⁵⁴² *Odiseea*, I, 52–53.
- ⁵⁴³ *Ibid.*, V, 179.
- ⁵⁴⁴ *Ibid.*, V, 182.
- ⁵⁴⁵ *Ibid.*, V, 181.
- ⁵⁴⁶ Lycophron, *Alexandra*,
770–771.
- ⁵⁴⁷ *Ibid.*, 771–773.
- ⁵⁴⁸ *Odiseea*, XXIII, 172; IV, 293.
- ⁵⁴⁹ *Ibid.*, XXIII, 109–110.
- ⁵⁵⁰ *Ibid.*, XXII, 114.
- ⁵⁵¹ *Ibid.*, XVIII, 347–348.
- ⁵⁵² *Ibid.*, XXII, 237.
- ⁵⁵³ *Ibid.*, XXIII, 162.
- ⁵⁵⁴ *Ibid.*, XXIII, 162.
- ⁵⁵⁵ *Ibid.*, XXIII, 248–250.
- ⁵⁵⁶ *Ibid.*, XXIII, 286–287.
- ⁵⁵⁷ Ovidiu, *Metamorfoze*, II, 846–847.
- ⁵⁵⁸ Lucian, *Charidemus*, 8.
- ⁵⁵⁹ Nonnus, *Dionysiaca*,
IV, 295.
- ⁵⁶⁰ *Ibid.*, IV, 267.
- ⁵⁶¹ Pindar, *Imnuri*, fr. 2 (Puech).
- ⁵⁶² Nonnus, *Dionysiaca*, I, 385.
- ⁵⁶³ *Ibid.*, I, 396–397.
- ⁵⁶⁴ *Ibid.*, III, 42.
- ⁵⁶⁵ *Ibid.*, III, 319.
- ⁵⁶⁶ *Ibid.*, III, 440–441.
- ⁵⁶⁷ *Ibid.*, III, 376.
- ⁵⁶⁸ *Ibid.*, IV, 191–196.
- ⁵⁶⁹ *Ibid.*, IV, 293–306.
- ⁵⁷⁰ *Ibid.*, V, 127.
- ⁵⁷¹ Apollon din Rodos, *Argonautica*, IV, 516.
- ⁵⁷² Nonnus, *Dionysiaca*, IV, 260.
- ⁵⁷³ *Ibid.*, IV, 263.

Sursele ilustrațiilor

Frontispiciu: Bernard de Montfaucon, *L'antiquité expliquée* (Paris, 1719).

Capitolul I: *Ibid.*

Capitolul II: W.H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1884–1937.

Capitolul III: de Montfaucon.

Capitolul IV: Roscher.

Capitolul V: de Montfaucon.

Capitolul VI: *Ibid.*

Capitolul VII: O. Jahn, *Die Entführung der Europa auf antiken Kunstwerken*, Viena, 1870.

Capitolul VIII: A.B. Cook, *Zeus*, Cambridge, Anglia, 1914–1940.

Capitolul IX: de Montfaucon.

Capitolul X: *Ibid.*

Capitolul XI: *Ibid.*

Capitolul XII: *Ibid.*

p. 355: *Ibid.*

p. 356: *Ibid.*